

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury – (kulturologie)

Kulturologie – obecná teorie a dějiny umění a kultury

Jana V a ň k o v á

Psychotropní látky jako kulturní fenomén

**Hallucinogenic and Other Drugs as
Cultural Phenomenon**

Disertační práce

vedoucí práce - PhDr. Václav Soukup CSc.

2007

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury

Antonín

Ráda bych poděkovala za trpělivé vedení a důvěru jak vedoucímu katedry Doc. PhDr. Martinovi Matějů CSc, tak vedoucímu práce PhDr Václavovi Soukupovi Csc.

Mé poděkování za podporu a inspiraci patří celé mé rodině.

OBSAH

1 ÚVOD	5
1.1 Koncepce práce	7
1.1.1 Dílčí cíle práce	9
2 TEORETICKÁ ČÁST: PSYCHOTROPNÍ LÁTKY A ZÁVISLOSTI - VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH TERMÍNŮ	11
2.1 Drogy či psychotropní látky?	11
2.1.1 Duální dělení psychotropních látek	13
2.1.1.1 Inspirativní třídění	14
2.1.2 Komplexní třídění psychotropních látek	15
2.1.2.1 Látky halucinogenní	15
2.1.2.2 Látky opojné	19
2.1.2.3 Látky omamné	20
2.1.2.4 Stimulační látky	22
2.1.2.4.1 Kanabis	24
2.1.3 Kulturologická definice psychotropních látek	26
2.2 Závislosti	27
2.2.1 Definice závislosti	28
2.2.1.1 Jiné závislosti	28
2.2.2 Mechanismus vzniku závislosti	29
2.2.3 Typy závislosti	30
2.2.4 Faktory vzniku závislostí	30
2.2.5 Projevy zneužívání psychotropních látek	31
2.2.6 Způsoby zásahu a léčby	32
2.2.6.1 Forma konzumace jako faktor určující míru závislosti či ohrožení	34
2.2.6.2 Návyk, možný klíč k pochopení problematiky a nalezení řešení	36
2.2.7 Kulturologická koncepce závislosti	38
2.3 Shrnutí	39
3 PŘÍČINY ZNEUŽÍVÁNÍ PSYCHOTROPNÍCH LÁTEK	40
3.1 Oborová pojetí zneužívání psychotropních látek	41
3.1.1 Farmakologické pojetí	41
3.1.2 Biologické pojetí	42
3.1.3 Psychologické pojetí	42
3.1.4 Sociologické pojetí	44
3.2 Mezioborové (nespecializované) teorie	45
3.2.1 Krize péče o duchovní rozměr lidské existence	48
3.2.1.1 Pojmenování novověké změny paradigmat	50
3.2.2 Krize filozofického hledání	51
3.2.3 Změny charakteru společnosti	53
3.2.3.1 Zneužívání psychotropních látek jako produkt globalizace	54
3.2.3.1.1 Důsledky globalizace	55
3.2.3.1.2 Charakteristika dopadu sociokulturních důsledků globalizace na situaci jedince ve společnosti. 58	
3.2.3.2 Filozofická odezva na problematické tendence ve společnosti	59
3.2.4 Fundamentální pohled	60

3.3	Kulturologický postoj ke zneužívání psychotropních látek	61
3.3.1	Společenskovední postoje ke konzumaci respektive zneužívání psychotropních látek	61
3.3.2	Zneužívání psychotropních látek jako nemoc	63
3.3.3	Zneužívání psychotropních látek jako projev jinakosti	67
3.3.4	Zneužívání psychotropních látek jako projev přirozenosti	70
3.3.5	Zneužívání psychotropních látek jako nejasnost pravidel	73
3.3.6	Zneužívání psychotropních látek jako projev desintegrace	74
3.4	Shrnutí	74
4	PŘÍBĚHY KONZUMENTŮ	78
4.1	Kasuistiky	80
4.1.1	Věra	80
4.1.2	Katka	81
4.1.3	Hana	81
4.1.4	Lucie	82
4.2	Shrnutí	83
5	INTERVENCE - PREVENCE	85
5.1	Intervence.	86
5.1.1	Koncepce intervence psychosociální	87
5.1.2	Etické otázky profesionální sociokulturní intervence	89
5.1.2.1	Kontrola versus pomoc	89
5.1.2.2	Aktivita - Pasivita	90
5.1.2.3	Vlastní ozdravné síly či profesionální pomoc?	92
5.1.3	Kritika a formulace požadavků praxe	94
5.1.4	Závěr diskusí o intervenci	95
5.2	Prevence	96
5.2.1	Koncepce prevence	97
5.2.1.1	Aplikace obecné teorie prevence na závislosti	98
5.2.2	Forma prevence zneužívání psychotropních látek	100
5.2.3	Obecné znaky primárně preventivního programu	104
5.3	Shrnutí	106
6	KULTUROLOGICKY DEFINOVANÝ PROSTOR PRO SOCIOKULTURNÍ INTERVENCI -STIMULACE ENKULTURACE A SOCIALIZACE JAKO KULTUROLOGICKY ORIENTO VANÁ NESPECIFICKÁ PRIMÁRNÍ PREVENCE ZNEUŽÍVÁNÍ PSYCHOTROPNÍCH LÁTEK.	108
6.1	Výchova nebo enkulturace či socializace	109
6.1.1	Pedagogicko antropologický pohled na výchovu	109
6.1.2	Enkultura ce – socializace-individualizace	115
6.1.2.1	Kultivační procesy v primární nespecifické prevenci a jejich činitelé	118
6.1.2.1.1	Rodina	118
6.1.2.1.1.1	Funkce rodiny	121
6.1.2.1.1.2	Výchovné styly	121
6.1.2.1.2	Škola	123
6.1.2.1.2.1	Funkce školy	124

6.1.2.1.3	Vrstevnické skupiny.....	125
6.1.2.1.4	Media	126
6.2	Shrnutí	128
7	PRAKTICKÁ ČÁST: PRAKTICKÁ UKÁZKA KULTUROLOGICKY ORIENTOVANÉHO PREVENTIVNÍHO PROGRAMU	129
7.1	Obecná východiska pro praktickou aplikaci kulturologie do primárně preventivních programů	129
7.1.1	Školní kluby.....	131
7.1.1.1	Obecná charakteristika školního klubu.	131
7.2	Popis experimentu Projekt Malostráňák.....	132
7.2.1	Charakter náplně projektu Malostráňák	133
7.2.1.1	Postavení dospělého v projektu - Pedagog volného času či animátor volného času	135
7.2.1.1.1	Profesní kompetence	137
7.2.1.1.1.1	Realizátor projektu.....	138
7.2.1.2	Historie projektu	139
7.2.1.3	Spektrum frekventantů.....	139
7.2.1.4	Cíl nebo cíle projektu.....	139
7.2.1.5	Prostředky a metody k dosažení zvoleného cíle projektu	140
7.2.1.6	Rozvržení projektu z hlediska času	141
7.2.1.7	Materiální a personální zajištění projektu	141
7.3	Shrnutí	142
7.3.1	Shrnutí sledování proměnných.....	143
7.3.2	Shrnutí zúčastněného pozorování	145
8	SHRUTÍ DISERTAČNÍ PRÁCE	150
9	ZÁVĚR DISERTAČNÍ PRÁCE.....	151
10	DISKUSE DISERTAČNÍ PRÁCE	152
11	SEZNAM DOPLŇJÍCÍCH PŘÍLOH.....	154
11.1	Příloha č. 1. Třídění prof. Vondráčka.....	154
11.2	Příloha č. 2. Durman.....	155
11.3	Příloha č. 3. Třídění podle SZO.....	157
11.4	Příloha č. 4. Třídění podle M.K.N.	158
11.5	Příloha č. 5. Abúzus podle Urbana.....	161
11.6	Příloha č. 6. Tabulka psychotropních látek.....	162
11.7	Příloha č. 7. První zmínky o psychotropních látkách.....	164
11.8	Příloha č. 8. Hnutí hippies.....	167

11.9	Příloha č. 9. Timonty Leary	169
11.10	Příloha č. 10. Životní styl	170
11.11	Příloha č. 11. Subkultura	171
11.12	Příloha č. 12. Rizikové činitele.....	172
11.13	Příloha č. 13 Volný čas	173
11.14	Příloha č. 14 Kompetence	174
11.15	Příloha č. 15 Potřeby	175
11.16	Příloha č. 16 Sociální interakce a malá sociální skupina	177
11.17	Příloha č. 17 Sociální opora	178
11.18	Příloha č. 18 Hra	179
11.19	Příloha č. 19 Kvalita života	180
11.20	Příloha č. 20 Postřehy o nezainteresované učitelské veřejnosti.....	182
11.21	Příloha č. 21. Sociální učení a procesy blízké.....	187
12	ABSTRAKT.....	189
12.1	Hallucinogenic and Other Drugs as a Cultural Phenomenon	190
12.2	Psychotropní látky jako kulturní fenomen.....	189
13	SEZNAM LITERATURY	192

1 Úvod

Název práce „Konzumace psychotropních látek jako kulturní fenomén“ v sobě skrývá mnoho základních otázek, na které je třeba odpovědět na úvod, aby bylo jasné z jakého úhlu pohledu se budeme tématem zabývat.

Jako první se budeme zabývat pojmem „kulturní“.

Pojmem kulturní je vyjádřena spojitost s, či lépe podloženost onoho fenoménu, kulturou. Zásadní otázkou zůstává jak onu kulturu chápeme, definujeme, z jaké koncepce kultury vycházíme.

Tato otázka je složitější, než se může na první pohled zdát. Především proto, že samotná šíře našeho tématu nedovoluje se držet jen jednoho pojetí kultury. Každý ze společensko-vědních oborů, jejichž poznatky v oblasti konzumace psychotropních látek jsou v práci užity definuje kulturu po svém. Ať jde o antropologii, archeologii, historii, filozofii, psychologii, sociologii. Tyto odlišnosti, byť nejsou veliké, je třeba vzít v úvahu. Za nejdůležitější je však považována vlastní - v našem případě kulturologická koncepce kultury. Při pečlivém sledování se však ukazuje, že i v rámci jednoho oboru jsou akcentovány různé aspekty kultury. Presentace uvedených teorií nás přivedla k vymezení specificky kulturologické dimenze tématu předkládané práce.

Obecně a velmi stručně řečeno je kulturologie chápána jako věda o kultuře. Pojetí kultury je v kontextu předkládané práce postaveno na definování kultury jako souboru uznávaných a sdílených způsobů uspokojování lidských potřeb (B.Malinovsky). Současná euroamerická / západní kultura se orientuje více na umělé produkování pseudopotřeb (konzumní styl života) než na rozvoj schopností a dovedností nutných k adekvátnímu prožívání života jedince.

Kulturologie přináší možnost hledat pochopení negativních jevů ve společnosti analýzou mechanismů působících v konkrétní kultuře na její členy a nabízet řešení definováním podmínek za kterých členové kultury žádoucí trendy ve společnosti rozvíjejí. Kultura je zde chápána jako lidský produkt, umožňující prostřednictvím jedince svou vlastní změnu. Člověk jako tvůrce a zároveň produkt vlastní kultury může svým záměrně voleným jednáním formovat podobu budoucnosti. Vnímání vlastní společné budoucnosti s dalšími členy komunity je specificky lidská vlastnost. Stejně tak jako společné sdílení minulosti, tradice. Problematika společně sdílené minulosti a společná práce na tvorbě vlastní budoucnosti jsou základní témata, která řeší každá kultura v rámci náboženství, filozofie, ideologie a řešení distribuuje mezi své členy prostřednictvím mýtů, rituálů.

Nárůst svobody a relativizace „tradičních hodnot“ přinesl nevídané možnosti každému členu kultury aktivně se podílet na kvalitě vlastního života. Kvalitu života je přitom možno chápat jako vzájemný vztah vlastních dispozic jedince autenticky uspokojit ty z potřeb, které vnímá za klíčové pro svou momentální vnitřní rovnováhu

Vzhledem k uvedenému stojí práce na pomezí sociální a kulturní antropologie, pedagogické a filozofické antropologie a sociální a kulturní ekologie. Vychází z pojetí kultury, jako specificky lidského způsobu vypořádání se sebou samým, okolím - jak přírodním, tak lidským (společenským).

Kulturu chápe jako soubor nadbiologických mechanismů a procesů sloužících k přežití jednotlivce i společnosti. Stručně řečeno je pro nás kultura určitým způsobem a formou adaptace člověka v prostředí, čili způsobem bytí.

Zde se projevují dvě protichůdné dimenze kultury. Ačkoli je kultura nadindividuální systém, tvoří a vytváří ji individua, jednotlivci - respektive člověk, jako neopakovatelná osobnost, individualita. Z tohoto faktu působící napětí se zvyšuje či zmenšuje právě vyrovnáním či nevyrovnáváním požadavků, potřeb a schopností, dovedností obou zúčastněných. Můžeme se držet výše načrtnuté koncepce kultury jako adaptačního mechanismu a do značné míry ji zúžit či specifikovat a to v tom smyslu, že za kulturu můžeme považovat všeobecně uznávané a sdílené způsoby uspokojování základních i odvozených lidských potřeb, zájmů.

Ideálním stavem je ten, kdy uvedené potřeby a zájmy obou jsou jistým způsobem akceptovány. To znamená, že na jedné straně si jednotlivci jsou vědomi potřeby přijmout ve vlastním zájmu základní socializační stereotypy, jisté standarty jednání a chování. Na straně druhé jde ze strany společnosti o vědomé institucionální zakotvení respektu k zájmům konkrétního jednotlivce. Jinými slovy jde o respektování faktu, že lidé jsou lidé a jejich lidskost si cestu na povrch najde ať pozitivní či negativní formou. Snažíme se popsat jeden ze základních rozporů na poli společenských věd a snad ještě více na poli správy veřejných věcí, kterým je fakt, že člověk je nejen tvůrce svého vlastního společenského prostředí v tom nejširším možném významu, ale v tu samou chvíli je jejím produktem. Z uvedeného vyplývá velká odpovědnost nás všech na tom, jací budeme, co ze sebe uděláme. Mnohé procesy popsané dále v této práci jsou "v běhu", nejsou dokončené, jejich výsledek není dopředu znám. Procesy sociogeneze, adaptogeneze či kulturní evoluce nebo v duchu posledních teorií evoluce nonemické nejsou ukončené a stále probíhají¹. To vede nejen k vysvětlení jisté odhodlanosti či snad troufalosti do "běhu" vstupovat, ale hlavně k podtržení odpovědnosti za vlastní budoucnost. Lépe by však bylo hovořit o bdělém hodnocení vlastních činů na poli vztahu k mladým, než hlásat jednoduchá a rádoby všespasná příkázání a mít jasnou představu o jediné podobě budoucnosti.

Vědomí, že radikální změny prostředí ve kterém žijeme, životního stylu mají zásadní vliv na člověka a to v tom smyslu, že člověk musí měnit sám sebe, aby mohl v nových podmínkách přežít, nás spíše vede k mnoha provokujícím otázkám než ke konečným a všeřešícím odpovědím.

V kontextu předložené práce jde o hledání možností jak uskutečnit v lokální podobě jisté kompenzační aktivity ke celospolečenským procesům, vůči kterým jedinec sám nemá šanci se svými potřebami uspět a prosadit se.

Pojmem fenomén je v názvu práce užit protože vyjadřuje fakt, že konzumace psychotropních látek je postižitelný jev, úkaz. Je součástí naší skutečnosti. Vyšel z ní a jistým způsobem ji zpětně ovlivňuje.

¹ Jakkoli nejsou uvedené procesy hlavním tématem práce, jsou v jejím kontextu užity k podpoření širšího vnímání zneužití psychotropních látek. Jsou chápány jako procesy dynamického a vzájemného ovlivňování pomalu a jen v určitých limitech se měnící lidských genů, přírody v nás samých a rychle, relativně samovolně a neomezeně se měnícího námi uměle vytvořeného prostředí.

Je jejím produktem a zároveň má vliv na vnímání a chápání mnoha dalších vzájemně propojených jevů.

Použití termínu fenomén zároveň vystihuje i to, že tento jev nabyl svou intenzitou takového rozměru, že je považován za mimořádný především tím, že ohrožuje nejen jedince, ale i společnost jako takovou. Nezanedbatelný význam pro užití termínu fenomén je i jeho časovost, průběh v čase.

Fenomén má svou historii, průběh a vývoj. Je možné do něj vstoupit a na základě predikce a vědomých rozhodnutí být stále blíž pochopení jak vlastních omylů, tak možných platných řešení.

1.1 Koncepce práce

Předmětem předkládané je teoreticko - empirická analýza dvou vzájemně propojených a na sebe navazujících témat: 1- Konzumace psychotropních látek a její smysl; závislost a procesy vedoucí k uvedeným jevům 2- Prevence zneužívání psychotropních látek - její podoba a náplň. Předmětem disertační práce je problematika psychotropních látek a její interpretace v kontextu faktorů “psychotropní látka, individuum, společenské prostředí”.

Základní problematikou, od které se celá práce odvíjí, je konzumace psychotropních látek. Cílem projektu je podchycení a zpracování kulturologické dimenze uvedeného tématu. Při analýze tohoto jevu bylo aplikováno kulturologické schéma přístupu ke společenským jevům.

Práce se bude zabývat kulturologickým chápáním podstaty konzumace psychotropních látek, jejich funkce v historicky i lokálně vymezených kulturách, problematiky důvodů a způsobů užívání a podchycení mechanismů vedoucích ke zneužívání psychotropních látek.

V rámci teoretické roviny problematiky psychotropních látek půjde o kulturologickou analýzu uvedených základních témat (teorie konzumace psychotropních látek, načrtnutí popisu jejich funkcí v mezikulturní perspektivě, teorie zneužívání psychotropních látek, sociální a kulturní souvislosti prevence zneužívání) a témat dílčích, rozšiřujících, doplňujících (eticko-filozofické aspekty problematiky jak samotných psychotropních látek, tak preventivních snah, vztah postojů laické i odborné a zainteresované veřejnosti). Práce tedy pracuje s teoretickými východisky na pomezí sociální a kulturní antropologie, pedagogické a filozofické antropologie.

Tato analýza umožní formulovat hypotézy o podobě možného praktického výstupu celé práce.

V úvodní části práce půjde o to popsat co si pod pojmem konzumace psychotropních látek představujeme, jak jej vnímáme a klasifikujeme. Následně se budeme na základě vykresleného obrazu snažit zachytit možné příčiny zneužívání psychotropních látek.

Půjde o analýzu tří základních rovin, které psychotropní látky a jejich konzumace v sobě obsahují. Které korespondují se třemi základními úrovněmi kulturologické analýzy kulturních jevů.(Soukup, 2000)

První rovinu můžeme nazvat **Konzumace psychotropních látek jako specificky lidský způsob chování**. Konzumace psychotropních látek cosi vypovídá o Člověku a Lidstvu, o jeho vnitřních procesech, chování, prožívání o tom, co je či není přirozené a o tom co jak na uvedené

zákonitosti slyšíme a jak na ně odpovídáme. Touto rovinou se budeme zabývat v Kapitole 1. Druhá rovina by mohla nést označení **Konzumace psychotropních látek v čase a prostoru**. Konzumace psychotropních látek také cosi vypovídá o prostředí (době a lokalitě) ve kterém se odehrává. Má v jednotlivých kulturách svoji historii a je možné sledovat určitý vývoj. Této rovině je věnována Kapitola 2.

Třetí rovinu kterou při analýze konzumace psychotropních látek nemůžeme pominout je možné pojmenovat **Konzumace psychotropních látek jako projev jedince**. Při konzumaci psychotropních látek jde vždy v konečné fázi o určitý příběh, osud jedince s jeho vlastními motivy, příčinami. Tato rovina je zpracována v Kapitole 4.

Jistým vyvrcholením celé práce, nebo cílem celého snažení je ta část práce, ve které se zaměříme na hledání odpovědi na otázku jaká řešení v souvislosti s dopady a následky zneužívání psychotropních látek kulturologie nabízí. Teoreticky je tento problém reflektován v Kapitole 3 a praktická nabídka je uvedena v Kapitole 5.

Problematika předkládané práce zasahuje do různých odborných tematických okruhů a tím překračuje možnosti jednoho oboru a věnuje ji odbornou pozornost mnoho vědních odvětví jako např. pedagogika, psychologie, sociologie, medicína, práva, kriminologie. Z uvedeného vyplývá, že teoretické hledání řešení a samo praktické řešení, má-li být úspěšné, by mělo splňovat požadavky vyšší z poznatků všech zainteresovaných oborů. Jde o ryze multioborové téma a i zpracování předkládané práce nebylo možné bez mezioborových exkurzů.

Předkládaná práce odráží zásadní přesvědčení, že k problematice vybraného tématu má co říct i kulturologie.

Otázka zda a proč by se kulturologové měli zabývat problematikou psychotropních látek, závislosti, tzv. „drogové scény“ a vším ostatním, co s uvedenou problematikou souvisí je z mnoha důvodů zodpovězena kladně. Již definice, chápání a postavení psychotropních látek je kulturně podmíněné. Proces vzniku, průběhu a řešení závislosti v mnoha dimenzích překračuje jedince.

Vzniká ale otázka další, a to ta, co a jak mohou kulturologové udělat, aby pomohli k řešení existujících problémů, k nastolení žádoucího stavu.

Kulturologie jako vědní obor může přispět svými teoretickými poznatky, od popisu funkce psychotropních látek v rozličných dobách a kulturách, přes charakteristiku postavení jedince a psychotropních látek v dnešní civilizaci k nabídce možného řešení odvozeného od širších celospolečenských procesů.

Důraz celé práce je proto kladen právě na možnosti řešení, z nichž za nejdůležitější je považována prevence. Prevence je pojem, který je obecně chápán jako snaha nežádoucím stavům pokud možno předcházet. Cílem předkládané práce je rozpracování nespécifických preventivních procesů v rámci tzv. primární prevence, kterou je pak možné vidět jako záměrné vytváření takových podmínek ve společnosti, které umožní zamezit rizikovým situacím dříve, než vůbec nastanou a umožní nastavit takové společenské podmínky, které povedou k žádoucím změnám.

Součástí práce je oborové chápání a koncepce prevence a i praktická nabídka - zpracování alternativních přístupů k dané problematice.

Za možné řešení, které koresponduje s kulturologickým chápáním problematiky prevence, je považována především primární nespecifická prevence u co možná nejširší populace mládeže. Za prostor vhodný pro uplatnění možností kulturologicky chápaného preventivního snažení bude v rámci práce chápán především volný čas mládeže.

Využití kulturologie se nabízí především v podpoře animace lokální kultury a rozvoj aktivního zájmu o ní u nejširší, hlavně mladé generace. Jinými slovy učení dětí a mládeže, jak adekvátně a smysluplně trávit volný čas. Ústředním termínem kulturologicky chápané prevence se zdá být enkulturace, socializace, životní styl², jeho tvorba a ovlivňování.

1.1.1 Dílčí cíle práce

Pro splnění uvedené koncepce bude nejdříve nutné definovat základní termíny, kterými budou psychotropní látky, závislosti a prevence.

Přesto, že se definice uvedených fenoménů liší podle doby vzniku, zaměření toho, kdo definuje, účelu, ke kterému definice vznikají, mají cosi společného.

Ukazuje se, že každá doba a kultura má „své drogy“, „své závislosti“ které jsou pro ni charakteristické, další, které toleruje a jiné, které se v ní objevují poprvé. Zamyšlení nad tím, jak rozdílně jsou psychotropní látky a závislosti definovány a jak odlišně je chápán jejich smysl, jejich funkce v té které kultuře nám pomůže se orientovat a pochopit současný stav u nás.

Psychotropní látky nejsou ničím novým i když současný stav má svá specifika. Jejich popis a charakteristika nám může pomoci při zamyšlení se nad tím, co považujeme žádoucí stav a jak k němu dospět.

Všichni odborníci v této oblasti - přes všechny názorové rozdíly, které jinak na uvedenou problematiku mají - se opravdu shodnou jen na jedné věci. To, jak bude vypadat budoucnost závisí na tom, jak se bude dařit prevence. Prevence je přitom chápána jako socio-kulturní intervence, která má za účel měnit cosi v systému tak, aby nástrahy psychotropních látek byly co nejmenší.

Vše bude směřováno k zamyšlení nad tím, jaké možnosti má náš obor. Práce je koncipována především jako možný příspěvek oboru k diskusi na téma kulturologicky orientované prevence. Jistými klíčovými pojmy kulturologicky chápané prevence budou volný čas mládeže, animace volného času mládeže, definované zcela v duchu oboru (viz Funkce lokální kultury v inovaci životního stylu, 1995, s.3 - 10).

Kulturolog má mnoho možností ovlivnit i tuto, na první pohled vzdálenou oblast. Má možnost vytvořit podmínky k tomu, aby byla posílena vize prosazování adekvátní preventivní politiky na nejširší

² Příloha č.10

úrovni, to znamená takové chápání prevence, které je zakotvené v podpoře lokální kultury, jako neodmyslitelné podmínce „zlepšení stavu společnosti“.

V tomto duchu může kreativně zasáhnout do tvorby preventivních programů nových, které jsou sice dlouhodobé (jejich efekt není okamžitě patrný), ale taktéž jsou i dlouhodobě účinné. V neposlední řadě má i ideální pozici k tomu být nehodnotícím prostředníkem - usmiřovatelem mezi stávajícími propagátory preventivních programů.

V rámci práce budou presentovány jak kulturologicky orientované teoretické hypotézy, tak možnosti jejich aplikace do praxe. Jedny z jistých možností aplikace teoretických, kulturologicky orientovaných poznatků budou představeny praktickým projektem, charakteristikou práce preventivního zařízení.

2 Teoretická část: Psychotropní látky a závislosti - Vymezení základních termínů

Tato úvodní část je věnována snaze definovat pojmy „drogy“ a „závislosti“ tak, aby bylo patrné, že je opravdu možno je zahrnout do sféry kulturologie.

Chceme-li se zabývat uvedeným tématem, záhy zjistíme, že ačkoliv pojmy „drogy“, „závislosti“ jsou v dnešní době velmi frekventované, obsah toho, co tím jeden každý máme na mysli není jednoznačný. Začneme-li u hovorové řeči, kde se již pojmy z uvedené problematiky „zcela zabydly“, zjistíme, že „drogou“ může být čokoláda, práce, auto, televize, přátelé. Takovou nejběžnější „drogou“ dneška je alkohol, cigarety, pro mnohé i káva.

Zejména v posledních desetiletích v souvislosti s problémy závislostí hovoří o gambliku - chorobném hraní na automatech, workoholismu - nadměrném zaujetí prací, nadměrném sledování televize, nadměrném zaujetím počítači apod.

Někteří pozorovatelé pokládají za drogu všechno, co už ve svých potřebách uspokojený organismus nepotřebuje. Může jít i o jídlo, zejména sladké, pití – zejména chuťové, dráždivé nápoje působící na činnost vyšší nervové soustavy, ale i sexualitu (její projevy a frekvence), některé emočně nabitě vztahy mezi lidmi. Jiní chápou drogu jako vše, co má rychlý a výrazný účinek na lidskou psychiku.

Z tohoto pohledu drogou může být vše, jakákoli věc či dokonce činnost, která v životě jedincově zaujímá výsadní, zvláštní postavení. Závislost je pak chápána jako vztah jedince k té dotyčné „droze“, který je okolím i samotným jedincem chápán jako ne zcela běžný, normální či „zdravý“, co se kvalitou i kvantitou týče.

Tato definice je poměrně široká, zahrnuje fakt, že dochází k jakémusi ovlivnění chování, jednání jedince. Od změn ve vnímání, prožívání všeho kolem, do změn v činnosti organismu. Není však ničím omezena, je obecná, pouze zahrnuje faktory, charakteristiky o kterých jsme hovořili výše. Aby bylo možné se orientovat v problematice, která byla uvedena, bude nejlépe si vysvětlit, či spíše se domluvit na terminologii která bude pro nás, pro tuto práci adekvátní.

2.1 Drogy či psychotropní látky?

Začneme pojmem „droga“, kde se vzal, odkud přišel a co původně označoval.

Velmi zkratkovitě by se možná cesta tohoto pojmu do dnešní doby a dnešního významu dala popsat takto: k nám byl převzat z německého *DROGE*, to bylo převzato z francouzského *DROUGUE* a to bylo převzato z arabského *DURANA*, jež je z perského *DARA* - léčiva.

Původně toto slovo „droga“ (pocházející snad z uvedeného původu arabsko-perského) označovalo látku rostlinného či živočišného původu, obsaženou v léčích.

Nahlédneme-li ale do knihy o pěstování léčivých rostlin, označením droga se to tam jen hemží i když u jiných rostlin a v jiném významu než bychom očekávali. Zde je droga chápána jako jakákoli rostlinná látka, mající na lidský organismus účinek (a to jak pozitivní, protože léčí, hojí či léčit a hojit pomáhá, tak i ten opačný, protože může i škodit - otrava, poškození organismu, či dokonce ničit - vyvolat smrt).

Náš první odborník na drogy, Urban (1973, s.11) uvádí definici „Droga, jakákoli látka, substance, která, je-li vpravena do živého organismu, může pozměnit jednu, nebo více jeho funkcí“.

Takovou nejrozsáhlejší definicí drogy je ta, která za drogu považuje každou látku, ať již přírodní či syntetickou, která splňuje dva základní požadavky:

- Má tzv. psychotropní účinek, tj. ovlivňuje nějakým způsobem naše prožívání okolní reality, mění naše „vnitřní naladění“ - působí na naši psychiku.
- Může vyvolat závislost, má něco, co se z nedostatku vhodnějšího pojmenování někdy označuje jako „potenciál závislosti“. Presl (1995, s.9)

Kulturologie, jako věda mající velmi blízko ke kulturní antropologii si je vědoma, že má-li být poznání tohoto fenoménu, který může být označován kulturním, co platné pro možný přínos pro řešení tohoto problému, je nutné se zdržet hodnotících postojů. Protože pojem drogy má v sobě - díky zkušenostem, které s nimi, jako společnost máme - celkem oprávněně - již zakódovaný negativní náboj, přikláníme se raději k užívání pojmu neutrálnímu.

S tímto koresponduje fakt, že od roku 1971 se v odborné terminologii vžívá pojem omamné a psychotropní látky - OPL.

V podobném významu a v těchto souvislostech bývá také užíván výraz „návyková látka“. „Návyková látka je každá chemická látka, která mění psychický stav a na kterou se může vytvořit návyk a závislost.“ Tuto stručnou definici uvádí Zvolský (1996, s.45) v souvislosti s pojednáním o duševních poruchách a poruchách vědomí vyvolaných účinkem psychoaktivních látek.

Takových látek existuje podle autora celá řada jak přirozených, tak syntetických a jejich účinky na lidskou psychiku jsou rozmanité. V zásadě jsou však tři – působí psychostimulačně (vyvolávají stavy euforie, zrychlují psychomotoriku), - psychoinhibičně (potlačují úzkost a depresi a snižují motoriku), - desintegračně (vyvolávají iluze a halucinace).

Tyto látky se do těla dostávají:

- ústy či jinými tělními otvory
- injekčně
- kouřením event. čicháním
- pokožkou (např. náplastí)

Typické a společné pro ně je, že důsledkem jejich nadměrného nebo nevhodného, jednorázového či opakovaného užívání může být poškození zdravotního stavu a narušení společenských vztahů, což souvisí se změnami psychiky konzumenta.

Pojem psychotropní, psychoaktivní látky užívá též Mezinárodní klasifikace nemocí - MKN.³

Pro tuto práci, či snad pro její část je vhodnější ta z množství existujících a jistě možných definic, která pracuje s pojmem psychotropní látky, které chápe jako psychoaktivní látky, jež mnohým způsobem mění stav vědomí - vnímání reality, ovlivňují duševní činnost, psychiku – myšlení, chování, jednání a to i tom smyslu, že si na ně jedinec vytvoří závislost. Mohou být jak přírodní, pocházející z psychoaktivních rostlin, tak vytvořené uměle člověkem, pocházející z „chemických laboratoří“ - léky.

Když jsme si definovali, co to psychotropní látky jsou, budeme se dále zabývat jejich tříděním.⁴

2.1.1 Duální dělení psychotropních látek

Mezi jednoduší patří duální dělení, kterých je hned několik.

Psychotropní látky je možno dělit podle původu vzniku a ty jsou ve své podstatě dva - původ přírodní či syntetický. Psychotropní látky lze dělit na **přírodní** - prvotní účinná chemická látka z které je vytvářena dávka psychotropní látky je přírodního původu a **syntetické** - prvotní účinná chemická látka z které je vytvářena dávka psychotropní je vytvořena uměle člověkem.

Jak bylo již výše uvedeno, spadají pod definici psychotropních látek též alkohol (od piva přes víno až po destiláty) a káva, čaj, tabák. Dokonce i nejrůznější léky, neboť i po jejich požití dochází k většímu či menšímu ovlivnění psychiky. Těmto psychotropním látkám se souhrnně říká **legální**. Naše společnost či kultura se s nimi nějak naučila žít a staly se součástí kulturní tradice v tom nejširším možném smyslu. To znamená, že jejich užívání akceptuje (čaj apod.) či za jistých pravidel a s rozpaky toleruje (alkohol, cigarety). Jejich výroba a distribuce je pod dohledem společnosti. Jsou-li dodržována pravidla (zákony o obchodu, kvalitě atd.) není ani jejich výrobce ani uživatel trestně odpovědný, postihnutelný.

Z logiky věci vyplývá, že „ten zbytek“, „ty druhé“ jsou **nelegální**. To znamená, že společnost - ze své podstaty - nemůže brát garance nad těmito látkami. Jejich užívání není žádoucí (z mnoha důvodů), výroba a distribuce nelegální.

To, že jejich užívání není žádoucí, má spojitost mimo jiné i s tím, že různé látky jsou spojeny s různou mírou negativního efektu a množstvím rizik. Podle míry rizika vzniku závislosti se dělí na tzv. „**lehké**“ či „**těžké**“ respektive „**měkké**“ či „**tvrdé**“. Intuitivně víme v čem toto dělení spočívá (lehké, měkké - nízká míra rizika, těžké, tvrdé - vysoká míra rizika) avšak není zcela jasné, přesné.

V současné době se nejvíce ujal termín jiný s podobnou ideou a to **psychotropní látky s akceptovatelným, přijatelným rizikem** a **psychotropní látky s neakceptovatelným, nepřijatelným rizikem**. Idea tohoto třídění je ta, že i mezi psychotropními látkami je nutno - v rámci objektivit - odlišovat. Přiznat, že „není droga jako droga“ a že míra nebezpečí je různá.

³tento termín a tato klasifikace se uvádí proto, že užívání psychotropních látek je považováno za nemoc a jako s takovou je s ní zacházeno. Příloha č.4

⁴Příloha č.1

Lehké, měkké či s akceptovatelným rizikem jsou charakterizována tím, že je lze užívat - konzumovat v přijatelných intervalech a přijatelném množství, aniž v neúnosné míře dojde ke vzniku závislosti či k jiným negativním důsledkům jak pro konzumující jedince tak pro celou společnost.

Nezanedbatelné faktory, oddělující měkké psychotropní látky od tvrdých jsou : kulturně-historický, demografický a s tím související i fyziologický charakter populace. To znamená, že v jisté kultuře, na jistém území, v jisté době jsou lidé jaksi dispovali k tomu být či nebýt odolní vůči jistým drogám.

U nás je úplná abstinence alkoholu řídký jev, problémy s pitím má však jen asi 3 - 4 procent populace. Domorodé obyvatelstvo Severní Ameriky či Sibiře, bez větších problémů zacházející s přírodními halucinogeny takové síly, že s nimi dnešní populace není schopna zacházet adekvátním způsobem, alkohol zdevastoval. Příkladů tohoto typu lze ovšem nalézt více.

Ve chvíli, kdy se odborníci začínají bavit o tom, které drogy jsou lehké a které ne, tato otázka komplikuje. A to i v souvislosti s legislativou, s dikcí patřičného zákona.

Obecně se má však za to, že lze za lehké považovat kávu, tabákové výrobky všeho druhu, produkty konopí (marihuana, hašiš) a též alkohol.

Alkohol je často stavěn na pomezí, neboť jeho nadužívání, i když nedojde ke vzniku závislosti, je pro organismus škodlivý, rizikový. Následky zneužívání a závislosti jsou však stejné jako u drog tvrdých (poškození jater, žaludku apod.).

Jako poslední duální dělení je možné považovat dělení na **rituální** a **nerituální**. Toto dělení vychází z toho faktu, že s mnohými psychotropními látkami je dlouhodobě spojen takový účel konzumace, který je možno označit za rituální - související s určitým sociálně-kulturním kontextem.

2.1.1.1 Inspirativní třídění

Do značné míry inspirujícím tříděním psychotropních látek je třídění které vychází jak z vlastních zkušeností poučeného konzumenta, tak i odborného – psychologicky fundovaného hodnocení našeho kontroverzního odborníka J.X.Doležala. Za drogy považuje takové látky, které subjektivně i objektivně ovlivňují prožívání, vnímání a myšlení člověka. Drogy pak dělí do čtyř skupin 1.černé, přírodní, s převážně psychedelickým účinkem (marihuana, hašiš, psylocibin, mescalín, okrajově pak i opium) které souhrnně označuje extatika, užívané k navození náboženského prožitku – extáze, nebo jako přírodní léčiva. Problematická užívání této skupiny látek více méně závisí na stylu užívání. 2.bílé jedy, syntetické či chemicky zásadně proměněné přírodní drogy (heroin, kokain, pervitin, crack, morfin, syntetické LSD jejich využití v medicíně je možné, ale jen s dlouholetou odbornou praxí. 3. Nové substance – extáze, andělský prach, a další což je jistá nová kategorie „rychlých měničů nálady“ – velmi problematická skupina (rozšířeností a jistou nepoučitelností uživatelů). 4. Alkohol jeho problematická není snad nutné více rozvádět.

Neměla by být opomenuta i ve své podstatě umělecká - básnická zpracování problému účinku psychotropních látek u např. A.Ginsberga a mnoha dalších.

2.1.2 Komplexní třídění psychotropních látek

Uvedená třídění mohou stačit pro prvotní seznámení, ale serióznější je třídit psychotropní látky podle více takových kritérií, které je charakterizují co do účinku, který mají na lidský organismus, změn, které ve vědomí, chování a prožívání vyvolávají. Zjištění efektu, kterého psychotropní látky docílují může v sobě skrývat možnou odpověď na to, proč ke konzumaci psychotropních látek dochází.

Je to též komplexní způsob třídění, syntetizující poznatky z mnoha vědních oborů - především společensko-vědních, tzv. humanitních jako je psychologie, psychiatrie, sociologie a i z těch, které jsou označovány za přírodní, exaktní - farmacie, chemie, biochemie, medicína jako taková.

Vycházíme přitom z klasifikace německého toxikologa Luise Lervina a zpřesněné Williamem Embodenem. (Rudgley, 1997, s.6)

Pro dokreslení zmíníme též rizika spojená s jejich užíváním a to jak zdravotní, tak společenská.⁵

Připojíme i historický exkurz po vývoji a posunu užití jednotlivých aktivních látek.

Prostor věnujeme i popisu fyzických a psychických změn při intoxikaci – požití látky.

2.1.2.1 Látky halucinogenní

Situace ve skupině těchto psychotropních látek není jednoznačná. Víme že jejich charakteristikou je to, že vyvolávají zrakové, sluchové a další halucinace (tj. vnímání neexistujících podnětů a věcí). Ve skutečnosti je však jejich účinek nevyzpytatelný, a to především pro osoby bez adekvátního poučení. Tento typ psychotropních látek byl vždy spojen s náboženskými rituály, což zpětně fungovalo jako obranný mechanismus „zneužití“ (užití mělo řád - bylo jasné za jakým účelem a bylo pod kontrolou iniciovaného - věci znalého jedince).

Jejich základním efektem je změna vnímání, typická je i změna nálady. Vnímání je „porušeno“ do různé hloubky a intenzita změny může vyvolat obraz **toxické halucinatorní psychózy** - závažného stavu srovnatelného s těžkými duševními onemocněními. Užití nízkých dávek halucinogenních látek může mít kvalitativně zcela odlišný efekt od dávek plně účinných, které se u některých rovnají či přibližují dávce smrtelné. Po požití jsou charakteristické rozšířené zornice, zrychlený tep, zrudnutí v obličeji, někdy větší tělesná aktivita. Po odeznění účinku často přetrvává deprese a sebevraždné chování.

Vznik závislosti není jednoznačný, ale o formě psychické závislosti hovořit lze. Abstinenní příznaky v klasické podobě se v této skupině nevyskytují i když se můžeme setkat s poruchami sebeovládání, vztahovačností. Rizik je však i přesto celá řada a v zásadě se dělí podle typu účinné látky.

⁵Při sestavování tohoto třídění bylo užito informací tak, jak jsou uváděna jak v četných interních sbornících např. Policie České republiky, Ministerstva zdravotnictví vydávaných v rámci - především grantové činnosti, tak i v bulletinů pocházejících z mnoha nadací, zabývajících se uvedeným tématem. Jejich výčet bude uveden v rámci použité literatury

Do této skupiny zařazujeme různé druhy hub, muchomůrku červenou (*Amanita muscaria*), druhy *Psilocybe*, kaktus peyotl, rulík zlomocný, blín černý, durman⁶, konopí, harmel, LSD, meskalin, harmalin a mnoho dalších vzácných a exotických.

V našich podmínkách jsou ale z výše uvedených nejrozšířenější **LSD, TRIP, EXTASY a Psilocybin** - Lysohlávka česká (*Psilocybe Bohemica*).

LSD - lysergamid, derivát kyseliny lysergové, je halucinogenní látka s poměrně krátkou, ale v naší kultuře již bohatou historií.

Tato látka se stala po svém objevení objektem experimentů po celém světě. Cíle byly lékařsko-výzkumné (doufalo se, že vyvolání modelové psychózy podobné schizofrenii může pomoci nalézt její příčiny). Experimentovalo se s jeho terapeutickým využitím. Tyto experimenty vedly k objevům nových terapeutických postupů (holotropní dýchání a pod.) Nevypočitatelnost účinku a také proklamované riziko vzniku tzv. **latentní psychózy** (teorie o možné existenci jakéhosi skrytého, „nespuštěného“ psychického onemocnění, kde právě intoxikace LSD může být spouštěcím faktorem choroby, která by jinak nenastala) vedlo nakonec k zastavení výroby a ukončení experimentů na poli oficiální psychiatrie.

V USA byla situace složitější. Počátkem šedesátých let bylo LSD po jistou dobu společností široce tolerováno. Jeho užívání a hnutí „děti květin“⁷ bylo neodmyslitelně propojeno. Ovlivňovalo hudbu i výtvarné umění. Toto byla dobová záležitost a zájem o LSD posléze téměř utichá.

Důležitým faktorem snížení poptávky je mimo jiné i to, že užití této látky je nevypočitatelné nejen při prvním užití. I po opakovaných zkušenostech může nastat stav zcela překvapivý - a to značně nepříjemně.

Kromě toho zde dochází k situacím označovaným jako „*flash back*“, čili ke stavům, kdy po déletrvajícím abstinenci náhle dochází k subjektivnímu prožitku další intoxikace, bez toho, že by opravdu došlo k příjmu nové „dávky“.

Tento záhadný jev bývá vysvětlován tak, že malé laboratorně nezjistitelné množství halucinogenu zůstane v tkáních po dobu i roku. Za určité, především zátěžové situace, se pak uvolní do oběhu a působí na vysoce citlivé receptory CNS. To vše vede k tomu, že obliba této látky není příliš vysoká. Důkazem toho je i to, v jaké formě se užívá dnes. Ta je nazývána **TRIP**⁸. Je to záměrně malé množství účinné směsi halucinogenních látek, které ve většině případech není schopno halucinogenního efektu. Dochází pouze ke změnám v emotivitě, k euforizaci, stimulaci, a pak k prožitkům lehkých poruch vnímání - zostřenému vnímání zvuků a barev. Prožitek je opět velmi individuální a může být velmi nepříjemný. Doba účinku je delší v porovnání se stimulačními drogami i s opiáty, trvá 8-12 hodin, vzácně i déle. Tento způsob užívání je spojen s celým životním stylem „house“. Jedná se především o

⁶ Příloha č.2

⁷ Příloha č.8

⁸ trip v angličtině znamená cesta, výlet - to svým způsobem vyjadřuje jak konzumenti chápou to, co při konzumaci cítí

mládež z „vyšší střední vrstvy“. „Braní tripů“ je také do jisté míry ritualizováno. Existují určité kluby, okruhy lidí, hudba, oblečení, které jsou s užíváním spojeny. Mnozí odborníci dokonce i samotnou hudbu „house“ považují za schopnou mít na jedince stejný účinek jako sama jistá psychotropní látka. Účinek plných dávek LSD je daleko razantnější. Dochází ke stavu hlubokého narušení normální psychiky, k výrazným poruchám především vnímání, ale i emotivity a myšlení. Intoxikace LSD v plné, halucinogenní dávce bývá silným zážitkem, zcela srovnatelným s intoxikacemi po jiných, přírodních halucinogenech užívaných v rámci náboženských rituálů. Účinek trvá 5 - 8 hodin, ojediněle 24 hodin.

Prožitek může být různé kvality. Jak bylo již uvedeno, mění se vnímání času, prostoru, který se deformuje - zvětšuje, zmenšuje, barev, které se stávají intenzivnější i zvuků, které se stávají pronikavější, zvyšuje se přirozeně lidská schopnost fantazie. Okolí se mění - předměty se mění ve zvířata a osoby a obráceně. Stávají se přátelskými či nepřátelskými vůči jedinci. Tyto zážitky často vedou k obranným reakcím - ke snaze utéct, k agresivitě - útoku. Při nich může dojít k sebepoškození či úmrtí nebo agresivnímu jednání vůči okolí.

Další charakteristiky, které uvádějí lidé, mající s LSD dlouhodobější experimentální zkušenosti⁹ jsou jisté odosobnění, izolace od okolí a ponoření se do vnitřního prožitkového světa, často návrat k dětství či prožitkům embryonálních fází života a porodu, jindy může být naopak hluboce prožíváno sepětí a porozumění složitostem přírodního dění, jde o vnímané splnutí s přírodou a vesmírem. To vede k vytvoření relativně trvalého pohledu na svět a sebe sama, který je charakteristický jistou dávkou nadhledu, nezávislosti. To může být velice inspirativní,¹⁰ je však lepší být s nadšením či schvalováním opatrný, neboť při kombinaci s jistou osobností strukturou může vést k destrukci.

Nelze říci, že by tyto uvedené účinky LSD byly pravidlem, ale riziko tu je vždy. Proto by se měly experimenty provádět pod kontrolou lidí s hlubokou znalostí věci a s možností první pomoci. Tak tomu ovšem bylo se všemi halucinogenními látkami užívanými přírodními národy.

EXTÁZE¹¹ (*ecstasy*) - chemicky 3,4-methylen-dioxy-metamfetamin. Její původní poslání bylo vojenské (měla za cíl dezorientovat cizí, nepřátelská vojska). Její civilní využití se datuje od sedmdesátých let. Léta 1977-1985 jsou považována za zlatý věk extáze. Po době nejrůznějších experimentů se začala uplatňovat jako *party droga*.

V USA se tak stala drogou „zlaté mládeže“ a místy vytlačila kokain. Dokonce se dostala mezi lidi, kteří předtím psychotropní látky normálně nebrali.

Do Evropy se extáze dostala v polovině osmdesátých letech dvěma různými způsoby. Prvním - jako prostředek k sebeosvícení (díky stoupencům guru Bhagwana Rajnéše). Druhým - díky vyhledávačům rozkoše na Ibize, kteří ji přivezli domů, do Anglie, kde je hojně využívána jako již zmíněná „party droga“. Rave parties jsou pro mnoho lidí hlavním smyslem života, kde kombinace

⁹K nejnámějším patří Timonty Leary Příloha č.9

¹⁰nelze opravdu opomenout mnohá filozoficko-umělecká díla vytvořená pod vlivem psychotropních látek, mezi jejichž zástupci LSD „vede“

extaze+hudba+tanec (proto občasné označení taneční) dokáže v člověku navodit stav podobný transu, který snad lidé prožívají při kmenových rituálech či náboženských obřadech. Zdá se, že rozkládá vnitřní dialog a s ním i vědomí vlastního „já“, umožňuje splynutí hudby a pohybu a zprostředkovává vnitřní radostný prožitek skupinové oslavy. Často se v souvislosti s exasy mluví o tzv. komunikační droze. Dává pocit spojení s ostatními a dodává pocit sounáležitosti do určité skupiny, celku. Existují i jiní uživatelé, pro něž je tanec pod vlivem extáze neznámým prožitkem a kteří ji berou z jiných pohnutek.- módnost, tlak vrstevníků, zkusit „to“, apod.

Při požití dochází k lehkým změnám vědomí se zdůrazněním emocí a smyslového vnímání. Uživatel se ponoří dovnitř své duše s cílem lépe poznat sám sebe, současně se otevře i pro své okolí, což umožňuje zvýšenou komunikativnost.

Jsou uvolňovány látky pro vytváření pocitu vzrušení, zamilovanosti, potlačení bolesti (adrenalin, serotonin, dopamin). Kromě nálady jsou ovlivněny i jiné mozkové funkce včetně regulace tělesné teploty. Extáze způsobuje, že je umožněno přehřát se, aniž by se jedinec cítil nepohodlně a právě toto je největším nebezpečím. Postihuje ty, kdo v horkém, vlhkém prostředí tancují celé hodiny, aniž by pili dostatek tekutin. Dochází k projevům klasické dehydratace se všemi jejími nebezpečími. Největším nebezpečím je však poškození některých mozkových buněk.

Psychické nebezpečí tkví v tom, že pod vlivem extáze uživatelé odhalují své důvěrnosti a tužby či může dojít k velmi bolestivým zjištěním (vše, co je pro nás nepříjemné, je vědomím potlačeno a kontrolováno, po užití se dostává mimo kontrolu, na „povrch“). Takovéto trauma může mít zničující následky např. nervové zhroucení.

PSYLOCYBIN - látka obsažená v houbě *Psilocybe Bohemica*. Její známější podobou je mexická houba *Psilocybe mexicana* Hein využívaná Indiány ke kultovním účelům. Ne zcela odlišně tomu je i u nás. Je to záležitost jen lidí zasvěcených. Mimo jiné i pro to, že najít pravou lysohlávku není snadné (podobnost s jinými bez kýženého účinku).

Houba se obvykle nakládá a posléze se konzumují různými způsoby její hlavičky. Díky různým lokalitám růstu se i liší dávka účinné látky. Proto hrozí předávkování, či otrava. Zkušení experimentátoři znají vše tak dobře, že dokonce umí odlišit dávkování od navození smíchu, pohody, hovornosti až po stavy podobné intoxikací LSD. Není však látkou běžně přístupnou, na černém trhu vůbec není, díky tomu, že její vyznavatelé její užití považují za rituál, vyvrcholení jakési filozofie, kam hodnoty jako peníze, získané prodejem nepatří.

Jen na závěr stojí za zmínku psychotropní **látka T, nebo „téčko“**. Jedná se o lék užívaný v psychiatrii Trifenidil, byla však vytlačena razantnějším Pervitinem.

¹¹extaze bude zmiňována též v souvislostech se stimulačními látkami, neboť její účinky spadají do obou

2.1.2.2 Látky opojné

Jejich základní charakteristikou je jejich relativně vysoká nebezpečnost. I když i zde je třeba odlišovat. To, co je jim společné, je to, že vyvolávají stav podobný opojení. Patří mezi ně alkohol, chloroform, éter, jiná rozpouštědla a těkavé chemikálie.

Účinky a rizika spojená s konzumem alkoholu jsou snad dostatečně známa, proto není nezbytně nutné se jim v rámci předkládané práce věnovat. Za zmínku však stojí to, že v poslední době sílí mezi lékaři názory že konzumace malých dávek, především vín, je ve svém účinku pozitivní (chrání před onemocněním kardiovaskulárního systému snižováním nebezpečného cholesterolu).

Za protagonisty této skupiny budou vybrány ty snad nejnebezpečnější a tím jsou (z mnoha důvodů, které budou uvedeny) právě těkavé chemikálie.

Těkavé chemikálie (*inhanlacia*)

To jsou především chemické látky v podobě ředidel, rozpustidel, lepidel, barev, čistících prostředků (např. Iron, toluen, trichloretalén, benzin ap.).

Nebezpečí mimo jiné je v tom, že k tomuto typu látek se často dostávají velmi mladí jedinci (12 - 15 let) a vysokém nebezpečí předávkování, následné otravě a smrti, relativně rychlém nástupu psychické závislosti a poškození organismu. Při chronickém užívání jsou časté poruchy orgánů (játra, plíce, mozek, krvetvorba), zvýšená únavnost.

Bývají v plechovkách, lahvích, tubách a sprejích a užívají se čicháním (vdechováním výparů). Snaha po vyšší koncentraci par vede uživatele k nasazování igelitových pytlíků na obličej a vdechování pod dekou. Těkavé látky vyvolávají stav podobný spánku, útlumu, zasnění. Uživatelé jsou ospalého vzezření, mají rozšířené zornice, zarudlé oči, jsou patrné stopy po chemikáliích - po dlouhotrvajícím užívání uživatelům páchne látka z úst.

Jako zástupce této skupiny u nás celkem silně zastoupeného (i když jeho obliba klesá) bude vybrán toluen.

TOLUEN - Je organické ředidlo. Jedná se o psychotropní látku označovanou za tvrdou, či s neakceptovatelným rizikem. O tomto faktu svědčí skutečnost, že u nás naprostá většina úmrtí, prokazatelně spojená s předávkováním není zapříčiněna pervitinem ani heroinem - ale toluenem. Tento fakt je způsoben tím, že při čichání toluenu je jen těžko možné odměřit přesnou dávku.

Často se myslelo, že se jedná o „náhražkovou látku“, není li dostupného cosi „opravdovějšího“. To je jen zčásti pravda, protože je skupina mládeže, kterým jde právě o „únik od světa“, který jim toluen poskytuje. Často jde o únik před zdánlivě neřešitelnými traumaty.

Kýženým efektem čichání toluenu je stav jakéhosi polospánku, polovědomí, provázeného živými, barevnými sny. Při čichání dochází k postupnému zakalování vědomí, a jestliže je již jedinec neschopen dalšímu přísunu zabránit, pak se spánek prohlubuje do bezvědomí, kómatu a dochází k zástavě dechu a oběhu, stavu klinické smrti, kdy je možno ještě pomoci, je - li poskytnuta první pomoc. Smutné je, že pokud se toto odehrává v partě, není nikdo již schopen pomoci, či ze strachu zazmatkují a utečou.

Na těch kteří toluen užívají delší dobu a často, jsou patrné zjevné následky. Dochází k prakticky totálnímu omezení výkonnosti a jiných zájmů. Jedinec se postupně izoluje a tíseň mu opět ulehčuje opakované intoxikace. Postupně dochází k celkovému otupění, někdy spojenému s výkyvy emotivity směrem k afektivní labilitě, plačtivosti či podrážděnosti a agresivitě vůči okolí.

Jak vidět, není způsob užívání čicháním jen neškodným „blbnutím“, za co je často při porovnání se způsobem injekční stříkačkou považován.

2.1.2.3 Látky omamné

Další skupinou jsou psychotropní látky s omamným účinkem. Jsou to látky mající efekt podobný jako mají narkotika - látky uklidňující, uspávající, znecitlivující či jen bolest tišící.

Mezi ně patří skupina látek označovaných jako *opiáty* - jedná se o alkaloidy (přírodní látky zásadité povahy) získávané z tzv. surového opia.

Vyvolávají celkový a duševní útlum, zklidnění, uvolnění, tlumí bolesti. Nastává stav příjemného stavu, spojeného s odstraněním naléhavosti problémů běžného života. Jde o vnitřní prožívání, pokud má toxikoman „svoji“ dávku, nic zvláštního či nápadného není navenek poznat.

Teprve tzv. předávkování - užití dávky vyšší než je potřeba vede ke stavu omámení, porušení koordinace, zpomalení reakcí, zúžení zornic do tzv. špendlíkové hlavičky. Může dojít až ke kómatu, až smrti zástavou dechu a oběhu. Tato skutečnost bývá příčinou smrti při aplikaci tzv. *zlaté dávky*, čili při vědomém předávkování jako formy sebevraždy.

Není bez zajímavosti že naopak první kontakt s opiáty není prožíván ve většině případů jako příjemný. Buď je nulový - neboli není žádný prožitek či je negativní - vzhledem k nevolnosti a zvracení. Tento nepříjemný zážitek může být až tak silný, že zapůsobí preventivně. Jedinec už nemá žádnou chuť nic podobného znovu absolvovat.

Při chronickém užívání bývá výtok z nosu, „vodnaté“ oči, jsou patrné stopy po vpiších, často hnisající, dále hubenost, bledost.

U uživatelů nacházíme jehly, stříkačky, opálené lžičky, ev. kousky staniolu, což vše souvisí se způsoby „braní“. U nás převládá aplikace nitrožilní, resp. jehlou a ve světě jsou více rozšířeny způsoby jako šňupání či kouření opiátů - inhalace z nahřáté aluminiové folie, které jsou po mnoha stánkách bezpečnější.

Riziko předávkování a následné smrt je v této skupině způsobeno rychlým vzrůstem tzv. tolerance. (Organismus si na látku rychle „zvyká“ a k dosažení žádaného účinku je třeba stále vyšších a vyšších dávek.) Naprostá většina osob, které opiáty berou, vzestupu tolerance nestačí a po jisté době začíná trpět nedostatkem. Pro představu - z původních dávek v desítkách miligramů dochází poměrně rychle ke zvyšování na stovky miligramů. Zároveň dochází ke kvalitativní změně. Původně se „normální“ psychika po užití látky zlepšuje, resp. dochází k příjemnému prožívání a po odeznění efektu se vše vrací k normě. Po čase se začínají objevovat první příznaky tzv. fyzického abstinenčního syndromu (bolesti svalů, kloubů, průjmů, pocení, napětí ve svalech až křeče apod.) a situace se mění. Najednou

je člověk pouze pod vlivem opiátu „normální“, tj. cítí se relativně dobře a je schopen vykonávat běžné denní nutné aktivity. Nastupuje psychická a fyzická závislost s těžkými abstinenčními příznaky, které nastupují již krátce po odeznění účinku drogy. Objevují se první negativní důsledky stereotypu „drogového života“. Pro toto období je typická ztráta zájmů, zázemí, vzdávají se všeho ve prospěch získání nové dávky, uchylují se ke kriminalitě.

Muži mají poruchy potence, ženy výpadek menstruace. Častou komplikací je žloutenka a HIV/AIDS přenášené užíváním kontaminovaných jehel a stříkaček.

OPIUM - je látka, která se získává z nezralé makovice (*Papaver somniferum*). Psychotropní účinky opia byli známy již za Homéra. Je zajímavé, že na rozdíl od jiných psychotropních látek nebylo opium nikdy užíváno v rámci náboženských rituálů. Bylo však od nepaměti používáno jako lék nebo na druhé straně jako omamná droga umožňující chvilkový únik od strastí běžného života.

OPIÁTY - mezi základní patří morfin, kodein, papaverin, thebain, meconidin atd.

Mezi nejznámější patří první dva zmíněné - morfin, kodein. Jejich účinek je v zásadě dvojitý, psychotropní a protibolestivý. Oba dva byly postupně izolovány chemickou cestou ze surového opia a z obou byly posléze derivovány ještě účinnější látky tzv. deriváty. Z kodeinu - dikodid braun, a z morfinu pak diacetylmorfin neboli heroin.

BRAUN - slangové označení pro výše uvedenou, velmi účinnou směs derivátů kodeinu (dikodid, dihydrokodeinon, hydrokodon). Je znám též jako „běčko“. Jde o tekutinu nahnědlé barvy (odtud přezdívka), vyráběné u nás podomácku od sedmdesátých let. V té době byl snadno přístupný kodein, v práscích bez receptu.

Na rozdíl od kodeinu má braun - podle zasvěcených - silnější euforizační efekt a v porovnání s heroinem jeho slabší efekt tlumivý.

KODEIN - přírodní alkaloid. Jak již bylo uvedeno, jde o látku, obsaženou v lécích.

MORFIN - přírodní alkaloid. Toto je „problém“ více méně zdravotníků, neboť právě oni měli k němu celkem bezproblémový přístup. Již v období první světové války se užíval v masovém měřítku jako prostředek tišení bolesti a spousta lidí ho brala delší dobu, dokonce dobu dostatečnou ke vzniku typického tělesného abstinenčního syndromu. Avšak po odeznění bolestivých stavů a odabstinování morfin již nevyhledávaly. Morfinismus se ale u nás ve větší míře nerozvinul.

HEROIN - derivát morfinu - diacetylmorfin. Byl syntetizován již roku 1898 a sloužil jako běžný farmaceutický výrobek ke tlumení kašle. Jeho výroba však byla ukončena a stal se ilegálním.

Jde o látku s několika specifiky. Je to droga s kterou nemáme velké zkušenosti. K nám se dostává ve větším měřítku až po padnutí železné opony a to tzv. Balkánskou cestou, především z Turecka. Tím se k nám dostává to, čemu se říká heroinový trh spojený s organizovaným zločinem (od velkoprodejců, pašeráků, po pouliční distributory).

Jedná se v mnohém o látku exklusivní. To je z části důsledek její celkem vysoké ceny. Také jedna ze skupin lidí, mající problémy právě s heroinem jsou vesměs úspěšní a finančně zajištění lidé, žijící pod vysokým stresem a ve vysokém životním tempu. K potřebě rychle a snadno se odreagovat a zrelaxovat

se přidává pocit úspěšnosti a potřeba se předvést. Heroin je též nabízen všude tam, kde se lidé baví a schází se tam potencionální klientela.

Takto distribuovaný heroin se jen výjimečně píchá, v naprosté většině případů se kouří. Rizika infekce tím mizí, ne tak rizika závislosti.

Avšak na rozdíl klasické toxikomanské populace je zde šance na vyléčení daleko vyšší. Už proto, že se k němu dostává člověk kolem 20 - 25 let. Je, v případě léčby, na co navázat, k čemu se vracet.

Problémem však zůstává kvalita, což je problém, pro člověka neznalého, který může mít katastrofální následky. Pouliční dealeři, často sami závislí, ve snaze o co nejvyšší zisk drogu „pančujou“ či prodávají nekvalitní.

Podskupinou látek omamných jsou látky, které jsou označovány jako **látky tlumivé**: analgetika (léky proti bolesti, zejména Alnagon - áčko, barbituráty, hypnotika (léky na spaní) sedativa (léky na uklidnění), antiemetika (léky proti úzkostem - benzodiazepiny, diazepam)

Nacházíme je v podobě různobarevných tablet, dražé, kapslí, a injekčních ampulí, jsou užívány ústy či jako injekce.

Vyvolávají relaxaci, uvolnění až celkový tělesný a duševní útlum. Projevem je zpomalené myšlení a řeč, apatie, ospalost, náladovost, opilé vzezření. Tlumivé látky vyvolávají psychickou a fyzickou závislost. Je zde riziko předávkování, otravy a následným bezvědomím, až smrtí. Při chronickém užívání jsou časté bolesti hlavy, deprese, úzkost a agresivita uživatele.

2.1.2.4 Stimulační látky

Čelné místo mezi psychotropními látkami zaujímají **stimulační** - povzbudivé **látky**. Způsobují zvýšenou duševní nebo tělesnou aktivitu nebo jejich kombinaci, zvyšují bdělost. Dochází k celkovému zrychlení psychiky a nabídky představ, euforizaci, zvýšené empatii, mírní únavu a chuť k jídlu. Při užití dochází též k odstranění zábran, což je efekt jehož potřebu a úskalí si v souvislosti s „problémy dospívajících“ dokáže představit i ze své zkušenosti každý.

Vyšší dávky vyvolávají potřebu překotné činnosti, úzkost, neklid, nespavost, náladovost, hádavost a agresivitu. Po odeznění účinku následuje skleslost, ospalost, deprese a vyčerpání. Velké dávky mohou způsobit srdeční selhání, dochází i k otravám z předávkování. Projevem požití je pocení, sucho v ústech, zvýšení krevního tlaku, neklid, roztřesenost, rozšíření zornic, při delším užívání chronická rýma, krvácení z nosu, bledost, hubnutí. Následkem užívání je vznik psychické závislosti vyžadující ne zvýšení dávek, ale častější frekvenci užívání. Závislý má pocit pronásledování, mívá halucinace, poruchy paměti, je agresivní.

Patří sem amfetamin, efedrin, kokain (koks, sníh), crak (směs z kokainu, jedlé sody a vody, jejíž krystaly se kouří), fenmetrazin (metrák), speed (speciálně upravený fenmetrazin) a různé léky např. i již zmíněný trifenidyl (triflák). Nelze opomenout khatu (khat), pituri, betel - látky přírodní.

Patří sem - máme-li být důslední v dodržení charakteristiky povzbudivého účinku i káva, čaj, kakao, tabák.

PERVITIN (*Metamfetamin*) - „perník“, „pěčko“ jak je naše ilegální látka číslo jedna slangově označovaná je derivát základní stimulační drogy - amfetaminu.

V poslední době je často medializován a to především v souvislosti s jeho domácí výrobou a údajným exportem u nás vyrobeného na Západ (kauza privatizace, prodeje Efedrinky v Roztokách u Prahy).

Je pravda, že jeho výroba není složitá. Jako vstupní produkt slouží jiná stimulační látka, **EFEDRIN**, který lze získat z různých kompozitních léků. Jsou k tomu potřeba jednoduché pomůcky a znalosti z chemie na úrovni chemické průmyslovky. Právě zde tkví nebezpečí, neboť ne všechny jednoduché a snadné „recepty na výrobu“, které běhají mezi mládeží vedou opravdu k výrobě skutečně čistého metamfetaminu. V tom je právě jedno z velkých rizik současného černého trhu. Často je i bez nutnosti chemické analýzy patrné že se nejedná o čistou drogu. Není pravda, že tuto drogu dokáže vyrobit každý, kdo sežene „recept“. Riziko poškození organismu těmito nečistostmi je zvyšováno tím, že velká většina začátečníků volí na základě příkladu jako cestu první aplikace vpich do žíly.

Avšak s rozšířením pervitinu z relativně uzavřené společnosti „mezi lidi“ se šňupání stává oblíbenou činností návštěvníků nejrozličnějších klubů, diskoték a podobných akcí

Stimulační látky jsou vůbec jako rekreační záležitost vysoce oblíbené. Jsou však stejně tak i nezvladatelné. A to především pro výrazné změny v psychice jedince, vyvolané právě užíváním pervitinu. Po různé, individuálně dlouhé době se u každého uživatele objeví stav, který je se ve slangu označuje jako „**stíha**“. Ve stručnosti lze tento stav charakterizovat jako situaci, kdy si jedinec představuje, že celý svět se proti němu spiknul, že je mu nepřátelský, všichni mu chtějí ublížit a nikomu nelze věřit, má pocit akutního ohrožení. To je spojeno s pocity úzkosti, samoty, beznaděje.

Toto přesvědčení je často podpořeno halucinacemi (tajemné zvuky, stíny). V takové situaci se dotyčný cítí ohrožen a reaguje podle svého naturelu - agresí, jako prostředkem sebeobrany, či útekem, jako možností záchrany. Ne vždy tento stav končí dobře.

Odborně se tento jev nazývá **paranoidní či paranoidně-halucinatorní syndrom** v rámci vznikající toxické psychózy, což je diagnóza podobná schizofrenii.

Další i když méně známou látkou je další z řady derivátů amfetaminu (tzv. 4-metyl-2,5-dimethoxyamphetamin), známá jako **STP** (serenity, tranquillity, peace - volně přeloženo klid a mír.

KOKAIN - Jde o přírodní drogu, alkaloid obsažený v listech keře *Erythroxylon coca*.

Listy jsou v produkčních oblastech přeměněny na pastu, tzv. **kokainovou bázi**. Ta se dále zpracovává chemicky na kokainhydrochlorid. Ve finále se prodává jako bílý prášek (často řezaný ze známých důvodů).

Žvýkání listů této rostliny se stalo součástí života a kultury jihoamerických indiánů. Někteří odborníci jej v této souvislosti srovnávají s postavením alkoholu u nás (míněno euroamerické kultuře).

Účinky jsou známé již po čtyři tisíce let a dodnes jsou užívány v přírodním prostředí, prostředí kam patří na zahánění únavy při těžké práci ve vysokých nadmořských výškách And.

Účinky, které v kokainu hledají jeho uživatelé jsou povzbuzení nálady - euforizace, povzbuzení, aktivita, a zvýšená sexuální apetence (proto je často označován za drogu prostitutek). Sexuální potence se však snižuje. Jeho účinky však závisí na množství, způsobu a na frekvenci užívání.

Způsoby aplikace jsou různé a podléhají módním trendům. Nejčastější je šňupání, injekční aplikace ale není výjimkou. Působení je rychlejší po užití nitrožilním, po šňupání se efekt dostává po hodině a trvá jednu - dvě, kdy postupně mizí.

Kokain se často též označuje za drogu tzv. lepší společnosti (např. v České republice v období první republiky). Pomůcky jeho užití jsou tomu uzpůsobeny - nákladné z drahých materiálů.

Poprvé byl v medicíně (především v chirurgii nosu, hrdla, očí) použit jako anestetikum v roce 1884. Ukázalo se, že mimo účinků anestetického působí ve tkáních i vazokonstričně, (stahuje poraněné cévy) a snižuje tak krvácení. Dnes však byl nahrazen bezpečnějším prostředkem. Okolo první světové války se též užíval k léčbě závislostí opiátových - zejména morfinismu, což vedlo k částečné závislosti na obou.

CRACK (crak-kokain) - Nejedná se o zcela novou látku, jde o tepelně upravený hydrochlorid kokainu s jedlou sodou, éterem, čpavkem na tzv. **volnou bázi**.

Toto se děje proto, aby běžně - pouličně dostupný hydrochlorid kokainu mohl být kouřen. Jeho účinky se tímto způsobem užití zvětšují.

Tím je zaručeno - tak říkájíc „více muziky za méně peněz“. Upravením těžké látky pro jiný druh aplikace, v tomto případě kouření, můžeme účinnou dávku látky výrazně snížit při zachování stejného efektu a nástupu okamžitého účinku díky přestupu přes plicní stěnu. Účinek se dostavuje po 30 - 60 minutách po požití. Stav vrcholné euforie trvá 5 - 10 minut a v průběhu hodiny mizí.

To vede k „nové klientele“. Především se jedná o méně majetné. Problémem je nebezpečí předávkování, neboť není jasné kolik účinné látky dávka obsahuje. Typickým problémem je též vysoká návykovost. Jedná se o dobu dvou měsíců, kdy ke vzniku závislosti dochází.

2.1.2.4.1 Kanabis

Zvláštní postavení oblibou i charakterem má **KANABIS** neboli **KONOPE SETÁ** (*Cannabis sativa*) a jeho produkty.

Jedná se o jednoletou, dvoudomou bylinu. Existují různé formy lišící se obsahem pryskyřice a množství látky - THC (tetrahydrocannabinol). Jde o rostlinu pocházející původně z Indie.

Doklady o pěstování jsou staré více než 5000 let, jedná se pravděpodobně o nejstarší rostlinu, která je pěstována pro její psychotropní účinky. Jeho psychoaktivní a euforizační účinky znali lidé ve starověké Indii, Africe, na Středním východě, v Číně.

Pěstování pro průmyslové účely má tradici i u nás. Stejně tak i její pěstování pro „další či jiné účely“.

Tato rostlina je ve své podstatě poměrně nenáročná, proto se s ní setkáváme od oblastí s tropickým a teplým klimatem až po Evropu, střední nevyjímaje. Jedná se pravděpodobně i o vůbec nejrozšířenější

psychotropní rostlinu, která ve svých horních listech a v květech obsahuje značné množství látek - kanabinoidů, z nich nejvýznamnější je delta-9- tetrahydrocannabinol.

Marihuana i hašiš jsou v zásadě shodné, co se množství účinné látky týče, jde o různou finální úpravu - vznik výsledného produktu. Jako **HAŠIŠ** (*charas*) se označuje zaschlá a zformovaná pryskyřice ze samičích rostlin konopí, zatímco sušené a jinak upravované listy a květenství stejné rostliny jsou označovány jako **MARIHUANA** (*bang, ganja, kif* atd. u nás „marjánka, tráva“)

Užívání produktů konopí (marihuana, hašiš) bylo historicky spojeno s náboženskými obřady. Hinduistickému a islámskému náboženství nahrazují konopné produkty alkohol jak rituálně, tak kulturně.

To do jisté míry platí do dnes a i u nás. Lidé - především mladí, užívající uvedené produkty, tvoří jakousi subkulturu¹², kterou vyjadřují jakýsi společný postoj vůči okolí, společnosti.

Marihuana i hašiš se užívá nejčastěji kouřením (cigareta marihuany je join, hašiš se kouří v dýmce) nebo v podobě cukrovinek ev. čajů apod.

Popsat účinky není tak snadné, jak se může na první pohled zdát. Právě zde se v největší míře projevuje, že efekt závisí na jednotlivé osobnosti, na jejím aktuálním stavu, psychickém a fyzickém rozpoložení. V průměru se účinky dostavují po několika minutách po požití a přetrvávají 3 - 8 hodin. Polykání zpomaluje nástup účinků, a taktéž je prodlužuje na rozdíl od kouření.

Účinky závisí také pochopitelně na obsahu účinných látek - od mírné euforie až po halucinace. Po užití může být jedinec až nepřírozeně veselý, rozjařený. Při prvním užití nemusí vůbec k žádnému efektu dojít, či může dojít k nepříjemnému prožitku - závratě, sucho v ústech.

Jedinec má rozšířené zornice, zarudlé oči, zrychlený tep, zvýšenou chuť k jídlu. Následky užívání jsou zhoršená koordinace, postřeh a zpomalení reakcí, což může být příčinou mnoha neštěstí. Stav je podobný opilosti.

Opakované požívání vyvolává poruchy nálady, paměti, vznikají záněty sliznic a spojivek, psychická závislost, může vést ale i k neplodnosti, případně poškození plodu a poruchy imunity.

Je však nutno podotknout, že právě marihuana se svými účinky na organismus je snad nejdiskutovanější. Je považována za lehkou či jak bylo uvedeno v úvodu - s akceptovatelným rizikem. Především zastánci její úplné legalizace celkem oprávněně upozorňují na to, že následky jejího dlouhodobého užívání jsou srovnatelné s následky u jiných, společností akceptovaných (tabákové výrobky, alkohol - především tvrdý). Upozorňují na to, že její kriminalizace by nadělala „více škody než užitku“. Je to problém složitý a je třeba říci, že ve své podstatě zástupný, odvádí pozornost od věcí zásadnějších a jeho současná medializace přispívá k radikalizaci na obou stranách, což nevede k ničemu pozitivnímu (čímž je bezesporu konsenzus spojený s pochopením).

Na závěr této části je třeba uvést, že použité dělení podle účinku je opravdu jen schematické, rámcové, neboť v mnoha případech se účinky jednotlivých látek překrývají. Látka klasifikovaná jako

¹² se všemi charakteristikami co k subkultuře patří. Příloha č.11

povzbudivá, stimulační, může v konečné fázi vyvolat spánek. Na druhé straně látky těkavé, klasifikované jako omamné, mohou vyvolat halucinogenní zážitky.

Berme uvedené „typy“ za vzájemně ne zcela oddělitelné, ale spíše za prvotní, obecný přístup k orientaci v rozmanitosti psychotropních látek.¹³

2.1.3 Kulturologická definice psychotropních látek

Zatím nebyl věnován dostatečný prostor čistě oborové snaze definovat psychotropní látky. Vyjdeme již z výše uvedených definic s tím, že budeme klást důraz na ty atributy, které mají vztah ke kulturologii. Shrňme co víme. Cokoli co, je-li v kontaktu s jedincem, s jeho smysly, a mění jeho současné vnímání a prožívání reality, může být označeno za látku s psychotropním účinkem. Stojíme teď před otázkou „Co všechno může ovlivnit aktuální vnímání okolního prostředí“? Co mi – slovy reklamního sloganu – zvedne náladu? Jsou to opravdu jen ty látky, které byly popsány při obecné definici psychotropních látek a třídění? Kdy každý z nás prožívá pocit změny naladění? To první, co nás může napadnout je jídlo a pití. Již naši předkové věděli, že sytý hladovému nevěří. Ano, když se při hladu a žízní najíme a napijeme, jsme klidnější, můžeme se lépe soustředit, můžeme podat adekvátní výkon, jsme komunikativnější. Ted' nemáme na mysli jen látky se speciálním složením jako v již v úvodu zmíněné nápoje typu: káva, čaj, cola, čokoláda, alkohol a jiné, ale jídlo a pití jako takové. Chceme-li někoho, na kom nám záleží dobře naladit, je pohoštění, pozvání na oběd či večeři většinou to první k čemu se v současné společnosti odvážíme. Při jídle a pití se dohodují kontrakty, podepisují smlouvy, prodávají podniky, setkávají se rodiny, přátelé, slaví se. Je to tak běžné, že ani nevnímáme, jak velmi spoléháme na to, že při jídle a pití nám bude dobře. A co dalšího nás kromě dříve zmíněného napadne? Co dalšího má tu schopnost „vytrhnout ze zaběhnutého vnímání reality, ukázat ji jinak“? Co třeba literatura, především poezie? Není to tak, že nás báseň dokáže rozesmát, rozplakat, dojmout ale i popudit, vzbudit silnou emocionální odezvu? Ano, je to tak. A můžeme pokračovat. Co třeba film? Co třeba obraz? A co třeba hudba? Každý viděl film, který ho rozplakal či rozesmál, sál před obrazem, který ho dojal, slyšel skladbu, která jej uvolnila. Ano, umění má – kromě nepopíratelné roviny umělcovy kreativní osobní zpovědi – i rovinu sdílení obecně lidských prožitků a emocí a proto v každém z nás dokáže cosi rozeznít, naladit nás určitým způsobem, umožní nám cosi prožít. Co z uvedeného vyplývá? Zabývat se jen těmi látkami, substancemi, tradičně označovanými za drogy, psychotropní látky může být zavádějící a velmi zúžit náš pohled o něco důležitého co nemá být opomenuto. Mnoho věcí v našem okolí má schopnost opakovaně v nás vyvolat změnu vnímání, určitou citovou reakci, což je výše označeno za důležitý atribut psychotropní látky. Užití určitého prostředku k ovlivnění našeho vnímání, prožívání, k člověku patří snad více než jsme ochotni přiznat. Existuje teorie, která ve zkratce hovoří o tom, že člověk opustil zvířecí říši a čistě biologický způsob existence právě ve chvíli, kdy použil nástroje jako něčeho umělého, nadbiologické povahy

¹³ Příloha č., 3, 4, 6

k uspokojení určitých cílů. Schopnost vědomě a opakovaně užít určitého prostředku k uspokojení určitých potřeb je jistě cosi specificky lidského. **V tomto kontextu jsou psychotropní látky a jejich konzumace jedním z prostředků – vedle meditace, hypnózy, mystických a spirituálních a i fyzických cvičení /joga, tai chi/ cvičení – kterými se lidé snaží rozšířit vnímání reality a nalézt mnohé odpovědi, které jsou v běžném stavu mysli nedostupné.**

K člověku patří, že chce opakovaně užít, přijmout, být v kontaktu s určitou látkou, věcí, artefaktem, entitou, substancí, aby se dostavil stejný či podobný duševní stav, který se v případě psychotropních látek označuje stav odlišného, rozšířeného vnímání reality. Lidská touha prožívat okolní realitu jinak, odlišně od běžného, standardního je přítomna v mnoha podobách od primitivních společností – rituály, náboženství apod. jsou toho důkazem.

Uvedený fakt, je možné chápat jako projev specificky lidské kvality - schopnosti symbolizace. Jde o schopnost, která umožňuje člověku udílet sociokulturní realitě určitý význam, smysl, jistým způsobem ji číst, interpretovat. Nutí člověka význam a smysl věcí a dění kolem objevovat, vnímat, poznávat a stále jej hledat. Je odpovědná za lidskou představivost a imaginaci. Uvedené je možné popsat i tak, že uvedené skutečnosti jsou v pozadí za jednou ze základních, zneklidňujících a provokativních otázek provázejících člověka celým životem „Co by bylo kdyby.....“, otázce hledající odpověď na to proč se v naší minulosti děly věci tak jak se děly, otázce pátrající po naší budoucnosti, po našich možnostech.

Co je člověk člověkem, klade si uvedené otázky a snaží se touto cestou dovědět cosi víc o sobě samém, dovědět se něco víc o světě a jistých skrytých souvislostech určující řád našeho světa.

Je možné říci, že konzumace psychotropních látek je specificky lidská kvalita, mající v lidském chování své opodstatnění a svůj smysl. Otázka, která zůstává a na kterou se budeme později v práci snažit najít odpověď je, jak současná situace člověka umožňuje lidské tíhnutí ke konzumaci psychotropních látek posunou do přijatelných podob, jedním slovem kultivovat.

2.2 Závislosti

Pojmem, procházejícím křížem všemi nejrůznějšími děleními a tříděními psychotropních látek je již v úvodu zmíněný pojem závislost. Je pojmem ústředním, protože se v něm skrývá základ všech problémů a nebezpečí. Snaha o jeho pochopení je téma následující kapitoly. Světová zdravotnická organizace definuje závislost jako stav fyzické a psychické vazby jedince na jednu nebo více drog, užívaných průběžně, se škodlivými následky jak pro jedince, tak pro společnost. V dnešní podobě je syndrom závislosti chápán jako skupina fyziologických, behaviorálních a kognitivních fenoménů, v nichž užívání nějaké látky nebo třídy látek má u daného jedince mnohem větší přednost, než jiné jednání, kterého si dříve cenil více. Charakteristikou syndromu závislosti je touha brát, být v kontaktu s psychoaktivní látkou. Definitivní diagnosa závislosti by se měla stanovit pouze tehdy, jestliže během posledního roku došlo ke třem nebo více z následujících jevů:

- silná touha nebo pocit puzení užívat látku
- potíže v kontrole užívání látky, a to pokud jde o začátek a ukončení nebo množství látky

- projevení somatického odvykacího stavu, především nutnost látku užívat s úmyslem zmenšit jeho příznaky
- průkaz tolerance jako vyžadování vyšších dávek látky, aby se dosáhlo účinků, původně vyvolaných nižšími dávkami (jedinci závislí na alkoholu a opiátech mohou v důsledku tohoto brát takové dávky, které by zneschopnilo či usmrtilo jedince bez tolerance)
- postupné zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů ve prospěch užívání psychoaktivní látky a zvýšené množství času k získání nebo užívání látky nebo zotavení se z jejího účinku.
- pokračování i přes jasný negativní důkaz zjevně škodlivých následků - fyzická a duchovní zchátralost

Mnozí autoři uvažují o závislosti na psychotropních látkách jako o poruše chování v nejširším slova smyslu, přičemž na jejich vzniku mají podíl psychologické, sociokulturní a biologické faktory.

2.2.1 Definice závislosti

Definice je možné najít mnoho, ale to základní co je všem společné vystihuje definice Urbanova. Závislost znamená "...stav nesamostatnosti vzhledem k droze" (Urban, 1973, s.20). Zde je možné vystopovat základ dalších oblastí vztahujících se k problému.

Tím je bezesporu možnost vytvořit si tento typ vztahu k jinému, než psychotropní látka. A nebezpečnost následků tohoto typu vztahu.

Vztah závislosti má za následek, že psychotropní látku (či cokoliv jiného) potřebuje, aby se cítil či „fungoval“ dobře. Došlo k vytvoření vazby na psychotropní látku, která se stala součástí jedincova života. Často dochází k tomu, že tato vazba „zotročuje“ jedince se vším, co si pod tímto lze představit. Vše je jí „podřízeno“, a ona je ta, která za jedince „rozhoduje“ „„Skutečné lidské jednání se vyznačuje hlavně tím, že není pouhou reakcí na nějaký podnět, nýbrž něčím víc Člověk, který jen reaguje, udělá co mu první napadne..., není svobodný:dělá, co musí.“ (Sokol, 1994, s. 20). Z uvedeného vyplývá, že jedince, kteří jsou závislí považujeme za nesvobodné, bez vlastní vůle a odpovědnosti. Tím se dostáváme k tématu svobody a jejího chápání, neboť se zde projevuje jistý paradox. Jedinci závislí, jak bude uvedeno dále jsou v vztahu závislém vůči látce samé a tento vztah se projevuje různými symptomy. Na druhou stranu se cítí svobodní ve vztahu k rozhodnutí vůbec psychotropní látky konzumovat, výběru životního stylu.

2.2.1.1 Jiné závislosti

Vztah závislosti se může vytvořit, jak již bylo uvedeno výše, nejen na psychoaktivních látkách („drogy“, „alkohol“). V této souvislosti stojí za zmínku, že podle nejnovějších poznatků se mohou vyskytnout závislosti i na tak pozitivních látkách jako jsou vitamíny, projímadla, ev. hormony. (Zvolský 1996, s.61). Mechanismus vzniku závislosti je podobný tomu, jak byl uveden, jen s malým rozdílem. Tyto látky v jistém množství a intervalu tělo potřebuje k „dobré funkci“ a je takéž obdařeno

schopností si je samo v potřebné míře vytvořit („vyrobit“ je, či přijmout z potravy). Pokud jsou však přijímány zvenčí, organismus tuto schopnost ztrácí a není schopen si jejich potřebu zajistit sám.

Stejně tak by toto pojednání nebylo úplné, kdyby alespoň krátce nebyly zmíněny závislosti zcela jiného typu. I mezi nimi se objevují činnosti, věci, původně zcela pozitivní či neutrální. Hra, televize, práce, jídlo, peníze, úspěch, nakupování, kosmetika apod. to vše může ovlivnit kvalitu života natolik, že dojde k přetrhání všech ostatních vazeb, vztahů. Nebezpečné je i když podobnou intenzitu nebere vztah k partnerovi, přátelům, rodičům a v jistém smyslu i vůči sobě samému. Uvedený exkurz podporuje širší chápání problematiky závislosti a právě jemu je věnována zvláštní pozornost v části o kulturologickém chápání závislosti.

2.2.2 Mechanismus vzniku závislosti

Otázka kde a jak závislost vzniká ještě nebyla odpovězena. Je to otázka velice důležitá a neméně složitá. Složitost této otázky je v tom, že má co dočinění s nejsložitějším a nejméně probádaným orgánem lidského těla - mozkem.

Psychotropní látky ovlivňují funkci a činnost centrálního nervového systému **CNS** a rovněž působí prostřednictvím nervů a nervových uzlin na orgány periferního nervového systému **PNS**.

Centrální nervový systém se skládá z mozku a míchy. V mozku se nachází kolem 12 miliard vysoce specializovaných buněk, **neuronů**, důmyslně uspořádaných tak, že tvoří síť vzájemných vztahů.

K přenosu informací - především motorických impulsů z CNS do svalů, sekrečních žláz či k přenosu vnějších podnětů do CNS slouží **nervy**. V dnešní terminologii je možno mluvit o tom, že vytvářejí jakousi informační dálnici vedoucí od CNS do různých částí těla.

Celou funkci nervového systému je možno popsat jako řetězec akcí a reakcí na podněty a to jak vnitřní („z těla“), tak vnější („z okolí“).

Na začátku každé akce je vstup, dodání informace - podnětu (k tomu slouží **receptory**, modifikované nervové buňky, schopné přeměny různých forem informací z okolního světa na elektrický signál) dál následuje přenos, receptory vstupují do styku s prvními neurony, které pak řetězově kontaktují další a další pomocí **presynaptických** zakončení, **synaptické šterbiny**, **postsynaptických** zakončení až do mozku, jakéhosi centra, kde dojde k vyhodnocení a dojde ke koordinaci rozkazů, které jsou následně vydány (přes různé přechody do svalů a žláz).

Tento proces, který jsme nyní popsali, je nazýván **neurotransmise**. A právě ten jsou psychoaktivní látky schopny v různých fázích ovlivňovat, záleží na jejich množství a typu. Psychotropní látka vytvoří umělý stav, naruší přirozené prostředí. I na této úrovni dochází k tomu, co je v souvislosti s psychotropními látkami často zmiňováno a tím je „prožitek jiné či odlišné reality“. Tento stav je možné udržet jen za cenu nových dávek. Psychotropní látka se stává součástí metabolismu a různých pochodů v těle, je pro ně nepostradatelná. Vzniká závislost na psychoaktivních látkách. Nožina (1997, s 11)

2.2.3 Typy závislosti

Hovoříme-li o závislostech na psychotropních látkách, je užitečné rozlišovat mezi tzv. **fyzickou** a **psychickou** závislostí, jak jsme již naznačili při popisu charakteristik jednotlivých typů psychotropních látek.

Psychická závislost je „...duševní stav vzniklý podáváním drogy a projevující se různým stupněm přání drogu požívat“. (Urban, 1973, s 21). Toto může mít formu od pouhého přání, kterému lze odolat, či dychtivé, neodolatelné a opakující se nutkání požit, i když člověk ani požívat nechce a považuje své jednání za nerozumné (případně musí vynaložit neúměrnou námahu nebo finanční náklady apod.).

Psychická závislost je podmíněna též a do jisté míry hlavně vázaností na prožitky - to znamená, že nestačí pouhá konzumace, pokud těmito zážitky není provázena automaticky. Je podmíněna jistými okolnostmi jako jistá společnost, doba, prostředí, forma psychotropní látky, rituál spojení s jejím užitím. Zde se ukazují jisté důležité faktory jakým jsou např. sociální kontakt, vliv skupiny.

Teoreticky by se po přerušení podávání psychotropní látky neměly dostavit žádné tělesné abstinenní příznaky, leč v praxi se setkáváme s fyzickými projevy - třesem, pocením, atd. tedy *klamnými abstinenními příznaky*. V této souvislosti je zajímavé uvést, že je experimentálně dokázáno - především u dlouhodobě užívajících léky - že se po jejich odebrání objevil abstinenní příznak, leč po podávání placebo vymizel. Psychická závislost je problémem dlouhodobějším, a i největším léčebným problémem. Řada autorů se domnívá, že u některých psychotropních látek je psychická závislost nejsilnějším faktorem, který vede k zneužívání a i k její opětovné nadměrné konzumaci.

Fyzická závislost je takový stav organismu, který se po dlouhodobějším (byť u některých látek jde o týdny, výjimečně o dny) a častým užíváním psychotropní látky látky přizpůsobil, zahrnul ji do svého metabolismu, vytvořil si na ni jakousi „pseudopotřebu“, a na její nedostatek reaguje poruchou - abstinenními příznaky. V tomto ohledu je odpovědný za vznik fyzické závislosti proces neurotransmise – tak jak byl popsán v předešlé kapitole.

Již několikrát zmíněné *abstinenní příznaky* též nazývané odvykací se vyskytují u všech typů psychotropních látek, jen se liší intenzitou, od nepříjemného subjektivního prožitku - např. u kofeinu, tabáku - do objektivně prokazatelného bezprostředního ohrožení života u např. morfinu.

Soubor abstinenních příznaků, které se typicky vyskytují pohromadě se označuje jako *abstinenní syndrom*. Ten se může látka od látky lišit a je třeba znát celé spektrum možných abstinenních příznaků, a umět je přiřadit ke správné látce. Nožina (1997, s.12)

2.2.4 Faktory vzniku závislosti

Mnohé pokusy o pochopení, proč a jak závislost vzniká jsou vedeny snahou tento jev ovlivnit, případně mu i zabránit. K tomu, aby došlo k vytvoření závislosti je třeba mnoha faktorů. Byla vytvořena řada modelů, které mají tento proces objasnit. Přesto, že všechny jistým způsobem přispěly k obohacení našeho poznání tohoto problému, mají své nedostatky. To, co je ale všem společné a považuje se za jistý trend chápání tohoto problému je fakt, že jej nelze vysvětlit jen působením jediného

faktoru, proto s fyziologickým přístupem nastíněným v kapitole o neurotransmisí nevystačíme. U nás se různými komplexnějšími modely, schémata vzniku závislostí zabývá např. Urban (1973, 1989), Nerad, Neradová, Mikota (1989), Presl (1995).

Pokusíme se vyjmenovat ty ze základních faktorů, které se v uvedených modelech vyskytují. Třídění je to velice stručné, základní:

- Sama psychoaktivní látka: chemické složení a charakter ovlivňující do různé hloubky lidskou psychiku
- Osoba, osobnost, organismus: stupeň zralosti a vyspělosti (fyzické a psychické - emocionální); osobnostní charakteristiky, dědičnost; aktuální celkový stav organismu
- Prostředí: podmínky pro život, sociální, společenské; přítomnost či nepřítomnost rizikových činitelů; sociokulturní (myšlenkový, duchovní) kontext

Faktorem procházejícím všemi uvedeným je faktor času, neboť vznik závislosti určitý čas potřebuje.

Ukazuje se, že je možné proces vzniku závislostí popsat i rovnicí první kontakt - experimentace - závislost.

Možným příčinám prvotního kontaktu s psychotropní látkou bude věnována samostatná kapitola. Experimentace je charakteristická očekáváním, i nadějemi, zkoušením, co mi psychotropní látka dává, co bere, co vydržím a co na to okolí. Závislost, jakožto jisté smutné vyvrcholení celého procesu, je charakterizována strachem, smutkem, bolestí. Jde o život a potřeba zásahu je akutní a i již nejsložitější. V kontextu této práce je možné konstatovat, že závislost je průvodním znakem zneužívání psychotropních látek, neboť valná většina psychoaktivních látek ve svém počátku měla jisté medicínsko-lékařské užití, při kterém byla dána pravidla a ke vzniku závislosti nedošlo.

2.2.5 Projevy zneužívání psychotropních látek

Úvodem je třeba poznamenat, že dříve než se můžeme setkat s projevy zneužívání látek a s tím spojené závislosti, je varovným signálem sama konzumace a přijímání látky a tak nás v prvé řadě mohou zajímat projevy intoxikace.

Jednorázové projevy intoxikace psychotropní látkou byly nastíněny v rámci presentace a třídění psychotropních látek. Opakovaná a dlouhodobější intoxikace vedoucí ke vzniku závislostí má však odlišné projevy, které lze pozorovat a které mohou být pro okolí jedince varovným signálem. Okolí jedince přitom chápeme relativně široce a v termínech jistých více či méně formálních sociokulturních institucí – rodina, škola, vrstevníci, pracovní kolektiv přátel, sousedé atp. Právě jedincovo okolí – vesměs laické – hraje v raném rozpoznání problému roli a nalezení cesty k odborné péči klíčovou roli. Blízké okolí jedince je určitý prostor, který budeme sledovat v rámci celé předložené práce a to v souvislosti s hledáním možných příčin vzniku problému tak i možného preventivního působení.

Chování lidí, zneužívajících psychoaktivní látky vykazuje některé společné znaky, které mohou být signálem pro jedince v blízkém okolí, že jedinec je v kontaktu s psychoaktivní látkou. Zjednodušeně je možné je popsat takto:

- Krádeže psychoaktivní látky, peněz, cenných předmětů
- Změna přátel
- Blízcí lidé jsou v kontaktu s nějakou z psychoaktivních látek
- Ztráta zájmu o studium a práci
- Tendence vyhýbat se členům rodiny, nepouštět se s nimi do závažnějšího rozhovoru, podrážděné a přecitlivělé reakce na snahy rodinných příslušníků o intimnější rozhovor.
- Ztráta zájmu o dříve vysoko ceněné životní hodnoty.
- Zhoršení celkového vzhledu a snížení péče o něj.
- Rozporná tvrzení, lži, rozpačité chování, nervozita, snaha o skrývání, maskování .
- Problémy se zákonem, úřady a jinými institucemi.

2.2.6 Způsoby zásahu a léčby

Další otázkou, kterou je třeba zmínit je popis možností, které se při řešení problému na úrovni jedince nabízí. Pokud problém dojde do určitého stádia a intoxikace jednorázová – zasluhující si jistou formu zásahu je nahrazována intoxikací dlouhodobější se všemi výše uvedenými projevy závislosti, nastává ve své podstatě stěžejní a klíčová otázka co dělat aby nebyl ohrožen život jedince a on sám byl ochoten se na své vlastní záchraně aktivně podílet.

Ideální stav je, když si je jedinec vědom problému, ve kterém je a je ve stavu, že sám aktivně chce svoji situaci řešit. Pak je několik cest jak postupovat k nápravě. Mezi převládající přístupy autorů patří uvažování o závislostech jako o poruchách chování v nejširším slova smyslu. Patří mezi jevy sociálně patologické a jako k nemoci je k nim přistupováno. Jde o snahy léčebné. Odborná pomoc může být v zásadě dvojího druhu: jednorázová, či dlouhodobá, a může mít formu jak ambulantní tak ústavní. Jednorázová pomoc probíhající nejen v ambulancích, ale i poradnách a ostatních zařízeních mívá často podobu rozhovoru. Ambulantní péče může být realizována v rozsahu několika měsíců až let. Ústavní léčba může být krátkodobá (zhruba deset dnů, využitých k překonání odvykacích potíží a zlepšení tělesného stavu), středně dlouhá (od několika týdnů po několik měsíců) a dlouhodobá (zahrnující několik let). V průběhu léčby a v závislosti na povaze jedince se kombinuje či vylučuje individuální a skupinová léčba. Existuje mnoho nejrozličněji orientovaných a profilovaných komunit specializovaných právě na dlouhodobou léčbu. Ambulantní léčba se praktikuje v rámci bývalých protialkoholních poradnách, které jsou součástí psychiatrických ambulantních služeb. Ústavní léčba se realizovala v rámci lůžkových psychiatrických oddělení a v psychiatrických léčebnách.

V současné době lze hledat pomoc:

- v ambulancích psychiatrie

- v ordinaci AT
- pracovištích linek důvěry
- centrech krizové intervence
- v odděleních péče o dítě při okresních (obvodních) úřadech
- ve specializovaných zařízeních pro mládež a dospělé mladšího věku
- v pedagogicko-psychologických poradnách
- v poradnách pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy.

Existuje celá řada nadací a nevládních organizací. Jejich počet a orientace je v současné době v takovém stavu, že jistě uspokojí svou nabídkou a růzností přístupu. Následující presentace nejfrekventovanějších postupů se kterými se můžeme při léčbě setkat odráží základní přístupy vycházející ze snahy psychotropní látku jedinci presentovat negativně a tím změnit jeho postoj. Mezi takto orientované postupy patří :

- averzivní terapie :navození nepříjemných prožitků po aplikaci psychoaktivní látky
- averzivní hypnoterapie: podmíněné averzivní reakce vypracované hypnózou
- senzibilující terapie: zvýšenou citlivost organismu vzniklou léky. Výsledkem vědomé obavy z kontaktu z látkou

- metadonová substituce: nahrazení většího zla menším a možnost snižovat dávku

Velmi podobný cíl, ale jiným způsobem si kladou psychoterapeutické postupy. Patří sem:

- racionální: zaměřena na poznání, logický úsudek a jejím cílem je využití poznávací regulace chování. Podobá se výuce, ale jde o to změnit to, co bylo již vytvořeno . Často se užívá přednášek, besed
- sugestivní: hypnóza, a autogenní trénink a podstata spočívá v navození stavu psychického uvolnění a nacvičení svalové relaxace
- abreaktivní: navozuje znovuprožití emočních stavů podporujících vznik závislosti a jejím cílem je katarze, odreagování emočního napětí
- behaviorální: směřuje k vymícení nežádoucích a vytvoření žádoucích reakcí a návyků. Podmiňování žádoucího chování, jednání, myšlení.
- psychoanalytická: kopíruje směry a proudy psychologických škol, snaží se najít chybějící souvislosti zjišťování potlačených přání a obsahů nevědomí, které se snaží dostat do vědomí a tak redukovat jejich negativní působení. K tomuto slouží analýza pacientových projevů, volných asociací a analýzy odporu tj. analýzy pacientovy obrany vůči uvědomování si potlačovaných nevědomých obsahů.

Uvedené složky programu jsou podány v nahodilém pořadí, které neodpovídá ani časové posloupnosti, ani jejich důležitosti, významu v léčebném celku.

- Hodnocení chování jak jedince tak skupiny. Z dobrého celkového hodnocení vyplývají individuální i skupinové výhody

- Detoxikace – první dva týdny po přijetí – vyrovnaní vegetativní rozkolísanosti, špatné výživy a zmírnění somatických i psychických odvykacích symptomů, jisté dání se do fyzické pohody, jako základní podmínky další práce „na sobě“
- Přednášky
- Rozbory deníkových záznamů
- Individuální a skupinová terapie
- Pravidelné, zpravidla jednotýdenní svolání komunity, poskytující pacientům možnost veřejně vyslovit vlastní názory, nesouhlas, řešit spory
- Socioterapeutický klub v němž jsou řešena témata závislosti a abstinence
- Pohybové aktivity
- Pracovní terapie
- Kulturní programy
- Biblioterapie – individuální a skupinové čtení – reflexe, besedy
- Arteterapie – analýza, sebevyjádření, diagnostika
- Psychogymnastika, mající za cíl kromě celkového uvolnění i větší sebepoznání a zvýšení schopnosti komunikovat

Cílem této práce není podat podrobný popis možností, jak zneužívání, problematickou konzumaci psychotropních látek léčit. Je však v zájmu směru práce, tedy zpracování možných preventivních postupů se zabývat tím, jak vypadá program léčby. Jde o možnou inspiraci pro stavbu preventivních programů.

2.2.6.1 Forma konzumace jako faktor určující míru závislosti či ohrožení

Jak bylo v úvodní části práce bylo jasně deklarováno, existuje mnoho forem konzumace psychotropních látek a u mnoha autorů dochází k odlišení konzumace a zneužívání psychotropních látek. Tento fakt je právě v následující části práce zpracován podrobněji.

Je dobré si uvědomit, že vztahů konzumentů - uživatelů k psychotropním látkám je mnoho a je třeba je odlišovat. Je též třeba přiznat, že nelze konzumaci jako takovou zcela eliminovat a ani o to není nutné usilovat. Čím dříve se ale odhalí nezdravý, nebezpečný vztah k psychotropní látce, tím menší a méně radikální zásah je třeba provést. Proto se nyní budeme zabývat tím, že popíšeme, charakterizujeme, odlišné formy konzumace psychotropních látek. Je třeba uvést pojmosloví uvést do souvislostí. Pojmy konzument, uživatel, ač se zdají být synonymy, mají jisté odlišnosti.

Pro začátek je možné konstatovat, že termín **konzument**, **konzumace** (konzumování) je obecnější, do jisté míry nadřazený pojmům **uživatel**, **užití** (**užívání**), které jsou co se týče upřesnění formy hlavně toho s jakými důsledky jedinec psychotropní látku konzumuje, přijímá do organismu.

podle Urbana (1973) není jednoduché přesně formulovat, co pojem užití (užívání) či především v poslední době používaný pojem úzus znamená. Je sice nutné se tím zabývat, ale jednotná, vždy platná definice snad ani není možná.

Tentýž autor považuje za vhodné používat pojem úzus psychotropních látek v těch případech, jsou-li užit jako lék, a jejich užívání je v souladu se stanovenými a v dané době a kultuře všeobecně přijatelnými pravidly zákonnými, lékařskými, vědeckými a současně se jedná o takové dávky příslušných látek, které nemají podstatnější vliv na psychickou i fyzickou výkonnost a současně jsou užity ve vhodné době a adekvátní situaci. V těchto kritériích se budou pochopitelně jednotlivé látky lišit. V souladu s akcentem kulturologického úhlu pohledu je možné vyzdvihnout i ona možná společensko-kulturní pravidla.

O **užívání (úzus)** psychotropních látek jde tehdy, nezasahuje-li do života jedince natolik, aby se objevilo rušivé chování ve vztahu k jedincově zdraví, mezilidských vztahů a současně nedochází k ohrožení celé společnosti poškozením její rovnováhy (od nedodržování základních pravidel, umožňujících život ve společnosti po její absolutní odmítnutí).

U dětí a dospívajících je tato problematika o to složitější, že užívání nesmí nepříznivě ovlivnit proces zrání a dospívání jak lidského organismu tak osobnosti.

Pokud by způsob zacházení s psychotropní látkou takto vymezené podmínky překračoval, jedná se již o **nadužívání neboli abúzus (nadměrné užívání, též zneužívání)**.

Urban (1973, s. 18) uvádí definici, kterou v roce 1969 publikovala komise znalců SZO¹⁴: „Abúzus drog. Trvalý nebo řídce se vyskytující nemístný úzus drog neslučitelný s přijatelnou lékařskou praxí nebo nesouvisející s ní“. Zažilo se hovořit o abúzu v těch případech, kdy je psychotropní látka užívána buď nadměrně (často, mnoho - nebo obojí) a nebo v nevhodnou dobu vzhledem k jejím účinkům.¹⁵

Říci, kdy jde o úzus a kdy je možno oprávněně hovořit o abúzu je ovšem často velmi obtížné. Názory na to se liší v závislosti na kultuře a době.

Jako příklad slouží tzv. suchý zákon (prohibice v USA ve dvacátých letech našeho století a podobné snahy v SSSR v letech osmdesátých).

Od abúzu poněkud odlišný význam má pojem **misúzus (misuse of drugs, drugs misuse)**. Urban (1973, s. 19) jím označuje takové užití - především léků, které je považováno za nevhodné, chybné, nenáležité, tj. takové, které nelze podložit medicínskými důvody, nebo je dávka příliš velká, nepřiměřená.

Jako příklad může sloužit užití psychostimulancií jako jsou např. amfetamin, fenmetrazin, užívaných ve chvílích zvýšené potřeby udržení bdělosti a zvýšení výkonnosti, jako jistá forma dopingů (řidiči na dlouhých tratích, studenti před zkouškami apod.). Stejně jako abúzus může misúzus v některých případech vést k vytvoření závislosti.

¹⁴Světová Zdravotnická Organizace. V originále WHO (World health organization)

¹⁵Příloha č.5

2.2.6.2 Návyk, možný klíč k pochopení problematiky a nalezení řešení

Dalším pojmem, často v souvislosti s problematikou závislosti na psychotropních látek zmiňovaným je pojem **návyk**.

I tento pojem se již zabyděl v běžné, hovorové řeči. Mluví se o něm v těch případech, má-li pro jedince jistá činnost, jednání i konání často i zcela iracionálně velký význam, a je pro jedince charakteristická, typická - to znamená, že je s ní jedinec spojován již delší dobu. Některé návyky mohou být jedincem i jeho okolím nahlíženy pozitivně, jiné negativně.

Některé návyky jsou podmíněny kulturně a mají formu obyčejů, tradic, konvencí, někdy mají dokonce formu závazných sociálních norem, čímž se stávají jak prostředkem k udržení sociální konformity, tak prostředkem zabránění nárůstu nežádoucích sociálně-patologických jevů, což se sebou pochopitelně souvisí.

Lidskými návyky všeobecně se podrobněji zabývají také již zmiňovaní Janík a Dušek, kteří uvádějí, že jde o jev biologicko - společenský, komplexně podmíněný. Tento poznatek má svůj význam při léčbě, ale snad ještě více při hledání nejúčinnějších způsobů prevence v oblasti užívání psychotropních látek. Zmínění autoři dále celkem pragmaticky dělí, rozlišují mezi **kladnými** a **zápornými** návyky.

Kladné návyky jsou ty, které pomáhají jedinci zvládat obvyklé i nové životní situace. Jsou pro jeho existenci přínosem, napomáhají jeho přizpůsobení, umožňují rychlejší a snadnější kontakt s prostředím.

Jako příklad je možno uvést kladení věcí na svá místa kvůli snadnému nalezení, pravidelný režim dne kvůli snadnému a přiměřenému plánování činností, zvládání stresu, adekvátnímu využití volného času, apod. Je jisté možné nalézt mnoho dalších příkladů, jejichž společným jmenovatelem je jistá míra automatizace pomoci při rozhodování v tom smyslu, že jedinec jedná spíše ve svůj prospěch než neprospěch.

Záporné návyky jsou pak v jistém smyslu protipólem kladným. Ztěžují zvládání nároků (i známého) prostředí, brání účelnému řešení jakékoli situace. Mezi tyto a v dnešní době velice rozšířené patří např. špatná životospráva - od jídla přes neadekvátnost uspokojování základních potřeb po nedostatek duševní - psychické hygieny.

Je též třeba dodat, že není vždy zcela jednoznačné, kdy jde o existující záporný návyk a kdy „jen“ o nedostatečně vytvořené návyky kladné.

Určitá plynulost přechodů mezi oběma skupinami se projevuje i v tom, že některé návyky za určitých situacích žádoucí mohou v jiné situaci účelnému chování spíše bránit. Někdy to je jen míra intenzity a pevnosti daného návyku.

Další „proměnnou“, která má velkou váhu je to, jak snadno se návyky vytvářejí a jaká je pevnost jejich uchování v čemž se jedinec od jedince velmi liší. To se nepochybně promítá i do návyků spojených s psychotropními látkami.

Presl (1995, s.25) to charakterizuje takto: "... existují osobnosti s jistou predispozicí již dědičnou, které k problémům s návykovými látkami či přímo k drogové závislosti jakoby plynule směřují. Jde ale vždy o složitou kombinaci příčinných faktorů a jejich vzájemného působení".

V souvislosti s uvedenou problematikou se do popředí našeho zájmu dostává jeden druh ze skupiny záporných návyků, který uvedení autoři označují jako chorobné tj. pro lidský organismus škodlivé samy o sobě. Chorobná návykovost se může týkat jakékoli oblasti lidské aktivity. Jeden z nejškodlivějších však je právě návyk zneužívání psychotropních látek - toxikomanie.

Existují ovšem i jiné druhy chorobných návyků, neméně závažných od hazardní hry, po sledování televize.

Urban (1973, s.22, 24) se zmiňuje o různých významech termínu návyk. Existuje ve smyslu

- farmakologickém - zvýšená tolerance
- biologickém - adaptace živého organismu na podněty, zejména opakované, které mají vliv na jeho vnitřní fyziologickou rovnováhu
- psychologickém - relativně trvalá a fixovaná, učením získaná tendence, sklon, tíhnutí k opakovanému vykonávání dané činnosti

Každý z těchto pohledů na to, co je návyk je důležitý a má svůj význam pro poznání problémů konzumace psychotropních látek v souvislosti se vznikem závislostí, neboť uvedené tři významy termínu návyk poukazují na ty skutečnosti, které ve své podstatě vedou ke vzniku závislosti - je třeba se psychotropní látku naučit „brát“ a tím dochází k vytvoření jisté „pseudopotřeby“, tedy adaptace na psychotropní látku jako na cosi, co nebylo původně potřeba a konečně je vytvořena potřeba uzpůsobovat přísun psychotropní látky tak, aby byla pokryta její zvýšená potřeba.

O tom, co to znamená učit se brát, jak dlouho to musí trvat se odborníci přou a tak si dovolíme jejich debaty shrnout celkem šalamounsky moudrým tvrzením: „ ... alespoň u některých osob a některých látek a za některých okolností může první setkání s drogou uvést v chod mechanismu drogové závislosti.“ (Urban, 1973, s.25, 26).

Jakési shrnutí poskytuje psychologický slovník Hartl (1993, s.118). Poukazuje se zde na to, že v případě návyků jde o integrované systémy podmíněných reakcí či generalizované reakce na situace, které se opakují a jsou si podobné. Podle dalšího pojetí uvedeného tamtéž jde o opakováním získaný sklon k vykonávání určitého úkonu nebo činnosti v dané situaci nebo na daný podnět. Nemožnost uskutečnit návyk vyvolá nelibost. Žádoucí návyky usnadňují život, nežádoucí se obtížně odstraňují.

Další uchopení tohoto pojmu nám nabízí behaviorálně orientovaná psychologie. L.Thorndike jej považuje za základní jednotku učení. Podle W. Jamese je to nejvýznamnější činitel chování Hartl (1993, s. 118).

Neproviníme se tolik, když toto tvrzení aplikujeme na celou společnost. Z toho v souvislostech s problematikou dokonce všech nežádoucích návyků a tedy i zneužívání psychotropních látek vyplývá, že chceme-li změnit své chování, stačí naučit se jiným, novým a žádaným návykům.

K tomu, aby to „fungovalo“ slouží ve společnosti složité mechanismy např., sociální kontroly - odsuzování či až trestání nežádoucího chování, nežádoucích návyků.

Na úrovni jedince se však mimo zmiňovaných negativně orientovaných trendů uplatňují trendy opačné, pozitivně orientované. Projevují se formou odměňování očekávaného, žádoucího chování, v našich souvislostech žádoucích návyků. Uvedené trendy lze vnímat a chápat jako výchovu, sociální učení¹⁶, enkulturaci či socializaci - či alespoň součásti těchto procesů.

To znamená, že společnost by měla posilovat podmínky pro ty žádoucí návyky, které je ještě možné spontánně pozorovat. Dostáváme se tím k faktu, že v této oblasti má dnešní společnost velký dluh. Ukazuje se, že mechanismy tvoření, učení a přijímání žádoucích návyků - enkulturační a socializační selhávají. Zde je možné vidět - jak bude dále v práci zmiňováno ve zvláštní kapitole- jak cestu k pochopení příčin konzumace, tak cestu preventivního snažení. Bohužel o tom, že tvrzení o nutnosti kultivace návyků jsou sice ve své podstatě platná, leč velmi těžce uskutečnitelná, jistě nepochybuje nikdo. Stačí se jen o něco takového pokusit ve svém soukromém životě, či jako odborník pomáhající v tom jiným lidem. Více se tomuto tématu budeme věnovat v kapitolách o příčinách a smyslu konzumace, hledání prostoru pro možnost řešení tohoto problému.

2.2.7 Kulturologická koncepce závislosti

Jak již z poznatků výše uvedených vyplývá, závislost není problémem spojeným pouze a jen s psychotropními látkami. Lidská závislost je zajímavým tématem sama o sobě. Jak je ale uchopit a kde začít? Nejlépe snad odpovědí na otázku – opět ji můžeme zaregistrovat jako reklamní slogan – bez čeho si nedokážu svůj život představit. Odpovědět nemusí být tak snadné, jak se může zdát. V první fázi nás jistě – pod vlivem reklam a převažujícího konzumního způsobu života – napadne velké množství věcí. Pokud si ovšem dáme čas a oprostíme se od jistého nánosu a závoje „nezbytností“, zjistíme že náš život „závisí“ na zdraví, jako zcela zásadním předpokladu pro naše přežití. Lidské přežití však, jak jistě cítíme, je ale o něco víc, než jen být zdraví. Představu o tom, co to znamená být zdravý fyzicky máme všichni přibližně stejnou, velké odlišnosti, představy však máme o zdraví psychickém. Možná nás až překvapí, jak se podmínky pro lidské fyzické přežití významně neliší od podmínek přežití většiny živých organismů. Živiny, voda, světlo, vzduch..... Můžeme tuto otázku také odpovědět termínem „uspokojení primárních - biologických potřeb“. Je zajímavé si povšimnout, že mnohé živé organismy jsou lépe uzpůsobeny k tomu, aby více vydržely, aby přežily za horších podmínek než jak je k přežití biologicky uzpůsoben člověk.

Snad je to právě tato popsaná křehkost lidského fyzického žití a přežití co je důvodem naší „závislosti na životě“, obdivu a úcty k životu.

Pokud se nyní zamyslíme nad podmínkami pro psychické zdraví, zjistíme jak složité je lidské psychické přežití. Posunuli jsme se o pomyslné patro pověstné Maslovovy pyramidy potřeb výš.

¹⁶ Příloha č.21

Jakkoli se dostáváme do roviny, která je velmi individualizovaná – jeden každý z nás v tu danou chvíli počítuje nutnost uspokojit jinou potřebu jiným způsobem – je pro tuto sféru společné to, že určitým způsobem nás spojuje s ostatními. Plně se v ní projevuje, že člověk je tvor společenský, že bez druhých lidí a bez spolupráce s nimi nepřežije. Závislost na druhých byla na počátku lidstva stejně tak jako je přítomna na počátku našich životů v podobě podstatně delšího období dětství oproti zvířecí říši. Závislost a s ní spojená základní důvěra, soucit, pochopení, sdílení a altruismus se tak ukazují pro lidské přežití jako zcela zásadní. Závislost jako vztah k okolí reflektuje lidskou potřebu jistoty, stálosti a neměnnosti jako podmínek dobré orientace člověka ve svém životě, prostředí, nalezení svého "místa pod sluncem", svého úkolu ve světě. Každý jedinec ve svém životě hledá onen pevný bod, bod od kterého odvíjí svůj život, který do značné míry překračuje samotného jedince a dává jeho život do souvislosti – vzájemnosti s celkem větším. Lidská touha překračovat horizont vlastního života - transcendence, přináší přání vztahovat svůj život i k něčemu vyššímu, na čem můj život závisí, co mu dává smysl, řád. Jde o jiný způsob vyjádření jednoho ze základních paradoxů života člověka a tím je uvědomění si, že touha po vlastní svobodě, individualismu má své meze a je nutno se podřídit „společnosti“ a dodržování jejích norem chápat jako nutnost k přežití jedince i společnosti.

Ze stejných důvodů je možné o závislosti hovořit jako o jisté brzdě změn či vývoje. Je však třeba přiznat, že často jde o brzdu záchranou před zbrklým úprkem za každou cenu vpřed. Položení otázky po tom, čeho se chceme a dokážeme vzdát nás může přivést k tomu, co je a co není podstatné. Otázka po jistém omezení člověka v zájmu jeho vlastního přežití bude problémem současného století. Naše závislost nás může přivést k naší vlastní odpovědnosti za běh věcí. Uvědomění si vlastní závislosti je paradoxně velmi často cestou k nalezení sebe sama.

Ukazuje se, že vnímat závislost čistě jen ve vztahu k psychotropním látkám, či dalším výše zmíněným podnětům nás odvádí od toho, co je vzhledem k posledně uvedenému patrné a to je, že závislost je tím, co umožňuje zažít intenzivní prožitek spojení s okolím, že jsem součástí něčeho většího než jsem já, co mě překračuje. Tento fakt koresponduje s tím, že závislost je zjevně součástí lidské přirozenosti, že lidské přežití jako jedince a i rodu od počátku jejich vývoje stále více a více záviselo na složitém nadbiologickém prostředku adaptace se na měnící se prostředí – kultuře.

2.3 Shrnutí

To, co lze vyčíst z charakteru dnes konzumovaných psychotropních látek je to, že převládají ve větší míře syntetické, jejich razance stoupá, stávají se nebezpečnější. S tím koresponduje fakt, že ke konzumaci dochází ze „světských pohnutek“. Veliký vliv mají látky, které se dají hodnotit jako „stimulanty či nastavovače“ nálady. To má za následek nárůst počtu jedinců, kteří psychotropní látku nezvládnou a stávají se závislými.

Závislost sama je zatím převážně nahlížena jako nemoc a jako taková má svůj průběh - lehčí či těžší. Můžeme mluvit o latentní fázi (přítomnost potenciálně rizikového jevu), o počáteční fázi (experiment)

a po průběhu a léčení nemoci o rekonvalescenci - resocializace. Proces vzniku závislosti je procesem složitým a trvajícím v čase. Pozornost je věnována především léčbě konzumentů.

Závislost je běžně počítána mezi celou řadu jevů které souhrnně označujeme za jevy sociálně patologické.

V souvislosti se vznikem závislosti vzrůstá možnost vzniku sekundární kriminality. Ta má ráz od přestupků v dopravě, mezilidských vztazích - urážky, ublížení na zdraví, poškození cizí věci či veřejné pohoršení až po delikty spojené se získáváním prostředků k nákupu a o překupnictví. Uvedená sekundární kriminalita je jedním z důvodů jisté negativní stigmatizace konzumentů psychotropních látek. Uvedený fakt má neblahý vliv na průběh samotného léčení a snad ještě více na veškeré preventivní snahy společnosti.

V dalším průběhu závislosti mohou přistoupit sekundární onemocnění. Jde především o funkční poruchy těch orgánů, které jsou užíváním té které látky zasaženy (choroby žlučníku, pankreatu, choroby výměny látkové, srdeční insuficienci, poruchy zažívání či změny na kůži - abscesy a ztvrdnutí v místech vpichu - poruchy rovnováhy, poruchy spánku podváha, poruchy potence, nepravidelnost menstruačního cyklu a chronická hepatitida). Ať jsou to problémy sebevětší a sebevážnější, jsou ve své podstatě s trochou štěstí řešitelné. Nad tyto komplikace vážněji působí při dlouhodobé závislosti psychické komplikace - vykořenění, vyprázdnění. Závislí se stávají citově labilní, přecitlivěnými, dráždivými. Oslabuje se jejich svědomí, otupuje pocit povinnosti, takt a pocit zodpovědnosti. Zvyšuje se egocentrismus a jejich schopnost a chuť být v kontaktu s druhými se snižuje a komplikuje jejich léčbu a návrat do života.

Pokud jde o mortalitu, je v souvislosti se sekundárními onemocněními, předávkováním a sebevraždami.

Uvedené lze shrnout takto: Každá kultura (regionálně i historicky) disponuje jinými psychotropními látkami s jinými účinky a taktéž účely, smysly jejich konzumace a jinak celou situaci řeší.

Problémy vznikající kolem psychotropních látek jsou dnes složité a zasluhují značné pozornosti a vynaložení značného úsilí k jejich překonání.

Základní otázku, kterou musíme nyní zodpovědět je, jak kulturologie celou problematiku psychotropních látek vnímá a v čem kulturologie vidí současné řešení.

3 Příčiny zneužívání psychotropních látek

Tato kapitola bude orientovaná rovným dílem na jedince - konzumenta a společnost a to především v souvislostech teorií vysvětlující důvody zneužívání psychotropních látek v současné době. Hlavní důraz bude kladen na faktory ovlivňující vznik tohoto problému.

Zvláštní důraz bude kladen na ty z teorií, které uvažují o jisté roli společnosti, jejích mechanismech, které mohou spolupůsobit působit ve směru vzniku problému. Psychotropní látky zde budeme

považovat za jistý prvek kultury a půjde o posouzení jeho vztahu vůči systémům idejí, mechanismech na kterých současná společnost stojí.

Ústřední otázkou této kapitoly je „Proč se jedinci ke zneužívání psychotropních látek uchylují“. Jinými slovy řečeno půjde o hledání smyslu, jaký v dnešní době psychotropní látky mají, na co jejich zneužívání může ukazovat .

Tuto dost složitou otázku je možno si rozdělit na jakési podotázky, řešící:

- Problém motivů první konzumace psychotropní látky.
- Problém faktorů vedoucích ke zneužívání psychotropní látky.

Jinými slovy nyní půjde o to, zjistit proč jedinec psychotropní látku poprvé vezme a co ho vede k opakovanému příjmu, proč u toho zůstává.

Odpověď nebude vůbec jednoduché, neboť již v roce 1980 bylo napočítáno na 46 vědeckých teorií, které podávaly jisté odpovědi na první půli naší otázky a taktéž bylo vysloveno na 50 přímých příčinných faktorů jež ke zneužívání vedou (Nožina 1997, s.294).

Svým způsobem snazší je odpověď na to proč u konzumace jedinec zůstává, proč ji opakuje. Všeobecně platí, že lidé mají sklon opakovat to, s čím mají dobrou zkušenost a vyhýbat se tomu, s čím mají zkušenost špatnou (Urban 1989, s.187). Jinými slovy řečeno, k opakování konzumace psychotropní látky vede zjištění, že přináší do života to, co je očekáváno, co je potřeba.

Najít jejich společného jmenovatele bude složité, neboť ani zde není akceptovatelná odpověď jednoduchá.

To, co je však možné pozorovat jako společnou charakteristiku, či lépe trend, je přesun akcentu ze samotné psychotropní látky, jako prapůvodu všech problémů na jedince, jeho osobnostní charakteristiky a na vlivy prostředí - společnosti - kultury na jedince působících.

Při řešení i tohoto problému je patrné, že problematika předkládané práce je multidisciplinární, neboť mnoho oborů, nějakým způsobem se zabývajících člověkem nabízí svou teorii. To má za následek jistou - „...izaci“ celé problematiky neboť každý z oborů akcentuje svůj přístup k člověku, své poznatky o člověku.

3.1 Oborová pojetí zneužívání psychotropních látek

V předkládané práci si dovolíme provést výběr z velkého množství teorií podat prvotní orientaci a to se zřetelem na kulturologický pohled na věc.

Začneme pojetím, v dnešní době, jak bylo výše uvedeno do jisté míry přežitým. Tím je pojetí farmakologické, opírající se jen o poznatky věd přírodních.

3.1.1 Farmakologické pojetí

Farmakologické pojetí zdůrazňuje specifické vlastnosti jednotlivých látek a příčiny jejich konzumace, zneužívání a vzniku závislosti jsou hledány v látce samotné.

S tímto souvisí další pojetí, stojící na pomezí věd přírodních a společenských. Tím je biologické pojetí, opírající se o poznatky jak biologické tak i psychologické.

3.1.2 Biologické pojetí

Biologické pojetí uvedené problematiky je charakterizováno představou jakési komplementarity mezi určitou psychotropní látkou a jedincem s určitou geneticky získanou a vrozenou strukturou osobnosti. Vznik jakýchkoli problémů s psychotropními látkami pak závisí na tom, zda se jedinec se svou psychotropní látkou setká. Setká-li se, pak ke zneužívání a vzniku závislosti dojít musí. Problém zůstává v podání důkazů a možné přecenění biologických determinant projevů člověka. Cesta uvažování, že geny podmiňují vznik drogového problému se ukazuje jako mylná. Není možné spoлеhnout se na to, že najdeme gen závislosti a jeho nositelé budeme považovat za potencionálně rizikové a pozitivně je tak stigmatizovat. Pravdou není ani opak, že by případná absence našeho hipotetického genu Z nás mohla nechat spoлеhnout se, že dotyčný žádné drogové problémy mít nikdy nebude.

Tím jsme se dostali k psychologickému pojetí. To není jen jedno, liší se podle dimenze, kterou zdůrazňují.

3.1.3 Psychologické pojetí

Psychologické pojetí je v zásadě charakterizováno zájmem o osobnostní charakteristiky jedince a odlišuje se podle jednotlivých psychologických odvětví.

Z pohledu analytické psychologie je za vznik problémů se zneužíváním odpovědná „*parareligiózní*“ potřeba. Ta je archetypální povahy a ve své podstatě způsobuje spontánní tvoření rituálů, projevuje se sklony k esoterismu, fanatismu a tvorby pseudoideologie. To vše v jisté chvíli psychotropní látka poskytuje a tím získává nádech osvěžení běžného života. Toto je jedním z důvodů takové obliby nejrůznějších sekt, které mohou jistou drogou být též. Též působí jako jistý prvek kreativity.

Z pohledu ego-psychologie představuje konzumace a závislost především *hlubokou strnulost ve vývoji* *ega* v závislosti orálního charakteru, především na kdysi všemocných objektech - rodičích, projevující se pasivitou, fantazijním velikášstvím.

Z pohledu psychologie osobnosti lze mluvit o osobnosti inklinující k „problémům“, v souvislosti s konzumací psychotropních látek. Lze najít *osobnostní predispozice*, vlastnosti, které vznik konzumace, zneužití, vznik závislosti zvyšují. Ukazuje se, že vysoké procento lidí, kteří později skutečně mají problémy s psychotropními látkami má již premorbidně stanovenou psychiatrickou diagnózu. Jedná se o různé poruchy, především v emoční sféře. Například uveďme náchylnost k patologickému smutku tzv. depresím, nezdrženlivost, psychickou labilitu, zvýšenou sebestřednost, sklon k požívačnosti a sníženou odolnost vůči běžné denní zátěži a též stresům. To pochopitelně není úplný výčet. Ten ani podat nelze a tak se pokusíme o jistou typizaci. V zásadě lze operovat s dvěma typy.

První typ - osoby zvýšeně citlivé, zranitelné, úzkostné. Ty sahají po psychotropních látkách jako po kompenzaci své údajné či zdánlivé nedostatečnosti vůči okolí, kde se v současnosti prezentuje za ideál osoba asertivní, silná, zdravě riskující.

Druhý typ - osoby vysoce aktivní, dráždivé, agresivní. V psychiatrické terminologii se mluví o psychotických osobnostech, charakterické nezdrženlivostí, nestálostí. Ty sahají ke drogám též za účelem kompenzace, neboť mohou pod vlivem psychotropních látek zažít klid, mír, harmonii což je stav po kterém touží, leč schopni ho nejsou. Ve skutečnosti je ale těžké nalézt tak vyhraněný, čistý typ - ať první či druhý.

Na pomezí psychologie osobnosti a sociální psychologie stojí v *teorie snižování tenze*, která spočívá v tom, že zneužívání psychotropních látek má za účel snižování jak fyziologického, tak psychického napětí. Složitost, mozaikovost moderní společnosti vyvolává opravdu poptávku po jisté znovuintegraci, která by do jisté míry vedla ke ztlumení napětí a nejistot. Ukazuje se, že nárůst frustrace je jistým standardním a do velké míry spolehlivým indikátorem možného drogového problému. Zdá se, že na úrovni společnosti se nedaří podat úspěšný způsob uspokojení všech lidských potřeb. Spíše naopak. Dnešní svět reklamy pěstuje u většiny jedinců jisté pseudopotřeby a nabízí pseudouspokojení čímž vzniká začarovaný kruh. V souvislosti se vzrůstajícím počtem - celosvětově - závislých a charakterem moderní společnosti, se tato teorie jistě jeví jako nosná a platná.

Relativně stejné ladění má i *teorie úniku*, která konzumaci, zneužívání a závislost chápe jako obraný mechanismus umožňující únik od frustrující skutečnosti, nejrůznějších sociálních problémů. Psychotropní látky pomáhají uniknout od reality, která nás obklopuje, a mi se sní neumíme nebo nechceme adekvátně vypořádat.

Na tyto názory do jisté míry navazuje *teorie ambivalence*, která praví, že konzumace, zneužívání a závislost se objevují tam, kde je člověk opětovně a po delší čas konfrontován s nesouladem, paradoxem, s něčím, co lze též označit za „život ve lži“.

Z velmi podobných výchozích bodů se odvíjí *teorie* o které můžeme hovořit jako o teorii *změny*. Každý jedinec disponuje schopností přijmout interpretující zprávu o stavu okolního světa, pochopit existující vazby ve světě, a podle nich utvářet naše vlastní strategie chování. O uvedené schopnosti mluví nejrůznější odborníci jako o životních stereotypech, duchovní mapě, imprintu. Uvedené charakteristiky jsou relativně trvalé a ve chvíli, kdy je člověk nucen je měnit, přizpůsobovat, necítí se pohodlně, jistě a je velmi lehce ovlivnitelný. Změny se dějí v průběhu lidského života zcela přirozeně - změny dospívání zraní a dospělosti či stárnutí či násilně - změna bydliště, ztráta práce, úmrtí blízkého člověka. Čím hlubší změnu je člověk nucen přijmout, tím větší prostor psychotropní látky - jako jistý pomocník, ukazatel cesty, rádce mohou dostat.

Za nejznámější z psychosociálních teorií platí *teorie přijetí* předpokládající, že konzumace psychotropních látek s sebou díky tomu, že se odehrává v kolektivu, skupině přináší i pocit přijetí společenstvím, pocit že někam patřím a že mně někde berou za svého. Vede to k upevňujícím vzorcům chování, které vedou k opakovanému přísunu látek a tak k možnosti prožití kýženého stavu - učení,

jak si zajistit přízeň skupiny. Součástí jsou sociální vazby a interakce, které učení provázejí. Na začátku drogové kariéry není nikdo sám – je s ním vždy učitel, iniciátor, vedoucí apod.

Další velmi populární a ve své podstatě velmi logická teorie je tzv. motivační, která vychází z faktu, že ke většině lidského chování existují konzistentní a konkrétní – alespoň do značné míry – motivy, hybatelé, podněty, stimuly apod.. Opravdu lze říci, že ke konzumaci psychotropních látek je jedinec motivován a to nejrozličnějším podněty – jako úsilí o emoční přeladění, odreagování, únik ze všednosti, protest proti existující konvenci, úsilí být součástí určité skupiny, touha po dobrodružství, zvědavost, potřeba být u všeho a vše ochutnat. Pokud se pokusíme uvedené třídit můžeme mluvit zhruba o 9 skupin typů prodrogových motivů

Motivace výkonová (fyzická) – podání lepšího výkonu, získat více energie, udržení fyzické kondice, vydržení námahy

Motivace senzorická – stimulace všech smyslů, touha posílení vnímání čidly, potřeba smyslově – sexuální stimulace

Motivace emocionální – uvolnění od psychické nepohody, snížení úzkosti, emocionální relaxace, pokus o řešení osobních komplikací

Motivace interpersonální – navázat kontakt, získání uznání od vrstevníků, vzdor autoritě, uvolnění blokad, řešení jiných interpersonálních otázek a osobní identity

Motivace sociální – identifikace se skupinou – subkulturou a získání postavení v ní, únik ze subjektivně nesnesitelných podmínek stávajícího prostředí

Motivace intelektuální – zkoumání vlastního já, vědomí, nevědomí, produkce originální názorů

Motivace filozofická – hledání smyslu života, pravých hodnot, řádu světa

Motivace kreativně estetická – zvýšení prožitku z umění, zvýšená představitelost, vylepšení umělecké tvorby

Motivace specifická – prožít dobrodružství, jiné zážitky, drama, pryč z nudy

Posledně uváděné teorie sice staví na psychologických základech, leč tyto přesahují a stojí na pomezí. Odráží se v nich jistá sociologická reflexe skutečnosti.

3.1.4 Sociologické pojetí

Čistě sociologický princip výkladu se projevuje v *teorii vlivu okolí* především rodiny v dětství a dospívání. Je definováno cosi jako „potencionálně problémová konstelace rodiny“. Je tím míněna nejen nefunkční či lépe disfunkční rodina. V současné době se stále více mluví o tzv. krizi rodiny, či přerodu k moderní koncepci rodiny. Klasický model již není normou a nový způsob partnerského a rodičovského soužití se hledá. V souvislosti s problematikou závislostí ale též můžeme zmínit jisté specificky „drogové“ charakteristiky. V této souvislosti se mluví o „drogové mámě“, která je charakterizována neadekvátní starostí o dítě. Dále je zmiňována výchova obecně a výchova k užívání léků zvlášť, jako jakýsi předstupeň k výchově ke zneužívání psychotropních látek. Jsou definovány dva základní typy výchovy „potencionálně působící problémy“. Tím jsou „farmako-filní“ a „farmako-

fóbní“ styl. Stručně je možno je charakterizovat jako převládající styl řešení problémů pouze pomocí farmak či jejich absolutním odmítáním. Vlivu rodiny je věnována zvláštní pozornost v dalších částech práce.

V této souvislosti se jako další významný faktor zvyšující riziko vzniku problémům jeví vliv vrstevníků, kamarádů, part či různě strukturovaných společenstev. Ukazuje se, že konzumace psychotropních látek vede k určitému stereotypu života, který se v určité fázi stává pro jedince významnější než psychotropní látka sama.

Jako další teorie vycházející ze sociologického pojetí uvedené problematiky je možno uvést *teorii moci* hlásající, že ke konzumaci a posléze zneužívání psychotropních látek se uchylují lidé toužící po moci, ale ve skutečnosti se cítí slabými a psychotropní látky jim umožní po jistou dobu se silnými a mocnými alespoň cítit. Konzumace se tak stává jakousi demonstrací síly, odvahy a lichým překonáváním pocitu méněcennosti a vlastní nedostatečnosti.

Za jistou teorii je možno i počítat též sociologicky pojatou charakteristiku konzumace a závislosti jako jistou formu sebevraždy. Samotná charakteristika fenoménu sebevraždy je složitá záležitost a existuje mnoho odlišných pojetí. Chápeme-li však sebevraždu jako vědomé a záměrné ukončení života z nejrůznějších příčin a důvodů, pak je tuto *teorii sebevraždy* nutno doplnit v tom smyslu, že většina jedinců, konzumujících psychotropní látky „nebere“ záměrně a vědomě kvůli efektu pomalého, leč soustavného zkracování života. Proto je lépe mluvit o tzv. demonstrativní sebevraždě, která je ve své podstatě charakterizována jako volání o pomoc mající nejrůznější pozadí.

(Toto téma bylo zpracováno podle knihy Sociální deviace, sociologie nemoci a medicíny, 1997, s.68-70)

3.2 Mezioborové (nespecializované) teorie

Opouštíme teorie do značné míry patologické, které akcentují problém na straně jedince a přesuneme se k teoriím sociokulturním, které akcentují problematické tendence ve společnosti a kultuře, a problematiku závislosti chápou do značné míry jako fenomén vývoje společnosti. Zabývají se více než předešlé filozoficko- etickými otázkami a epidemii zneužívání vnímají jako protest a snahu ukázat, že v mnoha ohledech společnost neplní své funkce – ubírá se směrem, který není pro jedince akceptovatelný. Obecně můžeme označit následující *teorie* jako komunikační, *sdělující* cosi o stavu světa. Vycházíme z faktu, že jakýkoli lidský počín je možné vnímat jako snahu cosi sdělit, potřebu sdílet, podat svědectví – poselství.

Takovou nejméně profilovanou a strukturovanou koncepcí je *teorie* razící jakýsi model, který za základní faktor vedoucí ke konzumaci a mající vliv na vznik závislosti udává existenci *specifické souhry okolností*, bez kterých by uvedenému nikdy nedošlo a nebylo síly, která by je uměla omezit, zrušit, anulovat .

S jistou nadsázkou je možné posledně uvedenou koncepci obrátit, neboť stejně je možné tvrdit, že za základní faktor působící konzumaci a mající vliv na vznik zneužívání není ani tak to, co se stalo, to co

je, ale to co není, co chybí. Pak je možné za společný faktor považovat absenci „čehosi“. Tím může být rozuměno mnoho činitelů, nedostatek komunikace, lásky, pochopení apod. či cokoli jiného o čem lze hovořit jako o faktoru snižujícím rizika vzniku problémů.

Tato *teorie - absence čehosi* - je s úspěchem aplikovatelná na celou společnost, neboť podíváme-li se na to, co společnost nabízí, především mladým lidem zjistíme, že je velmi těžké si ve světě konzumu, podivných materiálních hodnot, relativizaci či úplném úpadku jakýkoliv morálních a duchovních hodnot, světě násilí a kultu individualismu, nalézt pevný bod. Tím je míněna jistota perspektivy, smysluplnost prožívání vlastní existence onen uhel pohledu, kterým vnímáme sebe sama, lidi kolem, přírodu. V této souvislosti se pak zneužití psychotropních látek v dnešní době „konzumu“ jeví jako jeho jistý produkt, neboť nabízí protest proti jeho bezduchosti. Je v něm obsaženo odmítání podílet se na čemkoli, co má něco společného se stresem, šedivostí, nudou provázející konzumní životní styl. Naopak nabízí dobrodružství, umožňuje cítit a prožívat co chce a to teď a tady, což je přesně to po čem právě mladí touží.

Na posledně uvedeném staví další z teorií a tou je *teorie konzumu*. Ta si všímá faktu, že psychotropní látky nejsou výsadou jen „undergroundu“, lidí brojících proti „establishmentu“, ale existuje cosi jako „drogová podnikatelská kultura“. Jde o lidi úspěšné, majetné, toužící po rychlé a účinné relaxaci. Dalším znakem této subkultury je to, že ačkoli si dokázali relativně rychle vybudovat materiálně výborné postavení, vybudovat si kulturní a sociální zázemí se jim nepodařilo. A to z mnoha nejružnějších důvodů. Společným jmenovatelem je to, že jejich podnikatelské aktivity expandovaly na úkor fyzických a psychických potřeb osobnosti.

Je nemožné nepoznamenat, že tento trend je též pozorovatelný na celospolečenské úrovni. Je smutnou pravdou, že dnešní společnost klade hlavní akcent na rozvoj ekonomických ukazatelů, produkci a sociálně-kulturní aspekty života celé společnosti jsou zcela opomíjeny či považovány za pověstnou „šlehačku na dortu“.

S tímto souvisí fakt, že jsou - snad pod vlivem negativních politických snah, snažících uspět v jednání zde a nyní, pokud to ještě stačí ovlivnit rozhodování voličů v „můj“ prospěch - zohledňovány krátkodobé cíle na úkor dlouhodobých.

Jsou upřednostňovány aktivity zaměřené na okamžitý efekt před aktivitami jejichž smysluplnost a oprávněnost se projevuje v čase. Tím se dostáváme k jednomu z problematických termínů, často v této souvislosti užívaným a tím je apel na nutnost efektivnosti. Aktivity směřující ke kultivaci celé společnosti ale patří k těm, jejichž účinek je pozorovatelný po delším čase. Jde o to, zda je možno definovat cosi jako měřítko účinku takovýchto aktivit. V této souvislosti je třeba uvést krátkou poznámku. Stát, jakožto tu více (v případě celkového financování, či přidělování povolení apod.) tu méně (v případě poskytování příspěvku apod.) přítomný garant uvedených aktivit klade důraz právě na onu problematizovanou efektivnost. Důvody jsou jasné - peněz není nazbyt - a tak si tímto způsobem snaží zajistit cosi jako adekvátní využití prostředků. Může nás těšit, že tento problém - komu a kolik na co dát - netrápí jen nás ale jsou s ním v různých obměnách a intenzitě konfrontováni i

vyspělé státy tohoto světa. Nutno podotknout, že není nalezeno řešení, snad jsou známa jen úskalí a tím bezesporu je komercializace - nutnost zaplatit se sama sebou, vedoucí k líbivosti či snaze se alespoň zavděčit se co možná nejširší skupině „konzumentů“ na úkor obsahu, sdělení, poslání. Stručně shrnuto, přesto, že neviditelná ruka trhu zasahuje i společensko-kulturní dění společnosti, opomíjet sociálně se může ukázat být „smrtné“.

Nebezpečnost uvedeného krátkozrakého ekonomizujícího přístupu, vedoucího k takovým jevům jako je kriminalita, korupce, terorismus, rasismus, sektářství a i „naše“ zneužívání psychotropních látek, si je celosvětově vědoma stále větší část populace, ale co se může změnit v relativně krátké době? Problém je i v tom, že rychlý nárůst problematiky zneužívání se děje v historicky relativně krátké době (celosvětově snad od 50.let). Proto se i případné přirozené nápravné mechanismy ve společnosti nedokázalo prokazatelně potvrdit a už vůbec ne rozvinout. V této souvislosti je oprávněné tvrdit, že dnešní doba konzumaci psychotropních látek „přeje“. Snad to zní tvrdě, ale důvodů - těch nejrozličnějších hlubokých či i povrchních „pro“ je k dispozici jakoby víc než „proti“.

Stručné shrnutí uvedených trendů by mohlo znít takto: Problém zneužívání psychotropních látek, stejně tak jako všechny ostatní sociálně-patologické jevy bude vždy narůstat a upadat v souvislosti s rostoucí či upadající péčí společnosti o každého jejího člena, o člověka.

Dala by se - vzhledem k výše uvedenému formulovat *teorie krize péče o člověka*.

Dostáváme se tak k fenoménu, který zcela nepochybně patří do ranku kulturologie a tím je zmíněná „péče“ o člověka. Pod tímto širokým pojmem si lze představit mnoho v souvislosti s úhlem pohledu na celou problematiku. V zásadě je ale rozdělena do tří základních oblastí odpovídajících třem složkám tvořícím jednotu člověka a tak je možno hovořit o péči o *fyzickou, psychickou, duchovní stránku člověka*. Ve své podstatě však v dnešní době neexistuje jednotná koncepce. To souvisí s tím, že v minulosti byla součástí filozoficko-náboženských systémů, jejichž existence v takovém rozsahu je dnes do jisté míry problematičtější. Celá problematika je vysoce profesionalizována, úzce členěná a tím roztroušená do širokého spektra lidské činnosti (od politiky, medicíny, psychologie, po náboženství).

Tím dochází k tomu, že odborníci jednotlivých oborů vědí téměř vše o své, často úzké specializaci a o jiné nejsou schopni se zajímat a to často ani o souvislosti v kterých se pohybují. Na jistou obranu odborníků je třeba uvést, že je poznatků již tolik, že nelze opravdu vědět všechno.

Obecně lze jednotlivé přístupy k péči o člověka charakterizovat takto: V *péči o fyzickou stránku* lidské existence převládá užívání vědecko-technických přístupů. V této oblasti se může lidstvo pochlubit, neboť opravdu dovedeme hodně.

Péče o psychickou stránku lidské existence je charakterizována tím o čem se mluví v dnešní době jako o psychohygieně. Jaká její pravidla, principy pomáhající naší psychice být fit známe, aplikujeme a předáváme našim následovníkům.

Pokud přijmeme fakt, že je možno psychiku a duchovno striktně oddělit, zůstává nám uvažovat o péči o duchovno.

Pokud se však zamyslíme nad tím, jak vypadá péče o duchovní stránku lidské existence, ukáže se že se rovná absolutní nule. Uvedené téma je též možné vnímat v souvislostech problematiky kvality života. Kvalita života¹⁷ je pak chápána jako jistý protiklad ke kvantitě života (délce života, počtu nově narozených, ekonomickému vyčíslení „hodnoty života jedince v před – produktivní a postproduktivním věku apod.). Kvalita života je termín, který nepatří k těm precizně definovatelným s jasnými měřitelnými ukazateli. Jde o podchycení subjektivně vnímaného pocitu životní spokojenosti, naplnění, smysluplnosti. V této souvislosti se často hovoří o jistém „umění být šťastným“. Jistou hlubší rovinnou uvedeného termínu zpracovává V.E.Frankl. ve své logoterapii – psychoterapeutické metodě, založené na hledání osobních hodnot, smyslu vlastního života. Stručně a obecně ji lze charakterizovat jako fakt, že pokud člověk ví proč žít – jak vždy najde, cestu podstoupí i bolestivou, trnitou, nesnadnou.

Péče o duchovní stránku lidské existence je v porovnání s dvěma předešlými nejméně uplatňována. Fakt, že současná společnost již ze své podstaty není schopna zajistit adekvátní péči o lidské duchovno a podávat platné odpovědi na problémy, které duchovní život přináší je nazývána a nahlížena různě. Od zesvětcení života, potlačení přirozeně lidské potřeby transcendence, zážitku náboženské extáze, po vymanění, osvobození, emancipaci člověka.

Chceme-li se tomuto problému věnovat, je třeba začít od „Adama“, tedy tam, kde se domníváme, že je počátek, kde jsou jakési kořeny uvedeného problému a zmapovat jakým způsobem byl nejen duchovní život člověka v průběhu věků organizován.

3.2.1 Krize péče o duchovní rozměr lidské existence

Jako mnoho jiných i tato problematika je uchopitelná různými způsoby.

Jedním z nich je přesvědčení mnohých odborníků humanitních, společenských věd, spočívající v tom, že ve vývoji celé civilizaci došlo či dochází v jistých periodách ke změnám paradigmatu - podmínek určujících způsob pohledu člověka na svět, na vše co ho obklopuje, hlediska podle kterého určuje vše, co souvisí s jeho životem a co přináší odpovědi na otázky jak žít, každodenní orientaci v situacích.

Chceme-li se pokusit vyjádřit, jak je to dnes, máme-li porozumět své současné situaci, a popřípadě i najít východisko, řešení pro budoucnost, je nutné se vrátit zpět, do minulosti. Ne proto, abychom se pokoušeli obhájit platnost nějakých minulých paradigmat a snažili se je uvést znovu do života, ale proto, abychom demonstrovali, jak se člověk staví vůči skutečnosti, která jej bezprostředně obklopuje. Již tematizace, výběr a rozsah problémů, které jsou považovány za stěžejní poukazuje, do jaké míry jsme schopni skutečnost reflektovat jak v jejím celku, tak jednotně a jak ji rozumíme a jaké postoje zaujímáme vůči vlastní existenci.

¹⁷ Příloha č.19

při tom je zřejmé, zcela v souladu s přesvědčením poslední doby, že se vždy pohybujeme na půdě předporozumění pro vše, čím žijeme, v co doufáme, a dokonce i pro to, v čem shledáváme příčiny poruch té které doby a tudíž i současnosti.

Vývoj lidstva lze z hlediska uvedených paradigmat velice stručně rozdělit do několika etap, epoch. Vžila se souhrnná označení, jako starověk, středověk, novověk. Vžilo se též užívání těchto termínů především v souvislosti s evropskými dějinami. Toto členění, tyto termíny sice nepatří k nejvědecktějším, k exaktně definovatelným, ale pro zamýšlený účel se právě proto hodí.

Za **starověk** - jak se zvyklo označovat starší období dějin lidské společnosti, se počítá období staroorientálních říší a klasické antické (řec. a řím.) civilizace (3. tisíciletí př. n. l. až po 5.stol.n.l.). Pro toto období je typický mytologizující pohled na svět. V té době byl *mýtus* jakousi pravdivou informací z minula, dávající nezpochybnitelné odpovědi na otázky, které si lidé mohli klást. V zásadě byl jakýmsi poučením předků o tom, která v lidské společnosti a ve světě vládne pevný řád, pevné normy, na jejichž dodržování hledí bytosti nad-lidské, bohové. Jistá modernost pojetí však byla v tom, že východiskem, tím, k čemu vše směřuje a slouží, byl vždy ale svět mimobožský. Princip tohoto světa mohl být hmotný, byl-li však považován za něco božského, pak i tehdy vycházel tento prapočátek ze světa lidí.

To vedlo v zásadě ke vzniku, či spíše položení základů tří disciplín, filozofie - jakožto moudrému uvažování o věcech tohoto světa, vědě - jakožto jejich moudrému poznávání, správě - jakožto jejich moudrému opatrování a uspořádání.

Paradigma té doby lze charakterizovat takovým přístupem ke světu, při němž šlo o snahu porozumět celkovým souvislostem světa. Jedním z hlavních apelů bylo poznání lidské duše, světa hodnot.

Středověk – jak bývá označován úsek dějin od zániku Římské říše (zhruba 5.stol) do vzniku renesance, humanistické kultury nebo zámořských objevů koncem 15.století. - je možno charakterizovat třemi slovy *theologie*, *křesťanství*, *církev* či stručně *náboženství*. Vše, co bylo činěno muselo být požehnáno královnou mezi naukami - theologií, naukou o Bohu. Ta stále silněji prosazovala jediného správného - toho křesťanského a tak se moc nad během věcí dostávala do rukou jen těm, kteří měli požehnání té jediné organizace zastupující vůli Boží na tomto světě církve (pochopitelně nejvíce rozšířené, katolické). Docházelo z rozvoji ve všech oblastech lidské činnosti, ale vždy pod výše uvedeným dohledem. Jak rostla suma poznatků, dovedností, rostla chuť a odvaha jít i tam, kam zatím dovoleno nebylo. Bylo historickou nutností tento krok, i když do neznáma, učinit.

Tímto krokem obrazně znázorněným objevením Ameriky je datována další a ve své podstatě poslední historicky reflektovaná epocha dějin a tou je **novověk** (od konce 15.stol. do jeho konec se posouvá s přibývajícím letopočtem).

Ve svých základech bylo novověké paradigma předznamenáno filozofií Descartovou. Carteziánská filozofická meditace byla reakcí na předcházející a za myslitelova života stále sílící krizi. V jejím průběhu lidstvo na jedné straně začalo svou hrdost opírat o nový typ vědění propojený s vědou, ale na straně druhé upadalo do série dlouholetých válek sedmnáctého století a prožívalo stále intenzivněji

rozklad středověkého řádu. Z této krize - zhroucení středověké, pevně provázané formace (podepřené teologickou koncepcí víry a staletými tradicemi) vyšel člověk (snad poprvé a i naposled) s pocitem nových, otevřených a téměř neuvěřitelných možností. A to mu nakonec přineslo i nebývale optimistický náhled na vlastní situaci a zakotvení ve světě. Krize byla uchopena jako vyvrcholení čehosi, jako rozhodná chvíle pro vznik čehosi nového. Došlo k obratu ve vývoji při čemž nebezpečí, která tento stav skýtal byla zažehnána. Byla nalezena nová perspektiva vývoje.

Pro tuto byl charakterizován nebývalým rozvolněním sil a energetických potenciálů, které podepřely i nový typ víry - víry v emancipační možnosti samotného lidského jedince. Rozklad středověku byl u nejlepších myslitelů vyhlášen (a to zcela právem) za vysoce pozitivní výkon a nově nabyté sebevědomí nalezlo oporu v matematizaci přírody. Na jejím zvládnutí již Galileo založil skálopevné přesvědčení, že pomocí jednotné vědy lze uspět tam, kde troskotalo filozofické myšlení i po svém tisíciletém zápolení.

Základním přesvědčením se stala víra, že člověk opírající se především o vlastní **rozum** je schopen kultivovat sebe sama. Svět kolem sebe považuje za prostor, který mu bude dán v brzké době díky rozumovému poznání, vědě a technice k dispozici. Chápe ho jako rozumem uchopitelný a zároveň budou jasné poznatky využitelné k rozumovému uspořádání světa. V plné míře se jistá lichost uvedených přesvědčení ukázala právě ve století našem, dvacátém. Ukázalo se však, že jen rozum nestačí k pochopení všech souvislostí lidského života.

Do dvacátého století evropské lidstvo vstoupilo s vědomím rozpadu jednoty kulturního dění a všeobecného společenského vzepětí, jimiž se vyznačovalo období první poloviny předcházejícího devatenáctého.

Přelom staletí tvořil výrazný kontrast k jeho počátkům a byl pro něj charakteristický přechod k avantgardnímu vidění světa a k uměleckým revoltám. Bylo pro něj charakteristické odmítání moderní civilizace často dovedené až do polohy její sebedestrukce. Velké myšlenkové a umělecké výboje avantgardy našly odezvu a konečně jejich ideje byly posíleny dvěma světovými válkami, které byly v důsledku ale jejich koncem a po nichž nebylo již možné nevidět završující se krizi evropského humanismu a racionality. Po otřesech a znejistění, které bylo v počátečních desetiletích našeho století Spenglerem označeno jako „zánik Západu“, se znovu s veškerou možnou naléhavostí vynořila otázka bytí spolu s novým hledáním platnosti a s touhou obnovit jistoty existence.

3.2.1.1 Pojmenování novověké změny paradigmat

V rámci novověku je však možné pozorovat i další změny paradigmat a to modernity a postmodernity. *Modernita* chápala společnost jako projekt, definovaný jistým cílem, ke kterému je vše směřováno. Filozofie, jakožto věda určující jediný platný směr, pomáhala definovat onen jediný správný cíl a rozum, jakožto jediný pravoplatný a uznávaný způsob poznání je jediný možný.

Postmodernita je však definována tím, že vědomě neurčuje jediný správný cíl společnosti, ale je charakterizována pluralizací pohledů, deregulací směrů. Vůbec je vše charakterizováno předponami

multi....., vyjadřující paradigma, které je možno charakterizovat jako nutnost být si vědom možného. Z toho pramení i náhled na filozofii která na rozdíl od modernity neposkytuje moudré podepření jediné pravé jistoty, ale učí jak moudře žít ve stavu neurčitosti. Jisté důležitosti a satisfakci se dostává ne-rozumným emotivním způsobům, poznání.

Aplikujeme-li uvedené poznatky na výše zmíněnou krizi duchovní péče o člověka, pak je jasné, že je dnešní doba charakterizována starostí jednoho každého o sebe sama, seberealizací, sebetvorbou.

To ve svých důsledcích vedlo ke snaze o nalezení nových, celospolečenských pozitivních programů stavějících na individualismu a na odhalení nových forem „vidění“, v hledání možnosti rozšířeného vědomí. To platí o hnutí hippieů až do hnutí new age aspirujícího uznání v druhé polovině tohoto století.

Jeich základní a společnou ideou bylo nalezení jisté alternativy k životu v moderní společnosti. V postmoderním vidění a hlavně prožívání světa se jeví problém konzumace psychotropních látek jako více či méně přirozená a předvídatelná reakce na předcházející akcentaci rozumu, techniky, vědy.

Jistá rovnováha mezi rozumem a citem byla nakloněna na stranu rozumu, proto je možno jistým způsobem vidět konzumaci psychotropních látek jako proti - reakci. Je v ní skryto mnoho z opaku. Snaha o změnu, zaměření na emocionální vnímání, jiné prožívání reality, intuici.

3.2.2 Krize filozofického hledání

Jak je patrné, je pro i pro novověk a rozhodně pro dvacáté století, kdy postmodernistické paradigma vrcholil pojem krize jaksi charakteristický a to hned na několika spojitých úrovních. Jednak jde o **krizi filozofického tázání**, jakožto mechanismu po staletí určujícího běh lidského života. Jako důsledek se objevují krize nejrůznější - **ekonomické, politické, vojenské a v posledních letech globální krize ekologická**. S tím souvisí krize jedince v moderní společnosti.

Máme-li se zamyslet nad počátkem krize filozofie, je dobře si uvědomit, že toto spojení je termín trochu vůči filozofii nespravedlivý, neboť filozofii reflektujeme ve celospolečenském měřítku vždy, je-li principiálně otřesen do samotných základů svět samozřejmých daností, pořádek, v němž dosud člověk nacházel zakotvení a opory své existence a považoval se za jeho přirozenou součást, se rozpadá. Jinými slovy řečeno, vždy když jistá filozofická koncepce světa přestane platit.

Vypadá to jako kdyby člověk obecně měl tendenci ve chvílích, kdy je dobře „pouze žít“, a klást otázky ve chvílích nejistoty či zmatku.

Filosofie, v konfrontaci s krizemi moderní civilizace a vědy dospěla postupně k poznání, že v důsledku svého předchozího vývoje již není schopna dostatečného náhledu. Proto nemůže poskytnout lidem orientaci v světě. V první řadě je postavena před nutnost, pokusit se překonat vlastní strnulé oddělování filozofických disciplín. Vztít na vědomí, že hluboko do minulosti sahající diferenciaci vědy filosofie, poesie a teologie má své dalekosáhlé důsledky. Jako příklad za všechny - oddělení praktické filosofie od teoretické a konečně oddělení teoretické filosofie od etiky.

Celá oblast hodnot byla postupně vypreparována a postavena proti realitě světského pobytu. Říše hodnot byla často uchovávána jen za cenu, že již neodvozovala svůj původ z tohoto světa, ale vřazovala se sama do oblasti nadčasových platností. Oddělení problematiky bytí od otázek hodnot tak vyznačuje základní podobu západní filozofie v období přelomu staletí a v následujících desetiletích. Filosofické myšlení se po dvou a půl tisíciletém vývoji začalo náhle opět vážně zabývat otázkou, zda lze vůbec ještě v lidském životě a myšlení dospět k jednotě, která byla charakteristická pro její počátky, kdy se zrodila v řeckém světě. Náročnost situace člověka ve dvacátém století odhalila i to, že již bude neobyčejně obtížné, aby filosofické poznání podepřelo jistoty v otázce norem, směrodatných pro každodenní jednání.

Pokud filozofie byla ve svém počátku vedena snahou o porozumění celkovým souvislostem světa, byla vedena touhou po založení toho, o čem lze v našich souvislostech hovořit jako o koncepci péče o lidskou duši, pak v dnešní době je spíše charakterizovaná jako cesta k sebereflexi, hledání vlastní identity ve věku otřesení soudobých civilizací. Pokud se filozofie snažila předkládat vždy nové, jediné správné a jediné platné koncepty světa tím, že nějakým způsobem napadala, relativizovala předcházející, pak dnes relativizuje samotnou možnost vytvoření jednotné a pro všechny směrodatné koncepty světa. Proto se ve filozofii zabydlely takové výrazy jako úzkost, absurdita, zoufalství, odcizení, zrada vzdělanců, krize hodnot a soudobé civilizace.

Rozvoj vědeckých teorií umožňující vznik nových technologií, vedoucí k rozvoji nového životního stylu bez nutnosti pevné opory, zakotvení člověka ve světě, to vše tvoří propast mezi tím „co umíme a jak s tím nakládáme“. Jinými slovy řečeno, vše uvedené vedlo k tomu, co se často stručně popisuje jako zaměnění prostředků a cíle.

Jak bylo uvedeno v úvodu této kapitoly, krize filozofického tázání není jedinou současnou viditelnou krizí. Není cílem této práce odpovědět na otázku, která z výše uvedených krizí je prvotní a která je do určité míry odvozená či produktem. Tato otázka je jistě relevantní, leč vysoce akademická. Pro zaměření práce je jistě vhodnější zaměřit svou pozornost na dopad nastíněné velké krize, či velkých krizí na každodenní život jedince v současnosti. Inspirací nám budiž P. Pi'thou definované tři rysy současné, obecné krize. Jde o krizi vědy, institucí, řádu.

Krize vědy, jak uvádí (1999, 40) poukazuje na fakt, že vědecké poznání a vědecký přístup k životu došel ke svým limitům, alespoň v tom smyslu řekněme čistě oborového a vysoce specializovaného kladení otázek. Dokresleme toto tvrzení tím, že došlo k jistému paradoxu mikroskopu, který lze popsat takto: čím více vím o stále menším výseku poznávaného, tím hůře dokážu své poznatky zkomunikovat s ostatními mající taktéž podrobné informace o jiné části poznávaného celku a současně tím složitěji dokážu říci, jaký praktický dopad můj poznatek má.

V mnoha vědních disciplínách jsou kladeny nové vědecké otázky a jsou kladeny jiným způsobem. Snaha chápat poznání jako mechanicky složenou a logicky utříděnou sumu poznatků ztroskotala.

Nastíněná krize vědy vedla i k přehodnocení toho, co to je vzdělanost, jako požadovaná kvalita člověka, odvozená od vědeckého poznání. Předpoklad, že vzdělanost je jistý encyklopedický soubor

vědeckých informací padl a nahradil jej člověku přirozenější model vzdělanosti jako vztahu, přístupu k okolí.

Krise institucí poukazuje na fakt, že mnohé instituce stojí před nutností redefinovat své poslání, svůj úkol. Tím nejsou myšleny pouze instituce společenské, mající blízko k organizacím (nemocnice, školy, církve úřady apod.) ale i instituce kulturní (manželství, rodina apod.). Společenské podmínky ve kterých se nacházejí dnes jsou odlišné od těch, které vedly k jejich vzniku a utváření. To způsobilo, že se z chodu a náplně institucí vytrácí to, že jsou v první řadě orientované na člověka, jsou tu pro jeho potřeby a pro zajištění společenské soudržnosti.

Krise třetí je krizí řádu. Jakkoli je možné dějiny lidstva též vnímat jako nikdy nekončící snahu o nalezení či znovunastolení ideálního řádu, pořádku ve smyslu uspořádání či harmonie, dnes již je tato idea zcela popřena. Stále více se podtrhuje, že společnost se spíše vyvíjí v napětí mezi dvěma krajnostmi (právo x povinnost, totalita x anarchie), ne nepodobně pohybu kyvadla. Rezignace na nastolení či nalezení jednotícího řádu vede k nutnosti převzít větší míru záměrnosti v konání a odpovědnosti za lidskou důstojnost a vším co z ní vyplývá v té konkrétní situaci, v té konkrétní lokalitě apod..

3.2.3 Změny charakteru společnosti

Změny paradigmat a odezvy popisovaných krizí předznamenávají změny nejen v životě jedince a v chodu společnosti jako takové. Došlo k jistým změnám, které je možné pozorovat v celé společnosti. V této souvislosti se často hovoří o tom, že došlo k tomu, co je označováno za konec tradiční a vznik moderní společnosti. Tyto jsou charakterizovány různými autory různě. Zásadní rozdíly jsou v tom zda tento fakt považují za klad, či zápor. Taktéž v tom, zda kladou důraz na pozitivní či negativní aspekty tohoto, neodvratitelného, evolučně-revolučního faktu. Tento na první pohled paradoxní přívlastek je užit proto, aby byl vyjádřen ten fakt, že přechod od tradiční k moderní společnosti nebyl činem člověkem vědomě plánovaným i když ho člověk svým úsilím umožnil. Za jeden z hlavních procesů, který uvedené umožnil je označována vědecko-technická revoluce a též rozvoj prostředků masové komunikace - masmedií. To vedlo k mnoha trendům, které budeme dále charakterizovat. Začneme tím, že uvedenými procesy došlo k rozvrácení lokálních společenstev, rozrušení mechanismů sousedské kontroly a zesměšnění tradic. Proto dochází k ustanovení umělého řádu, opřené o zákonodárství a státní monopol a donucovací prostředky, usilující o loajalitu obyvatel a normování jejich chování.

O trochu dál jde ve své futurologické teorii "civilizace třetí vlny" A. Toffer. K postižení faktu změn v charakteru alegorie pozvolně se střídajících vln civilizace. Stručně je možné jednotlivé civilizační vlny charakterizovat takto: První vlna – agrární civilizace – dominovala přibližně do období 1650 – 1750, druhá vlna – industriální civilizace – se objevila v náznacích asi před 300 lety a rozšiřovala se úměrně rozvoji průmyslové revoluce. Toffler vidí šest základních principů, které tvoří tuto civilizační vlnu. Patří sem standardizace, specializace, synchronizace, maximalizace, koncentrace, centralizace.

Civilizace třetí vlny, do které vyspělé státy světa vstoupili v 50 letech 20.stol je založena především na velkých vědeckotechnických změnách v podobě informatiky, kybernetizace a robotizace, biochemie, počítačů. S trochou nadsázky je možné popsat principy na kterých tato vlna civilizace stojí jako DE-procesy vůči procesům vlny druhé – např. DEstantartizace, DESpecializace atd. Důsledky uvedených DE procesů je celkové drobení masové společnosti prohloubení rozdíků, což by mělo vyústit v celkové zvýšení individuace a plurality v nejrůznějších směrech, dále na významu získají informace a jejich vlastnictví. To vše se bude odrážet v novém způsobu života, charakterizovaným uvolněním tvořivých sil člověka, plynoucí ze všech probíhajících změn a sám se stane jejich důležitou součástí.

3.2.3.1 Zneužívání psychotropních látek jako produkt globalizace

Nebyl by tento směr uvažování o změnách ve společnosti společenskovedních myslitelů ucelený, kdybychom se vyhnuli jeho jistému dokončení v podobě stále častěji uváděnému pojmu globalizace. Úvodem je třeba předeslat, že jakkoli jde o pojem podnětný a inspirativní, není možné ho považovat za pojem již plně akademicky etablovaný. Stále více odborníků však připouští, že je ho třeba brát vážně a podrobit ho nutné vědecké "prověrce".

Co toto tajemné g-slovo (jak v počátku bylo v anglosaské oblasti šifrováno slovo globalizace) popisuje, co znamená? V obecné poloze je tento pojem souhrnným pojmenováním mnoha společenských důsledků několika vzájemně propojených a podporujících se společenských procesů. *Globalizace* je tak prvně vnímána a pozorována jako *soubor ekonomických aktivit a procesů, které* jsou ovšem mnoha společenskými procesy umožněny, a zpětně *vyvolávají celé řady společenských důsledků*. Ekonomicky erudovaní odborníci, zabývající se globalizací uvádí mnoho vzájemně propojených a časově navazujících *ekonomických aktivit a procesů vedoucích ke globalizaci*. Jako jeden z hlavních je možné uvést *přechod vyspělých průmyslových států z pevného směnného kurzu k systému volně plovoucích kurzů* v sedmdesátých letech, což do budoucna umožnilo *uvolnění pohybu kapitálu* vždy na ten z mnoha světových trhů, kde se té které obchodní komoditě povede nejlépe, kde "udělá zisk". Došlo k uvolnění kontroly nad přesuny kapitálu, a k *vzniku liberalizovaného obchodu zbožím a službami* a umožnění *fungování finančních a hospodářských společností a podniků v nadnárodním měřítku*; od uvedeného lze odvodit stále hlubší ekonomickou provázanost a závislost zatím ještě relativně samostatných národních trhů. Uvedená skutečnost způsobuje mnoho nejrůznějších ekonomických problémů, které můžeme obecně shrnout jako "problém s tokem peněz" za čímž se skrývá fakt, že stále menší procento nadnárodních organizací kumuluje a disponuje stále větším procentem celkového objemu financí. Od dalšího, podrobnějšího charakterizování dalších ekonomických aspektů globalizace upustíme, protože není možné globalizaci spojovat pouze a především s ekonomickou rovinou tohoto problému. Neméně důležitou rovinou v procesu globalizace je rovina technologická, vyznačující se masovým *rozšířením nových technologií, především komunikačních* (internet, interaktivní media, počítače), které umožňují okamžité sdílení velkého počtu informací po celé planetě. Další rovinou globalizace, významnou ve vztahu jak k našemu oboru, tak

tématu předložené práce, je rovina sociokulturní. Charakteristiku uvedené roviny začneme popisem zcela nového globálního fenoménu na poli demografického vývoje, čímž je zjištění G.Heisena při výzkumech příčin genocidy, že ze současných 6,25 miliardy lidí na Zemi jsou 4 miliardy mladší 35 let (Mezřický, s.21). Jde o závažné ovlivnění možného směru sociálního rozvoje. Je to bezprecedentní, vymykající se normálnímu rozložení jevu, kumulace specificky uvažující, vnímající a jednající skupiny. Z ontogenetického vývoje člověka víme, že jde o mladší dospělost, která má svá sociokulturní specifika, které je skutečně možno pozorovat jako *dominantní znaky globalizovaného životního stylu, organizace společnosti, sociálních struktur, kulturních vzorců chování*. Charakterizuje ji: *dynamika, rychlé přijetí změn, nechuť k čemukoli trvalému a závaznému, značná produktivita spojená s dostatkem fyzických sil a pocitu energetické nekonečnosti a nevyčerpatelnosti, ochota riskovat, omítání či boj s jakoukoli snahou o ovládání, korekci, snadná ovlivnitelnost a manipulovatelnost*. V neposlední řadě je třeba zmínit i jistou rovinu politickou, kterou globalizace jistě má. Politika v globalizovaném světě přestává být moudrým spravováním věcí veřejných, ale hraje roli jistého rušiče možných bariér pro pohyb kapitálu. Poznamenejme jen, že v tuto chvíli nemáme na mysli jen kapitál ekonomický, ale též sociální a kulturní.

Vše to, co bylo o globalizaci výše uvedeno bylo uváděno jako výchozí bod k tomu důležitějšímu z hlediska této práce a tím je snaha reflektovat především důsledky složitého procesu globalizace.

3.2.3.1.1 Důsledky globalizace

Právě tyto důsledky na život člověka nás zajímají především. I toto není snadný úkol a i zde se musíme potýkat s nejednoznačností, obtížností definovat jednoznačná kritéria, ambivalencí a zcela odlišným chápáním a hodnocením globalizace v dílech autorů, tímto tématem se zabývajících. Pokud připustíme, že cosi jako globalizace nás obklopuje, pak to pro nás může mít nejrůznější a to jak pozitivní tak negativní důsledky. Zabývat se důsledky znamená, že začínáme s určitým hodnocením celého procesu.

Snad jediná oblast, ve které se autoři shodnou spíše více než méně je oblast *ekologických důsledků* globalizace. Současný stav přírodního prostředí a jeho bohatství i přes nesporné zlepšení není ideální a právě skrze pocíťování ekologického ohrožení, které je skutečně fyzicky globální si mnozí slibují nastartování spolupráce při překonávání dalších důsledků globalizace. Velice odlišné hodnocení globalizace můžeme sledovat při popisu především důsledků hospodářských, sociálních, politických a již několikrát zmíněných ekonomických. V rámci této práce není dostatečný prostor pro hlubší analýzu těchto důsledků globalizace a tak se dopustíme jisté zkratkovitosti. V oblasti hospodářství je možné pozorovat to, v čem spočívá vlastní působení globalizace, což je stále se měnící poměr vlivu mezi kapitálem (bez souvztáhnosti k lokalitě - nadnárodním, s nekontrolovatelným pohybem – inprediktibilní dobou setrvání, deregulovanou možností ovlivnění) a prací (relativně lokalizovanou s nižší mobilitou). Jedním z *hospodářských důsledků* globalizace je snaha o maximální efektivitu výroby a práce "téměř za každou cenu". Imperativ efektivity definované jako poměr výrobních vstupů

a výstupů, nákladů a zisku nutí minimalizovat vstupy, náklady a maximalizovat výstup, zisk. Na straně vstupů je největší položkou pracovní síla, respektive kvalifikovaná pracovní síla, její ohodnocení v podobě mzdy či platu. V oblasti služeb a obchodu toto platí zcela, v oblasti výroby je nutno počítat s možnými nákladnými výrobními prostředky. Pokud chci v hospodářské soutěži uspět mou snahou je především minimalizovat počet pracovníků či minimalizovat výdaje za pracovní sílu a to i za cenu minimalizace či úplného zrušení její ochrany. Tím jsme se dostali nenásilně k celé řadě **sociálních důsledků** globalizace, mezi které počítáme prudké rozevírání tzv. sociálních nůžek, vyhocení sociálních rozdílů mezi kvalifikovanou a nekvalifikovanou pracovní silou. Došlo k určité redukci člověka na jeho funkci výkonovou. Kvalifikace v tomto případě však neznamena pouze jisté penzum odborných znalostí schopností a dovedností, ale i jistou kvalitu osobnostní, charakterovou a temperamentovou. Dostáváme se tím k poznání, že ačkoli jsme všichni určitým způsobem globalizováni, neznamenají důsledky globalizace pro všechny to samé. Jistě můžeme hovořit o odlišných důsledcích v nesouměřitelných sociokulturních a sociopolitických kontextech. Upozorňujeme tím i na to jak odlišně je globalizace vnímána, hodnocena a přijímána v geograficky blízkých národně chápaných kulturách (Amerika severní x jižní, Evropa západní x východní, Asie, Dálný Východ). Podotkneme, že i rámci řekněme globalizačního okruhu, jsou dopady globalizace odlišné podle sociálního a společenského postavení jedince. To, co jedny ohrožuje, druhým přináší nové šance a možnosti. To, co jedněm přináší zničení důvěry v budoucnost, druhým blahobyt a pocit štěstí. Fakt odlišného prožitku života a odlišné sociální zkušenosti není v dějinách lidstva nic nového, a je třeba nezapomínat, že nastolení společenské rovnosti jako podmínky spravedlivé společnosti je v masovém měřítku historickou novinkou. Příjmová spravedlnost a sociální jistota jako atributy spravedlivé společnosti a sociálního státu jsou navíc historicky i kulturně silněji zakotveny v evropských kulturách než ve zbytku světa. Globalizace v tomto ohledu působí jako jistý de-idealizační činitel a devalvovala velký lidský ideál demokracie a rovnosti. Podobně to je ale i s dalšími velkými lidskými ideály, které jsou akceptovány jen potud, pokud jsou v souladu s ekonomickým zájmem nejmnějšího držitele kapitálu.

Nastolení demokratického společenského řádu a formulace práv člověka jako prostředky zabezpečení spravedlivé společnosti sice nabídli člověku možnost rozhodovat sám za sebe, ale současně to vedlo k rozrušení vlivu elit, skupiny která se zásadní měrou podílela životní na orientaci ostatních a stabilizaci společenského vývoje. Uvedený trend je v době globalizace možné pozorovat i v tom smyslu, že elity byly vystřídány hvězdami či jak se dnes rádo používá celebrity. Celebrity však své výsadní postavení neodvozují jen od významných profesních výkonů a osobnostních kvalit, ale na důležitosti roste umění pracovat s medií a tzv. zviditelnění. Na rozdíl od elit jsou celebrity zcela oproštěny od nutnosti obhajovat svou privilegovanost a výsadní postavení odpovědností a lidským kreditem. Nejde však pouze o nerušení vlivu elit na společnost. Působení globalizace jde hlouběji a to v tom smyslu, že zcela rozrušilo možnost v širší míře přijímat vzorce chování, postoje a názory pouze

od členů společnosti, které jsou jedinci známí z osobního, bezprostředního kontaktu, jako předpokladu jejich případné korekce v případě nedůvěryhodnosti jejich nositele, představitele.

Dostali jsme se tím na pomezí sociálních **politických důsledků** globalizace.

Z politických důsledků globalizace je nejdiskutovanější propojování politické moci s ekonomickou silou. Nejde však o čisté a přehledné spojování dvou typů vlivu, ale spíše o podléhání a to i mocných politiků soukromě - podnikatelským zájmům a jejich neprůhledným zdrojům. Politika jako správa věcí veřejných je stále pod větším tlakem a kontrolou ekonomických argumentů. Z **ekonomických důsledků** globalizace jmenujme vzájemnou provázanost a navázanost zatím ještě národních ekonomik v podobě bursovních trhů. Tato závislost je však jevem destabilizujícím a ohrožujícím všechny zapojené ekonomiky. Jakýkoli výkyv, problém, propad se rychle projeví na všech ostatních.

Dochází k celkovému zvýšení vlivu ekonomiky na svět, jistou ekonomizaci života a téměř všech jeho projevů. Jeden velký celosvětový trh, jako mechanismu distribuce energetických (finančních) prostředků, potřebuje ke svému udržení každého člena společnosti, respektive jeho komerční zneužití. Byly stvořeny a jsou užívány často manipulující procesy, na mezi zneužití psychoanalytických postupů, k tomu, aby člověka udržely stále konzumujícího a nakupujícího, redukovali člověka na jeho funkci spotřební.

Tím jsme pomalu uzavřeli velké téma důsledků globalizace na postavení jedince ve světě, na to jak sám sebe vnímá, jak žije, jak jej globalizace formuje a ovlivňuje. Tohoto tématu jsme se dotkli již několikrát, tím že jsme obecně konstatovali, že globalizace má přímé důsledky na společenskou organizaci a sociální vztahy jejích členů a přináší komplex **sociokulturních důsledků**. Dostáváme se tak na pole blízké kulturologii a tak se pokusíme o globalizaci pojednat z pohledu kulturologie. Jak je patrné, globalizace má mnoho důsledků, které se dotýkají toho, jak současná kultura formuje člověka, jeho chápání okolního světa a v neposlední řadě sebe sama. Co udělá globalizace s člověkem, jaké změny je schopna lidská a v zásadě kulturně podmíněná mentalita přijmout, aniž by došlo k "mutaci" a ke změně lidské přirozenosti. Jak vidí a chápe globalizovaný člověk sám sebe? Globalizaci je možné vidět jako pokračování a dovedení na samotnou mez novověkých procesů v tom smyslu, jak byly v předešlé kapitole nastíněny. Člověk nikdy nebyl tak volný k tomu být „sám sebou“ jako je právě dnes, nikdy nebyl tak blízko naplnění svých velkých snů a idejí. Důvěra v rozum, vědu a techniku jako prostředků dosažení ideální společnosti, kde by byla každému zaručena osobní svoboda, spravedlnost, materiální dostatek však s konečnou platností zklamala a přinesla s sebou nové problémy, výzvy a otázky, jejíž zvládnutí teď před člověkem stojí.

Z pohledu kultrurologie je globalizaci možné definovat jako souběžný proces transformační exogenní a endogenní kulturní změny euroamerického kulturního kontextu, projevující se inovačními a invenčními vědeckotechnickými postupy v podobě objevů, vynálezů, nových způsobů dosahování určitých cílů a zintenzivnění procesu akulturace, v jejích základních podobách – migrací (dobrovolnou i nucenou) obyvatelstva a kulturní difúzí, šíření a rozšíření mnoha kulturních prvků. Intenzivní kontakt kultur, odlišných idejí, symbolů, norem, artefaktů sice může u člověka na první pohled evokovat

možnost „vzít si to nejlepší z každého“, ale skutečnost je odlišná. V důsledku kontaktu nastanou změny ve všech zúčastněných kulturách. Dominantní z kultur ztrácí svou jistotu a neochvějnou víru v sebe samu jako jedinou možnou variantu existence bytí, a reaguje na to urychleně snahou „ty druhé předělat“ k obrazu svému, rozšířit se, expandovat, aby strach z toho, že se bude muset měnit zmizel. Submisivní se snaží si zachovat obraz sebe sama – lokálněkulturních specifik - za každou cenu. Mechanismy, které v tu chvíli v kulturách začínají pracovat jsou obranné a agresivní. Velmi často se dělá rovnítko mezi globalizací a amerikanizací, přičemž je právě "Amerika" chápána jako to dominantní z každé varianty zúčastněných. Je ovšem otázka a na další rozbor, zda je to předpoklad vycházející ze skutečnosti. Dominantní jistě neznamená silnější, odolnější, konzistentnější. Záleží na kritériích, která uijeme. Srovnání globalizace s amerikanizací, ve smyslu rozsáhlého prosazováním americké masové kultury, se jeví jako zjednodušující.

Z uvedeného nevyplývá zcela jasně, že globalizaci nelze považovat za proces řízený a záměrný. Nejde o projekt "sociálního inženýrství" oné skupiny vlivných a mocných, kteří na fungování globalizované společnosti mohou profitovat. Nedokážeme odpovědně říci, "kde se vzala", co k ní vedlo a pravděpodobně k ní vedlo to vše co bylo přední. (Můžeme uvažovat o tom, že v určitém ohledu byla globalizace nastartována přechodem ze směného obchodu k peněžnímu, či ve chvíli masové kolonizace zámoří a velkých zámořských výprav, někteří autoři ji odvozují od vzniku manufaktur a rozvoje kapitalistického způsobu výroby, jiní vidí její nástup ve chvíli nástupu technizace a automatizace výroby). Nedokážeme vzít v úvahu všechny její možné důsledky, především ne ty nepředvídatelné, kterých je většina. Na důležitosti pak získává lidská odpovědnost za to jak svým jednáním, svými činy, názory které zastává přispívá či nepřispívá k minimalizaci možných negativních dopadů.

3.2.3.1.2 Charakteristika dopadu sociokulturních důsledků globalizace na situaci jedince ve společnosti.

Z pohledu kulturologie je zajímavé si položit otázku, jak globalizace, jako projev kultury v generickém smyslu, se projevuje v životě konkrétního člověka. Při takto položené otázce musíme hned dodat o jakého člověka nám jde, kde žije, jaké má povolání, je to žena, muž apod. To však není ve smyslu naší práce důležité. Pokusíme se o to popsat život obecného člověka v takových termínech, které budou podobné určitým konstantám, které v jednotlivých případech konkrétního člověka, nabývají odlišných hodnot.

Z již uvedeného můžeme odvodit, že globalizace zásadním způsobem *ovlivnila* to, co můžeme nazvat *měřítko či kritéria lidskosti*. Rozrušení základních kritérií, která člověka vymezovala, určovala a definovala vedlo k zásadními orientačnímu obratu či chaosu u člověka. Tento fakt je možné uslyšet u Raismana v jeho vnitřně a vnějšně řízeném jedinci. Orientační labyrint, tak nějak může být pojmenován současný stav. Výstižné pojmenování najdeme i u Baumana, který hovoří o "tekuté modernitě" a chce tím postihnout fakt, že současný svět více než pevná struktura vystihuje stále se

znova utvářející tekutost. Současný tekutý svět je neuchopitelný a proměnlivý, a tím ztratil to, co se označovalo jako lidská měřítko či lidský rozměr. Pozorovatelné toto je zejména ve dvou základních kategoriích, mající vliv na zakotvenost člověka a jeho schopnost se ve svém životě orientovat a tím jsou prostor a čas. Změny uvádíme jen heslovitě s vědomím, že si zaslouží větší a hlubší zpracování, ke kterému však prostor této práce není určen.

Prostor

- ztráta či rychlá obměna základních orientačních bodů pouhým okem shlédnutelných
- relativizace vzdálenosti díky komunikačním technologiím

Čas

- upřednostnění lineárního vnímání času na úkor cyklického a to pod vlivem oslabení a relativizace tradic
- urychlení pod vlivem technologických vynálezů

Není divu, že je stále těžší si pro jedince vytvořit svou vlastní pevnou a odolnou orientační mapu či strukturu, jakési ukotvení, dávající jistotu, že v každé chvíli nalezne odpověď na to, co udělat a jak se zachovat. Můžeme v této souvislosti mluvit mimo osobností identit i o sociokulturní identitě jedince. Z pohledu tématu globalizace jde o jistý boj osobnostní identity jedince, která je odvozená od identity sociokulturní - národní, místní s požadavkem přijmout jistou identitu nadnárodní, světovou. To je ovšem požadavek nad lidské síly a zcela mimo lidskou kapacitu. V termínech času a prostoru – člověk je přizpůsoben nabytí identity je-li mu dán prostor, který mu je znám a je mu blízký, cítí jej jako stabilní a bezpečný, a čas od narození, a má možnost zpracovat každou prožitou situaci, událost, akci, interakci. Toto vše koresponduje s mnoha příčinami konzumace psychotropních látek, tak jak byli v kapitole o teoriích vyjmenovány.

3.2.3.2 Filozofická odezva na problematické tendence ve společnosti

Je zajímavé, že možných negativních důsledků si bylo vědomo mnoho myslitelů již velmi záhy po zahájení uvedených trendů. Myšlenky níže uvedených myslitelů jsou inspirativní i ve vztahu k našemu tématu. Můžeme mezi řádky jejich děl vyčíst cosi jako odpověď na to, co se společností děje a co může vést k tomu, že jedinec svou situaci řeší zneužitím psychotropních látek.

Tyto filozofující odezvy stavu světa, o které nám jde především jsou patrné zřetelně od Rousseaua, francouzského filozofa, který jako první „pláče nad ztrátou přirozenosti“, a nastiňuje možný úpadek mravů, odcizení člověka ve společnosti, která je tak hrdá na svou vědu a kulturu. Ve stejném duchu se vyjadřuje dánský filozof S.Kierkegaard, upozorňující na fakt, že v moderní společnosti je každodenní existence výrazně formována anonymní davovostí, veřejností, tiskem, což vede k její celkové nivelizaci. Podobný pojem - nihilismus, který je podle německého filozofa F.Nietzscheho charakteristický pro moderní společnost - se stal spolu s celým učením Nietzscheho pojmem

ústředním pro celou řadu společenských hnutí od méně nebezpečných, provokujících a protestujících až po nebezpečné a ničící.

Tito, programově neukáznění, nesystematiční myslitelé se odmítli vyjadřovat učeným akademickým slohem a zcela v duchu svých myšlenek - vášnivě a pateticky - poukazovali již v éře optimismu z rozmachu vědy a techniky, na hluboce úpadkové tendence v moderní či masové společnosti obsažené.

Jistého vrcholu dosáhli tyto filozofické trendy ve filozofii existence - existenciální filozofii. Za zástupce se považuje M. Heidegger, J.P.Sarter, K.Jaspers, A. Camus. Je třeba uvést, že ani u existencialismu nelze hovořit o jednotné škole, neboť existuje tolik různých existencialismů, kolik je existenciálních myslitelů. Přesto snad lze hovořit o určitém ladění a některých styčných plochách. Jsou charakterizovány termíny jako bytí, autentická a neautentická existence, odpovědnost, svoboda, volba.

Existencialismus vstoupil do světa jako výzva k jedinci, aby vystoupil z propadlosti světu, ze zaujetí vědotechnikou a přivedl v sobě samém na povrch autentickou existenci. V termínech naší „péče o člověka“ lze hovořit o tom, že za duchovní péči o jedince existencialismus považuje každodenní, odpovědnou a svobodnou volbu z možného. Tím se určuje, jak jedinec bude žít, zda se zcela oddá tomu co se zdá být rozumné, co se sluší, co se považuje za obecně platné. V této volbě je člověk sám, neboť není možné se této volby zříci a nelze ji ani zdůvodnit neboť ji nelze nikde ospravedlnit ani odvoláním na nějakou vyšší instanci (normy, zvyky, tradice, příkázání atd.). Osamělost ve volbě přináší úzkost.

Jinými slovy považuje za nutné, aby člověk sám provedl jistý životní obrat, zaujal nové životní pozice tím, že vystoupí ze své zabydlenosti, z očarování užívání světa jako „zboží“, jakožto i přijímání rad jak žít, které jsou mu vnucovány na každém kroku a stane se opět sám sebou. Ve své podstatě tak člověk přestane být na komkoli či čemkoli závislý. Je možné tento apel též charakterizovat jako uvědomění, že člověkem je možné být mnoha různými způsoby.

3.2.4 Fundamentální pohled

Souvisejícím tématem - postavením jedince ve společnosti se zabývali i takoví odborníci, jejichž teorie by mohly být nazvány antropologizující a jako protipól teoriím hovořícím o tom, že negativní dopad na postavení jedince ve společnosti mají jisté změny stojí teorie hlubinné podmíněnosti stísněnosti člověka v kultuře. Tato stísněnost vyplývá z několika vzájemně spojených faktů. Prvým je, že člověk není spolehlivě vybaven pro žádné určité životní prostředí, pro žádnou specifickou strategii života, ale musí si svou obživu a strategii pokaždé bolestně znovu hledat, vymýšlet, zkoušet či se jí učit od starších v typicky lidském předávání, z něhož vzniká tradice a kultura. Druhým je fakt, že člověk stále zůstává bezprostředně reagujícím živočichem a v prostředí ve kterém právě je nucen aby obstál a přežil musí mezi podněty vybírat, mnohé odkládat, odsunout, či dokonce je ignorovat, potlačit.

Uvedenou neurčenost vybavení člověk musí kompenzovat jedinečně naznačenou nekonečnou pružností, vynalézavou adaptací na nejrůznější podmínky a příležitosti.

Člověk žije ve světě, který si volí, který poznává, který si přizpůsobuje a zpracovává, spoluvytváří a je za sebe zcela odpovědný. Kultura, jako souhrn toho, co nám připravily předchozí generace, abychom dokázali obstát, stojí jako nutný protějšek lidské nehotovosti, pouhým genetickým a biologickým předpokladům, kterými nás vybavila příroda.

Z uvedeného vychází přesvědčení, že jisté „přírodní“ dimenze člověka působí vůči společnosti, kultuře ze své podstaty destruktivně. Totéž platí i obráceně a to tak, že jisté mechanismy ve společnosti působí svou podstatou proti lidské přirozenosti. S jistou mírou zjednodušení můžeme říci, že dlouhodobý vývoj společností je jistý boj o emancipaci, uvolnění člověka z tradičních, primitivních, pseudo-instinktivních vazeb ochraňujících základní pravidla a dokonce instituce, na nichž lidský život spočívá. Společnost se sice stále postupně zbavuje kulturně daných zábran a omezení, roste tím naopak objem toho, co musí každý jednotlivý člověk umět a znát, aby rizika spojená se svobodou, byla vůbec únosná.

Tyto teorie jsou předkládány takovými autory jako je S.Freud, A.Adler, C.G.Jung, E.Fromm, H.Marcuse. a dalších

Zásadní odlišení jednotlivých autorů přichází ve chvíli, kdy se položí otázka, jak se má člověk má ve vztahu k sobě samému chovat. Zda pracovat především na sobě samém či spíše ovlivňovat chod společnosti, pokud je možné obojí od sebe striktně oddělit. Jedinec jako produkt kultury a zároveň její tvůrce však nesmí vsadit pouze na jednu kartu. Musí vzít do rukou a aktivně vytvářet podmínky pro svůj vlastní pozitivní rozvoj a minimalizovat negativní dopad problematických tendencí ve společnosti.

3.3 Kulturologický postoj ke zneužívání psychotropních látek

Nyní, když jsme se v přiměřené míře seznámili s podstatou toho, co psychotropní látky jsou, k čemu jejich konzumace vede a z jakých příčin k ní dochází, stojí před námi otázka jak konzumaci psychotropních látek vnímat a jak ji posuzovat. Pokud je cílem práce snaha podat nástin možné oborové koncepce prevence zneužívání psychotropních látek, je třeba definovat jaký postoj k tomuto fenoménu může kulturologie zastávat. Začneme tím, jaké přístupy se v rámci společenských věd obecně nabízí.

3.3.1 Společenskovědní postoje ke konzumaci respektive zneužívání psychotropních látek

Zneužívání psychotropních látek bývá zařazována do velké skupiny jevů, které jsou chápány jako přinejmenším problematické. Společnost má vůči takovýmto jevům přinejlepším ambivalentní vztah. Schopnost společnosti reflektovat a pochopit stejně tak jako akceptovat či řešit tento typ jevů má své

limity. Jde o takové projevy lidské činnosti, jednání a chování, které se vymykají známému a obvyklému, přijatému a přijatelnému a žádanému obrazu člověka té které doby, regionu - kultury. Nesou proto ve většině případů nelichotivé až negativní hodnocení. Jejich konkrétní pojmenování variuje podle vědního oboru, který se jimi zabývá, historickou etapou, její mírou poznání a svobody. Uvedená nejednotnost a široké množství odlišných přístupů k danému tématu má své výhody stejně tak, jako nevýhody. Velké problémy by vznikly v případě, že se bude za každou cenu preferovat jen jeden přístup. Naší snahou je za prvé hledat to, co všechny odlišné přístupy spojuje - co se všemi prolíná tak za druhé zachytit to, co jednotlivé odlišné přístupy odlišuje - vůči sobě vymezuje. Za určitou výhodu budeme v rámci této práce považovat možnost užitím konkrétního přístupu a s ním spojenou terminologií a pojmenováním zachytit odlišnou míru nebezpečí a rizik z uvedených jevů vyplývajících.

V rámci věd o člověku - především psychologie, sociologie, pedagogiky, antropologie, filozofie se můžeme setkat s pojmy jako negativní či nežádoucí společenské jevy, sociální problémy, sociální patologie, sociální deviace, anomie, aberantní chování, protisociální chování apod. Není bez zajímavosti, že mnohé byly převzaty z věd lékařských či medicínských, biologických kde se užívaly k označením orgánové či fyziologické nedostatečnosti, chybě, poruše. K podání základního přehledu využijeme definic Velkého sociologického slovníku.

Pokud je naším ústředním tématem zmapování problematiky psychotropních látek, musíme se s veškerou vážností vypořádat s faktem že jejich zneužívání je stavěno vedle takových jevů jako jsou krádeže, kriminalita ve všech jejích formách a projevech, alkoholismus, násilí ve všech jeho formách a projevech, vandalismus, šikana, mobing, sexuální harrasment, homosexualita, prostituce, pedofilie a mnoho dalších. Je třeba nyní určit zda a za jakých podmínek či u kterých skupiny psychotropních látek je možné o konzumaci psychotropních látek hovořit jako o **jevu negativním, nežádoucím, protisociálním, patologickým, deviantním či aberantním, nebo anomickým** apod.

Hned v úvodu je třeba některé z běžně užívaných pojmů v souvislosti s konzumací psychotropních látek označit za méně vhodné či méně šťastné. Pokud se rozhodneme užívat pojem negativní společenské jevy, potýkáme se s problémem inherentně přítomného negativního a tím neobjektivního, zaujatého pohledu a zkreslené interpretace. Užijeme-li pojem nežádoucí ve vztahu k psychotropním látkám zahráváme si s ideologizací celé problematiky. Bylo by nutné též přesně artikulovat, která společenská skupina a proč vnímá tento jev za nežádoucí. Velmi podobně na tom jsme při užívání pojmu protisociální chování. Posledně zmíněný termín však reflektuje fakt, že existují jevy, které zcela objektivně nejsou dobré pro společnost jako takovou. Jakkoli se na první pohled může uvedené konstatování zdát kontroverzní, po hlubším zamyšlení skutečně zjistíme, že z pohledu kulturologie je skutečně možné definovat určitá kritéria, přítomná u jistých jevů, která narušují to, co je možné označit jako společenská integrita, sociální koheze či kulturní integrita.

Jak již bylo mnohokrát uvedeno, je zneužívání psychotropních látek minimálně rizikovým faktorem jak pro jedince samotného, tak pro celou společnost. Existuje mnoho důvodů, proč se společnost cítí

fenomémem zneužívání psychotropních látek právem ohrožena. Velmi široké a tím jen popisné a konstatující vnímání problematiky ohrožujících a škodlivých projevů ve společnosti odpovídá užitému pojmu sociální problémy. Chápání zneužívání psychotropních látek jako sociálního problému reflektuje fakt, že vznik „drogového problému“ jak na úrovni jedince, tak na úrovni společnosti má vztah s touto oblastí osobního a veřejného života, které označujeme za oblast sociální. Dáváme tím konzumaci psychotropních do souvislosti s takovými jevy jako je rasismus, nezaměstnanost, vysoká rozvodovost apod., jevů které společnost do určitého objemu (počtu případů) považuje za únosné. To, že jsou považovány za sociální problém je důsledek toho, že jejich nárůst společnost narušuje a ta již nemá schopnost přirozenou cestou uvedené skutečnosti řešit.

Ačkoli je možné uvedenou problematiku problematických společenských projevů při současném vzrůstajícím stavu zájmu velmi snadno uchopit mnohými standardními definicemi, pokusíme se nejprve o její trochu širší uchopení.

Nejprve se pokusíme jednotlivé výše uvedené termíny a pojmy označující ony problematické společenské projevy definovat a posléze vůči sobě vymezit a odlišit. Stejně důležité bude i formulovat shodné a společné, to z čeho všechny uvedené teorie vychází. Zamyslíme se také nad vhodností či nevhodností, přijatelností či nepřijatelností užívání jednotlivých termínů právě k kontextu zneužívání psychotropních látek.

3.3.2 Zneužívání psychotropních látek jako nemoc

Začneme termínem patologie, patologický jev. Tento termín je či byl do dnešní doby termínem nejfrekventovanější a značně populárním. Stalo se tak snad následkem popularizačních snah odborníků seznámit s informacemi nutnými k ochraně širší laickou veřejnost, která je stále častěji konfrontována s jevy závažnými a nebezpečnými.

Termín patologie se skládá ze dvou řeckých slov, jejichž etymologický význam nám pomůže odstartovat cestu k poznání, pochopení základních faktů, zamyslet se nad tím, jak celou oblast vnímat a jaké úhly pohledu zaujmout.

První část slova skrývá je odvozena od slova pathos, což lze volně přeložit jako utrpení, vzrušení. Druhá část skrývá téměř notoricky známé slovo logos, který je nejčastěji ve svém širokém významu překládán jako slovo, nauka, řeč ale také řád, smysl dění apod. Tímto termínem je vyjádřena snaha pojmenovat a dát do souvislosti fakta či úvahy vedoucí k pochopení určitých jevů a to vše za účelem jejich ovlivnění.

Z prvního významu slova pathos lze odvodit, že jde o tu oblast lidského bytí, která má s utrpením cosi společného. Patologické může z utrpení vzniknout (utrpení je příčinou) nebo či zároveň utrpení činí (utrpení je produktem). Utrpení je však fenomén velice složitě definovatelný. Jeho vnímání a prožívání - je to jistě smyslová a prožitková kategorie - variuje jak mezi jednotlivci tak se odlišuje v různých geografických lokalitách, dobách a sociálních prostředích. Chápání smyslu a významu utrpení v životě jedince a společnosti je kulturně podmíněné. Téma lidského utrpení je jedním z

ústředních témat všech velkých náboženských systémů. V těchto náboženských systémech je možné odlišit dva základní výklady utrpení člověka. Můžeme chápat utrpení jako trest - odplatu za porušení pravidel, příkazů, doporučení, přání různě definovaného vyššího principu, řádu, Bytosti. Zcela odlišný přístup je možné chápat takový postoj, který utrpení považuje za jedinou možnou cestu získání požehnání, milosti, ochrany, privilegií, přijetí a dostání požadavků různě definovaného vyššího principu, řádu, Bytosti. Podle prvního výkladu je možné říci, že člověk trpí tehdy, nežije-li tak jak má a žije-li „špatně, zle, mylně“ to znamená, že se protiví plánům a povinnostem „diktovaných shora“. Je přáním člověka netrpět, protože to značí soulad a harmonii s tím co nás překračuje a ovlivňuje a vede. Z druhého výkladu je možné vyvodit, že čím více člověk trpí, tím je blíž „těm nahoře“ a tím větší sympatie a odměny se mu „se shora“ dostane. Je přáním člověka trpět, protože tím si potvrzuje svou budoucí „lepší“ existenci. Odlišnost nadnesených výkladů utrpení je možné vidět i v jisté časové orientaci. Utrpení jako trest je orientované do minula - teď trpím, protože se stala dříve chyba. Utrpení jako podmínka je orientované do budoucna. Ted' trpím, abych v budoucnu byl odměněn a měl se lépe. V obou kontextech je však utrpení integrální součástí lidského života a má vypovídající hodnotu. V průběhu lidských dějin se však setkáváme s přístupem - trendy, směry a to jak v náboženských, filozofických, duchovních a vědeckých systémech, které můžeme označit jako nulovou variantu či neutrální význam lidského utrpení. S uvedeným pohledem se setkáváme především při nástupu tzv. moderní společnosti a v naší západní euroamerické kultuře. Utrpení jako takové není ani nutné, ani žádoucí. Pomocí nejrůznějších mechanismů je možné ho eliminovat a je jen otázkou času, kdy se objeví ten praví „všelék“. Utrpení je tak redukováno na ošklivý vřed na kráse života který lze snadno chirurgicky odstranit. Lidské utrpení je degradováno na neschopnost, neochotu, nemohoucnost naplnit imperativ „štěstí 24 hodin denně, 7dnů v týdnu“.

Pokud neomezíme druhý význam slova pathos - vzrušení pouze na erotický kontext, jistě je možné je vnímat jako označení stavu jisté zjitřenosti, exitovanosti, vytržení ze stabilního stavu. Jde o stav, který není stabilní, jistý, známý. Další charakteristický znak uvedeného stavu je v souvislosti s uvedeným určitá energetická náročnost. Jako stav, který není zcela rovnovážný, běžný, frekventovaný, vyžaduje vyšší energetický potenciál nutný k vypořádání se s ním a to ať jde o jeho udržení či o návrat do původního postavení. Důležitým rysem definovaného stavu je vyjímecnost, odlišnost, stav vytržení. Patologické bude i to, co se nějakým způsobem vymyká klidu, běžnému uspořádání, harmonii.

Tyto úvahy, nad do značné míry ortodoxním chápáním problematiky patologie, nás přesvědčily, že existují souvislosti mezi patologií a konzumací psychotropních látek, o kterých je možné v rámci kulturologického příspěvku k této problematice uvažovat. Víme, že zneužívání psychotropních látek je jistým projevem prožívaného utrpení, nespojenosti s aktuální životní situací jedince, projevem absence prožitku kvality života. O tom, že ve svém důsledku k utrpení jedince i jeho okolí vede, není třeba se více zmiňovat.

Zneužívání psychotropních látek navozením stavu vytržení „z normálu“ nabízí nejen onen již vícekrát zmíněný jiný pohled na svět, pohled odjinud, z jiné perspektivy, odhalující nové a jiné souvislosti, ale

také bezbolestný a bezpracný pocit štěstí, naplnění a spokojenosti. V obou případech však jde o chvílkové stavy, za které se až příliš drazé platí.

Společenské vědy zabývající se sociální patologií za patologické označují souhrn nezdravých, nenormálních, obecně nežádoucích společenských jevů. Téma sociálně-patologických jevů je ve společenskovědní obdobné literatuře možné nahlédnout z mnoha různých odborných úhlů. Některé budou od kulturologického pohledu velmi odlišné ale s mnohými budou patrné shodné body. Vztah společnosti k jevům sociálně patologickým variuje jak historicky, tak oborově (od restriktce, kriminalizace, přes různé míry odsouzení po léčbu a jiné formy nápravy). Snaha vysvětlit a pochopit uvedené jevy nemá dlouhou tradici. Analýza uvedených jevů, jejich funkce ve společnosti může poskytnout řešení minimalizace jejich negativního dopadu, a zároveň umožní pochopit více o nás samých, o naší kultuře. Obecně jsou tyto projevy chápány jako nebezpečné, negativně hodnocené formy chování. Sociální patologie si pak klade za cíl jejich studium hledající příčiny jejich vzniku a smysl jejich existence z hlediska jedince i celé společnosti.

Koncepce sociální patologie - tak jak byla presentována především mezi lety 1900 - 1935 v rámci vývoje sociologického a sociálně psychologického názoru na deviantní chování - stojí na premise, že špatné životní podmínky produkují špatné lidi a obráceně. Užívání termínu patologické evokuje analogii s organickým chápáním problému. **Patologické - převzato z pojmosloví medicíny - znamená nemocné, chorobné.** Snaha vnímat a hledat paralelu mezi patologií (chorobou) sociální a patologií (chorobou) biologickou, mezi biologickým organismem a společenským organismem, jejich strukturami a funkcemi se odvozuje od Spencerovského biologismu. V rámci sociální patologie je řešena dichotomie zdraví versus nemoc. Ačkoli se to nemusí zdát na první pohled zřejmé, definice zdraví není až tak zcela jasná. Definice nemoci a zdraví jsou a byly různě chápány v různém čase a prostoru, v různém kulturním kontextu. V rozličných kulturách jsou kladeny otázky typu je nemoc pouze opak či nedostatek zdraví, je zdraví pouze psychická, fyzická, duchovní a duševní funkčnost jedince? Pokud dojdeme k přijatelné definici zdraví jedince, ještě složitější situace nastane, pokud se pokusíme definovat co je zdravá společnost. Problematiku zdraví a nemoci (jedince i společnosti) zpracovává v prostoru společenských věd mnoho odvětví, především však sociologie nemoci a psychologie zdraví. Současný stav poznání vede většinu odborníků k jistému přehodnocení toho, jak nemoc a zdraví chápou. Nemoc není chápána pouze jako zjiitelné poruchy organických struktur a jejich funkcí. Uvedený fakt je možné ilustrovat mimo jiné na koncepci sociální patologie E. Durkheima, který považoval sociální patologii za vědu o chorobných a nepříznivých skutečnostech, činech, chování, které jsou ale zároveň organickou komponentou života sociální celků. Ke stejnému závěru nás přivedla i úvodní úvaha o etymologickém pozadí termínu patologie. V tomto smyslu chápání tohoto tématu není možno stavět nemoc proti zdraví, protože to jsou komplementární, vzájemně se osvětluující projevy biologického a sociálního života. Stejný směr má i uvažování H. Pelcla, M. Foucaulta a mnoho dalších, kteří přistupují k chorobě jako k součásti zdraví a přírody samé. (O mnohých se budeme více zmiňovat později při zpracovávání dalších přístupů k naší

problematicke.) Podobné chápání otevírá možnost poukazovat na některé potenciaálně pozitivní funkce sociálně patologických jevů.

Chápání zneužívání psychotropních látek jako jevu sociálně patologického do značné míry koresponduje hned s několika teoriemi zneužívání uvedených v předešlé kapitole. Mnozí odborníci přišli s důkazy, že existuje korelace mezi duševním zdravím a rizikem vzniku problému s konzumací psychotropních látek. Pochopitelně je třeba brát v úvahu specifika jednotlivých skupin psychotropních látek. U mnohých - především skupiny léků s psychoaktivním potenciálem, nebo tzv. měkkých drog – pozorujeme o negativní vliv na lidské zdraví (a to ať psychické či fyzické) a společnost až po překročení určité intenzity, míry, kvantity.

Pokud přistoupíme na označení - patologický - evokujeme tím již zmíněnou organickou analogii chorobnost určitých typů projevů a aktérů a umožní nám to hodnotit a označit konzumenta uvedených látek za nemocného. Toto jistě není nemožný přístup. Má svá nesporná opodstatnění a výhody. V současnosti, i když na ústupu, je stále rozšířený. „Nálepka“ nemocný není až tak negativní stigma, umožňuje okolí soucit a nabídnutí pomocné ruky. „Být nemocný“ na druhou stranu také znamená určitou kategorii označující jisté segmenty chování samotného nemocného individua. A to se vším očekáváním takového vzorce chování, které je připisováno nemocnému. Z mnoha rysů uvedeného chování konzumentů je třeba zmínit jako problematické ochotu, chuť aktivně přistoupit ke své vlastní léčbě s perspektivou „uzdravení“, navrácení do žádaného a zdravého stavu. U většiny konzumentů - alespoň v jisté fázi jejich drogové kariéry - není ani stopy po ochotě aktivně přistoupit ke svému zdraví a léčbě. A hlavně sami sebe za nemocné nepovažují a užití argumentu, že by bylo lepší uvedené činnosti zanechat právě kvůli zdraví má odezvu jen u hrstky konzumentů a to ve velmi pokročilém stádiu devastace jejich zdraví. Setkáme se s názorem, že „moje zdraví je moje věc a pokud chci být nemocným je to moje svobodné rozhodnutí“. Názor který je zcela v souladu s dnešním liberálním společenským smýšlením prosazující především jedincovu odpovědnost za vlastní zdraví. Konzumenti zastávají názor, že pokud jsou za své zdraví sami odpovědní, pak jsou odpovědní opět jen sami sobě. Dochází tím ale k jisté radikální glorifikaci svobody a prosazování potřeb a přání jedince na úkor ostatních, společnosti. V určité fázi drogové kariéry mnozí ovšem na pomoc od společnosti přistupují a pomocnou ruku v podobě léčebných programů podstupují. Paradoxem je to, že ve chvíli, kdy jsou na to zdravotně lépe a získali nové síly je užívají k novému „rozjezdu drogového problému“. Někteří záměrně podstupují detoxikaci - první nepříjemný a nutný krok k ozdravení organismu jen proto, aby jejich život s drogou byl hodnotnější a delší - aby si to zase užili a potřebovali menší dávky. Detoxikací se tolerance podstatně přiblíží původní.

Pokud budeme o konzumentech hovořit jako o nemocných, pak je o jejich nemoci nutné mluvit jako o nemoci s trvalými následky. Ti, kteří se dokázali z drogové závislosti uzdravit přiznávají a mnohé i mediálně známé příběhy to víc než dokazují, že, život „po tom“ není už nikdy takový jako „před tím“. Mluvit o drogové závislosti jako o nemoci není vhodné právě pro možnost živení jisté liché naděje, že je uvedený problém snadno řešitelný, odstranitelný. Pokud hovoříme o konzumaci psychotropních

látek jako o nemoci jedince, je o ní nutné a možné hovořit jako o nemoci společnosti. Nemocná společnost je termín ne zcela standardní, ale v úvahách o společnosti se užívá stále častěji. Z pohledu kulturologie je jistě též možné definovat v čem vidíme nemoc společnosti a je jasné, že půjde o jistý souhrn několika trendů, tak jak jsou prezentovány v kapitole o teoriích smyslu konzumace.

Takto chápaný problém má mnoho vedlejších ale důležitých důsledků. Pokud je zneužívání nemoc, může se šířit, mohou být noví a noví nemocní. Mnozí odborníci opravdu hovoří o „epidemii“ či „pandemii“ v souvislosti s nárůstem počtu „nemocných“ konzumací. Pokud je zneužívání nemoc, je třeba především léčit. Léčba závislostí byla a je po dlouhou dobu převládající způsob vypořádávání se společnosti s tímto problémem. Je to proto oblast velmi propracovaná a rozvinutá. Je to ale zároveň oblast vysoce energeticky náročná a s problematickou efektivností. Společnost stojí mnoho ekonomických prostředků a lidského duchovního potenciálu s velmi minimální návratností. Právě z uvedených důvodů dostává stále většího sluchu snaha společnosti působit preventivně v tom smyslu v jakém o ni pojednáme v samostatné kapitole.

3.3.3 Zneužívání psychotropních látek jako projev jinakosti

Dalším pojmem, kterým bývají označeny jevy, kterým se stále věnujeme je **projev sociální deviace**. Deviace etymologicky pochází z latinského deviatio překládaného **jako odchylka, úchylka**. Pokud problematiku deviací položíme takto, musíme si zároveň odpovědět na otázku od čeho uvedenou odchylku budeme odpočítávat, vnímat, s čím ji budeme porovnávat, srovnávat. Úchylka před nás staví jak otázku od čeho se uchyluje a k čemu. Oba etymologické významy pak poukazují na jistou dynamiku, pohyb, směřování.

V jistém ohledu je opravdu možné o konzumaci psychotropních látkách mluvit jako o „jiné cestě“ o snaze „být jiný“, vymezit se vůči „ostatním, šedi, průměru“ apod.

Jinakost je v tomto vnímána i jako jistý posun od převládající reality vnějšího jedince okolí či od jedince současné situace - od jeho vnitřního prostředí.

Takovýto přístup koresponduje se srovnáním zneužívání psychotropních látek s odchýlením se. Na druhou stranu platí i to, že zneužívání psychotropních látek je v jistém smyslu i uchýlení se k něčemu, co v tu určitou chvíli jedinec považuje a za atraktivnější, přijatelnější, co mu přináší víc než to vše, co dosud poznal. Jde o dynamiku směřování od „něčeho, co v tuto chvíli jedinec nedokáže či nechce udržet k tomu, co v tu samou chvíli se jeví jako to, co dokáže jistou mezeru naplnit a nabídnout řešení.

Uvedená situace by mohla být popsána také jako vztah a síla podnětů. V určitou chvíli se stane, že podněty k odchýlení se od něčeho jsou stejně silné jako podněty k uchýlení se k něčemu jinému. Pak je téměř nemožné udržet status quo. Jako příklad uvedeného tvrzení je možné uvést snad již mnohokrát prezentované chápání psychotropních látek jako útěk před neuspokojivou vnitřní životní situací jedince. Mnozí konzumenti psychotropních látek se odchylují od toho co jim přinesl život a uchylují se k drogám jako prostředku řešení - nalezení jiného vlastního osobního života.

Jistá skupina konzumentů psychotropních látek tímto chováním projevuje fakt, že vnímají kriticky majoritní, dominantní společenské a kulturní prostředí a „chtějí, aby se věci na světě ubíraly jinak“. Jistým problémem se však ukazuje, že i když jsou tyto kritické postřehy mnohdy pravdivé a oprávněné, ti, kteří je prezentují nemají ve své podstatě chuť prakticky se podílet na oficiálních strukturách, které by i umožnily mnohé z postřehů proměnit v praktické změny. Toto se týká především alternativních subkulturních a kontrakuturních platforem a to ať již náboženských, politických sociálních či uměleckých jejichž součástí jsou psychotropní látky - především psychodelika. Dochází tím k jistému kolotoči, který není lehké zastavit. Můžeme je popsat, tím co se nazývá primární a sekundární sociální deviace, což můžeme ve zkratce popsat takto: tito lidé jsou označeni za jiné, odlišné, asociální, jejich vnímání, myšlení a reakce za nepatřičné, nepřiměřené a „ještě ke všemu berou drogy“, tak jak by mohli mít ve svých názorech a postojích pravdu. Uvedené negativní označování pak u dotyčných jedinců vede k „syndromu outsidera“ - pocitu, že ať udělám cokoli, stejně nebudu přijat a akceptován, tak proč o přijetí a akceptaci usilovat a snažit se. Smutné a varující je, že za prvé uvedené platformy sílí a rozšiřují a za druhé, že jejich protagonisty jsou především mladí lidé, u nichž uvedená stigmatizace může mít kritický význam. V obecné rovině je možné říci, že takto uvedený fakt staví společnost před otázku, nakolik umí s jinakostí zacházet, nakolik umí být tolerantní, nakolik je ochotna akceptovat skutečnost, že pod vlivem mnoha procesů z nichž jmenujme především demokratizaci (ve smyslu emancipace mnoha společenských skupin a nárůstu všeobecné svobody ve společnosti) dochází k nutnosti podporovat všechny mechanismy a principy občanské společnosti jako garanta rozvoje umění celospolečenské diskuse, odpovědnosti, spolupráce a komunikace. Takovýto otevřený přístup klade na společnost mnoho nových a netušených úkolů a povinností.

Deviace je chápána jako porušení či podstatná **odchylka** a to především **od nějaké sociální či jiné (rozuměj etické, mravní, právní, náboženské) normy nebo skupiny norem**. Projevuje se nerespektováním požadavků, které na individuum nebo skupinu klade určitá norma nebo soubor norem té které doby, konkrétního sociokulturního prostředí. Znamená to, že v různých společnostech, kulturách, sociálních skupinách a historických obdobích bylo, je a bude chápáno to, co je považováno za deviaci odlišné a proměnlivé. Ovšem je též třeba uvést, že deviace jakožto odchylka od normální struktury či funkce jevu je obecnou vlastností všech složitějších jevů, které dosahují takového stupně složitosti, aby byly schopny diferenciací a variability. Jde o to, že vždy nalezneme jistý počet deviací v závislosti na tom, jak se stanoví kritérium, vůči kterému se odchylka vymezuje. Je nanejvýš pravděpodobné, že existuje jisté procento konzumentů psychotropních látek, kteří tím skutečně hledají a do značné míry i nacházejí svou „jinou životní cestu“, cestu duchovní a duševní rozvoje, obrody, prohlédnutí. Pravdou ale zůstává, že to zejména ze dvou bazálních příčin nemůže být životním stylem vhodným pro každého. Jde o nutnost jisté předpřipravenosti, zasvěcení pro konzumaci psychotropních látek a relativně dodržování určitých pravidel při konzumaci psychotropních látek. Jistou garancí

těchto dvou požadavků se ukazuje postava průvodce, vedoucího či guru, člověka znalého věci a „proškoleného“ a tudíž schopného v případě potřeby pomoci.

Mnozí autoři zcela v souladu s posledně řečeným poukazují na fakt, že ne každé chování, které se odchyluje od normy je možné pokládat za deviantní. V tomto ohledu můžeme o konzumaci psychotropních látek hovořit i jako o projevu **chování aberantního**, tedy o takovém chování, které porušuje některou sociální normu nebo skupinu norem, avšak sama platnost, validita normy není aberantem zpochybněna.

Jistě je možné hovořit o ještě mírnější variantě označení, která vnímá deviaci jako jistou alternativní formu, variantu k předepsané, popř. všeobecně akceptované normě. Zneužívání psychotropních látek, respektive především psychedelik je možné zcela v souladu s uvedenými fakty chápat spíše jako alternativní životní styl, než projev sociální deviace.

Samotný termín - **sociální deviace** se začal používal v americké a britské sociologii ve 40 l. min stol. Od té doby teoretikové sociální deviace pracují s mnoha dalšími souvisejícími termíny, které nás povedou hlouběji do problematiky deviantního chování. Rozlišují tzv. *negativní a pozitivní deviaci*. Snaží se tím postihnout fakt, že stejně tak, jako nedodržování, porušení normy tak její přehnané a do krajnosti dovedené dodržování (označované jako konformita) je „zcestné“. Podle G.A. Lundberga je dodržování každé konkrétní normy za běžných okolností rozloženo podle modelu tzv. normálního rozložení, přičemž na jedné straně je situována negativní, na druhé pozitivní sociální deviace. Chování situované na obou koncích křivky - chápáné za extrémní je obvykle sankcionováno. V případě negativní deviace jde o trestní či podobně přísné stíhání systémem sociální kontroly. Dalším zjištěním, které je z hlediska tématu této práce nutné presentovat je, to, že žádná norma nebo skupina norem není nikdy dodržována úplně přesně a všemi lidmi stejně, existuje v každém společenství nepsaný toleranční limit, který je variabilní v čase. Často je z uvedených důvodů upozorňováno na jistou relativitu spojenou s definováním toho, co je a co není projevem deviace. Relativita může být jak transkulturální, tak intersubjektivní a časová. Jednotlivé skupiny a kultury se navzájem liší rozsahem sociálního chování, které spadá do oblasti tolerančního limitu, např. konzumace alkoholu silně kolísá od přísného zákazu sankcionovaného náboženskou a právní normou až po sociálně nebezpečnou shovívavost a lhostejnost k alkoholickému abusu. Podobně to je i s mnoha dalšími trendy jako jsou i právě - nealkoholové - psychotropní látky. Je obecně možné konstatovat, že onen toleranční limit k psychotropním látkám je opravdu značně velký a stále se rozšiřuje. V současné době je alkohol více než tolerován, stal se součástí běžného života a pokud neovlivňuje jedincův život natolik, že jedinec není schopen zastávat svou pracovní povinnost a jeho další společenské role (manžel, otec a pod.) konzumace alkoholu jen velmi slabě normována a sankcionována. Snad ještě benevolentnější je vztah současné společnosti ke vztahu k nikotinu, ke kouření. Pokud se pozastavíme nad nadměrnou (nepatříčně velké množství) konzumací alkoholu při oslavě, pak množství vykouřených cigaret ani neregistrujeme. Není cílem této úvahy polemizovat o tom, zda to má oprávněnou souvislost s faktem možných zdravotních a společenských rizik alkoholu a nikotinu. V souvislosti s úvahami o toleranci

vůči konzumaci psychotropních látek si vybavme stále aktuální debaty o možné legalizaci marihuany. Tato úvaha je jen dokreslením složitosti současné situace v oblasti možnosti definovat a stanovit možnou, široce přijatelnou a akceptovatelnou normu, pravidlo a to ať právní, etické, morální či jiné pro konzumaci psychotropních látek. Otázku, zda je možné stanovit pravidlo pro konzumaci právě měkkých drog si zodpovědělo mnoho států odlišným způsobem. Jistěže odborníci, kteří měli možnost formulovat a zvažovat argumenty „pro“ a „proti“, neměli snadnou úlohu. Vedle prakticky a pragmaticky orientovaných liberálních ekonomických a jistě i politických doporučení (zlegalizování znamená jak možnost zdanění vzniklého obchodu, tak možnost jisté kontroly) bylo třeba se vypořádat se s pohledem idealistním, moralistním, konzervativním (legalizace znamená přílišné uvolnění, překročení či ohrožení tradic a hranic přijatelného). V obecné rovině se tímto dostáváme k problematice, která se jako nit táhne celou touto kapitolou. Pokud hovoříme o psychotropních látkách, vždy se točíme kolem stanovení a platnosti kritérií, pravidel, norem v lidské společnosti. Základní otázkou, kterou si klademe, je zda konzumaci psychotropních látek považujeme za projev normální, zda patří k člověku, zda vychází z toho o čem se hovoří jako o lidské přirozenosti. Popřípadě je třeba se zamyslet nad tím, zda a za jakých podmínek můžeme konzumaci psychotropních látek přijmout a nevnímat ji jako problém.

3.3.4 Zneužívání psychotropních látek jako projev přirozenosti

Otvíráme tím velký okruh témat týkající se lidské přirozenosti a společenské normality.

Na úvod si ujasníme, že snad není neproblematiky složitější, „barevnější“. V odborné literatuře se můžeme setkat s opravdu rozdílnými, až protichůdnými přístupy. Velmi inspirativní jsou pro tuto oblast i díla beletristická a poetická. Na otázku, co je či není člověku přirozené, odpovídají různí odborníci, vědci, filozofové, učenci, kněží, básníci odlišně. Pokud se postíme na trochu tenký led a pokusíme se zformulovat kulturologický pohled na to, co je či není přirozené člověku jako druhu, jako první nás napadne, že vše, co nás nějakým způsobem odděluje a vymezuje vůči říši ne-lidí, přírodě (lépe řečeno vyšším zvířatům) na straně jedné a technice na straně druhé. Jakkoli se může zdát vymezení lidské přirozenosti vůči technice nadbytečné, jde o vymezení člověka vůči jeho vlastnímu produktu, je v dnešní době, kdy technika již zcela nepokrytě ovlivňuje lidské myšlení, chování a prožívání, dobré a inspirativní se o vymezení vůči tomuto fenoménu pokusit. Jaké jsou rodové atributy člověka? Co dělá člověka člověkem? Jako první atribut uveďme snad ten zásadního významu, kterým je časově velmi dlouhé období lidské nedospělosti – dětství. Jde o biologicky podmíněnou danost velice dlouhého období zranitelnosti a nemohoucnosti lidských mláďat. Období, kdy jejich přežití zcela závisí na péči dospělých jedinců. Období ve kterém se musí odehrát mnoho zásadních procesů (enkultuace, socializace jako předpoklad pozdější úspěšné individualizace, personalizace a záruky

endokulturace¹⁸, kulturní transmise), které napomohou jak přežití jedince, tak celého společenství. Bez vnímání závislosti na druhých, důvěrou ve své okolí, soucitem s druhým člověkem, jeho pochopením, atributů odvozený právě od prodlouženého dětství by člověk ani lidstvo nepřežili.

Jako další můžeme uvést systematické a sofistikované užití nástrojů a jiných prostředků za jistým účelem. Člověk není ideálně fyzicky ani psychicky vybaven a připraven k životu v často se měnících podmínkách. Biologická adaptace u něj probíhá velice pomalu, tak musí užívat určitých pomocníků a pomáhat si něčím umělým, nadbiologickým.

Nesmíme opomenout specificky lidskou kvalitu, označovanou jako schopnost symbolizace. Díky této své kvalitě si člověk, v souladu s tím co bylo předsunuto v úvodu této práce, dokáže představit svou budoucnost, která může být lepší než současnost, udrží v mysli vzdálený cíl i přesto, že si je ze stejných důvodů vědom své konečnosti a možnosti, že jeho cíl nedojde naplnění.

Pokus o to formulovat co člověka vymezuje jako člověka vůči technice nebude dlouhý. Mohlo by se zdát, že můžeme použít jednoho slova – emoce. Bylo by to však nespravedlivé vůči člověku – racionální a logické reakce přeci nejsou vyjímečné a nemožné. Bude lépe mluvit o jistém konfliktu, kolizi emocionality a racionality častokrát se odehrávající v jednom člověku. Rozpor emocí a rozumu, ducha a těla, dobra a zla... Boj sám se sebou a nepředvídatelné reakce - i to je člověk. Konzumace psychotropních látek, jako projev navýsost nerozumný (vím co riskuji, co se mi může stát a taky pravděpodobně stane) a ryze emocionální (cítím to tak a chci to tak prožívat) spadá do toho, co je člověku přirozené i z těchto důvodů.

Pokud přijmeme fakt, že sklony, či předpoklady pro konzumaci psychotropních látek jsou v lidské psychice do značné míry zakořeněny, stojíme před zajímavým paradoxem. Konzumace psychotropních látek je jev přirozený, leč od počátku této kapitoly je patrné, že není možné ho považovat za projev normality společnosti, za jev normální. V současné společenské situaci je možné chápat konzumaci psychotropních látek jako výzvu k zamyšlení odborníků mnoha společenských věd nad tím, jaká práva a jaké možnosti má společnost potenciálně rizikové sklony a předpoklady stojící za konzumací psychotropních látek transformovat a naplňovat jinak či je regulovat a kontrolovat. Začneme snahou společnosti uvedenou aktivitu regulovat a kontrolovat. Podíváme-li se do mnoha dřívějších kultur, ve kterých psychotropní látky měly své místo a plnily funkci jistého tmeliče členů společnosti, narazíme na velmi silné snahy vybraných a proškolených představitelů společnosti vést, dozírat a kontrolovat přípravu a průběh a následné reflektování konzumace psychotropních látek. Jde především o rituály, kterých psychotropní látky byly součástí, ke kterým nebylo možné přijít bez určitého zasvěcení, přípravy, a mající striktní pravidla. Slovy této části práce – existovaly normy co, kdy a jak se s psychotropními látkami smí a co ne. Konzumenti byly pod velmi přísnou sociální kontrolou. A jsme zpět u pojmu norma.

¹⁸ Tento termín označuje proces zachování kulturní kontinuity a zpevňování kulturní tradice v čase pomocí předávání kulturních prvků starší generací generaci mladší a v rámci předložené práce je zneužití psychotropních látek nahlíženo jako jistá chyba i v tomto procesu.

Jaký je ale vlastní význam pojmu norma, co znamená? Jakkoli jde o téma z pohledu společenských věd diskutabilní a stále častěji nahrazován řešením souvisejících problémů a témat (především hodnotové orientace, sociální interakce), je třeba si jím v rámci předložené práce a především ve vztahu ke konzumaci psychotropních látek zabývat. Problematika společenské normality je jistě inspirativní ale nese s sebou riziko jisté snahy určité jevy hodnotit, což může vést k jejich nesprávné interpretaci a omezení jejich inovačních možností.

Pojem norma / pocházející z latinského norma – úhelnice, míra, měřítko/ je užíván v mnoha různých významech

V zásadě se ale jedná o *tři zásadně odlišné přístupy*. První je blízký s jedním z významů pojmu norma jako ideál **ideál**. Ve zkratce a obecně ho můžeme popsat asi následovně. Po celou dobu existence lidstva si člověk klade otázku „Jak „to“ má být?“. Jakmile byl člověk konfrontován s určitým úkolem, problémem, překážkou, výzvou, začal zkoušet a hledat správné (vedoucí k cíli), přijatelné (srozumitelné) a realizovatelné (s možnostmi opakování) řešení. Jedno, zda se vyrovnává s problémem, jak zajistit obydlí, potravu - jak přepravit sebe či produkt, jak žít a přežít. Čím složitější záležitost člověk zpracovával, tím bolestnější byla cesta ke zdárnému konci. Je nasnadě, že čím méně precizně a konkrétně byl znám samotný cíl, tím hůře se hledala odpověď jak jej dosáhnout. Proto otázka „Jaký mám být, jak žít, jak naložit s časem, který mi je dán“ je jednou z nejsložitějších. Tak přibližně se vytváří to, co je možné pojmenovat normou ve smyslu ideálu .G.C.Homans ji tak vymezuje jako jistý nedosažitelný předobraz, v našich myslích, kterému se můžeme více či méně přibližovat. S takto chápanou normou se pojí jiná důležitá kategorie a tou je pravidlo, sociokulturní regulativ. Pokud chci normě dostát, mnoho věcí nesmím, jiné musím apod. V souvislosti s takto chápanou normou je již zřejmé, že konzumace psychotropních látek není možné přijmout jako všeobecnou společenskou normu, ideál. V současné společnosti v důsledku její složitosti, diferenciaci a nárůstu demokratizace není možné podat společenskou garanci celého procesu konzumace psychotropních látek. Současný stav společnosti neumožňuje aby bylo zaručeno, že jedinec konzumací psychotropních látek neutrpí, že je tak psychicky, fyzicky a duchovně nastaven, že ji moderními slovy řečeno „ustojí“. Velmi diskutované by jistě bylo, pokusit se tuto bariéru řešit tím, že by současní licencovaní psychiatři a lékaři podávali potvrzení o tom, že jedinec je či není z jejich pohledu schopen návštěvy státem licencovaného zařízení určené ke konzumaci psychotropních látek. Zcela mimo kontrolu společnosti však zůstává to, jak by „kontrolovala“ to, jak s prožitkem konzumace jedinec naloží, k čemu jej inspiruje, jak jej ovlivní. Převládající široké „meze a mantinely“ toho jak je možné se chovat a žít, do značné míry liberální přístup k tradičním, konzervativním životním hodnotám by ve svém důsledku působily kontraproduktivně, společenský systém by tak mohly být rozkládán a ne udržován a podporován. Toto riziko je pro společnost smrtelné.

Z jiného úhlu chápe pojem **norma** matematický či statistický přístup reflektující rozložení jevů - tzv. Gaussovu křivku. Normou **je to, co se vyskytuje nejčastěji, má nejvyšší frekvenci a počet výskytu**. Toto uchopení pojmu se blíží tomu, co je též označováno za průměr, to, co platí pro co možná největší

počet případů. V tomto ohledu je třeba věnovat pozornost hned několika záležitostem. Normalita současné společnosti je narušována právě tím, jak narůstá počet jejích členů, kteří ke konzumaci psychotropních látek přistupují a narůstá tím jistá tolerance vůči tomuto chování. Nedaří se tento jev zastavit, cítíme se za něj odpovědni, tak si na něj do jisté míry raději zvykáme. V dlouhodobé perspektivě je tento přístup též smrtelný. Pro zachování společnosti, její života schopnosti, integrity je nepřijatelné, aby se konzumace psychotropních látek stala záležitostí většinové populace.

Norma však může být vnímána i méně diktátorsky, autoritativně. C.W. Sherif poukazuje na fakt, že za určitých podmínek – prostoru pro komunikaci a pod vlivem interakce mezi lidmi relativně automaticky dochází k sjednocení a dohodě, společenskému konsensu na tom, co je třeba. Vzniká tak určitá sociální norma, norma **jako** společná cesta, **minimum společného pro přežití**. Při tomto chápání normy konzumace psychotropních látek zcela propadá.

V tomto ohledu je bližší kulturologickému chápání problematiky konzumace psychotropních látek v rámci teorie anomie /R.K.Merton/.

3.3.5 Zneužívání psychotropních látek jako nejasnost pravidel

Termín **anomie** /pochází z řeckého a = ne, nomos = zákon/ je užíván od středověku k označení takového **stavu společnosti, kdy přestávají platit uznávaná pravidla soužití**. Do společenských věd tento pojem přivedl E. Durkheim, ale ucelenou teorii utvořil již uvedený R.K.Merton. Upozorňuje na to, že za určitých okolností, pod určitým tlakem jedinec volí spíše nonkonformní (stojící mimo závazné normy chování) řešení situace. V současné společnosti je opravdu stále volnější (na vůli jedince) přijetí či zamítnutí kulturně definovaných cílů a institucionalizovaných prostředků k jejich dosažení. Pracujeme v jistém trojúhelníku cíle - prostředky - nositelé chování. Nositelé chování jsou z uvedené trojice elementem nejstabilnějším a zároveň svou povahou nejkonzervativnější. Jedinec je svou biologickou - fyziologickou - psychickou strukturou limitován a determinován. Uvědomme si, že člověk jako druh, jeho psychika se utvářela po miliony let. Změny ve společnosti jsou příliš rychlé na to, aby jsme byli schopni se na ně adekvátně přizpůsobit. Uvedený fakt odráží ve své teorii anomie H.P. Dreitzel, který svou pozornost přesunul od společnosti, jejích uznávaných norem k jedinci, jako jejich nositeli a vykonavateli. Anomii chápe vždy v situačním kontextu interakce jedince. Anomie se projevuje jako jedincova nejistota v některé interakční situaci. Každý z nás je čas od času postaven před nutnost řešit situaci, se kterou se nesetkal a nemá žádné orientační body, které by jej vedli. Na danou situaci nevystačí ani sjednání vyplývající ze společenské role či chováním obvyklým. Důsledkem je pak nutnost vytvořit vlastní vodítko danou situací, svou normu aniž by toto nějak přesně zapadalo do celospolečenských norem. Současná situace člověka ve světě však s sebou přináší stále více těchto situací, než těch, kdy víme jasně jak jednat a co se od nás čeká a co máme a smíme udělat. V tomto kontextu je zneužívání psychotropních látek projevem existenciální nejistoty jedince, a projevem nejednoznačnosti obecných pravidel jak žít a nejen pravidel ohledně konzumace psychotropních látek.

3.3.6 Zneužívání psychotropních látek jako projev desintegrace

Pro záměr předkládané práce a její oborové ukotvení je možné jev zneužívání psychotropních látek zařadit mezi ty jevy souhrnně definované jako odstředivé síly ve společnosti. Odstředivost je chápána jako opak sil společnost integrujících. Integrující síly ve společnosti jsou definovány jako ty síly, které směřují k tomu, že se jedinec cítí být členem společnosti a má pocit, že je pro ni důležitý a opačně - vnímá, že společnost pro jeho život má význam. K uvedenému homeostatickému stavu je třeba vytvářet předpoklady jak na straně společnosti, tak na straně jednotlivce. Plytkost a emocionální mělkost integrujících principů současné společnosti vedou u jedince k rezignaci či izolaci nebo úplnému odmítnutí spoluúčasti na životě „ve společnosti“. Za onen integrující princip lze označit soubor již několikrát zmíněných procesů – endokulturace, a v jistém smyslu i proces enkulturace a socializace. Podobnou myšlenku vyslovil D.H.Wrong, který poukázal na to, že za stále častějším překračováním norem může být, mimo jiné vlivy nedostatečná socializace jedince. Jak bylo a ještě i bude v rámci této práce presentováno, právě rozpad či rozklad, **proces narušení strukturální či funkční jednotky**, jak je obecně **sociální či kulturní desintegrace** definována, se týká právě těch institucí – rodina, škola, které mají na socializaci zásadní vliv. Zneužívání psychotropních látek je skutečně do značné míry otázkou toho, zda se jedinec v průběhu svého života setká s někým, kdo se mu stane průvodcem životními úskalími, ukazatelem na životních křižovatkách. Trpělivé předávání zkušeností, poučenému vedení a domlouvání či případné pomoci pochopit a zorientovat se v tom, co se ode mne v životě čeká, jaké cesty vedou k naplnění života se bohužel dostává stále menšímu počtu jedinců. Skutečně můžeme pozorovat, že důsledku převahy odstředivých sil ve společnosti dochází k destabilizaci mnoha socializačních institucí (rodina, škola) a tím dochází k narušení celkové kulturní integrity. Uvedené trendy je ovšem nutno vnímat v kontextu širších geopolitických, ekonomických, a filozoficko-politických souvislostech (postmodernismus, globalizace, nástup civilizace třetí vlny). Jsme u pověstného začarovaného kruhu, oslabující celou společnost i její potencionální přirozené ozdravné procesy.

Zneužívání psychotropních látek je tak jistým ukazatelem toho, že dochází k tomu, co je možné označit jako *kulturní mezeru* /podle W.F.Ogburna/ jisté opoždění systému společenské organizace a systémem hodnot, idejí, regulativů. Systém hodnot, idejí a regulativů je v konstantním pohybu, probíhají změny, ale způsoby organizace společnosti, její instituce se s těmito změnami vyrovnávají hůře a proto je nezachytí včas. Je stále komplikovanější žít a orientovat se ve společnosti a instituce které napomáhají jedinci se vžívat do společnosti nestačí na změny reagovat a vyniká tak prostor, který není nikým zabezpečen.

3.4 Shrnutí

Úkolem této kapitoly byla mimo jiné i analýza možných přístupů či postojů ke konzumaci psychotropních látek. Tento úkol jsme si dali protože, to jak konzumaci psychotropních látek

vnímáme má vliv na to, jak se rozhodneme celou otázku řešit. Je jasné, že jednotlivé přístupy otvírají odlišná řešení.

Velmi rozšířený přístup považuje konzumaci jako nemoc a hledá cesty, jak uvedenou nemoc rozpoznat, léčit a minimalizovat její následky a umožňuje uvažovat jak jí předcházet.

Dalším presentovaným přístupem bylo chápání zneužívání psychotropních látek jako projevu jinakosti, přesněji řečeno, jako odlišné cesty poznání světa a sebe samých. Řešení tak můžeme vidět v nabídce a presentaci alternativních a méně riskantních sebezpoznávacích technik.

Posledně presentovaný přístup hovoří o konzumaci psychotropních látkách jako o katalyzátoru určitých nedostatků převládajícího způsobu života. Nedostatků životního stylu dneška na které nárůst počtu konzumentů poukazuje je možné popsat mnoho. Jen namátkou uveďme podceňování nutnosti práce na zkvalitňování vlastního života, podléhání komercializaci a ekonomizaci života, racionalizace a pragmatizace pohledu na svět. To, o co jde ale především je jistý dluh vůči přípravě dětí pro život, vedení k umění porozumět a reagovat na výzvy světa kolem sebe tak, aby došlo k naplnění inherentních, obecně platných podmínek a pravidel žití. V obecné rovině platí, že nárůst zneužívání psychotropních látek poukazuje na to, že se ve společnosti něco odehrává špatně a že pro stále větší skupinu jejich členů je těžké vést hodnotný, platný a uspokojivý život. Je však těžké uvedenou skupinu definovat. Nevystačíme si pouze s kategoriemi jako ekonomická situace, sociální postavení, profese apod. Uvedená skupina bude spíše definovaná psychickou podobností jejich členů. Vodítkem bude to čím jsou nebo či spíše nejsou její členi vybaveni. Řešení nárůstu zneužívání psychotropních látek pak bude v podpoře distribuce technik vedoucích ke všestrannému rozvoji osobnosti jedince mezi co možná největší počet členů společnosti v co možná nejvhodnější chvíli pro jejich ovlivnění.

V posledních letech je zdůrazňováno spolupůsobení tří faktorů na vzniku problémů s konzumací psychotropních látek. Jsou jimi: psychotropní látka - individuum - společenské prostředí

Pokud jde o psychotropní látky, jsou zkoumány jejich psychotropní účinky, vznik tolerance, vztah mezi množstvím a dobou užívání než dojde k vytvoření závislosti, vliv způsobu aplikace na průběh vzniku závislosti a snadnost přístupu jako první a do jisté míry rozhodující faktor vzniku jakýchkoli problémů s konzumací a prodejem psychotropních látek souvisejících

Studie věnované osobnosti sledují otázky hereditu, premorbiditu, pre - a postnatální vlivy okolí, toleranci vůči stresu a mnoho dalších. Seznam otázek, které se v souvislosti s osobností vynořují se neustále rozšiřuje. Ve vztahu k prostředí jsou v popředí zájmu především rodinné poměry, sociální status, průběh rodinné, školské, profesionální socializace a v širším smyslu i všeobecně rozšířené postoje ke psychotropním látkám a v neposlední řadě zákonodárství.

Otázka po váze jednotlivých faktorů této triády „osobnost - psychotropní látka - společnost“ je ve výzkumech hodnocena různě. V globále převažuje nerovnoměrné hodnocení jednotlivých faktorů s převahou kladení důrazu na osobnost.

Výzkumy zaměřené na zjišťování podílu osobnosti se často ocitají na slepé uličce a jejich výsledky nevytvářejí pevný základ pro použitelnou strategii jakéhokoli řešení, ani k zaměření nějaké intervence. Nadto studie heredity přinesly přímo protichůdné výsledky. Totéž platí o otázce vztahu mezi neúplnou rodinou a závislostí, kde také byly výsledky různých autorů přímo opačné stejně jako výsledky šetření narušeného vztahu mezi rodiči a dětmi. Výsledky mnohých empirických studií bývají zpochybňovány i pro vážné metodologické nedostatky - jde vesměs o malé vzorky zkoumaných osob, chybí data od kontrolních skupin, je využíváno osob v nápravných zařízeních či data jsou sbírána za policejní asistence.

Problémy, rozpory a slabiny výkladových pokusů vycházejících ze studií osobnostních faktorů vedou k zvýšenému zájmu o více interakcionistické subkulturně - teoretické výkladové principy. Ani u takto orientovaných výzkumů není vliv osobnostních faktorů popírán, základem se však stává teze, že závislost se vytváří v procesu interakce s určitou subkulturou vůči „normální“ společnosti a institucemi sociální kontroly. Konzum, ale především život konzumenta a příslušníka určité subkultury¹⁹ je možno vidět jako výsledek sociálního učení. Výzkumy zaměřené na tuto oblast ukazují, že ten, kdo se stává konzumentem získává postupně nové, subkulturální vzorce chování a tím ukazuje, že přijal její normy a hodnoty. Od „novice“ se očekává, že si viditelně osvojí prvky životního stylu. Nezanedbatelný vliv na to, zda (či jaké) psychotropní látky jedinec užívá a zda se k této subkulturě připojí či ne mají kromě příležitosti a určité zvědavosti zejména skupiny vrstevníků. Nejsilnějším podnětem k prvotnímu konzumu jsou každodenní kontakty s vrstevníky, k nimž má mladiství důvěru touha být součástí a mít s kým sdílet svůj život. Po fázi počátečního experimentování dochází k adaptaci na životní styl dané subkultury zejména tehdy, když je prožíván pozitivně, když skupina novice akceptuje a zejména chybí -li jiné atraktivní alternativy. Postupně nastává nepříjemná konfrontace resp. různé sankce ze strany vnějšího světa (rodiny, pracovního prostředí, veřejnosti či institucí veřejné kontroly), které jedince svým způsobem tlačí zpět do jeho subkultury, kde těmto negativním konfrontacím není vystaven. Další vývojový stupeň může končit až vyloučením ze společnosti. Nedojde-li k přerušení tohoto procesu „učení se“ novému, v danou chvíli atraktivnějšímu životnímu stylu, např. vazbou na osobu „mimo“, či perspektivou něčeho pozitivního, nastává upevnění životního stylu v „závislosti“.

Při pokusu o jistou systemizaci příčin experimentace či konzumace a zneužívání psychotropních látek se přesto povedlo určit několik oblastí, z nichž je možné odvodit konkrétní důvody. Především jde o jedincovu hodnotovou orientaci, její směr, zaměření. S tím do jisté míry souvisí i zájmová orientace, její stálost či nestálost a charakter, projevující se mimo jiné ve stylu trávení volného času.

Další rozhodující veličinou je sociokulturní postavení jedincovy rodiny, jeho sociální zázemí. Jde o spokojenost v rodině, její úplnost, projevování zájmu a vzájemné podpory jednotlivých její členů. Zde

se tvoří sebepojetí a vůbec učení se žít ve vztazích s ostatními lidmi - vrstevníky, přáteli, partnery apod.

Nezanedbatelná je i samotná informovanost o psychotropních látkách, jisté povědomí. Jako problematické se jeví způsoby nabytí informací a následná práce s nimi.

Jak vyplývá z výše uvedených skutečností, je těžké ne-li zcela nemožné určit jednu příčinu, důvod zneužívání psychotropních látek.

Zabýváme-li se tím, proč problém s psychotropními látkami vznikl, co bylo příčinou, kde to vše začalo, ukazuje se, že k závislosti se jedinec dostává postupně, přes experimentování, zkušenost, opakovanou zkušenost až k závislosti. Každá jednotlivá látka či skupiny látek vykazují různý stupeň možnosti vzniku závislosti a tím má různý stupeň nebezpečnosti. Na vzniku závislosti se však spolupodílí více faktorů, nejen pouhé složení psychotropní látky. Jsou zde jisté faktory biologické (naladění každého z nás na to být či nebýt nějakou psychotropní látkou ohrožen), dále existuje i jistá souhra okolností (díky kterým jsme jeden každý psychotropním látkám přístupnější). Ta se do jisté míry odvíjí od osobních charakteristik a dědičnosti, a zvláštní projev uvedeného, vliv okolí, prostředí, všeho co nás obklopuje. Je nutno přiznat, že být si jistý že u toho či onoho jedince neexistuje nebezpečí, není ohrožen je jistým projevem neznalosti, velikášství.

Je možné říci, že stejně tak jak roste počet závislých, rozšiřuje se i počet teorií snažících se tento jev vysvětlit. To, co je možné pozorovat za pozitivní trend, potencionálně vedoucí ke minimálně zpomalení nárůstu konzumentů a závislých je jisté uvědomění na straně společnosti, že nejen mnoho důvodů, ale i řešení leží právě v rukou společnosti.

Důležitým faktem ale zatím zůstává to, že i když se tu větším, tu menším úspěchem daří jednotlivé případy řešit, jedinců závislých přibývá. Ukazuje se, že se ve společnosti silněji uplatňují tendence jedince ke psychotropním látkám přivádějící než ty, které odvádějí. To vede k tomu, že nestačí říkat „to nedělej“, či jen „hasit oheň“, ale je nutno vytvářet a nabízet alternativy.

Musíme se ptát, zda je to cesta, počítat s tím, že se člověk celospolečenským změnám a trendům „přizpůsobí“. Každý z nás je disponován k dosažení konečného počtu určitých cílů konečným počtem prostředků. Současná situace však přináší na straně cílů a prostředků dynamický rozvoj. Ukazuje se, že konfrontace s takovým nárůstem podnětů, kterému jsme v moderní - industriální společnosti vystaveni neodpovídají nastavení lidského vnímání a prožívání a ve svém důsledku vedou k velké míře sebestřednosti a izolovanosti současného člověka. Jakkoli se nám mohou mnohé důvody zneužívání psychotropních látek prezentované v kapitole o smyslu konzumace psychotropních látek nelegitimní, vždy je zneužívání prostředkem k naplnění tužeb, uspokojení potřeb, vyplnění cílů. Zneužívání psychotropních látek je určitým katalyzátorem. Katalyzátorem toho, jak slyšíme na to, co opravdu potřebujeme, jak hledáme způsob smysluplného naplnění našich životů. Měla by vést odborníky společenských věd k zamyšlení nad tím, co Fromm označil pseudopotřebami, něčím, co si člověk uměle vytváří jako jistý tlak v naději, že mu naplnění přinese kýženou úlevu. Je legitimní se vědecky ptát zda je možné a jak vytvářet podmínky pro to, aby jedinec v současné situace ve

společnosti nebyl nechán napospas nejistotě co je dobré co ne, jak na nejrůznější podněty a situace reagovat.

4 Příběhy konzumentů

Dosud jsme zabývali problematikou psychotropních látek, mechanismu vzniku závislostí, příčin zneužívání psychotropních látek a to převážně na teoretické úrovni. Je zmapován přístup k psychotropním látkám, jako k jevu generickému, byl aplikován atributivní přístup. Byly podány příklady toho, že vědomá a cílená zneužívání látek mající vliv na psychické procesy a stavy je součástí jednání lidského rodu. Bylo poukázáno na to, že toto jednání (zneužívání psychotropních látek) variuje historicky a regionálně. Variuje v tom, z jakých příčin, důvodů k němu dochází, jaký smysl se mu přisuzuje. Hovoříme tak o kulturní podmíněnosti. Uvedená podmíněnost se projevuje i v přístupu celé společnosti a kultury k tomuto jevu, k jeho důsledkům. Zvláštní pozornost byla věnována teoriím hovořících o příčinách zneužívání psychotropních látek ve středoevropském společensko-kulturním kontextu přelomu tisíciletí. Těžiště bylo přesunuto k distributivnímu přístupu ke konzumaci psychotropních látek.

Jako posledním způsobem mapování problematiky zneužívání a zneužívání psychotropních látek je přístup z pohledu osobnostní kultury jedince. Naše pozornost se přesune na poslední vrchol pověstného drogového trojúhelníku droga-společnost-jedinec (droga byla popsána v kapitole o klasifikaci psychotropních látek, společnost byla popsána v kapitole o příčinách zneužívání psychotropních látek ve středoevropském společensko-kulturním kontextu přelomu tisíciletí).

Tento jev je třeba vidět i jako originální osobní příběh, osud, osobní historii jedinečného, konkrétního jedince. Takový pohled pracuje nejen s určitou biologicky determinovanou osobností strukturou jedince, ale i s tou částí osobnosti, která je utvářena a formována jeho životním prostředím, událostmi, okolnostmi, interakcemi s lidmi. Zajímat nás bude ovšem, jakým způsobem měla současná česká kultura či společnost vliv na utváření osobností jedinců, kteří se ocitli v kontaktu s psychotropní látkou a došlo ke zneužívání i dalším problémům s tím spojeným a jak se mohla odrazit jistá doba transformace, kterou na různých úrovních naše společnost v posledních desetiletích procházela na osud mladých lidí.

Budeme si všímat klíčových okamžiků drogové kariéry jedince, okamžiků, které formovali postoje a názory na život a svět, utvářeli životní návyky a zvyky či měli jinak podstatný vliv na tvorbu životního stylu jedince.

Při zpracování této části budeme vycházet z upravených (jméno a další údaje potencionálně umožňující identifikaci pacienta) kasuistik, se kterými jsem byla seznámena při semináři pořádaném v rámci mezinárodní konference na téma zneužívání psychotropních látek. Byla prezentována desítka případů. Pro potřeby práce byly vybrány 4. Pouze dívky byly vybrány záměrně a to z důvodu, že jakkoli se snažíme při zpracování kasuistik držet faktů, výpovědi vždy se dotýkáme jisté míry

interpretace, která by u chlapců - vzhledem k tomu, že práci píše žena – mohlo vést ke špatnému uchopení celého příběhu. Dvě byly nevhodné proto, že podporovaly teze, že často drogová závislost poukazuje na hlubší, psychické poruchy, které by se projevíly tak jako tak. Bohužel tato skupina případů není až tak vhodná pro cíle předložené práce, protože i nejlépe sestavená prevence nevyřeší ústřední problém těchto jedinců – duševní poruchu. Správně postavená prevence však může účinněji poukázat na tuto okolnost před tím, než se drogová závislost rozvine. Těžiště těchto případů je spíše je psychiatrické a psychologické, ne kulturologické.

V předložených kasuistikách je záměrně potlačen psychologický aspekt a je kladen akcent na vliv společensko-kulturních aspektů vzniku a průběhu „drogové kariéry“. Kasuistiky, které byly vybrané mají těžiště především kulturologické.

Jakkoli jsou nastíněné příběhy v mnohém shodné, mají každý své specifikum, odlišnost. Obou kvalitám se budeme věnovat. Shodný „live motiv“ všech kasuistik je nastíněn neprodleně v textu, jedinečnost je zmíněna logicky u každé kasuistiky.

Všechny případy pocházejí z Diagnostického ústavu pro dívky v Praze 4 – Hodkovičkách a odehrávaly se v posledních letech devadesátých let. Dívky byly v době pobytu 15 až 17 leté, vesměs v době psychologického vyšetření pobývaly v ústavu 3 až 4 týden. Diagnostický ústav je jedno z přirozených míst, kam se v určité fázi rozvoje problému mladý člověk ocitne a to většinou ne z vlastní vůle, ale po nařízení soudu, který rozhodl na podnět rodičů o nařízení výchovné péče. Rodiče dívek z kasuistik tento svůj krok činí s přesvědčením, že nevidí jinou možnost, jak situaci svého dítěte řešit a všechny dívky tento postoj rodičů chápou. Toto přijetí „selhání“ rodiny a rodičů je pro všechny příběhy společné. Samy dívky svou situaci jako problematickou vidí a pobyt v DÚM v různé míře přijali jako možnost situaci řešit. V tomto ale shoda úplná není.

Další, co se ukázalo pro všechny kasuistiky společné je třeba uvést, že – a to zcela ve schodě s poznatky odborníků je zjištění - ať byla konzumovanou psychotropní látkou jakákoli látka, konzumentky její účinky pociťovaly za velmi příjemné. Pokud jejich první zkušenost příjemná nebyla, nevyhovovala, hledaly látku takovou, která by vyhovovala, uspokojovala.

Tato kombinace s relativně nízkým věkem a vývojově nedokončenou, nezralou osobností dívek se ukazuje jako „kritická“. Konkrétní projevy uvedené kombinace variují od úzkostlivosti, nedůvěřivosti, zranitelnosti, neodolnosti vůči i běžné životní zátěži a častým psychickým rozladám až po egocentrismus, požívačnost, aroganci, agresivitu a „životní nihilismus“.

Společným znakem dívek z kasuistik je i jejich celkem snadná manipulovatelnost či ovlivnitelnost a to především proto, že velice silně reagují na emocionální motivaci, jsou pro ně důležité sociální a interpersonální vazby a zároveň je u nich nízká složka motivačně volní.

Na několika místech této práce je konstatováno, že je zcela nemožné předem „ukázat a označit“ jedince, kterým má být věnována pozornost, aby u nich k rozvoji závislosti nedošlo. Uvedené charakteristiky jsou toho jasným důkazem, protože to, co bylo jako společné konstatováno o uvedených dívkách platí o 99 % mladé populace. Kasuistiky podporují tezi této práce, že preventivní

snahy musí směřovat na co nejširší skupinu mladé populace a je třeba je orientovat především na osobností a emotivní zrání a postojovou a názorovou kultivaci.

Je třeba též uvést, že jde o dívky z hlavního města – což je jistou determinantou, kterou je třeba uvést a ze které vyplývá, jak jistá nízká míra společenské kontroly (strachu co tomu řeknou sousedi apod.), tak anonymita získání drogy a její snadná dostupnost.

Každá kasuistika má tuto strukturu:

Příběh: Základní výpověď a celkový dojem o životním příběhu jedince

Rodina: Seznam členů rodiny, kteří hrají jistou roli v životním příběhu jedince a jejich vzájemné vztahy

Škola: Popis vztahu a zkušeností s touto institucí

Vrstevníci: Seznam jedinců generačně spjatých, mající vliv na život jedince

Podnět: Spouštěč - impuls či situace, která kontakt s psychotropní látkou nastartovala

4.1 Kasuistiky

4.1.1 Věra

Příběh – Narodila se jako dlouho očekávané dítě, po ní přišli na svět další dva sourozenci a matka na ni v deseti letech hodně přesunula péči o nejmladší sestru. Drogu začala užívat během druhého pololetí 1.ročníku poštovní školy, školní povinnosti dokázala splnit, ale závěrečné vysvědčení bylo pro rodiče velké překvapení (neomluvené hodiny, hodně trojek a čtyřek). O prázdninách začala v noci opouštět byt balkonem a toulala se s partou. Mladší sestra ji však prozradila, o zkušenosti s drogou rodiče nevědí. Po prázdninách rodičům oznámila, že se do školy nevrátí. Rodiče si nevěděli s nastalou situací rady, proto navrhli pobyt v DÚM, který by měl uvedený stav nějak řešit.

Rodina – Matka (43 let) – uklízečka; otec (46 let) – podnikatel v truhlářství; sestra (6 let), bratr (14 let). V rodině panuje spěch. Matka je hodně nervózní, před dětmi nemá autoritu. Věra se s ní často hádá a je s ní v nepřetržitém konfliktu. Otec hodně pracuje, doma se nevyskytuje a tudíž k němu nemá vytvořený vztah vůbec. S rodiči si nerozumí, nesvěřuje se. Mladší sourozenci jí lezou na nervy. Domácí práce jsou neorganizované, rodina nemá žádné společné aktivity, nepěstuje společné zájmy.

Škola – Od 3 let MŠ, bez problémů. Na ZŠ průměrný prospěch, v žádném předmětu nevyňikala a žádný ji také více nezaujal. S učiteli vycházela bez problémů, ale nikdy nepatřila mezi zvláště oblíbené. Po ZŠ nastoupila na poštovní školu, která ji nebaví.

Vrstevníci – Na ZŠ mnoho kamarádů neměla, nikdy nechodila do žádného sportovního oddílu, ani zájmových kroužků. Kromě party kolem drog nemá žádné kamarády ani zájmy.

Podnět – První setkání s drogou bylo přes kamarádku ze sousedství, která pracuje v centru města, která ji přivedla k partě lidí, kteří ji ochotně vzali mezi sebe. Zažívala s nimi „ohromnou

legraci“. Zažívá plnou akceptaci své osoby, pro lidi z party by udělala cokoli. Droga byla lehce dostupná, přistoupila k tomu nespokojenost doma i ve škole, neorganizovaný a nenaplněný volný čas.

4.1.2 Katka

Příběh – Když se Katka narodila, byl na světě její starší bratr. Na své dětství vzpomíná ráda, matka s ní byla do tří let doma, hodně se věnovala, jezdili na výlety. Rodiče se rozvedli, když bylo Katce osm let, do té doby si myslela, že jsou spořádaná rodina a neví proč vůbec k rozvodu došlo. Rozvod byl kultivovaný a dva roky po rozvodu se s otcem pravidelně scházela, po nové svatbě zájem opadl. Otec rozjížděl podnikání. Matka si časem našla přítele a trávila s Katkou méně času. Katka trávila více času sama s kamarády a kamarádka ji po prvním ročníku k drogám přivedla. Katka dlouhou dobu zvládala skloubit studium i drogu. Rodiče se o problému dozvěděli, když byli pozváni na pohovor kvůli zhoršenému prospěchu na konci druhého ročníku. Matka odešla z práce, a chtěla vše k Katkou zvládnout sama. Otec se distancoval a Katku nechce vidět do doby, než se vše upraví. Pomoc matky nestačila o prázdninách Katka utíkala z domova a situace s partou se opakovala. Matka chtěla Katce velmi pomoci a proto na doporučení známých volila umístění v DÚM

Rodina – Matka (43 let) profesí účetní. Kvůli Katce v domácnosti; otec (44 let) podnikatel v oblasti počítačové techniky. Bratr (21 let). Rodiče jsou rozvedeni, matka se podruhé nevdala, otec se oženil, má syna (6 let). Novou ženu otce ráda nemá. S matkou má vřelý citový vztah, podnikaly spolu celou řadu kulturních akcí. V poslední době na sebe neměly moc času.

Škola – Na ZŠ studovala s vyznamenáním, navštěvovala výtvarný kroužek – má malířské schopnosti. Studovala s počátku se zájmem a úspěšně obchodní akademii.

Vrstevníci - Mezi spolužáky ZŠ byla oblíbená, ale většina jejich známých je z řad narkomanů.

Podnět – Doprovázela kamarádku z tábora, která si do centra chodila pro drogu a tu také Katce nabídla. Kratší dobu dokázala užívat víkendově (měsíce), ale parta ji strhla. Byla hodně sama a podcenila pouhé experimentování s drogou.

4.1.3 Hana

Příběh – Narodila se jako druhé dítě do umělecky orientované rodiny. S okolím ale měla problémy odmalička a ani rodičům se nedokázala svěřit. Potkala ale partu, se kterou se plně identifikovala, kde se drogy brali. Sama drogám dlouho odolávala, ale když se dostala díky partě do neúnosné situace poté co její přátelé po pozvání na večírek - v nepřítomnosti rodičů - byt zdemolovali a ukradli vybavení a zařízení, nevydržela. Situaci nezvládla a s partou na delší čas utekla. Ztratila odvalu ke konfrontaci s rodiči. Po hledání policií se vrátila domů a celý drogový problém vyšel na

po vrh. Po několika neúspěších situaci zvládnout, kontaktovali ji lidé z party, podlehla a opět utekla, se rodiče rozhodli k umístění v DÚM.

Škola – Kvůli zdravotním potížím jesle nenavštěvovala a do MŠ nastoupila ve 4 letech. S učitelkou v MŠ však měla nepříjemné zážitky (tresty za pomalé oblékání). Na ZŠ opět problémy s učitelkou (vzájemná provokace). ZŠ měnila. Na ZŠ měla mnoho zájmů, ke kterým ji hlavně vedli rodiče – volejbal, kreslení, keramika, kytara. Učila se průměrně, v žádném předmětu nijak nevynikala. Přála si jít na pedagogickou školu, kam ale neudělala talentové zkoušky a nastoupila na soukromou rodinnou školu. Ta ji neuspokojila. *Rodina* – Matka (41 let) režisérka kresleného filmu; otec (43 let) mistr zvuku; starší sestra (18 let), mladší sestra (9 let). Manželství rodičů dobré, rodinná atmosféra příjemná. Vztahy plné důvěry a dostatek osobní volnosti, je preferována samostatnost. Jsou schopni vzájemně komunikovat – o všem si popovídat, pořádají celou řadu společných akcí.

Vrstevníci – Ve škole neměla nikdy důvěrné kamarády. V 5. třídě vzala doma 500 Kč, za které koupila dárky spolužákům, což ji napomohlo k získání kamarádů.

Podnět – O prázdninách si chtěla přivydělat a vzala brigádu v centru – prodej květin ve stánku, kde ji kontaktovali místní dealři. S partou se začala stýkat hned intenzivně, ale drogy nebrala hned. Parta ji dávala pocit plné akceptace, sounáležitosti.

4.1.4 Lucie

Příběh – Jako dítě chtěné a dlouho očekávané byla zahrnuta jak materiálním (krásné hračky), tak pozorností (matka s ní byla doma, jezdili k moři). Sama říká, že v dětství měla pocit, že je „malý zázrak“, vše měla dovoleno. Od první třídy pocituje nedostatek vřelosti, zůstává však pocit, že se rodiče snaží ji vše dopřát. Situace se mezi rodiči v té době začala horšit a stala se napjatou. Lucie též o rodiče ztrácela zájem a projevy citu hledala jinde. Pocity osamocení ji přivedly mezi podobně vykořeněné a deprimované lidi, kteří jí ukázali svět drog. To v průběhu 7 třídy, kdy se rodiče snažili situaci řešit docházkou Lucie do AT. Od té doby se střídají lepší a horší doby. Během 8 třídy rodiče zkusili pobyt v DPL. Nastalo mírné zlepšení, byla schopna úspěšně absolvovat talentové zkoušky na střední školu. Po vyhození ze střední školy - o kterou velmi stála – rodiče nevěděli co jiného dělat než umístit do DÚM.

Škola – Na ZŠ se učila dobře. Navštěvovala dramatický kroužek, má výtvarné schopnosti. To vše do 7 třídy. 8 třída problematická – problémy s drogou a chováním. Talentové zkoušky na výtvarnou školu sice složila, ale nikdy na ni pořádně nechodila. Zájem o malování ale zůstává.

Rodina – Matka (53 let) grafička; otec (47 let) architekt, jedináček. Matka měla problémy otěhotnět a těhotenství bylo rizikové, složitý porod. Rodiče mají mezi sebou chronické problémy, řeší je plným pracovním nasazením. V rodině panuje jisté napjetí a chlad.

Vrstevníci - Se spolužáky příliš nevycházela, ale nijak to neprožívala úkorně. Drogové party střídá stále.

Podnět – Pocit, že si smí dopřát vše co chce a chuť zkoušet pořád něco nového a jiného se snadnou dostupností a jistou akceptací drogy jako inspirace v uměleckém prostředí.

4.2 Shrnutí

Pokud se v této kapitole zabýváme vlivem společnosti či lépe kultury na život jedince v souvislosti s možným vznikem, průběhem a především prevencí zneužívání psychotropních látek, musíme se alespoň minimálně zabývat tím, co v tomto kontextu společnost či kultura znamená. Společnost chápeme jako určitou organizační strukturu, zahrnující ekonomické, hospodářské, politické, technické mechanismy zajišťující fungování a spolužití skupiny lidí na jednom uzemí, kultura pak spíše zahrnuje určité produkty této organizace jako jsou normy, hodnoty, symboly a materiální objekty a spíše zahrnuje mechanismy duševní, duchovní a psychické. Toto dělení je jen pomocné a neklade si za cíl podat plnou definici odlišnosti těchto dvou pojmů a to i proto, že se v moderní společenské diskusi od užívání pojmu společnost z mnoha důvodů upouští a nahrazuje je diskuse o určitých konkrétnějších a uchopitelnějších jevech a problémech s tímto tématem souvisejících.

V souvislosti s ústředním tématem této kapitoly a celé práce je třeba podtrhnout, že to, co je určující je přesvědčení, vycházející z pohledu nominalismu, že skutečně o společnosti hovořit nelze, protože to co společností intuitivně chápeme se kontinuálně vyvíjí mění a vytváří v každodenní interakci a komunikaci jedinců sídlících společný čas a prostor.

Na základě uvedeného je možné konstatovat, že jakkoli je široká - velká společnost, společenské klima a atmosféra důležitá determinanta rozvoje zneužívání psychotropních látek, její vliv na konkrétní život jedince je vždy transformován tím, co můžeme nazvat malou společenskou skupinou, tedy především prostřednictvím rodiny, vrstevníků.

Pokud se zamyslíme nad charakteristikou rodin z kasuistik, můžeme vystopovat jisté rysy, které se opakují a mohou být pro pochopení vlivu rodiny na vznik drogového problému významné. Toto zamyšlení též opíráme o mnohé výzkumy, které na tomto poli byli již učiněny a s jejichž výsledky je i laická společnost v rámci celospolečenské diskuse tohoto tématu dostatečně seznamována.

Shodu nalezneme i při srovnání charakteristik vrstevníků, a to přinejmenším v tom, že život všeho poznamenalo citové strádání a frustrace.

Obecně můžeme vyvodit, že existuje jistá typologie rodin, ve kterých ke zneužívání psychotropních látek došlo a že lze tyto rodiny popsat podle určitých kritérií, které lze relativně libovolně nastavit od relativně objektivních – socio-geografických po relativně subjektivní socio-psychologická.

Socio-geografická kritéria ohrožených rodin:

- rodiny ve větších městech, míst s nižší sociální kontrolou

- s rizikovým socioekonomickým statutem (nezaměstnaný, dvou kariérový model rodiny, volné zaměstnání)
- menší počet členů bez výrazného napojení na širší rodinu

Socio-psychologická kritéria ohrožených rodin:

- nejasná a nestálá či nevyhovující atmosféra rodinného prostředí včetně výchovného stylu a působení
- absence orientace na emoční podporu s přímým, nezralým vyjadřováním celé škály emocí
- absence podnětného trávení společného času členů rodiny
- určitá forma kulturní deprivace, neposkytnutí takových motivačních a lingvistických stimulů, znalostí zkušenosti, které by umožnili obstát ve vzdělávacím systému popř. každodenním životě
- výskyt významné události – přítomnost závislosti již u předků, úmrtí blízké osoby, rozvod

Pokud se zamyslíme nad charakteristikou skupiny vrstevníků z kasuistik, můžeme konstatovat, že skutečně dívky tíhly jak ve školním prostředí, tak mimo něj k jisté skupině mládeže, vykazující shodné rysy s těmi, které se v odborné literatuře připisují skupině narkomanů. Osobnosti členů skupiny vrstevníků dívek z kasuistik vykazují tyto charakteristiky:

- malá ochota a schopnost přizpůsobit se ve spojitosti s jistou mírou neřízenosti a vysoké míře spontánnosti vede k nepřizpůsobivosti na odlišné a specifické aspekty jednotlivých a především nových životních situací, což v běžném životě přináší tendenci užívat vlastních, již zacvičených postupů a schémat chování bez ohledu na jejich aktuálních vhodnost a možný negativní dopad.
- malá schopnost regulovat vlastní chování jak podle očekávání okolí a nároků aktuální situace, tak podle vlastních, vnitřních sebeutvářejících a regulačních zábran, což v běžném životě přináší nezdrženlivé, nekontrolovatelné interakce a neschopnost předpokládat důsledky vlastního chování a dle nich regulovat své chování
- vyšší emocionální vzrušivost, silné prožívání nejistot a psychického napětí a snadné podléhání úzkosti spolu se sníženou schopností poznávat, postihovat a zpracovávat často nejasné a protichůdné a proměnlivé situační informace, což v běžném životě přináší tendenci k expresivnímu a emotivnímu, neregulovanému a nezdrženlivému chování
- nízká míra sebepoznání a orientace ve vlastních citech spolu s nízkou mírou životních očekávání a cílů a sníženou sebedůvěrou a nízká míra požadavků na sebe sama, což se v běžném životě projevuje celkovou stagnací a převládající životní frustrací a depresi či psychickým vyčerpáním
- převládá nedostatek vnitřní pohody a pozitivní životní činnosti a snahou něco zkusit, změnit
- výrazná frustrace v oblasti rodinného života a školy a vztahů obecně vede k neukotvenosti a pocitu, že není komu se z čehokoli zodpovídat a není od koho žádat pomoc
- nízká vnitřní integrovanost a disciplinovanost vede k chybějícímu náhledu na vlastní situaci a vede k neschopnosti v oblasti zdravého životního stylu, tělesné a psychické rovnováhy cokoli podniknout

při tomto exkurzu bylo cílem zmapovat konkrétní osudy a podchytit tak co významného a v jaké oblasti a jakým způsobem se v životě závislých mělo vliv na vznik závislosti. Shrňme-li co víme, ukáže se, že na vznik drogové kariéry se podílí osobnost jedince, rodinné konstelace, skupina vrstevníků a dynamické procesy vzájemného působení. Pro hlavní cíl této práce – sestavení kulturologicky orientovaného preventivního procesu je třeba se právě těmto dynamickým interakčním procesům věnovat pozorněji a systematictěji.

5 Intervence - prevence

Dosud jsme se zabývali otázkami v souvislosti s tím, proč jedinci ke konzumaci psychotropních látek sahají, co se děje, když dochází ke zneužívání psychotropních látek a vzniku závislosti. Naše úvahy a praktické nahlédnutí do příběhů závislých nás dovedly k přesvědčení, že ke zneužití psychotropních látek dochází ve chvíli, kdy cosi v životě jedince není v souladu, harmonii – něco se mu nedostává, chybí, s něčím si sám neví rady. Toto „Něco“ můžeme definovat velmi vznosně, za užití velkých pojmů jako láskyplnost, sounáležitost, vzájemnost, porozumění, jistota, smysluplnost a zabřednout tak do elitářských úvah o zkaženosti světa.

Je jasné, že pláč nad špatností světa nic neřeší. O většině snah, majících za cíl napravit celý svět najednou lze však říci, že cesty do pekel jsou dlážděny dobrými úmysly. Ve snaze pomoci s řešením palčivých problémů dneška můžeme snadno sklouznout k pocitu mesiášství a přidělat si nová problémy. Nechat však věcem a současným celospolečenským procesům zcela volný prostor je minimálně riskantní. O balanci mezi uvedenými extrémy je tato kapitola. Zabývá se teoriemi, které řeší možnosti společnosti (státních institucí, nadací, dobrovolníků) jak vstupovat do nejrůznějších procesů vedoucích právě k jevům jako naše zneužívání psychotropních látek. Tato kapitola si klade si otázky jak, kdy, co dělat. Jinými slovy řečeno, pokusíme se určit, které z procesů současné společnosti je třeba omezit a které naopak podpořit. Je třeba si však uvědomit, že snaha některé procesy vědomě a cíleně regulovat a omezit je v první řadě v současné značně liberální době téměř nemyslitelná. Pokud se rozhodneme cosi změnit, pak je třeba si vytvořit jakousi koncepci „jak zasahovat“ vycházející především z práce na podpoře a rozvoji toho stávajícího u čehož vidíme, že vede přirozeně k efektu o který nám jde. Tato koncepce vycházející z projektu sociálního inženýrství a sociálního plánu, a ne nepodobná jeho korekci či přizpůsobení rychle se měnícím podmínkám, se jistě liší podle oboru a zaměření odborníka, který se do tohoto pole pouští. Opět nám půjde především o pochycení jejich kulturologicky přijatelných a blízkých východisek, a závěrů.

Za souhrnné označení všech možných forem snažení společnosti cosi změnit se ujalo označení intervence, často doplněno různými adjektivy.

5.1 Intervence.

S tímto pojmem se setkáváme v mnoha oborech lidské činnosti, i když nejvíce je identifikován s takovými oblastmi jako je politika, diplomacie, vojenství, hospodářství.

Vezmeme-li v úvahu původ onoho pojmu a zamyslíme-li se nad tím, co pojem intervence znamená, zjistíme, že jako mnoho jiných i tento pojem má více významů, konotací.

Obecně lze ale říci, že je intervencí rozuměn jakýkoli postup nebo technika směřující k přerušení, zamezení nebo úpravě stávajícího stavu, či probíhajícího procesu. Tak lze mluvit o intervenci i ve smyslu vměšování se, přímého zásahu, jisté přímluvy či jen zprostředkování třeba informací. Uvedené aktivity, které budeme označovat za intervence jsou pak aplikovatelné jak na úroveň jedince (jeho nejbližšího okolí rodiny, vrstevníků, školy, zaměstnání) tak na úroveň širšího společenského prostředí (existující kulturní a společenské instituce služeb a péče – jejich funkce a existence).

Je možno pozorovat kvalitativní a kvantitativní charakteristiky jakékoli intervence.

Ke kvalitativním patří smysl, záměr, účel, cíl. Ke kvantitativním rozsah, intenzita, délka - trvání v čase.

Je třeba ale zmínit problematičnost uvažování v termínech intervence do společnosti, kterou mnozí společenskovědní odborníci vnímají. Tím je fakt, že ve společnosti působí zároveň mnoho mechanismů, procesů vzájemně se ovlivňujících a tudíž je velmi těžko předem odpovědně říci, k čemu moje intervenční snaha v reálu, doopravdy povede. Intervenční počín může a nemusí vést k nastolení žádaného stavu a může mít mnoho vedlejších nezamýšlených dopadů např. snaha zvýšit porodnost apod. Vždy je těžké docílit toho, aby kroky které činím opravdu vedly k žádanému stavu.

Dalším problémem je i definice toho, co je žádoucí. V souvislosti s uvedenou problematikou je třeba vždy uvažovat pro koho má být intervence přínosem, jak se má uvedená žádoucí změna projevit. V obecné rovině je třeba se bavit, zda opravdu víme, co je pro celou společnost žádoucí? Jak bylo nastíněno v předešlé kapitole, kulturologicky čisté by mohlo být tvrzení, že pro společnost je žádoucí posilovat ty mechanismy a ty principy, vedoucí k posílení dostředivých, integračních sil ve společnosti. O tom, jak tyto síly chápat bude pojednáno v samostatné části této práce.

Nutno podotknout, že pojem intervence je naší nedávnou historickou zkušeností, ne vlastní vinou, zprofanovaný, neboť se pod rouškou intervence jakožto pomoci skrývalo prosazování vlastních, dobře pochopených zájmů a proklamovaná krátkodobost trvala desítky let. Toto je pokus o satisfakci termínu, který přesto, že pochází z agresivních, manipulativních odvětví lidských činností má potenciál být užitečný i v oblastech, kde by to člověk nečekal.

To dokládá fakt, že od 70 - 80 let se stal pojmem módním především v oblasti pedagogiky. Odtud se rychle rozšířil do ostatních sociálních věd a psychosociálních oblastí a v současné době se stává klíčovým pojmem humanitních a sociálních věd.

Snad nejznámější v této souvislosti je psychoterapeuticky orientovaná *krizová intervence* - jakožto jistá první pomoc v krizových situacích, jejíž cílem je přerušit probíhající život ohrožující situaci.

V „sociálním prostoru“ prostoru, který je vymezen jedincem a společností jejich vzájemnými vztahy je však daleko více takových vědních oborů - nejen zmíněná psychologie a psychoterapie – zabývajících se propracováním jak teoretických předpokladů, tak metodologických postupů zasahování do životních podmínek, struktury vztahů, způsobů jednání jednotlivců, skupin i institucí a průběhu organizovaných aktivit. K odlišení od intervencí vojenského typu se hovořilo o sociální intervenci. Starší prameny užívají, zjevně pod vlivem historického pohledu, spojení sociálně-politická intervence. Obě označení mají kromě odlišení od intervence vojenské ještě společné to, že ukazují, zdůrazňují společenskou determinovanost intervencí i těch případech, kdy jsou zdánlivě zaměřeny na individuum jako na objekt intervence.

5.1.1 Koncepce intervence psychosociální

Pro celé toto široké spektrum aktivit se náhle, pod tíhou měnícího se světa začalo užívat označení intervence a to intervence psychosociální.

Definování tohoto pojmu je zatím pro značnou nejednotnost pojetí konceptu právě psychosociální intervence u různých autorů a rychlý vývoj různých perspektiv ve stádiu diskuse, vedené mezi těmi, kteří jsou jeho nositeli a snaží se vytvořit určitý systém na straně jedné a těmi, kdo tento termín odmítají zejména pro jeho negativní konotaci vyplývající z okolností, že ne jenom v češtině je spojen s představou čehosi násilného, svobodu omezujícího, ne nepodobného vojenské intervenci a rozhodně nestojícího na principech rovnosti a demokracie.

Zdálo by se, že přenesení tohoto konceptu do sociální sféry je nepřiměřené. Ovšem při analýze tohoto zobecnění nalézáme jisté prvky, které na určité společné rysy s prvotními významovými oblastmi poukazují.

Ernst von Kardoff ve své úvaze na toto téma v knize: Handbuch der psychosozialen intervencion (Hormann, Nestmann 1988, s.307) uvádí zejména následující okolnosti jako určující pro možnou transformaci uvedeného termínu do společenských věd a zároveň předkládáme i důvody proč o psychosociální intervenci uvažovat :

- Společenské soužití a jeho pravidla se v naší společnosti neregulují živelně a samy od sebe.
- Uvedená premisa je jistě diskutabilní a je dost argumentů pro to vidět pravý opak – společnost - kultura je věcí sui generis – řídí se svými vlastními principy zcela bez možnosti do nich vstupovat. Stojíme před otázkou, kde se ona pravidla, normy berou, kdo je určuje. Jednou z možných odpovědí je, že normy a pravidla odráží jistý „přirozený řád, zákon“. Otázku, kde se ale uvedený přirozený zákon bere nemůžeme zodpovědět bez náboženské terminologie. Přijatelnější bude ta odpověď, že pravidla a normy se v konečném důsledku tvoří společenským konsenzem, dohodou, určitým kompromisem tří odlišných konceptů vnímání normy : ideálu, průměru a minima společného pro pokračující život ve společnosti a v určitých vývojových etapách je třeba, aby zainteresovaní odborníci do procesu vstupovali

- Ve společnosti vzniká sociální nerovnost, kulturní dezintegrace, která ohrožuje sociální integritu této společnosti.

Uvedená skutečnost byla na různých místech této práce již zmiňovaná, stručně shrňme co je tím myšleno.

Uvedená premisa vychází z faktu, že v jistých dobách a situacích nejsou všechny součásti, vrstvy, složky kultury v souladu. Můžeme hovořit o materiálních (technická vyspělost, výrobní postupy, ekonomické principy) a nemateriální (náboženství, ideologie, duchovní, emoční). Uvedené je, stručně řečeno, možno vidět jako to, co dokážeme a víme a jak s tím umíme zacházet, jak s tím nakládáme. Jistá nerovnost, nesoulad, mezera nastává ve chvílích, kdy materiální složka – to, co všechno můžeme, naše výtvořiny není v souladu s tím, s čím se umíme vyrovnat, s našimi mozgovými procesy a s tím o čem víme, že smíme. Jako příklad uveďme: atomová bomba, internet apod. Kultura jako systém přestává plnit své funkce a její jednotlivé instituce jsou oslabeny a přestávají plnit své úkoly. V reálném životě jsme vystavováni nutnosti řešit takové situace, a jsme vystavováni takovým nárokům, které nejsou zvládnutelné dosavadními známými a osvědčenými postupy a mechanismy. Nové – jiné k dispozici zatím nejsou. Otázka zůstává, nakolik je možné se stále přizpůsobovat – nakolik je naše psychika plastická a nakolik je třeba opravdu začít v širším měřítku měnit a razantněji řídit vlastní osud.

Pokusy ponechat tento problém občanským iniciativám či řešit jeho důsledky policejní represí se ukázaly neúčinné. O míře jejich neúčinnosti lze diskutovat, ale ve svém důsledku je nepřímo úměrná nárůstu sociálně-patologických jevů, jejich počtu a společenské závažnosti.

K hlubšímu pochopení odůvodnění koncepce psychosociální intervence pomůže alespoň krátký pohled zpět do historie. Počátky dnešního pojetí psychosociální intervence spadají do období osvíceneckého absolutismu, kdy byly položeny základy vědy o státu. (Hormann, Nestmann 1988, s. 307) V souvislosti s tím se začala vyvíjet *i sociální a zdravotní politika* spojená s určitými represivními a pedagogickými prvky nové průmyslové společnosti. Její vznik byl provázen krizemi, které vždy provázejí zhroutení jednoho a vznik nového systému. Byla to doba vzniku malých nukleárních rodin, zavádění regulace do hygienických praktik (odpadní vody), vznik péče o chudé, systematického boje proti kriminalitě a prosazování dopravních předpisů. Jde o proces částečného *řízení sociálních procesů do kompetence státu*, doba očekávání lepšího nového světa a oplakávání starých přehledných pořádků a privilegií. Později v 19.století se z těchto počátečních snah vyvinuly nejen představy, ale i skutečná praxe řízení sociálních procesů a převzetí zodpovědnosti státu za problémy ohrožující sociální integraci, jako byly rozšíření chudoby a růst kriminality. Závěrem lze konstatovat, že sociálně-politickou intervencí pak intervencí psychosociální je možno chápat jako jistou formu zprostředkování pohledu mezi „státem“ a „společností“ na to, co je považováno za „žádoucí“. V dnešní terminologii pak můžeme dát do souvislosti státní sociální politiku, sociální inženýrství, sociální plánování na jedné straně a jejich korekci psychosociální intervencí na straně druhé. Vznikl

tak velký prostor pro novou dimenzi naznačených snah kterou můžeme nazvat **sociokulturní intervence**.

V této souvislosti se můžeme setkat s dělením intervence na **mini, midi a maxi** rovině či úrovni.

Mini úroveň je charakterizována každodenní interakcí v rámci *rodiny, přátel, sousedů*. Vyšší míru odbornosti a profesionalizace a institucionalizace má intervence na midi úrovni, do které se zapojují *občanská sdružení stejně tak jako státní organizace v rámci komunity a lokální kultury*. Intervence na maxi úrovni je vysoce odborná a značně teoretická, orientovaná na *ideje, vize a koncepce* v rámci právě zmíněné *státní sociální politiky*.

5.1.2 Etické otázky profesionální sociokulturní intervence

Profesionální sociokulturní intervence má také svá rizika a je třeba se zabývat i otázkami etiky.

5.1.2.1 Kontrola versus pomoc

V diskusích o problematice intervencí tohoto typu je často zmiňováno jakési vnitřní napětí a etické dilema mezi poskytováním pomoci a kontrolou. Omezováním nezávislosti jedince a právem jedince se chovat svobodně. Ukazuje se však, že přesto, že zásahy do individuálních životních plánů, rodinných struktur a životních běhů a osudů jsou často vnímány těmi, kdo se stali objekty intervence jako omezující, nežádoucí, kontrolující a v neposlední řadě zbavující svobody, jsou tyto zásahy, především v krizových situacích, často jediným zdrojem pomoci. Argumenty, že k intervenci dochází s odvoláváním se na etické závazky a právní regulaci jsou pro ty, vůči kterým jich je užito, nedostačující. Jedinci, kteří jsou objekty psychosociální intervence se cítí být bezmocně intervencí vystaveni. Zde je nutno podotknout, že ono napětí a nutnost balancovat mezi kontrolou, pomocí, je přítomno ve všech formách péče. A právě z něj se rodí odpovědný přístup k problematice řešení všech problémů souvisejících s faktem, že poskytnout pomoc tak, aby byla přijata bez negativních prožitků a byla zároveň adekvátně účinná je uměním svého druhu.

V této souvislosti se vynořuje mnoho otázek a problémů souvisejících s právě uvedeným. Jeden z hlavních je asi ten, který lze formulovat takto: Je-li pomoc a kontrola odlišná, jak poznat onen rozdíl. Kdy pomáhám a kdy již kontroluji? Je žádoucí jen pomáhat či i kontrola má své místo v ustanovování žádoucího stavu? Může být i kontrola pomocí? Odpovědět na tyto otázky nebude snadné. Doby, kdy bylo přípustné a stačilo přikázat a zakázat jsou nenávratně pryč a nastolení onoho tématu pomoc versus kontrola staví veškerou péči na kvalitativně vyšší úroveň.

V souladu s již dříve zmíněným postmoderním vnímáním světa se objevil tzv. systemický přístup (Kopřiva 1997, s.46), který je charakterizován tím, že za pomoc nepovažuje nic o co si sám potřebný neřekl. Jinými slovy - učiním-li pro kohokoli něco o co jsem předem jím nebyl požádán, kontroluji. Tomuto přístupu na jednu stranu nelze odepřít jistou akademickou intelektuální poctivost, na stranu druhou se již při pokusu aplikovat jej byt' na fungující rodinný život ukazuje jeho jistá lichost. Dovolím si zde malou osobní poznámku a to v tom smyslu, že jak by se nám všem krásně žilo,

kdybychom vždy, když se děje s námi či v našem okolí něco, co je nějakým způsobem ohrožující si toho byli vědomi, uměli to ono pojmenovat a byli schopni zformulovat přání pomoci, tak aby bylo vyslyšeno. Má, sice nedlouhá praxe, mě utvrdila v názoru, že i když jsme měli štěstí a povedlo se klienta přivést nejen k uvědomění, ale i k akceptování faktu, že pomoc potřebuje, stačilo se obrazně otočit zády a byli jsme tam, kde na začátku. Bez jisté formy kontroly to nešlo.

Vzhledem k zaměření této kapitoly na psychosociální intervence a k zaměření celé práce se jeví za nosnější užití termínů řízení, podpora. (Kopřiva 1997, s.49)

Je tím transformováno již zmíněné hledisko intenzity intervence. Jde o to, že intervence může mít různou podobu a to od direktivně laděné instrukce projevující se příkazem, zákazem, radou, doporučením, kde se objevuje jakési hodnocení situace, přes komentář, umožňující poukázat na nové, zatím neřečené, a kladení otázek, mající za cíl poznání a navedení k čemusi po rezonanci, při které jde o to, aby to co bylo vyřčeno bylo správně vyhodnoceno.

Další potíže při shrnutí současného stavu celkem živé diskuse o intervencích spočívají zejména v nesnadném nalezení „společného jmenovatele“. Definovat jej je nesnadné a to především pro nesmírně heterogenní množství přístupů, pracovních postupů a i cílových skupin psychosociálních intervencí.

5.1.2.2 Aktivita - Pasivita

Základním společným znakem „psychosociálních intervencí“ se ale zdá být skutečnost, že ať tak či onak, klient je objektem této aktivity. Hovoříme-li o intervenci, podtrhujeme okolnost, že ten, kdo zasahuje je v roli aktivního činitele - tak jak to odpovídá jeho původnímu, běžnému lexikálnímu přiřazení do již zmíněné oblasti diplomatického, hospodářského, vojenského vměšování. Tam jde o aktivní zásah státu do cizího teritoria. Ten aktivní se stává agresorem a ten pasivní se jen brání.

Tímto byla otevřena celá velká a složitá oblast psychosociální intervence, kterou je vztah mezi pasivitou a aktivitou intervenovaného a intervenujícího.

S tím souvisí i to, kdy je kdo tím intervenujícím a vůči komu. Jejich jasné a adresné označení, pojmenování. Velmi jednoduše lze tento problém shrnout tak, že jde o vztah státu, zastupovaným nejrozličnějšími institucemi vůči širokému spektru členů společnosti. Závisí pak na formě a obsahu intervence, je-li intervent označován pacient, klient, bližní, potřebný.

V současné době se i u nás zvýšila citlivost na sociálně (či právně) kontrolované zásahy do soukromí občanů a rozšířila se tak diskuse o oprávněnosti takových zásahů ve vztahu k jejich cílům, rozsahu a hloubce. Pozornost je zejména upřena na procesy (vesměs diagnostické), které používáním kategorií jako asociální, nezralý, psychopatický vytvářejí psychosociální bariery, jejichž význam zatím není zcela přesvědčivě vyhodnocen, protože kromě toho, že jde o diagnostické zkratky, obsahují i etické hodnocení.

Etická stránka intervence je všeobecně pokládána za jeden z nejzávažnějších problémů. Jako podněty do této debaty z oblasti filosofické antropologie se uvádí následující myšlenky (Hormann, Nestmann 1988, s.318):

- poskytnout individuu právo určit hranici intervence, k čemuž patří ochrana sociální, psychické i fyzické integrity včetně práva odmítnout ošetření
- provádět intervenci transparentním způsobem včetně práva klienta nahlédnout do vlastní spisové dokumentace
- dodržovat v nejvyšší možné míře princip dobrovolnosti a souhlasu s intervencí
- i ve výjimečných případech nucené krizové intervence by mělo být dodržováno pravidlo co největšího prostoru klienta na převzetí vlastní odpovědnosti a „sebeurčení“, ev.. umožnit změnu intervence po odražení akutního stavu.

Nutno podotknout, že výsledkem dosavadních diskusí mezi odborníky i s přihlédnutím ke zkušenostem praktiků vedou ve svých důsledcích k trvalému procesu změn jak v koncepci, tak v praktické rovině.

Na směr těchto změn se projevují jak dosavadní „osvědčené“ tradice existujícího právního řádu, vědecké zdůvodnění, praktické zkušenosti institucí atd.

Toto reflektuje fakt, že při procesech sociální diagnózy a vytváření koncepcí „řešení“ dochází často s přibývajícemi informacemi k redefinici problémové situace, které je ten, kdo potřebuje pomoc vystaven. Je mu vesměs dáno na vybranou: buď definici a strategii přijmout, nebo se jí zcela postavit. Taková je často praxe, i když v literatuře a teorii uváděným cílem je spolupráce, dohoda na společném cíli i postupu mezi odborníkem a klientem. K tomu má přispět i užití tzv. etnometodologie (Hormann, Nestmann 1988, s.322) což v terminologii praktika znamená, že sice možnost definovat stav a ovlivňovat klienta jsou v rukou odborníka, klient má však dostat alespoň malý prostor ovlivňovat průběh jejich vzájemné interakce.

Analýza posledně zmíněných dvou aspektů intervence kontrola, pomoc a aktivita, pasivita dochází ke koncepci několika stupňového procesu sociálně-politické intervence (Hermann, Nestmann 1998, s.310).

Dochází tím k řešení otázky, jak mají vypadat procesy, kterými stát reguluje dění ve společnosti, aby činnost organizací, které ovlivňují životní styl lidí umožňovala participaci těchto lidí. Jde o to dokázat, aby státní organizace na institucionální úrovni umožnily spolupráci s institucemi nestátními (např. u nás v současnosti s nadacemi a občanskými sdruženími).

S tím souvisí potřeba definovat stav, za kterého má k intervenci dojít, který intervenci vyžaduje. Ten je chápán v různých systémech a subsystémech různě v závislosti na historickém vývoji dané společnosti, jejich normách, ekonomické situaci, stavu poznání a pod.

Po určení stavu, který intervenci vyžaduje, se zapojují institucionalizované složky, vztahující se k jednotlivým osobám, které jsou vyjádřením názorů:

- že morální apel na jednotlivce zůstává nevyslyšen, protože nejsou dány ekonomické či sociální předpoklady jeho dodržení
- že individuální, rodinné či sociální problémy nelze řešit „vlastními prostředky“ a proto zůstává naděje že právě prostřednictvím psychosociální intervence bude možno dosáhnout opětovného zapojení jedince do společnosti, změnit fatální životní strategie, zmírnit krize a dosáhnout toho, aby jedinec sám své obtíže zvládl.

V každodenní praxi sociálních pracovníků však dochází často k tomu, co se nazývá „blaming the victim“ (Horman, Nestmann 1988, s.311). Znamená to, že se „vina“ za nežádoucí stav připisuje subjektu resp. objektu péče. Tím však dochází ke změně „směru“ intervence. Neúspěšné životní strategie klientů jsou viděny nikoli jako důsledek, ale jako příčina stavu vyžadujícího intervenci. Toto též staví celou problematiku do světla nutnosti morálního, etického odsouzení a posléze nutnosti trestat. Zaměnění důsledku a příčiny vede jen k řešení symptomů ne problému jako takového.

Tato tendence ale vede, ve svých důsledcích, ke značné terapeutizaci nejen v krizových případech, ale celého životního běhu a všech životních projevů klientů, ale svým způsobem i u intervenujících.

Tento vývoj nelze hodnotit jednoznačně pozitivně či negativně. Jeho důsledkem je častější kombinace trestu a terapie. Někdy jde o terapii jako náhradu či doplnění trestu u příslušníků určitých problémových skupin (např. mladiství závislí na drogách, sexuální devianti). Nebezpečím tohoto přístupu, které se již často projevuje je to, že není hodnocen čin, ale hlubinné motivy. Z klienta se stává pacient. Je často proti své vůli podrobován diagnostice a terapii (psychoterapii) při které je nucen odhalovat své motivy, životní plány a tajemství. V takové situaci se klient často uchyluje k ironii či chameleónským praktikám. Často takový prožitek odsouzeného následně stigmatizuje a zařazuje ho definitivně mimo sociální normu.

5.1.2.3 Vlastní ozdravné síly či profesionální pomoc?

Za nosnější a tím i žádoucí se však ukazuje takový pohled, který si všímá daleko širších souvislostí, rozšiřuje prostor pro zásahy a spolu s tím umožňuje i reorientaci v oblasti sociokulturní intervence. Rozšířený a celostní pohled, zahrnující vlivy a podporu „vlastních aktivních oblastí“ a ekosociální perspektiva intervenujících činností směřuje ke zefektivnění státní sociální politiky.

Vedle rozšiřování prostoru intervence, který vyžaduje nutně interdisciplinární kooperaci odborníků i praktiků lze vysledovat mezi intervenčními strategiemi i tendenci ke změnění prohloubení úrovně zásahu. Vzájemné propojení intervenujících činitelů (rodina, škola, policie, psychosociální poradenství, psychiatrie, další instituce) to vše umožňuje „měkkou preventivní kontrolu“ celých populací a potencionálně risikových osob. To vše kvůli faktu, že mezi vznikem problému a kontaktováním jednotlivce institucí odborníků, kteří vědí jak konkrétně pomoci je doba dlouhá a tato cesta je plná úskalí a čím déle trvá, tím nebezpečnější situace nastává.

Již v osmdesátých letech byl vysloven a doložen názor, že většina krizových životních situací (až 80 procent uvádí Hormann, Nestmann) je řešena v kruhu rodiny, příbuzných, přátel, známých, sousedů či

spolupracovníků. Výsledky výzkumů naznačují, že to, co je považováno za „normální“, tj. že při vzniku psychosociálního problému se postižení obrazejí na odborníky, kteří problém pomohou vyřešit a postižený se pak vrátí do „normálního“ života je spíše výjimkou. Člověk v krizi zřejmě hledá pomoc nejprve ve svém nejbližším okolí. Bylo to prokázáno na skupinách amerických a maďarských hospodyní, u manželů po rozvodu, u rodičů po ztrátě dítěte, lidí v ekonomické a finanční tísní, u obyvatel sídlišť i u venkovské populace. Zatím co se u zdravotních problémů dříve či později každý obrátí na lékaře, zůstávají u zmíněných partnerských, manželských, rodinných a sociálních problémů mnozí u „přirozených“ zdrojů pomoci. Na profesionála se s těmito potížemi lidé obrazejí až když problémy přerostou možnosti pomocné instance či se jí přímo dotýkají. Přirozené psychosociální intervence ovšem (stejně jako je tomu u profesionálních) nenastupují pouze na základě vyžádání postižených. Považuje se za specifiku pomoci z úrovně přirozeného prostředí, a za důkaz její funkceschopnosti, že vzniká spontánně, není tematizována a často není ani recipientem vnímána jako zvláštní pomoc. Někteří autoři právě v těchto okolnostech spatřují důvody největšího potenciálu těchto „podporujících intervencí“.

Zejména v USA je koncepce neformální sociální podpory („social support“²⁰) z úrovně neprofesionálních struktur hojně diskutována. Kromě prevence i snížení psychického stresu je uváděna i zjištěná souvislost s tělesným stavem - zdravím. Je prokázáno, že zátěž a stresy, když neexistuje v terénu „sociální podpora“ zvyšují sklon k onemocnění.

Přitom je ovšem důležité, jak subjekt tuto vnímá. „Imunizační“ efekt byl nalezen pouze tam, kde je subjektem sociální podpora vnímána a kladně hodnocena. Pak je silným faktorem obecného udržení zdraví.

Intervence z jedincova prostředí mají často podobu zájmu o jeho osobu, kontaktu s lidmi podobných názorů a pocitů, znamená to „být přijímán“ nejen v okamžiku nouze či krize, ale trvale. Tím je patrně i zvýšeno sebehodnocení subjektu, který žije s pocitem, že potíže zvládne sám.

Formy sociální podpory byly definovány v zásadě takto:

- emocionální zájem (oblíba, láska, empatie)
- instrumentální pomoc (služby, věcná pomoc)
- informace (nutné k řešení problému či konfliktu)
- ocenění (informace nutné k pozitivnímu sebehodnocení)

Hormann, Nestmann (1988, s.318)

Úvahy o tom, že by tyto přirozené intervenční faktory mohly být dostatečné, jsou hodnoceny negativně. Zdá se, že postačovaly v situaci nízké mobility obyvatel a stálých pracovních i sociálních vztahů. V podmínkách moderní společnosti se uvažuje o kombinaci vlivů přirozených intervenčních sil a profesionálních vlivů. Když byla existence přirozených intervenčních fenoménů popsána, nastala v osmdesátých letech velká euforie spojená s nadějí, že přirozené mohou být dostatečnou silou,

²⁰ Příloha č.17

zabraňující negativním dopadům krizových situací. To by pochopitelně bylo, ze společenského hlediska velmi výhodné a finančně i organizačně nenáročné. Ovšem při bližším sledování se ukázala některá vážná ohrožení:

- neprofesionální intervence mohou za určitých okolností značně poškodit toho, komu jsou určeny
- je obtížné motivovat sociální k prostředí k pomoci druhým a hlavně k tomu, aby se vzdělávalo a zdokonalovalo v tom, jak se intervence provádějí

Proto se v podstatě tato etapa uzavřela s tím, že pomoc zakotvenou v přirozeném prostředí je třeba osvětově kultivovat, motivovat a v nutných případech kombinovat i s intervencemi profesionálními.

Ukazuje se že k realizaci intervencí je jako samo sebou předpokladem vysoká profesionalizace těch, kteří je provádějí. V průběhu posledních osmdesáti let taky vznikly celé skupiny povolání (vychovatelé, sociální pracovníci, psychologové) které se na realizaci intervencí zaměřily a odborně je zdůvodnily. Tyto profese také zvýšily citlivost společnosti ve vztahu k problémům, kde a jakým směrem by bylo žádoucí intervenovat.

Jejich postřehy často podložené zkušeností z oblastí světa, kde mají zkušenosti lze v podstatě rozdělit do dvou skupin. Na kritické postřehy a formulaci požadavků, které si úspěšné intervence žádají.

5.1.3 Kritika a formulace požadavků praxe

V rámci kritických postřehů k uskutečňování vědecky podložených globálních intervencí, které zdůrazňují možnost posilovat pozitivní stránky osobností klientů, upřednostňují celostní koncepce intervencí proti jejich izolované individualizaci a vedou od represe k měkké kontrole bývají uváděny především následující:

- staré koncepty terénní práce stále existují a jsou v praxi v hojné míře realizovány. Využívání koncepční modernizace, menší vzdálenost či větší blízkost ke klientovi, vysoká sensitivita pro jeho životní situaci a životní styl, ekosociální a celostní pohled daly vzniknout novým kontrolním mechanismům a utlumily, eventuálně vedly k řešení místních politických konfliktů, které často zůstávají mimo intervenční snahy
- terapeutisovaný kontakt s klientem vnáší do života nové vztahy, které je třeba v daném socio-kulturním a ekonomickém rámci řešit prostřednictvím nových institucí.

Přes všechnu snahu o přechod od monologické k dialogické a komunikativní intervenci a participativnímu zapojení postiženého zůstává zachována monopolní role profesionála, především po stránce diagnostiky stavu.

S tím souvisí i shrnutí stížností vyvolaných v 70.letech zejména v NSR, USA, Anglii, zemích Beneluxu a dalších státech tehdy označovaných jako „západní“. Jsou charakterizovány určitým zklamáním ze státně zaváděných reformních programů a proto byly formulovány především následující námitky:

- centrální řízení sociálních procesů se nepodařilo

- medicínská a psychosociální péče ztrácí na účinnosti
- ukazují se meze diagnostického a výkladového monopolu pedagogických, psychologických a lékařských expertů
- spojení justice s psychiatrií vede ke značnému omezení svobody klienta
- použití represí v soudnictví vede k destrukci osobnosti, terapeutizace výkonu trestu je po všech stránkách vyčerpávající
- pedagogizace, terapeutizace, psychiatrizace každodenního života je označována jako nepřijatelná „kolonializace“.

Všechny tyto námitky vedly k pochybnostem jak ve směru k dosavadním strategiím státní sociální politiky, tak ke skepsi k možnostem jejich modernizace. Ke skepsi přispívaly i pochybné důsledky intervenčních strategií a v nemalé míře i výpovědi klientů, kteří hojně reagovali negativně tím, že se o pomoc neobraceli, odmítali ji, aktivně se jí bránili popřípadě zakládali svépomocné iniciativy.

Někteří radikální odborníci z uvedených zpochybňujících charakteristik vyvozují, že je lépe se vrátit ke stavu „neintervenování“. Hesly tohoto hnutí „Radikálního ne - intervenování“ jsou „deregulace“, „deindustrializace“, „abolicionismus“. Počátky a rozkvět těchto myšlenek spadá do doby ekonomické a politické krize sociálního státu, což krizové jevy a jejich důsledky paradoxně posiluje, zároveň však mobilizuje úsilí těch kdo se snaží intervence prohlubovat a budovat pro ně příslušné instituce pokud možno s co největším přispěním všech zainteresovaných odborníků. Jedním příkladem zřejmě ekonomicky vyvolaného rozhodnutí státních orgánů v Itálii je realizovat tzv. demokratickou psychiatrii uzavřením psychiatrických klinik a zvláštních škol a tím podnítit integraci psychiatrických pacientů resp. mentálně postižených do společnosti. Problémy, které tím vyvstaly ovšem vyvolaly relativně plodnou diskusi o možnostech a mezích státní intervenční praxe a iniciování nestátních intervencí (včetně jejich financování).

5.1.4 Závěr diskusí o intervenci

Všeobecným závěrem všech diskusí a úvah na téma co je třeba, je zřetelná tendence a snaha po zvyšování profesionality a její multidisciplinárnosti na straně nositelů intervence a na druhé straně snaha o zvyšování osvědčené participace na straně objektů, resp. subjektů intervence.

Tento trend odpovídá představám o participativním občanství, které očekává a podporuje vznik sociálních aktivit pro které je charakteristický rozvoj solidarity mezi jednotlivci i skupinami. Nelze však v dnešním světě očekávat, že se tyto snahy budou realizovat jako „privátní“ iniciativy. Je třeba vidět, že se zde právem očekává vznik určitého institucionálního rámce, podpora veřejné moci, prostředků i veřejného mínění. Spojování občanů do svépomocných organizací se stává prvkem zcela nového kulturního fenoménu místního, lokálního charakteru které je pro praxi psychosociální intervence výzvou nejen po stránce odborné a praktické (více méně technické) ale je výzvou a očekáváním i po stránce sociálně-kulturní.

v reálu jde např. o vznik nadací a občanských sdružení, zaměřených mimo jiné na podporu místní kultury, volnočasových aktivit, sportovních a uměleckých aktivit, ale i např. na protidrogovou prevenci realizovanou na širší, interdisciplinární bázi. Zde snad ani není nutné upozorňovat na potenciál našeho oboru v souvislosti s „řízením kultury“ především ve smyslu ožívování a využívání sociokulturního potenciálu místa – regionu a podpory komunit.

Z tohoto stručného shrnutí lze odvodit komplexní svázanost do sociální, zdravotní, kulturní oblasti. Zejména jasně vyvstává závislost intervence na celkové sociálně-politické konstelaci a jejích změnách. Potřeba intervence, zájem na zvládnutí krizí a sociální působení je určováno především existencí či neexistencí finančních, právních a institucionálních zdrojů, odbornou připravenost a vědeckým rozpracováním intervenčních postupů nikoli stavem těch do jejichž osudu je zasahováno.

5.2 Prevence

V současné době se do popředí zájmu všech zainteresovaných složek dostává jedna z nemanipulativních, neagresivních metod intervence a tou je prevence. Zatímco terapie a rehabilitace jsou intervenční metody známé, prevence je zatím ještě nová a teprve se s ní učíme zacházet. Ještě zjišťujeme její možnosti ale i úskalí.

Pojem **prevence**, pocházející z latinského *preventus* - **zárok předem** je pojmem v drogové problematice téměř ústřední.

Nejčastěji se pojmu používá ve vztahu k poruchám zdraví jedinců a populací, kde je prevence **souborem činností, které vedou k zabránění vzniku nemocí, vad, zranění a jejich následků a pomáhají udržet optimální stav zdraví, posilovat je a rozvíjet.**

Pojmu „prevence“ je užíváno stále více a to nejen v oblasti, odkud zřejmě vzešel, tj. v medicíně, ale i dalších oblastech. Hovoří se i o prevenci kriminality, alkoholismu a jiných typů chování se sociálními důsledky. Prevence se stala jakýmsi zaklínadlem i pro principiální řešení všech sociálních problémů. Užívá se všude tam, kde se odborníci shodnou na tom, máme-li to charakterizovat všeobecně formulovaný bonmot „že je lépe nežádoucím jevům předcházet, než řešit jejich následky“.

Obecně se soudí, že předcházení negativním důsledkům některých nežádoucích jevů je z hlediska sociálního, ekonomického, etického, zdravotního apod. výhodnější než zákroky proti již vzniklým defektům.

Již při pokusu o definování prevence však narážíme na zásadní problémy.

Za optimální preventivní snahu se považuje posilování a podpora pozitivních podmínek daného systému jako celku (např. zdraví jako takového, morálky, právního systému atd.), což však není jednoduchý úkol. Ještě složitější se však jeví proti jedné silám, příčinám, podmínkám a spouštěcím mechanismům postavit síly opačné, tak aby zapůsobily jako „hráz“, zastavily to, co zastaveno má být a umožnily nastartovat změnu. Toto vše ale prevence v sobě zahrnuje.

5.2.1 Koncepce prevence

Způsoby prevence onemocnění vycházejí z modelu přirozené historie vzniku a průběhu nemoci, která je chápána jako proces realizující se v etapách (prepatogeneze, subklinické a klinické fáze). Zjednodušeně jde o to zjistit kdo, co a jak způsobuje onemocnění a to komu.

Aktivita prevence se dělí zpravidla do tří typů:

1. primární prevence, také tvůrčí, kreativní, konstruktivní, zaměřená jednak obecně, nespecificky na posilování zdraví s očekáváním, že se tak zesílí i obranyschopnost jedince a sníží potencionální výskyt poruch zdraví, jednak na specifické nebezpečí, což je nazýváno profylaxí snižující riziko výskytu poruchy.
2. sekundární prevence, orientovaná na včasné vyhledávání latentních stádií nemoci či rizikových osob s cílem předejít rozvoji onemocnění, komplikacím, chronicitě apod. při čemž se používají techniky a metody cílené k diagnostikování nemoci, projevů ve chvílích, kdy je stav ještě reverzibilní.
3. terciální prevence je srovnatelná s termínem zdravotní rehabilitace, s obnovením fyzických, psychických a sociálních funkcí člověka.

Prevence se dělí i podle cílového objektu na: *globální* (mířící na celou populaci), *selektivní* (sledující zachycení zjištěných rizikových skupin) a *indikativní* (pečující o již diagnostikované ohrožené skupiny). Třídění podle subjektu provádějícího prevenci rozlišujeme prevenci *sociální* (provádějí ji různé soc. organizace), prevenci *individuální* (provádí jedinec sám) a prevenci zdravotnickou (provádí zdravotnická organizace).

Chápeme-li prevenci jako aktivitu, která předchází, myšleno časově, jevu, kterému chceme předejít, nastává otázka kdy, kde a jak intervenovat. Má se zasahovat v oblasti subjektu (tj.. individua) či v oblasti objektivních vlivů (politických, ekonomických, sociokulturních struktur). Chápeme-li individuum a společnost, subjekt a objekt jako vzájemně na sebe působící jednotu, bylo by nesmyslné snažit se o preventivní působení na jednotlivého člověka a nezasahovat objektivní, strukturální danosti společnosti. Proto se praxe preventivní intervence zaměřuje jak směrem k individuu, tak směrem ke společnosti.

Moderní pojetí prevence ji chápe jako soubor faktorů, které mají zlepšit zdravotní stav občanů a snížit počet trpících. Preventologové postulují možnost určité reverzibility „pre-poruchy“ v normální, zdravé chování, když je vhodně a včas intervenováno. Nicméně v každodenní praxi (a ve statistikách) se projevují trendy, které naznačují, že počet psychických poruch (včetně závislostí) roste, ačkoliv se prevenci věnuje stále větší pozornost. V SRN se v r.1975 uvádí, že 20 procent populace je ohroženo vznikem nějaké psychické odchylky a naše současné statistiky ukazují hrozivý vzrůst počtu závislých i když již zběžný pohled nás přesvědčuje o tom, že se prevence a péči o ohroženou populaci věnuje stále větší pozornost. Hledáme-li vysvětlení, nelze nevidět skutečnost, že drasticky nabývají na síle

rizikové faktory²¹ (u drogy např. nabídkou, dostupnost, ubývá postihu a kontroly) proti kterým na subjekt zaměřená prevence „pomoci“ je velmi málo účinná. Mnozí preventologové proto poukazují na to, že se situace nezmění, pokud se nezmění, i směr intervence od individua ke společnosti. Tato reorientace ovšem vyžaduje globálnější pohled na společnost a integrované působení více odborníků z více oblastí, aby bylo možno nejen prozkoumat životy ohrožující společenské okolnosti, ale aby byly také hledány cesty k jejich odstranění.

5.2.1.1 Aplikace obecné teorie prevence na závislosti

Také v oblasti „závislostí“, což je naše „téma“ panuje názor, že pomocí tohoto znovu objeveného intervenčního postupu lze dosáhnout zásadního obratu při řešení tohoto dosud nezvládnutelného problému.

Pokusíme se adaptovat na problematiku závislostí třídění prevence, běžně užívané v současné psychiatrii. Hlavním důvodem k tomuto kroku je skutečnost, že právě psychiatrie je oborem, který se závislostmi zatím zabývá nejvíce.

Primární prevence má „zamezit vzniku psychických nemocí, poruch“. Sem patří veškeré aktivity směřující k tomu, aby drogový problém vůbec nevznikl. Co si konkrétně pod tím představit je otázka složitá a to zejména pro to, že je šance ovlivnit pouze některé z možných příčin vzniku. Problémem je, jak bylo již uvedeno, jak se má toto primárně-preventivní úsilí realizovat. Jak lze profesionálním působením předejít poruše? Primární prevence je směřována především na prohloubení informovanosti o nebezpečí užívání psychotropních látek především u ohrožené populace.

V této souvislosti se mezi odborníky diskutuje zejména o dvou pojmech : „premordibilita“ a „riziko“. Prevence je pak chápána jako snaha o identifikaci rizikových faktorů, vedoucích ke vzniku poruchy. Ty jsou na jedné straně vázány na individuum, ale také na celé skupiny, celé populace. Pohled profesionálů, zabývajících se uvedeným problémem se posunuje od jednotlivce na celé skupiny obyvatel až po společnost jako celek. Již při zjednodušeném pokusu o výčet ohrožených skupin populace (rodinné problémy, osamělost, sociokulturně hendikapované osoby atd.) vyvstává otázka, zda dnes nepatří do rizikové skupiny již většina populace. Zejména vědomí mnoho faktorového rámce výkladů vzniku takových poruch, jakými je drogová závislost vede k nutnému závěru, že je zde nezanedbatelná sociální podmíněnost a v důsledku toho i naprosto nezbytné změny (zásahy, intervence) i v oblasti plánování vnějších podmínek existence člověka, jako jsou otázky pracovního zařazení, bydlení či zdravotní péče a trávení volného času apod.

Sekundární prevence je chápána jako včasné rozpoznání odchylek, kterým se má zabránit a vymezuje jako „omezení dalšího rozvoje a upevnění poznanych psychických nemocí, poruch a ovlivnění jejich průběhu a trvání“. V termínech drogového problému jde o to „včas problém poznat a začít léčbu“. Konkrétně to znamená být citlivý, vnímavý ke svému okolí. S tímto souvisí i upřímnost a cosi jako

takt. Je často těžké přijmout fakt, že kdosi v mém okolí má „problém“. Je i těžké účelně dotyčného i okolí motivovat k léčbě. Další problém je vybrat léčbu odpovídající povaze problému a celkové situaci.

Terciální prevence je chápána jako „minimalizace následků vzniklých psychickou nemocí, poruchou“, což pro problém drog znamená harm reduciton a má své opodstatnění, protože nelze počítat s tím, že všichni závislí se mohou začít hned úspěšně léčit. V pozadí je i cosi jako snaha o ochranu společnosti. Těžištěm terciální prevence, která je profesionální doménou lékařů je poradenská činnost jak s postiženými, tak s jejich rodinnými příslušníky. Hlavním cílem je dosáhnout co nejdříve toho, aby se postižený dostal co nejdříve do skutečného ošetření a uspíšila se „remotivace“ od psychotropních látek. Její účinnost je relativně slabá, teoretici míní, že proto, že jde o negativní motivaci, jde o to „drogu zošklivit“ tím, že se poukazuje na zhoubný vliv na život závislého atd.

Jádrem této skupiny intervencí je vlastní terapie. V současnosti převládá názor, že nejúčinnější je stacionární ošetření bez medikace. Délka se liší podle typu konzumované psychotropní látky a i toto je zdrojem sporů odborníků. Ve stále vyšší míře se pracuje terapeutickými postupy zaměřenými na změnu chování metodou skupinové terapie.

Nejméně rozpracovaná je u nás i v zahraničí tzv. „postpéče“.

V různých zemích se na intervencích na úrovni primární, sekundární či terciální prevence podílejí odborníci různých oborů (pedagogové, psychologové, lékaři, sociální pracovníci ale i politici a laici) a to ve státních, lokálních i soukromých institucích a svépomocných sdruženích. Ideální situace by nastala, kdyby tyto instituce vzájemně spolupracovaly, předávaly si zkušenosti. Tento stav však zřejmě nenastal dosud ani v zemích, kde mají s psychotropními látkami již mnohem delší zkušenosti, než je tomu u nás. Zjednodušeně lze typy intervenujících institucí popsat asi takto:

- svépomocné a laické iniciativy
- ambulantní poradny
- stanice akutní pomoci
- odborné kliniky a stacionáře
- „postpéče“
- zvláštní zařízení pro příjem pacientů na základě soudního rozhodnutí
- zdravotnické a sociální odbory státní zprávy
- školská služba
- justice, orgány činné v trestním řízení, věznice, policie
- soukromí lékaři

V podstatě lze říci, že stav u nás odráží zahraniční zkušenosti sedmdesátých-osmdesátých let a takřka všechna opatření, kterých bylo v zahraničí užíváno jsou hodnocena jako pouze relativně účinná. Svým způsobem v tom lze vidět výhodu - při intenzivní komunikaci a kooperaci by mělo být možné využít

universálních kladných i záporných zkušeností a se znalostí kulturních rozdílů a určitých specifík naší situace rychleji nacházet optimální intervenční postupy.

Mezi nepochybně pozitivní zkušenosti v preventivních snahách patří:

- hustá síť intervenčních míst a jejich úzká spolupráce
- restriktivní opatření jako jsou vyšší ceny alkoholu, dobrovolná omezení při reklamě a prodeji (to se jeví v dnešním tržním prostředí jako nerealistické)
- výchovná opatření v rodinách, ale především výchovné působení ve školách a zařízeních pro volný čas. Tyto jsou považována za těžiště primární prevence, při které by byla nejsnáze dosažitelná multidisciplinární spolupráce. Z této zkušenosti pro nás plyne silný motiv realizovat takové pokusy a jako kulturologové se do nich také zapojit.

5.2.2 Forma prevence zneužívání psychotropních látek

Otázkou zůstává forma prevence. Lidské jednání není výlučně produktem logicky konzistentního racionálního programu, a proto stereotyp podávání informací a poučování o správném jednání považovaný za hlavní metodu prevence, často selhává. Na jednotlivce působí chování a zvyklosti jedincovy nejbližší skupiny např. životní styl jako možný zdroj hromadného onemocnění daleko účinněji. Tyto vlivy jsou však na úrovni jednotlivce velmi těžko podchytitelné.

Kdo a jak - stručně řečeno je zásadní problém nejprosazovanější a nejpropagovanější prevence, prevence primární.

Jejím motorem je a jistě zůstane **rodina** či jedincovo nejbližší okolí. A to jak tím, jaký vzor „života“ jedinec získává (ať již jde o trávení volného času, či již přímo o názor na psychotropní látky). Rozhodujícím výsledkem je především „jaký vztah nalezne k sobě a okolí“.

Prevence v rodině – stejně jako i v ostatních oblastech musí *respektovat zvláštnosti různých věkových skupin*. **Předškolní věk (3-6 let):** Cílem prevence v předškolním věku je zakotvit zdraví jako důležitou životní hodnotu, kterou je třeba chránit. Uvědomovat si možná nebezpečí a možnosti, jak se těmto nebezpečím vyhýbat. Součástí primární prevence v tomto věku je podpora vytváření zdravých sociálních vztahů mimo rodinu. Z tohoto důvodu programy pro děti předškolního věku spadají především do oblasti nespecifické primární prevence. **Mladší školní věk (6-12 let)** Cílem prevence v tomto věku je prohlubovat dovednosti, jak chránit své zdraví a rozvíjet sociální dovednosti. Zároveň předat jednoznačné informace o škodlivosti alkoholu a tabáku včetně vymezení základních pravidel týkajících se užívání těchto látek. **Starší školní věk (12-15 let)** Cílem prevence ve starším školním věku je rozvoj sociálních dovedností především v navazování zdravých vztahů mimo rodinu, v schopnosti čelit sociálnímu tlaku, dovednosti rozhodovat se, efektivně řešit konflikty apod. Zásadní místo zde mají specifické programy primární prevence zaměřené na problematiku návykových látek, jejich účinky a rizika, tj. vytvořit povědomí o drogách – o nepříznivých zdravotních a sociálních důsledcích spojených s užíváním drog. **Mládež (15-18 let)** Cílem prevence v tomto věku je podpořit

protidrogové postoje a normy, nabízet pozitivní alternativy trávení volného času, seznámit s možnostmi řešení obtížných situací včetně možností, kam se obrátit v případě problému spojených s užíváním návykových látek.

Další institucí, která má velkou šanci primární prevenci provozovat je **škola**.

Prevence na školách by mohla být jednou z nejefektivnějších a to protože zasahuje celou populaci a umožňuje každodenní kontakt s jedincem.

Za zcela zásadní argument pro to, aby těžiště primární prevence bylo na školách je ten, že se nikdy společnosti nepodaří dosáhnout stavu, kdy každý rodič bude profesionálem na výchovu. Škola uvedenými profesionály a odbornými znalostmi disponuje. Je jisté, že škola musí reagovat na měnící se potřeby společnosti a pracovat na změně atmosféry.

Prevence prostřednictvím výchovy na školách musí být:

- prováděna jako kontinuální proces
- přiměřená věkovým kategoriím a skupinám
- koncipovaná jako získání co nejširších poznatků o drogách, racionální informace o účincích drog a konsekvencích jejich zneužívání
- zaměřená na získání a nácvik postojů a dovedností, které klientům umožní nacházet řešení jejich případných nesnází a dokázat vést život neohrožený drogou
- podle potřeby spojená s primární prevencí jiných sociálních a zdravotních rizik (alkohol, tabák, AIDS, kriminalita) a výchovou k občanské odpovědnosti a ke zdravému životnímu stylu, prostor pro řešení základních problémů dítěte v souvislostech s jeho emocionálním a pohlavním dospíváním, které jsou často sekundárně řešeny pomocí drog
- schopna zapojit rodinu jedince – žáka, studenta, učně a zlepšit její schopnost komunikovat o problémech a vyrovnávat se s nimi
- prostor pro mimoškolní – volnočasové aktivity a zapojit do nich i rodinu

Jako další stupeň ve snaze rané detekce problému a krizové intervence se může počítat s vytvořením tréninkového programu pro učitele, vychovatele a rodiče a vytvořením sítí institucí, poskytující uvedené zázemí a ranou krizovou intervenci.

V rámci školy budeme vždy převažovat nespecifické, universální preventivní působení.

Existují i další typy programů, které lze definovat takto:

- univerzální programy zaměřené na obecnou populaci či její část (studentskou populaci), která není identifikována na základě individuálních rizikových faktorů (např. masmediální kampaně a školní programy zaměřené na všechny studenty)
- selektivní programy zaměřené na specifické skupiny (např. školáky) se zvýšeným rizikem problémů spojených s užíváním drog (např. programy zaměřené na děti alkoholiků nebo vysoce ohroženou mládež z center velkých měst atd.)

- indikované programy zaměřené na jednotlivce (např. školáky), kteří podle diagnostických kritérií nemají problémy se závislostí, ale vykazují určité charakteristiky problematického užívání (sem např. patří intervence zaměřené na mladé experimentátory s drogami).

Model univerzálního a účinného preventivního programu má mnoho východisek a k obecným patří

- působit proti relativně tolerantnímu sociálnímu klimatu
- posilovat vlastní jedincovy kapacity, umožňující rozvíjet svou vlastní, individuální životní protidrogovou strategii

Pokud budeme vycházet z vývojové psychologie, pak se ukazuje, že ideálním věkem pro uvedený typ programu (tréninku) je starší školní věk – 12 až 15 let. Je však při jeho skladbě nutno respektovat principy – teze, které vycházejí jak z psychologických specifik uvedené věkové kategorie, tak ze zkušeností odborníků, kteří se o sestavování uvedeného programu již pokoušeli a tou hlavní tezí je nezaměřovat chystaný program příliš specificky či monotematicky.

Každý takový program v sobě skrývá *dvě spolupůsobící linie snažení*:

- Univerzální, posiluje vlastní osobnostní kapacity jedince rozvíjející ty z jeho dispozic, které mu umožní jednat strategicky preventivně i v těch oblastech chování, kterých se obsah programu přímo netýkal (vyjasňování hodnot, posilování rozhodovacích dovedností, a pozitivní sebehodnocení, zvládání stresu)
- Specifická, usilující o posilování kognitivně behaviorálních strategií v oblastech, na které je program zaměřen (podání informací o psychotropních látkách, alternativy konzumace psychotropních látek, umění odolávat tlaku společnosti, schopnosti odmítat)

Somatický, sociální a psychologický vývoj mladých lidí uvedené věkové kategorie prochází bouřlivými a nezdědka dramatickými změnami, v jejich průběhu je sklouznutí do světa závislosti jejich téměř přirozenou součástí. Z uvedeného vyplývá, že preference preventivních snah orientovaných univerzálně na uspokojivé zvládnutí vývojových změn je oprávněná.

Použitý program by měl být koncipován tak, aby respektoval následující *principy*:

- princip postupného dosahování emocionální zralosti jako základního předpokladu úspěšného (nebo alespoň uspokojivého) vstupu dospívajícího dítěte do světa dospělých a do světa bez závislostí
- princip dlouhodobého a nikdy nekončícího procesu práce na sobě samém, jde o celoživotní proces mající svůj průběh jde o to jen začít, nastartovat potřebu se uvedenými procesy hledání změn a někdy tápání vydávat
- princip respektu a práce s konkrétním sociálním prostředím, ve kterém se psychický vývoj mladého člověka odehrává a jehož charakteristiky mají značný vliv na emocionální vývoj i přístup k programu jako takovému

- princip interference a integrace - veškeré dosavadní sociální zkušenosti uvedený program ovlivňují a nově získané dovednosti budou vrůstat do všech dalších oblastí sociálního a duševního života mladého jedince

Koncepce může být postavena na tradičních metodologicko – *metodických zdrojích*

- sociálně psychologický výcvik (zvyšování sociálně psychologické kompetence)
- aktivní sociální učení
- etická, dramatická, osobnostně-sociální výchova
- modelové vyučování
- prvky humanistické psychologie
- řízená enkulturace, socializace
- hry, cvičení, modelové situace.

Cílem programu je přispívání k uvědomění si sebe sama a lepšímu sebepoznání

Z dalších tendencí či změn, které by program měl podporovat zmiňme:

- vývoj od bezmocnosti ke schopnosti si pomoci
- schopnost se učit z minula a předvídat budoucnost
- od těkání ke zklidnění a umění relaxace
- socializace s rodiči, příbuznými ale i s mladšími a staršími lidmi
- schopnost identifikovat se s větší skupinou
- umět dát a dostávat (ne si brát!)
- vzrůst dovednosti zpracovávat stres, strach, bolest, tlak
- schopnost empatie – vcítění, sympatie, soucit

Pravdou ale zůstává, že je ještě velmi mnoho rezerv v celoplošném zavádění preventivních programů na školy – snad jediný plošný pokus s peer programem nebyl zdaleka tak úspěšný jak se očekávalo. Snad tím, že byl převzat z jiné kultury i když i jiné státy s ním převratné výsledky neměli.

Ukazuje se smutná pravda, že i sebelepší preventivní snahy, pokud nejsou podepřeny něčím jako společenské klima se mívají účinkem. V této souvislosti znovu vyvstává otázka reálných možností intervence do celospolečenských podmínek jako podmínek určujících jednotlivé osudy lidí. Jediná opravdu mohutná a kampaňovitá intervence známá pod heslem „JUST SAY NO“ – „Řekni drogám ne“ ve své podstatě propadla. Vědci i praktici, kteří se pohybují v terénu sice mohou pojmenovat či pranýřovat společenské okolnosti, ve kterých spatřují vazbu na rizika vzniku odchylek, mají však jen nepatrné možnosti ovlivňovat hospodářské, politické či demografické instituce tak, aby jednaly v duchu svých nálezů či hypotéz. Tento pocit bezmocnosti ve směru navození žádoucích změn často vyústí v ospravedlňování nečinnosti argumenty, že v této oblasti není žádný nový pozitivní trend a že je třeba méně diskutovat o obecných problémech a více se věnovat konkrétní práci s ohroženými jedinci. Z hlediska pragmaticky orientovaných institucí - v dnešní době jde často o nadace či občanské iniciativy - je to patrně často správné a je namístě, že se především orientují na terciální prevenci, tj.

těžiště jejich práce spočívá v ošetřování již existujících poruch a ve snaze zabránit vzniku dalších symptomů. Pokud jsou naše snahy intervenovat opravdu upřímné, je třeba obrátit pozornost i na níže uvedené problematické oblasti života společnosti, které byly odborníky – především na práci s problémovou mládeží – sestaveny na základě dlouhodobých studií a v současnosti se jeví za nejhůře ovlivnitelné a zároveň s velkým potenciálem rizikovosti:

- volný čas a rekreace (zábava): způsob trávení volného času a vhodnost zábavy
- chování: především vzory a idoly ze světa filmu a showbussisu
- zdraví (zdravotní stav): pohrdání a hazard
- sociální zdatnost: vhodnost a možnosti navazování sociálních kontaktů

V souvislosti s tímto se na závěr budeme zabývat tím, jaké prostředky metody prevence se dnes ve společnosti uplatňují nejvíce.

- prostředky biologicko-medicínské, opírající se o pojetí člověka v lékařském smyslu, tj. pohybující se převážně v interpretačním schématu zdravý-nemocný
- prostředky psycho-sociální, usilující o změnu sebepojetí a sociálních vztahů jedince
- prostředky filosoficko - politologické, usilující nahlédnout společensko-historické příčiny snah odmítnutí či dokonce gesta útěku ze společnosti
- prostředky teologické, poukazující na lidskou existenci jako Obraz Boží.
- mobilizace etiky, burcování veřejnosti, vychovatelů i politiků, jakož i plané moralizování
- mobilizace represivních složek policejního a soudního aparátu

Jako jistý klíč se pak jeví práce se tzv. sedmou velmocí medií. Jsou to z větší části ony, kdo pro, či proti drogové klima pomáhají spoluutvářet. Jsou také jedním a podle mnoha výzkumů v dnešní situaci rozhodujícím socializačním činitelem. Zcela kontraproduktivní charakter má reklama cílená na mladé lidi.

5.2.3 Obecné znaky primárně preventivního programu

Jakkoli bylo o prevenci již řečeno mnoho, konkrétní zodpovězení, co od primárně preventivního programu čekáme ještě nepadlo.

Stručně řečeno, na základě všeho dosud řečeného očekáváme zásadní ovlivnění sociokulturního a emočního rozvoje jedince.

Požadavek výstupu preventivního programu lze konkretizovat do několika následujících bodů, ke kterým nás inspiroval Sborník Příručka Prevence .

Posílení emoční jistoty, což se projeví:

- větší schopností rozpoznat a pojmenovat vlastní emoce
- větší schopností pochopit příčinu pocitů
- schopností rozpoznat rozdíl mezi pocity a konkrétním jednáním

Regulování emocí, což se projeví:

- zvýšenou odolností vůči každodenní frustraci
- méně častým verbálním ponižováním, hádání se a rušení se
- větší schopností vyjádřit negativní pocity vhodným způsobem
- méně agresivním a sebedestruktivním chováním, pozitivnějším míněním i sobě, škole, rodině a okolí vůbec
- větší schopností vypořádat se se stresem
- menším pocitem osamělosti, strachu a úniku ze společnosti

Produktivní využití emocí, což se projeví:

- větším pocitem odpovědnosti
- větší schopností dávat pozor a soustředit se na to, co je třeba udělat
- menší impulsivitou, silnějším sebezvládnutím a sebezpoznáním

Posílení empatie, či interpretování emocí, což se projeví

- větší ochotou ke vztahu s druhými
- větší schopností pochopit názor druhého
- větší citlivostí k pocitům druhých
- větší schopností naslouchat druhým

Lepší zvládnutí vztahů, což se projeví:

- větší ochotou a schopností investovat do vztahů s druhými lidmi
- větší schopností orientace ve vztazích s druhými
- větší ochotou a schopností řešit konflikty a problémy s druhými
- větší schopností urovnávat názorové rozdíly a spory
- větší obratností při komunikaci
- uměním projevit zájem o vrstevníky
- schopností projevit péči, starostlivost a ohleduplnost vůči druhým
- společenštějším a harmoničtějším chováním ve skupině
- vyšší vůlí spolupracovat, spolupodílet se, dělit se a sdílet

Při tvorbě preventivního programu vycházíme z mnoha odborných a vědecky podložených poznatků, tak jak byly prezentovány v předložené práci. Chceme-li podtrhnout to, co se jeví jako absolutně nutné a každý, jakkoli alternativní preventivní program je, má respektovat je tím fakt, že zamýšlená změna chování vychází jak z příjmu informací či znalostí, tak z internacionalizace hodnot, postojů. Každý preventivní program se musí vyrovnat s faktem, že zpracování informací a přijetí hodnot souvisí s lidskou emocionalitou a něčím tak křehkým, čím jsou lidské pocity a lze je ovlivnit zvenčí jen obtížně. Je jasné, že nelze očekávat, že u všech frekventantů způsobí požadovanou reakci a tudíž nelze předem určit jasnou a konkrétní podobu změny a rozhodně nesmí určovat co a jak mají frekventanti vnímat, chápat a cítit a jaký konkrétní dopad na jeho jednání a chování má mít.

Preventivní programy pracují s určitými složkami člověka cítěním, poznáním a jednáním a chováním a jde v nich vždy o předávání informací a znalostí a emoční převýchovu.

Naznačené složky můžeme v dobře postaveném preventivním programu vystopovat a při jeho přípravě uvažujeme, co od jednotlivých účinných složek očekáváme a to lze zformulovat takto:

Účinné (aktivní) složky preventivních programů

Emoční složka pracuje na podpoře emočních dovedností a to především na:

- schopnosti identifikovat a popsat vlastní pocity
- schopnosti vyjádřit a manifestovat - projevit pocity
- schopnosti posoudit intenzitu vlastních pocitů
- schopnosti regulovat své pocity
- schopnosti odložit – počkat si na odměnu, uspokojení
- schopnosti kontrolovat náhlé impulsy
- schopnosti identifikovat a redukovat stres

Poznávací složka pracuje na podpoře kognitivních dovedností a to především na:

- rozprávění sám se sebou: vedení vnitřního dialogu, jako způsob podpory svého chování nebo vypořádání se s daným tématem nebo problémem
- zaznamenání a interpretování signálů ze společnosti /komunity, skupiny/; rozpoznání vlivu okolí na chování a nahlížení sebe sama z pohledu komunity
- podniknutí kroků k řešení problémů a učinění rozhodnutí např. ovládnutí impulsů, stanovení cílů, identifikace alternativ, promyšlení důsledků
- projevení pochopení pro stanoviska ostatních
- porozumění normám chování (tj. jaké chování je či není přijatelné)
- pozitivní postoj k životu
- projevy sebejistoty např. realistickým očekáváním – od sebe sama

Složka konání pracuje na podpoře behaviorálních dovedností a to především na

- schopnosti komunikovat neverbálně, kontaktem očí, výrazem tváře, intonací řeči, gestikulací atd.
- schopnosti komunikovat verbálně : klást jasné otázky, účinně reagovat na kritiku, odolávat negativním tlakům, naslouchat ostatním, pomáhat ostatním, být ve skupině pozitivně naladěných vrstevníků.

5.3 Shrnutí

Prevence, ať ji definujeme různě, má za vždy v podstatě jediný cíl, předcházet nějakému určitému patologickému jevu za předpokladu jeho důkladného a všestranného prozkoumání, poznání jeho možných funkcí, mechanismů a samotné podstaty, důvodu jeho vzniku.

Prevence zahrnuje jistou interpretaci skutečnosti, daného problému, zahrnuje jeho jistou strukturalizaci.

Preventivní strategie lze, velice zhruba rozdělit do dvou typů: Snižování nabídky (aby látky jako takové byly méně dostupné) a snižování poptávky (aby je pokud možno lidé nechtěli, nepotřebovali). Tyto typy prevence se vzájemně nevylučují, naopak se navzájem posilují. Existuje ale mnoho dalších strategií prevence, které jsou celosvětově a i u nás v různé míře a na odlišných institucionálních úrovních používány, ale také po léta experimentálně sledovány a ověřovány v četných výzkumných pracích a projektech, a je možné na nich uplatnit cosi jako možné kritérium úspěšnosti. (Nešpor, 1995). Stručně řečeno se ukazuje, že zastrasování, citové apely, či prosté informování se ukazují málo účinné. Nabízení lepší možností je účinné jen u některých skupin se zvýšeným rizikem. Peer programy (aktivní účast předem připravených vrstevníků) jsou účinné u skupin se středním rizikem (tzv. normální populace). Jejich účinnost ale není „spolehlivá“. Snižování dostupnosti nežádoucích látek včetně alkoholu naopak zatím neúčinné, neboť nenásleduje současné snižováním poptávky po nich. Léčba nebo mírnění následků jsou relativně účinné, zejména pokud jsou poskytnuty včas.

Prevence zakotvená ve společnosti (community based prevention) tj. spolupráce různých složek společnosti se jeví zatím jako účinné snažení a právě v ní by se náš obor mohl uplatnit nejlépe.

Postmoderní, sekularizovaná společnost opírá svůj pohyb nikoli o mytické či náboženské ideje, ale především o vědotechniku a hledá převážně prakticky orientovaná řešení.

Ve chvílích, kdy je ale nucena se bránit šíření jevů, které ji bytostně ohrožují se projevuje, že často tak oslavovaný liberalismus „bez přívlastku“, individualismus, jistá glorifikace svobody jednotlivce způsobuje že, mají-li být tyto převládající pohledy na svět samy vůči sobě důsledné, neumožňují stavět účinnou hráz proti jakýmkoli tendencím vedoucím až k samotnému znehodnocení života. Musíme se proto ptát, zda je to cesta, počítat s tím, že se člověk jen celospolečenským trendům „přizpůsobí“. Každý z nás je disponován k dosažení konečného počtu určitých cílů konečným počtem prostředků. Současná situace však přináší na straně cílů a prostředků dynamický rozvoj. Ukazuje se, že konfrontace s takovým nárůstem podnětů, kterému jsme v moderní - industriální společnosti vystaveni neodpovídají nastavení lidského vnímání a prožívání a ve svém důsledku vedou k velké míře sebestřednosti a izolovanosti současného člověka. Jakkoli se nám mohou mnohé důvody zneužívání psychotropních látek presentované v kapitole o smyslu zneužívání psychotropních látek nelegitimní, vždy je konzumace prostředkem k naplnění tužeb, uspokojení potřeb, vyplnění cílů. Konzumace psychotropních látek je určitým katalyzátorem. Katalyzátorem toho, jak slyšíme na to, co opravdu potřebujeme, jak hledáme způsob smysluplného naplnění našich životů. Měla by vést odborníky společenských věd k zamyšlení nad tím, co Fromm označil pseudopotřebami, něčím, co si člověk uměle vytváří jako jistý tlak v naději, že mu naplnění přinese kýženou úlevu. Je legitimní se vědecky ptát zda je možné a jak vytvářet podmínky pro to, aby jedinec v současné situace ve společnosti nebyl nechán napospas nejistotě co je dobré co ne, jak na nejružnější podněty a situace reagovat. Teoretický rámec toho, jak může pomoci náš obor nabízí následující kapitola.

6 Kulturologicky definovaný prostor pro sociokulturní intervenci - Stimulace enkulturace a socializace jako kulturologicky orientovaná nespecifická primární prevence zneužívání psychotropních látek.

Okruh hypotéz, kterými se budeme dále zabývat lze shrnout takto:

- účinná prevence, v tom smyslu jak byla primární nespecifická prevence v předešlé kapitole definována je blízka, ne-li shodná s kultivačními akcenty procesů výchovy, zrání, enkulturace a socializace.
- primární nespecifická prevence je, tak jak jsme uvedli dříve, jen jednou z forem socio-kulturní intervence. Sociokulturní intervence se stává nedílnou součástí občanské společnosti, jejích mechanismů a prostředků korekce sociálního inženýrství, sociální politiky státu a je na citlivém vážení odborníků a vědecké diskusi, jakou formou a která ze zúčastněných institucí má intervenovat.

Pokud se rozhodneme do uvedených procesů jakkoli odpovědně vstupovat, je nutné se obrátit k mnoha vědám o člověku a své snahy vědecky podložit. Na základě odborných informací se tak zamyslíme nad možnostmi a konkrétní podobou, formou a cíli, obsahem kulturologicky orientovaného vstupu do výše pojmenovaných procesů výchovy, zrání, enkulturace a socializace.

Vedle prokazatelných faktorů psychologických a sociologických se při procesu výchovy ve školním, rodinném a všech ostatních prostředích prosazují faktory kulturně antropologické. Jako příklad uveďme, že je patrné, že výchovný styl současných českých rodičů se bude jistě významně lišit od výchovného stylu např. v nějaké asijské zemi. Tomu je tak především v důsledku tzv. kulturních vzorců lidí v těchto zemích. Na to jak jsme vychovávaní či na to jak nás vychovávají má vliv i to, jaký je převládající způsob chování ve společnosti /respektive skupině, kde se proces výchovy odehrává/, jaké tradice a hodnoty jsou udržovány a zastávány, jaké zvyky platí, jaké předsudky a rituály se dodržují, jaké právo se sdílí. Tímto faktem se zabývá věda na pomezí kulturní a sociální antropologie a pedagogiky – tzv. pedagogická antropologie (Průcha, 2000).

Je třeba potrhout, že nejde o jednotný proud antropologického uvažování o **výchově** a v zásadě můžeme vnímat dva odlišné přístupy – **biologizující a humanologizující**.

Biologizující přístup k pedagogické antropologii a k výchově samotné vychází z předpokladu, že výchova je jedním z zásadních prostředků člověka, jak se vyrovnat s tím, že na svět přichází zcela nepřipraven, nehotový. Člověk jako živočišný druh není speciálně – pouze biologicky vybaven natolik, aby tím byl připraven v jakémkoli prostředí přežít. Z tohoto pohledu pak výchova stejně jako kultura a jazyk slouží v procesu tzv. antropogeneze respektive sociogeneze (díky své nepopíratelné genetické základně) k vyrovnání se s okolním prostředím a přežití. Za představitele tohoto směru můžeme považovat např. R. Foleye.

Humanologizující přístup k pedagogické antropologii a k výchově samotné vychází z předpokladu, že výchova je specificky lidská metoda zajištění kontinuity života člověka jako živočišného druhu. Tento

přístup nejen odkazuje na biologické omezení člověka, ale zároveň pracuje s jeho sociálně – kulturní podstatou. Biologická nedokonalost člověka jej nutí, spolu s dalšími jedinci, si znovu a znovu vytvářet takové podmínky, které zaručí šanci na přežití. Z tohoto pohledu pak výchova, stejně jako kultura a jazyk slouží v procesu tzv. **endokulturace** *k tvořivému předávání a rozvíjení kulturního dědictví minulosti a zároveň k jeho aktivnímu transformování, přetváření či vytváření při procesu sociální interakce.*

6.1 Výchova nebo enkulturace či socializace

Jak název ukazuje, existuje pro jistý důležitý lidský proces několik označení, přičemž jeho užívání varuje především podle vědních disciplín, které mají k tomuto procesu co říci.

Problematika výchovy má svůj vlastní vědní obor – pedagogiku. I tento vědní obor je v současné době velmi diferencovaný a existuje mnoho odlišných škol, přístupů, směrů apod. Jejich zásadní odlišení začíná již samotným definováním uvedeného pojmu. Pokud si položíme jednu ze základních otázek pedagogiky, „co je to výchova“, můžeme dostat mnoho různých odpovědí v závislosti na době a regionu ve kterém je naše otázka položena. Nejrozšířenější *definice výchovy ji chápe jako proces, v němž společnost (jednotlivci, skupiny a instituce) v souladu se svými reprodukčními potřebami, zájmy a cíli působí na jednotlivce a utváří tak individuální předpoklady k zastávání společenských pozic, rolí a též předpoklady k využití a rozvinutí hodnot dané kultury u další generace a je jednou z forem záměrného a cíleného působení společnosti na mladé jedince.* Jde o proces, ve kterém se společnost, prostřednictvím svých členů, sdružených v nejrůznějších sociálních skupinách a institucích, snaží v zájmu přežití a uchování rodu mít na své mladé takový vliv, který by formoval a utvářel individuální předpoklady k zastávání názorů a přijetí hodnot v souladu s potřebami, zájmy a cíli dané společnosti. Výchova je značně široký pojem, zahrnující péči o duševní a tělesný vývoj člověka, předávání a získávání poznatků, dovedností a praktických návyků, osvojování morálky a celých vzorů chování, utváření hodnotových orientací, ale i potřeb a zájmů, které člověka motivují k aktivitě ve prospěch celku, společnosti.

Naše pozornost se tak přesune od úvah spadajících do teorie a filozofie výchovy k úvahám a tématům jisté mezní vědní disciplíny. Uvedená vědní disciplína, jejímž chápání výchovy a otázek souvisejících se budeme dále více zabývat, stojí mezi pedagogikou, sociální a kulturní antropologií, filozofickou antropologií a kulturologií. Máme na mysli pedagogickou antropologii.

6.1.1 Pedagogicko antropologický pohled na výchovu

Je třeba zdůraznit, že pedagogická antropologie není mnohými odborníky považována za zcela samostatnou antropologickou vědou. V současné době probíhá odborná akademická debata o tom, zda jde v případě pedagogické antropologie spíše o subdisciplínu duchovědné pedagogiky či filozofické antropologie. Úvodem je třeba předeslat, že si uvedená práce neklade za cíl předkládat argumenty k

podpoře žádné ze zběžně nastíněných třídění. Jedním z důvodů je i ten, že jde o relativně mladý a do značné míry stále konstituující se obor. Pokud se budeme snažit uvedenou otázku řešit zpětným sledováním vývoje myšlení blízkému či ovlivňujícímu dnešní podobu pedagogické antropologie dojdeme k nejbližšímu velkému inspiračnímu proudu duchovědné pedagogiky, který sahá na počátek dvacátého století a pod nejrůznějšími názvy jako kulturní pedagogika, personalistická pedagogika, věda o výchově, emancipační pedagogika, hermeneutická pedagogika, si zachovává svůj vliv minimálně do 70 a 80 let 20.století. Jak se ukazuje není jasné zařazení pedagogické antropologie vůbec snadné. Vzhledem ke kulturologickému zaměření předkládané práce se ani nezdá nutné. Pro tuto práci je navíc stěžejní objasnit to, jak vnímáme souvislost mezi kulturologií, výchovou a primární prevencí. Cestou k tomu je vyzdvížení jejich jistých společných a vzájemně se doplňujících atributů.

Základní způsob uvažování o výchově je v rámci pedagogické antropologie zakotven zcela antropologicky tzn. že cíl, smysl, metodu - náplň výchovy odvozuje z vymezení podstaty, z definice člověka. Každá časově a regionálně odlišná kultura má svou vlastní vizi toho, kdo je člověk, jaký smysl má jeho život na Zemi. Výchova je tak v tomto kontextu záměrnou snahou působit na vývoj člověka takovým způsobem, a s využíváním takových prostředků, které povedou k naplnění ideální vize člověka, naplnění toho čím se má člověk stát.

Jedna ze základních otázek antropologie „Kdo je to člověk,“ byla v různých epochách řešena s odlišnou intenzitou a s odlišným výsledkem. Existují epochy kdy člověk nebyl cílem poznání a poznávání. Lépe řečeno - odpověď na otázku, kdo je člověk nebyla podána explicitně. Užijeme-li opět velmi schematické dělení na starověk, středověk a novověk, pak se ukazuje, že člověk je cílem uvažování o světě až v novověku. Starověk definuje člověka ze světa, člověk je natolik člověkem, nakolik se mu daří naplnit ideu řádu a dokonalosti pobytu na tomto světě (eurytmii, kalokataganí), naplnit ideu tělesné a duševní harmonie. Výchova pak měla podobu „tréninku rozumové, intelektuální, smyslové a tělesné stránky člověka“. Středověk vymezuje člověka ne vůči tomuto světu, ale světu člověka přesahujícímu, vůči Bohu. Člověk je natolik člověkem, nakolik se dokáže při svém krátkém pobytu na tomto světě připravit na setkání se svým praobrazem, soudcem – Bohem. Výchova se stává cestou poslušnosti vůči Božímu plánu, pokory vůči Jeho přáním, vyslyšení Jeho požadavků. Teprve novověk přinesl člověku svobodu definovat sama sebe. Emancipovaný člověk novověku sám sebe chápe jako východisko světa, měřítko jeho řádu, jeho hodnot, nárokuje si svět sám pro sebe. Sebevědomě konstituuje a konstruuje projekt Člověk. Projekt jehož základem je krédo, že člověk může obsáhnout či udělat vše, co bude chtít, vytvořit vlastní svět, svět hodnot, svět hry, svět techniky, svět práce, svět mravní – vše k obrazu člověka. Proto se můžeme setkávat s přívlastky Homo faber, Homo ludens apod., kterými se jen podtrhuje to, že Člověku je dána svoboda veškeré své dispozice a předpoklady rozehrát a nechat vyznít. Je mu dáno právo představět nejen celý svět, ale proměnit svůj život a tím sebe sama. Člověk je tím vším, čím být chce. Jednoznačná výchovná řešení naplňující definici člověka padla a přinesla celé spektrum možných výchovných koncepcí. Cíle výchovy nejsou

stanoveny předem, zvnějšku, shůry, přestávají být vnějšně určeny a vnějšně garantovány. Člověk je odpovědný jen sám sobě, nakolik rozvine všechny své možnosti a schopnosti.

Novověk je doba, kdy metafyzické, filozofické a náboženské odvozování podstaty člověka bylo rozvinuto, nahrazeno „doplněno“ vědeckým. To je i doba kdy se jak pedagogika (díky např. Herbartovi – Obecná pedagogika 1805), tak antropologie (O.Casman) přihlásily k vědecké autonomii a dále se rozvíjí samostatně. Pokud se pokusíme najít osoby mající prvotní vliv na konstituování filozofické a pedagogické antropologie s překvapením dojdeme k jedné osobě, která svými úvahami dala podnět a inspiraci k rozvoji obou. Je jím Immanuel Kant, který dosavadním základním otázkám filozofie – co je podstatou mého poznání (co a jak mohu poznat), podle čeho mám řídit své jednání, v co mohu věřit, nadřadil právě otázku antropologizující „Co je člověk“. Důvod, proč ona otázka stála v pozadí vidí v nemožnosti plné a celostní odpovědi. Člověk je sám sobě tajemstvím ať víme o biologických, psychických, duchovních pochodech sebevětší detaily. Můžeme uvedený problém shrnout tak, že jakákoli definice člověka implikuje, že člověka vidíme jako „pouze“ takto definovaného. Jakákoli definice je vymezením – omezením pohledu a tím možnosti porozumět. Uvedená bezradnost se však projeví ještě naléhavěji, když se pokusíme zformulovat požadavky pro jednání člověka, pro praxi a to především pro praxi, která si klade přímo za úkol formovat a ovlivňovat vývoj člověka – pro potřeby výchovy. Kantovo slavné „Hvězdné nebe nad hlavou a mravní zákon ve mně“ s poetickou lehkostí – aby neusekl člověku křídla definuje to, že jediné, co může omezovat člověka je příroda na straně jedné a on sám na straně druhé. Člověk je tím, co příroda (i příroda „v člověku“) umožní a co s tím člověk jako svobodně jednající bytost dokáže. Definoval tak základní dualismus hledisek, který je charakteristický pro každé antropologické tážení. Jedním je hledisko fyziologické, druhým pragmatické. Posledně uvedené antropologické hledisko je přítomno i v Kantově chápání výchovy. „Člověk je člověkem jen výchovou“ - pouze je-li k jistému záměru veden. Právě tímto pojetím výchovy jako nutného formování osobnosti inspiroval vznik pedagogické antropologie.

Základní otázkou, kterou se pedagogická antropologie jako vědecká disciplína zabývá, je ta co a jak ovlivňuje souhrn procesů, které jsou obecně označovány jako výchova. Zvláštní pozornost je pak věnována faktorům kulturně antropologickým. Z těchto souvislostí se vyvinuly interdisciplinární vztahy mezi pedagogikou a kulturní a sociální antropologií.

Z uvedeného lze odvodit, že samotné pojetí definice toho, co je výchova, bude v rámci pedagogické antropologie širší než u mnohých čistě pedagogických směrů. Antropologické definice kultury se spíše kloní k těm úvahám o výchově, které chápou výchovu jako **specificky lidskou schopnost předávat soubor základních atributů člověka považovaných za nutné k jeho žití a přežití**. Takto položená definice nám umožní charakterizovat další kritéria výchovy a to ve vztahu k našemu oboru.

To, že chápeme výchovu jako specificky lidskou schopnost vyjadřuje fakt, že ji vnímáme ne jen jako jistou formu učení, jehož jsou schopni např. i vyšší primáti. Jde o činnost do značné míry záměrnou a to v tom smyslu, že člověk si je natolik vědom nutnosti vychovávat, že v průběhu svého vývoje

vytvářel takové podmínky a situace vhodné pro výchovu, které jsou svou povahou nadbiologické, překračují čistě biologické dimenze výchovy a existuje množství institucí, které je možné v různých kulturách pozorovat, mající otevřeně, či skrytě za úkol, funkci vést – vychovávat. Jako příklad nejznámější poslouží škola ve všech svých podobách a instituce jí podobné. Za zmínku stojí i takové instituce jako vychovatel, chůva. O výchovné dimenzi můžeme hovořit i ve vztahu s funkcí kněze, šamana.

Tím, že výchovu chápeme jako schopnost, chceme vyjádřit fakt, že jako schopností vychovávat a být vychováván je každý jedinec jinak disponován jinak vybaven. Ne každému jde vychovávat a ne každý je vychovatelný, ale jako každou schopnost je možné oba póly výchovy rozvíjet.

Výchova presentovaná jako předávání, vyjadřuje fakt, že jde o vztah, o záležitost mezi vychovatelem a vychovávaným. Výchova je jedním ze způsobů jednání lidí mezi sebou. S jistým krajním pochopením se můžeme setkat např. u Herbarta, který vidí jistou výchovnou potenci v každém kontaktu člověka s jeho okolním prostředím. Výchova je především akt sociální a ze své podstaty dialogický, jak uvádí např. Buber. Vždy jde o interakci dvou entit. Ať jde o interakci dvou lidí, dvou povah plnou emocí a všeho co tajemství lidské komunikace přináší, nebo interakci člověka a jeho vnitřním či vnějším prostředím, s jejich vzájemnými tlaky, omezeními. Při interakce člověka a jeho vnitřního prostředí máme na mysli jistou formu sebevýchovy, sebe“ovládání“ ve smyslu sebe poznání a sebeutváření - individuaci. Z pohledu našeho oboru se může mluvit o kultivaci a to ve smyslu nikdy nekončící práci na sobě samém. Proces výchovy ať již preferujeme jakékoli jeho vymezení se vždy odehrává v konkrétní situaci, v určitém prostoru. Obecně můžeme říci, že výchova se děje vždy ve světě – jak bývá ono vnější prostředí zjednodušeně nazýváno. Jde nám o postižení toho rozměru výchovy, kterým se vyjadřuje fakt, výchova v sobě skrývá nutnost porozumět světu, reflektovat jej, odpovídat na jeho výzvy. Shrňme-li uvedené, dojdeme k závěru, že výchova je potud výchovou pokud v ní jde o převzetí spoluodpovědnosti – spoluúčasti, za svět do kterého člověk patří, který spoluvytváří. Výchově jde o přeměnu či ovlivnění člověka jako individua ve prospěch společnosti při současném zachování veškeré úcty k lidské individualitě.

Tím jsme plynule přenesli svoji pozornost k tomu, co se může označit jako paradox výchovy.

Jde ve stručnosti o toto: vždy vychovává ten, jehož výchova ne zcela odpovídá sociokulturní situaci vychovávaného a nelze proto zaručit s jakým výsledkem výchova proběhne. Tato skutečnost má mnoho důsledků v obecné rovině jde o určitou nejasnost či konflikt mezi výchovou k tradici (výchově vycházející z předpokladu, že to jak a k čemu byl vychováván sám vychovatel je platné a relevantní i v době pro kterou vychovávaného připravuje) a výchovou pro budoucnost (výchově, která si je vědoma, že budoucnost je plná neznáma a je značně nejisté předjímat k čemu při výchově směřovat tak, aby vychovávaný v budoucnu uspěl). Výchova pro budoucnost tak reflektuje fakt, že samotnou výchovou oba subjekty podílí na tom, jak ona nejasná budoucnost bude vypadat.

Dotkli jsme se tím tématu, které bylo v předkládané práci již několikrát nastíněno a nyní je prostor se mu věnovat více. Člověk jako tvůrce své kultury, prostředí ve kterém žije, nástrojů kterých užívá,

hodnot které ovlivňují jeho prožívání a chování, je plně odpovědný za to jakým směrem se kultura a tím i on sám, jako její produkt vyvíjí a ubírá. Zvlášť v současné situaci jedince v kultuře, kdy dosáhl historicky nevyšší možné míry svobody a tím i odpovědnosti lze výchovu, enkulturuaci a socializaci spolu se vzděláváním chápat za nástroj zachování přijatelné budoucnosti a přežití člověka jako druhu. Odpovědné hledání odpovědí na naléhavé otázky a problémy měnící se kultury, a snaha maximálně respektovat lidská omezení a ukotvení, vede k posílení významu uvedených procesů. To, jak se k výzvám ke změnám postavíme, zda a jak budeme rozvíjet vlastní ozdravný potenciál, jaká bude naše blízká a vzdálená budoucnost, je do značné míry závislé na tom, jaká je a bude výchova, enkulturaace a socializace spolu se vzděláním každého jedince. Bytí člověkem a přežití není pouze o předávání a přebírání výsledků činnosti předcházejících generací generací nastupujících (tzv. *endokulturaaci*), ale i o pokračování v rozvoji celého kulturního dědictví. Je proto třeba akcentovat a hledat ty způsoby obsažené v procesech výchovy enkulturaace a socializace, které odpovídají na požadavek v každém jedinci rozvíjet pochopení pro kulturu a potřebu ji dále spoluutvářet.

Stále častěji jsme ve svých životech konfrontováni s novými, neznámými situacemi a úkoly, které nelze zvládnout pouze naučenými vzory chování. S rigidním uplatňováním přijatých vzorů i když jsou ukotveny v dané kultuře nelze vystačit. Situace, které dosud nebyly řešeny a ve kterých jsme nuceni jednat, nás přivedou ke vzniku nových způsobů řešení a vypořádání se, nových vzorců chování. Uvedený proces se odehrává jak na úrovni jedince, tak analogicky na úrovni celé společnosti, kde vede k zániku dřívějších, již neodpovídajících způsobů vyrovnávání se s nástrahami okolí a vzniku nových kulturních vzorců, které přinášejí současné, adekvátní řešení.

Z uvedeného vyplývá, že pokud jsme mluvili o antropologické definici, která se kloní k těm úvahám o výchově, které chápou výchovu jako specificky lidskou schopnost předávat soubor základních atributů člověka považovaných za nutné k jeho žití a přežití, není možné onen soubor chápat jako jednu pro vždy definovaný a daný.

Dalším naším zájmem bude popsat, jak chápeme onen soubor základních atributů člověka nutný k jeho žití a přežití. Z pohledu našeho oboru je možné jej definovat jedním pojmem – kultura ve všech jeho možných významech a definicích. Podle toho, k jakému z různých přístupů k tomuto pojmu se přikláníme má výchova odlišný smysl, hraje různé role. Výchovu je z kulturologického pohledu možné s trochou literární nadsázky definovat jako tajemné umění metamorfózy člověka „pro sebe“ v člověka „i pro druhé“. Je možné říci, že kulturologie, jako přístup, který se snaží o to, aby pohled na určitý jev nebyl vysvětlován a chápán pouze ze světa jednotlivce (ze světa člověka pro sebe, z jeho vnitřního prostředí) stejně tak jako se snaží o to, aby nebyl zasazen pouze do světa těch druhých, světa mimo jednotlivce, světa vnějších prostředí. Výchovu je možné také chápat jako proces kterým se člověk snaží o „život na hraně mezi já a oni“. Na základě vnějších podmínek, nároků, požadavků, nabídky formovat své vnitřní prostředí pokud možno tak, aby byly uspokojeny a naplněny potřeby obou světů. Výchova je proces, kterým se člověk snaží hned o několik cílů, mezi něž patří – uvádíme bez závislosti pořadí a důležitosti – tyto: získat dovednosti či rozvinout schopnosti, které jsou nutné

k orientaci v prostředí, do kterého jsme se narodili či kde se nyní nacházíme, najít způsob jejich uplatnění v praktickém životě.

Takto chápanou výchovu je možné popsat jako určité kroky, které každý jedinec v průběhu svého života musí nejdříve za pomoci druhých a později sám udělat. (volně dle Roth 1968).

První krok je přechod od vnímání k přemýšlení. Člověk je nadán schopností přemýšlet, to znamená, že má jisté duchovní předpoklady pro analýzu a syntézu informací z okolí a má jistou potřebu i schopnost objektivně – bez emocionálního zkreslení a věcně uchopit jak sebe sama, tak vše z obklopujícího světa. Ve výchově jde o to, aby vedla nejen k subjektivnímu reflektování skutečnosti, ale na základě konfrontace s dalšími jedinci k přehodnocení úzkého individuálního pohledu. Je jasné, že ne každý je v situaci, aby měl možnost své myšlenky též převést ve skutky. Je to sice jistý logický důsledek uvažování, ale ten není možné vyžadovat od všech jedinců. Do úrovně přechodu od vnímání k věcnému přemýšlení by však měl být zapojen každý – u kterého pochopitelně nejde o určité fyziologické omezení této lidské kvality.

Dalším krokem je přechod od cítění k hodnocení. Člověk je vybaven vnitřními předpoklady třídit, strukturovat a klasifikovat a tím hodnotit jak sebe tak i vše, s čím je v kontaktu. Tato lidská kvalita vede v důsledku k tomu, že jedinec je schopen pracovat s podněty z okolí nejen v kategoriích emotivních jako je radost, libost, bolest, strach apod. ale i v kategoriích pravdy, krásy, spravedlivosti, dobra apod. Odtud též pramení předpoklad účastnit se na vzniku – tvorbě a obnově či udržování světa hodnot a norem, vnímat je, reagovat na ně, zaujímat k nim postoj. Výchova tento krok reflektuje vedením jedince k akceptaci určitých hodnot a norem a kritickému pohledu a myšlení.

Následující krok je krok od "puzení" ke "chtění". Jednou z okolností, které odlišují pudové reakce od těch, které jsou řízeny vůlí je možnost či lépe nutnost, potřeba zařadit do procesu reakce, mezi podnět a reakci rozhodování, rozumem řízený proces zvažování a hodnocení známých faktů, vyhledávání dat, která jsou ve vztahu ke zvažované akci relevantní. Člověk není prost pudových a instinktivních reakcí ale jejich význam, jakkoli jsou pro člověka důležité nesmí být nadhodnocován. Je nadán vůlí jako schopnosti sebeomezení, seberegulace, sebeutváření a pokud člověk skutečně něco chce či nechce, jeho chování je těžko ovlivnitelné. Tento krok se odráží v jisté restriktivní složce výchovy, která je omezující a limitující vůči určitým lidským reakcím a akcentuje ty složky výchovy, které podporují volní a disciplinované jednání.

Posledním krokem o kterém se zmíníme je přechod od reagování k zodpovědnému jednání. Člověk, jakkoli je svou povahou bezprostředně reagující živočich, má schopnost své reakce na okolní podněty určitým způsobem ovlivňovat a koordinovat. Vjemy samy o sobě nejsou podněty k akci, nýbrž podněty pro uvažování, k vyjasňování, pocity nejsou podněty k akci, nýbrž jen dalšími daty, oporou při hledání možných cest k věcnému jednání. Věcně a odpovědně jednat znamená zaměřit své konání k promyšleným cílům, který byly věcně zváženy a pro které se jednající subjekt rozhodnul. V rámci výchovy uvedený krok nabývá podobu zvažování důsledků vlastního jednání a zvažování čeho svým jednáním chceme dosáhnout.

Tyto kroky jsou jistě výchozí body ke snaze formulovat k čemu má výchova, tak ji kulturologie může chápat, vést a to především ve vztahu k prevenci zneužívání psychotropních látek .

Kulturologicky chápaná výchova, tak aby podpořila preventivní snahy společnosti či byla přímo jejich součástí vede k následujícímu:

- v maximální možné míře podporovat vnímání světa nejen z pohledu svého (já – centralismus), ale z pohledu různosti a diverzionality života a jeho podob.
- vůči ostatním jedincům a životním projevům postupovat s maximálně možnou snahou o poznání a pochopení bez souzení a odsuzování.
- vlastní život vnímat jako výzvu k aktivitě, rozvoji, sebepoznání a seberealizaci a převzetí odpovědnosti za mnoho malých činů důležitých pro vlastní nejbližší okolí.
- otevřenost, respekt a pokora k možnosti existence sféry vyšších hodnot, mající přímý vliv na určité lidské chování a jednání

6.1.2 Enkulturační – socializace-individualizace

K označení v zásadě shodných procesů, kterým jsme se nyní zabývali můžeme v rámci kulturologie užívat pojem enkulturační, socializace. Dostali jsme s tak k problému vymezení výchovy vůči pojmům enkulturační a socializace, které jsou v jistém smyslu v našem oboru přeci jen „domáctější“.

Enkulturační, jak uvádí Velký sociologický slovník 1997, s.262, jde o pojem zavedený M.J. Herskovitsem k označení procesu, jímž si člověk v průběhu svého života osvojuje kulturu dané společnosti. Do enkulturační lze zahrnout všechny projevy naučeného chování získávání znalostí a dovedností, díky nimž člověk nabývá kompetence v kultuře své společnosti. Enkulturační jako výlučná vlastnost druhu Homo sapiens vyplývá z geneticky dané dispozice učit se kultuře. Enkulturační se promítá do všech oblastí kultury, avšak nikdy u jedince nevyústí v poznání celého kulturního systému, ale pouze jeho určitých oblastí a dimenzí. To je dáno především statusem jednotlivce, jeho pozicí v soc. struktuře.

Enkulturační probíhá v různých typech sociálních skupin za účasti různých sociálních institucí. V dětském věku je nejdůležitější primární instituce - rodina, později na významu vzrůstají další (škola, vrstevníci, povolání apod.)

Enkulturační je procesem vědomým (výchova, vzdělávání) i nevědomým (mimovolná percepce a nápodoba).

Enkulturační procesy se na rozdíl od dříve zmíněné výchovy vždy a výlučně vztahují ke konkrétní společnosti a tím se prakticky kryjí s procesem socializace. Jejich výzkum je třeba provádět z perspektivy kulturního relativismu.

Enkulturační, tak jak ji do společenských věd zavedl M.J.Herskovitsch označuje ty procesy, kterými si jedinec osvojuje v průběhu života hodnoty, normy a symboly té kultury či společnosti, ve které vyrůstá. Můžeme mluvit i o jistém vpravování jedince do kulturního systému. Jde jak o vědomou, tak

nevědomou integraci jedince do kultury, která jej obklopuje, do které jedinec náleží. Jde o jednu z dimenzí výchovy, vzdělávání a učení. Jde především o ty prvky v uvedených procesech, které mají potenciál reflektovat a zvnitřnit (přijmout za své) jisté objektivované, zpřítomněné kulturní výtvoř (hodnoty a normy, regulativy) a kultivovat tím své chování. Pod tento pojem můžeme zahrnout všechny projevy naučeného chování, získání znalostí a dovedností, díky nimž člověk nabývá kompetence v kultuře své společnosti. Enkulturační, jako výlučná vlastnost člověka vyplývá z geneticky dané dispozice učit se kultuře, představuje dynamický adaptační mechanismus. Je třeba zdůraznit, že pojem enkulturační na rozdíl od výchovy implikuje nižší míru záměrnosti a cílenosti, zároveň s vyšší mírou selektivnosti, protože enkulturační u jedince nevede k poznání celého kulturního celku, ale pouze jemu nejbližších a přístupných oblastí a dimenzí, odvozených především od statusu jedince, jeho pozice v sociální struktuře společnosti.

Socializace, tak jak ji do společenských věd zavedl R.L.Sutherland se používá k označení těch procesů, kterými se člověk jako biologický tvor stává členem společnosti, vrůstá do ní a osvojuje si specificky lidské způsoby chování, přijímá nejrůznější sociální role a stává se sociální bytostí. Jde o získávání těch určitých dovedností, znalostí, informací nutných k úspěšnému plnění určitých společenských nároků a požadavků. Socializace se odehrává především prostřednictvím sociálních interakcí a komunikací s druhými lidmi. Jde opět o jednu z dimenze výchovy, vzdělání a učení. Jde teď především o ty prvky v uvedených procesech které mají potenciál předjímat a přijímat společnost uznávané kulturní očekávání a kulturní vzory a dostát nárokům, které na jedince společnost klade a jednat a chovat se jako člen určité skupiny či společnosti .

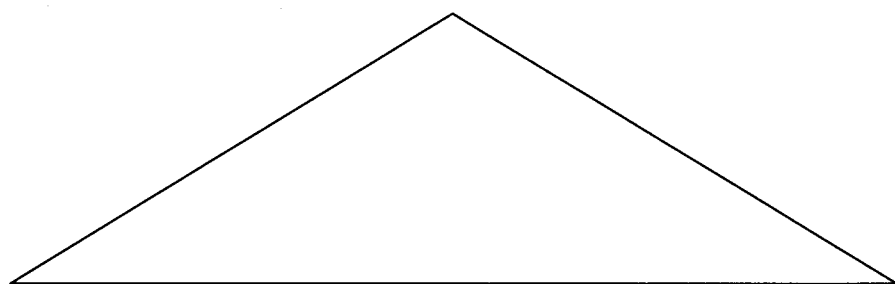
Jaký je vzájemný vztah výchovy enkulturační a socializace? Jde spíše o jeden shodný či velmi podobný proces a jen záleží na oboru o jaký pojem se opřít? Nebo je výchova spíše výsledek, cílem enkulturační a socializace? Jde o tři autonomní procesy, které jsou pro jedince stejně důležité a jejich působení se vzájemně doplňuje?

Pro mnoho odborníků jsou skutečně pojmy výchova, enkulturační a socializace do značné míry synonyma. V rámci společenských věd není stanoveno striktní pravidlo kdy který pojem užívat. Výchova v užším smyslu chápání, tak je běžně definována v rámci pedagogiky (psychologie, sociologie) je pak jistým prostředkem, mediátorem (vedle vzdělávání, sociálního učení, cvičení a trénování smyslového a fyzického) rozsáhlejších procesů enkulturačních a socializačních. Takto zaměřené vnímání výchovy nebude preferovat úvahy o výchově jako takové, ale bude se zajímat vždy o její konkrétní užití. Odborníkům z těchto oborů půjde vždy spíše o problematiku výchovy k "něčemu" (výchova k lásce k vlasti, ke slušnosti, k pořádku, k hygienickým návykům apod.) či o určitý typ výchovy (občanská, estetická, osobnostní tělesná apod.). Výchova v širším pojetí, tak jak ji vnímá antropologie (filozofická a pedagogická) je jaksi pojmem nadřazeným enkulturační a socializaci (vedle vzdělávání, sociálního učení, cvičení a trénování smyslového a fyzického). Jakkoli je toto vnímání výchovy kulturologii bližší, přináší s sebou námitku, zda takto "čistá výchova" skutečně existuje a zda je ji vůbec možné abstrahovat. Ona obecná výchova se vždy projevuje pouze v konkrétních

výchovných počinech, výchovných stylech jejích konkrétních vykonavatelů či uplatnitelů. Z tohoto pohledu, pohledu blízkého antropologickému vnímání problematiky nelze předem říci a vědět k čemu má výchova dospět, jaký má člověk být. Uvedený rozdíl je možné též popsat v termínech svobody a důvěry v člověka. Velmi podobný problém je s různou mírou úspěšnosti řešen po celou dlouhou dobu co se lidstvo fenoménem výchovy zabývá. Výchova a její smysl je prvotně ovlivněn nejen tím, jaký člověk má být, k čemu jej má výchova dovést, ale i tím, zda je člověk považován bytostně, od narození za "dobrého a správného" či "zlého a špatného". Pokud je považován za špatného, a zlého, není mu dáno příliš důvěry v sebe sama a je proto nutno jej vést k pozitivní změně v jeho vývoji, k polepšení a napravit a vychovávat ke všemu pozitivnímu a velkému. Pokud je považován za dobrého a správného, je mu dána důvěra v sebe sama a jde jen o to, rozvíjet, podporovat a pěstovat všechny lidské kvality. Současná míra poznání lidské přirozenosti nám neumožňuje zastávat takto černo-bílé vidění člověka a tudíž současná moderní výchova a její koncepce, její poslání nebude tak jednoznačně definovatelné. Opět, jak již bylo učiněno několikrát je třeba přesněji určit, že se pohybujeme při popisu současné výchovy prostorově a časově takto: ve východní (v případě výchovy stále spíše než střední) Evropě nového tisíciletí, která je charakterizována určitým střetem liberálního (západního) a restriktivního (východního) chápání výchovy a výchovných stylů.

Naopak cílem enkulturace a socializace je utvářet a rozvíjet osobnost jedince (či sociální skupinu), její vztah ke světu, lidem, a společnosti. Jeden z možných způsobů vypořádání se s potřebou jistého srovnání a porovnání výchovy, enkulturace a socializace nabízí tzv. antropogenetický trojúhelník, (Palán 2002), kdy enkulturace a socializace jsou dva za tří stejně důležitých a hodnotných vrcholů trojúhelníka představující základní principy formování osobnosti jedince a výchova je jistým prostředkem, který se objevuje a je přítomen ve všech těchto procesech.

Personalizace (individualizace)

Socializace

enkulturace

Na tomto místě je třeba uvést, že nechápeme nastíněné procesy jako stroje, které lisují stejné odlitky. Je ale pravda, že prostřednictvím uvedených procesů se dostává jistá míra jednotnosti, ale ta je pro vzájemné porozumění nutná. Jednotlivé kultury tak zabezpečují, že všichni jejich členové mají jisté společné osobnostní jádro (mluví se o modální či basální osobnosti), což je nebytné pro přežití jak jedince, tak té konkrétní kultury. Jakkoli jsou uvedené procesy do značné míry v moci společnosti a mohou se stát politickým nástrojem (a v dějinách lidstva se můžeme setkat s epochami, kdy díky ideologizaci života jedince došlo i k ideologickému podbarvení „výchového“ působení), mají i své meze, hranice. Určité okolnosti či danosti moudře neumožní to, aby za stejného působení byli všichni dospělí jedinci stejní. Kromě záměrného působení ze strany společnosti ovlivňují jedince jeho další životní okolnosti jako např. genetická dispozice, zdravotní stav, osobnostní nastavení, zvláště emocionálnost, souhrn vlivů všech prostředí ve kterých pobývá, vyskytuje se. Tato třetí a důležitá strana trojúhelníka - personalizace či individualizace, vyjadřuje fakt, že vliv společnosti na osobnost jedince není nutně unifikuující a nechává dostatečný svobodný prostor k sebe – určení, který je jedinci k dispozici.

6.1.2.1 Kultivační procesy v primární nespecifické prevenci a jejich činitelé

Otázka, před kterou stojíme nyní zní takto: jaké postavení mají uvedené procesy v primární nespecifické prevenci zneužívání psychotropních látek? Svou pozornost obrátíme k zamyšlení kdo v praxi a konkrétně uplatňuje a garantuje požadavek výchovy.

Podobnou otázku si na přelomu 19. a 20. Století, v době debat o konstituování pedagogiky jako samostatné vědy položil W. Stern a určil čtyři hlavní typy pedagogických pracovníků: filozofy, didaktiky, sociology a psychology (Čtverák in Sborník o výchově, 1999). Od té doby došlo ke konstitování dalších vědních oborů, které podávají další důležité a mnohé dílčí poznatky o tom co je to výchova, k čemu slouží a kdo ji uplatňuje. Jde především o pedagogiku a je třeba k pedagogickým pracovníkům doplnit pedagoga. Pokud jde o teoretické zpracování tématu výchovy, je pouze u pedagoga výchova cílem vědeckého bádání. U všech dalších souvisejících (psychologie, didaktika, sociologie, filozofie, antropologie) je výchova opravdu chápána jako cesta k vysvětlení a pochopení jiných vědeckých cílů.

Ve výchovné praxi – praktickém uplatňování poznatků věd - je však situace složitější. K lepší orientaci v institucích, které se výchovou zabývají použijeme klasické schéma, vycházející teorií fázování lidského života, z odlišných životních stádiích. Opírat se přitom budeme o dělení inspirované fázováním Eriksona, Piageta a Junga, o sedmiletý cyklus.

6.1.2.1.1 Rodina

Jako první výchovná instituce se kterou jsme se každý setkali hned po svém narození a dominantní postavení při enkulturaci si udržela do 7 let jedince je **rodina**. Rodina je sociokulturní instituce

provázející lidstvo v nejrůznější podobě od pravěku. Její forma a náplň téměř nepředstavitelně variuje po celé věky na celém světě. Pravdou je, že rapidních změn a skoků tato instituce prodělala mnoho, ale ty, které jí dávají dnešní podobu v naší (západní euroamerické) kultuře se datují posledními 50 – 100 lety. Pokud se pokusíme shrnout to, co podle nás dnes rodinu definuje, dojdeme k několika znakům, které různě formulované, nalezneme u většiny odborníků. Rodina je sociální skupina vzniklá na základě manželství a rozvoje pokrevního příbuzenství či vztahu adopce. Obvykle žijí její členové ve společné domácnosti, vztahy uvnitř rodiny jsou neformální a výrazně založené na emocionalitě. Ústředním prvkem rodiny je dítě, které v rodině získává identifikační vzory, seznamuje se s přepokládanými nároky společnosti, s chováním pro mužskou a ženskou roli. Učí jedince reagovat žádoucím způsobem v procesu integrace a umožňuje mu i praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince a poskytuje mu společensky žádoucí normy. Podílí se na vytváření postojů k okolí i sobě samému.

Pokud se zamyslíme jaké jsou ty nejpronikavější změny, můžeme spolu s velkým množstvím odborníků zaznamenat tyto:

- snižující se počet dětí mnohé z procesů, personálních interakcí, které dříve v rodině probíhali přirozeně, znemožnil. Pro dokreslení, při 6,8,12 dětech je umění jednat s mladšími i staršími dívkami či chlapci nasnadě, při dvou nemožný. V současné chvíli je nutné mnoho dovedností získat mimo rodinu
- ztráta provázanosti nutnosti získat obživu a životem rodiny, za prací se běžně dojíždí, děti často přesně nevědí co rodiče v práci dělají. Děti jsou obecně méně vtahovány do obživy a chodu rodiny. Jejich provázanost a spojení s rodinou a s tím spojená odpovědnost a důležitost pro rodinu je definována jinak
- omezení mezigeneračního soužití a nižší provázanost s širší rodinou: každodenní soužití s prarodiči není běžné a není chápáno, jako žádoucí, což vede ke zvýraznění diskontinuity, popření návaznosti a omezení platných a tradičních životních strategií. Širší rodina není vnímána jako významná. Tento proces snižování významu příbuzných má svůj dopad v mnoha oblastech. Uvedeme např., že se tím zvyšují nároky na samotné manžele, jsou odkázáni ve všech potížích více méně jen na sebe; snižuje se míra sociální pomoci, ale i kontroly, což vše vede k vyšší míře ohrožení samotné rodiny
- nabídka jiných možností osobního naplnění mimo rodinu: zvýšení autonomie jedince, zdůrazňování práva na osobní štěstí spolu s širší nabídkou (kariéra, cestování apod.) snižuje chuť a pocit nutnosti se omezit „obětovat se“ kvůli celku, rodině, tím se popírá očekávání nutného udržení rodiny „za každou cenu“ a trvalosti vztahu.
- minimalizace rodinou společně tráveného volného času s minimálním podílem kulturních aktivit
- postmoderní rozrušení tradičního chápání ženské a mužské role a tím i role matky a otce: možnost a nutnost znovu a znovu definovat své postavení v rodině nutí muže i ženy více a stále

komunikovat, definovat svá práva a požadavky, což odebírá mnoho energie ve vztahu k orientaci na děti a jejich všestranné zabezpečení dětí

- legitimita intimního předmanželského vztahu: větší počet intimních partnerů před svatbou umožňuje uvažovat tak, „že můj partner nemusí splňovat mé požadavky na otce-matku mých dětí“. Tato tradiční vazba trvalého intimního partnerství na jeho přirozené možné důsledky – děti – je rušena a vede zprostředkovaně k mnoha důsledkům, jako je např. odsouvání rodičovství na pozdější dobu /mít víc času jeden pro druhého a své vyžití/, nebo to, že dítě není nutně důvod ke svatbě/ to že jsi otec, matka ti nemusí zaručit místo po mém boku automaticky
- postmoderní relativismus v přijímání pravidel a norem chování pro jednotlivé věkové skupiny a s tím absence jasných a závazných iniciačních obřadů nastolujících radikální změnu v chování dítěte a dospělého

Uvedené změny jsou odlišnými autory vnímány a hodnoceny odlišně. Pro mnohé jde o pouhý vývoj, který vede k nutnosti redefinovat to, co rodina je. Naléhavě se tato nutnost projevuje v souvislosti s otázkou zpracování (přijetí či odmítnutí svazku homosexuálně orientovaných jedinců) postavení manželství a jeho odlišnosti od rodiny. Mnozí však současný stav vnímají stav jako kritický a krizový. Obecně lze konstatovat, že vnější vlivy působící na rodinu zesílily. Mezi vnější vlivy, které na rodinu kladou nové a vyšší nároky, kterým není vždy dostát patří například: zvýšení celkové životní (sociální a ekonomické) nejistoty, složitější a problematičtější orientace v životních situacích. Již při zmínce o určitých změnách uvedených dříve v textu bylo naznačeno, že povětšinou jsou hodnoceny spíše jako ohrožující, působící z vnějšího prostředí na rodinu, která není schopna sama zajistit to, co se od ní dosud požaduje, nedostává nárokům, které jsou na ni kladeny.

Ať si o stavu současné rodiny myslíme cokoliv, nic lepšího v této historické době a našem regionálním položení k naplnění jistých individuálních a společenských potřeb není k dispozici. Shrňme, že mezi základní potřeby, jejichž saturaci v rodině společnost a jedinci hledá jsou:

- potřeba stimulace a poskytování podnětů
- potřeba učení, nabývání zkušeností, informací
- potřeba bezpečí, jistoty a emocionální odezvy
- potřebu společenského uznání, uplatnění a pozitivního hodnocení
- potřeba vytváření životní dráhy a perspektivy

Pokud při popisu současného stavu rodiny použijeme funkcionalistický přístup, můžeme stručně říci, že dochází ke změnám a problémům v mnoha funkcích, které rodina měla a má. Funkce rodiny můžeme vnímat ve dvou směrech. První směr určuje funkce rodiny ve vztahu k jedinci a jeho požadavkům. Jde jak o zajištění existenčních podmínek k životu pro nového jedince, především o zajištění ochrany, bezpečí, potravy apod., tak o zajištění existencionálních podmínek, především životní jistoty, důvěry, lásky a podpory. S posledně uvedeným souvisí i pomoc při orientaci ve světě, formování hodnotového žebříčku. Ukazuje se podle mnoha našich a světových výzkumů, že právě toto je skutečně velký

nedostatek dnešní rodiny. Druhý směr se zaměřuje na funkce rodiny ve vztahu ke společnosti. Prostřednictvím rodiny si společnost zajišťuje nejen kooperující pracovníky, ale především odpovědné členy občanské společnosti, na které v rámci stále se měnící globalizované společnosti spoléhá více než kdy dříve a pouze jejich každodenní ostražitostí a korekcemi lze minimalizovat negativní dopad globalizace na život každého jedince.

6.1.2.1.1 Funkce rodiny

Jednotlivých funkcí je jistě možno popsat mnoho, obecně většina odborníků shodne na těchto: **biologická** - ať od rodiny její členové očekávají sebevíce, je vždy jejím posláním zajištění rodu, jeho pokračování. Její biologicko-reprodukční rovina hraje důležitou roli i v soužití partnerském – manželství, protože to je udržuje společensky schválenou podobu sexuálního soužití

emocionální – rodinu vždy tvoří jedinci s jistou osobností a tím i vlastní emoční jedinečností jejíž naplnění, rozvinutí a ocenění každý z členů rodiny očekává a v ideálním případě získává a současně to samé nabízí těm dalším a v ideální případě jim skutečně poskytuje

domestikační – každý z členů rodiny v ní hledá svůj „přístav v bouřích života“, svou „jeskyni, úkryt proti nepohodě a nebezpečí světa“. Rodina nabízí prostor, kde hledají její členové jisté existencionálního ukotvení, nalezení „svého místa pod sluncem“ a utvoření lidské stability na základě vědomí „sem patřím, tady jsem doma a tady se mě vždy zastanou a pomohou mi ať se stane cokoli“

ekonomická – každý z členů od rodiny též čeká určité existenční zázemí. Tato funkce bývá často jak podhodnocována (to, kolik času, energie věnuji hmotnému zabezpečení rodiny skutečně svědčí o tom, jakou důležitost pro mě má a v určité fázi svědčí o odpovědnému vztahu k rodině) tak nadhodnocována (hmotný blahobyt nenahradí ostatní funkce rodiny, není rozhodně vše a není samospasitelný)

výchovná – tato funkce je z pohledu našeho oboru a i zaměření práce stěžejní, jde v ní právě o přípravu mladé generace pro život na „vlastních nohách“. Je zcela zaměřena na dítě, na jeho začleňování do společenských vztahů a na nacházení vlastního místa na zemi. V duchu našeho základního tématu – výchovy a její praktických projevů nás bude zajímat z funkcí rodiny především tato. Právě na problematice psychotropních látek se ukazuje, že převládající výchovné styly, výchovné strategie předávané z generace na generaci v této historické situaci přestávají platit a stačit. Dnešní generaci rodičů chybí informace, zkušenosti k tomu, aby byl nalezen vhodný výchovný přístup tím však opět narůstá význam dalších výchovných institucí např. školy a všech dalších institucí výchovné péče.

6.1.2.1.2 Výchovné styly

Pokud uvažujeme o stylu výchovy, pokoušíme se zachytit obecné znaky výchovného působení výchovného činitele (rodiče, popřípadě učitele, vychovatele či jiné výchovné instituce) typický pro

daný region, zemi a dobu. Na rozdíl od nahodilosti výchovných situací, různosti výchovných metod a prostředků postihuje podstatné (časté a trvalé) znaky výchovného přístupu a postupu. Teoretici výchovného působení, podle jednoho z našich předních a prvních odborníků prof. Čápa, pozorují hlavní tři jasné a výrazné možné styly výchovy – autokratický, liberální, integrační. Nutno podotknout, že toto není jediný možný přístup k zachycení palety výchovných přístupů. Můžeme se setkat se složitějším a realitě snad bližším tříděním podle mnoha dimenzí např.: síly řízení, komponentů požadavků a volnosti, emočnímu vztahu k dítěti.

Autokratický styl je charakterizován bezvýhradnou poslušností, slepé kázně, drilem. Často bývá přičítán tradičním, patriarchálním rodinám, na nepodobným těm z minulého století na malém městě. Při autokratickém stylu vychovatel mnoho přikazuje, hrozí a trestá, málo dbá na přání dítěte, na jeho přání, individuální zvláštnosti a jednoznačně určuje činnost dítěte svými zkušenostmi, názory a rozhodnutími. Tento styl je samotnými dětmi negativně přijímán, bývají agresivní, vzdorovitě přijímající autoritu, obvinují druhé, ale často v dospělosti vnímají pozitivní momenty jako samostatnost, kritičnost vůči autoritám.

Liberální styl je charakterizován bezvýhradným podřízením dětem, vycházením vstříc a lichocením. Často bývá přičítán současnému typické americké rodině nižší střední třídy. Při liberálním stylu vychovatel řídí děti málo nebo vůbec ne, neklade žádné výchovné požadavky a nekontroluje netrvá na žádných minimálních povinnostech. Můžeme se setkat s tím, že samotnými dětmi je v určité fázi považován za velmi přijatelný a vhodný i když při dospívání přiznávají ze vnímají negativní momenty- nepřípravenost na život, malou schopnost organizovat si život, chaos, velké očekávání od druhých.

Integrační (často se hovoří o demokratickém) styl je charakterizován podněcováním a podporou a působením vlastním příkladem. Projevuje se porozumění pro děti, jejich spontánní zájmy, potřeby, problémy, individualitu. Můžeme se setkat s tím, že tento styl je považován za žádoucí a ideální, jako nejlepší v tom, že připravuje harmonické, komplexně rozvinuté jedince.

Často se očekává, že posledně uvedený styl bude prezentovat škola, jako kompenzaci dvou předešlých, které současná společnost považuje za nevhodné a překonané.

Přímo ve vztahu k ústřednímu tématu předložené práce se prezentuje tzv. *farmako-filní, farmako-fobní* styl výchovy. Jde o odlišení stylu výchovy ve vztahu k péči a odpovědnosti za zdraví či léčbu. Je to označení relativně nové a taktéž nepatří k vědecky definovatelným.

Farmakofilní styl výchovy je charakterizován tím, že odpovědnost za starost o sebe sama o pocit zdraví, štěstí, harmonie přenesen ve svém důsledku vně jedince - na prášek, medicínu, lék. Jde se ale ještě dál a ve své podstatě vede k přenesení odpovědnosti za sebe na celé okolí, na bližní v tom lepším případě a na hmotné věci v tom případě horším. Je ti mizerně -vem si prášek, jdi za tím a tím, kup si něco pěkného. Nejsou vedeny k tomu zkusit pracovat sám na sobě, něco se sebou dělat. To vede k tomu, že je-li hodně mizerně, proč nezkusit psychotropní látku, ať ona mě z toho dostane.

Farnako-fóbní styl je jistým opakem, charakterizovaný tím, že člověk musí být silný a samostatný a vůbec nepotřebovat nijakou pomoc, žádné „berličky“. U rodičů, a tomto případě spíše otců, je tento styl odůvodňovaný tím, že „život se s nikým nemazlí, a nikomu nic zadarmo nedá“, a „jen silnější má šanci“. Je možné jej charakterizovat takto: To musíš zvládnout sám, to nic není, „kluci“ nebrečí. Pilulky, léky, prostě pomoc je pro „sraby“. To vede u dítěte buď k jistému velikášství, „dělání ramenou“, siláctví či naopak k pocitu absolutní nedostatečnosti. Často ale dochází k jakémusi průmětu obou. Cesta ke konzumaci psychotropních látek je takto také možná.

Ukazuje se, že to jestli „naše děti“ budou či nebudou „brát drogy“ není zcela závislé na tom, zda si o tomto tématu s nimi budeme povídat, jaký vztah slovně k psychotropním látkám zaujímáme my sami. To nesdělitelné, co samy vidí každodenně, to jak se k nim chováme, jak se chováme ke svému okolí vůbec a možná trochu překvapivě, to jak se chováme především sami k sobě rozhoduje.

Snad především to, kde a jak hledáme pomoc, oporu či podporu rozhoduje, jak se ve chvíli, kdy budou potřebovat podporu zachovají a i zda budou schopny samy pomoc druhým poskytnout.

Zcela specifický fenomén, který ve vztahu výchova – drogový problém byl popsán je pojem drogová máma. Tento pojem, ač je definován velmi neexaktně a intuitivně dává nahlédnout celkem závažnou rovinu problému zneužívání psychotropních látek.

Jde říci, že „drogová máma“ je jistým označením stylu výchovy, pro které je charakteristický strach, neadekvátní péče, kontrola. Jakoby vztah rodiče-matky uvízl někde mezi 3-5 rokem života dítěte. To, že dítě je starší, dospívá či je až skoro dospělý nehodlá či neumí akceptovat.

Tento stav je matkou považován za žádoucí -vždyť dělá jen to, k čemu byla od malička vychovávána a co se po ní od ní vždy vyžadovalo - pečuje se vši láskou o své dítě. Dítě tento styl výchovy považuje za peklo, rodičovský teror a jak jinak reaguje agresí jak skrytou, tak otevřenou, namířenou jak proti rodičům, především matce, tak často proti sobě samému. Dítě truceje, vzdoruje, bojuje, trestá.

6.1.2.1.2 Škola

Další institucí, která v procesu výchovy má své místo u všech jedinců po 6-7 roku je již zmíněná **škola**. Za rysy této instituce, které ji definují a jsou nejčastěji zmiňovány jsou: zabezpečení výchovy a vzdělávání nové generace jako nutného prvku přípravy pro výkon povolání. Ve škole jako instituci je možné pozorovat vyšší míru formálnosti vztahů účastníků těchto procesů především prostřednictvím přítomnosti autority učitele - vychovatele, jako zástupce společnosti, jejích požadavků na chování, jednání a výkon, dodržování určitých norem a přijetí určitých hodnot. Tato instituce je též definována i nutností a možností objektivního posuzování - hodnocení jedince na základě jeho podaného výkonu. Je zde přítomen prvek vrstevníků – třídy, jako další sociální skupiny mající zvláštní postavení při vývoje jedince a tvorbě jeho sebepojetí.

I tato instituce plní v různých kulturách odlišné úkoly a mění se její organizace, obsah – náplň a metody práce s dětmi. Situaci dnešní školy opět nemůžeme vidět jako vyhovující a i v ní se projevuje

mnoho z mnohokrát artikulovaných problémů dneška. Jde o značně exponovanou instituci a to především proto, že se v ní střetá mnoho protichůdných tlaků. Škola musí dostát požadavkům praxe a reálného života. Položíme-li spolu s učiteli otázku, co jsou to ony požadavky, po kterých volá praxe a co se čeká, že si děti ze školy odnesou, zjistíme, že konkrétní náplň vzdělávací a výchovné činnosti – dnes často tyto pojmy nahrazuje mnoho odborníků pojmem edukace - není snadné definovat. Dochází k nárůstu objemu poznatků všech vědních oborů a není jasné stanoveno, které z nich mají být adekvátní a přiměřenou formou podány dětem, protože jsou nutné k naplnění jisté kvalifikační funkce školy, a vedou k podpoře podání kvalitního pracovního výkonu. Otázkou dneška, která před školou stojí se zdá být, jak zprostředkovat stále rostoucí objem poznání a určit které informace jsou bezpodmínečně nutné pro možnost uspět na odborném a pracovním poli. Ukazuje se, že tradiční encyklopedické chápání školního vzdělání není udržitelné a že pozvolna přechází od kladení důrazu na slovní předávání a následnou slovní či písemnou reprodukci informací, k rozvoji dalších dovedností potřebných k umění informace vyhledávat a zpracovávat, třídit a hodnotit.

6.1.2.1.2.1 Funkce školy

V dnešní globalizované společnosti je stejně složité naplnit i další dvě funkce školy – **personalizační a socializační**.

Funkce personalizační plní nutnost formování jedince k samostatně jednající osobnosti, a projevuje se jako jistá pomoc vyjít z toho co nám nabízí a učí rodina a překročit její stín a najít své vlastní místo na slunci. V této funkci jde i o to umožnit a podchytit ty individuální rysy, dispozice, zájmy, talenty, potřeby dítěte, které rodina neodhalila a nemá možnost na ně přiměřeně reagovat. Škola přispívá k utváření individuality a stimuluje osobnostní rozvoj.

Funkce socializační je o tom, že škola má další a i účinnější mechanismy, jak působit na začlenění jedince do společenských a interpersonálních vztahů. Škola se též spolupodílí na utváření sociálně psychologických dovedností umožňujících začlenění jedince do sítě osobních, pracovních a obecně mezilidských kontaktů. Jsou zde přítomné nové socializační činitelé – učitel a učitelský sbor, vrstevnické skupiny ve školní třídě a skupin ostatních žáků školy a v neposlední řadě i ostatní dospělí (vychovatelé, vedoucí zájmových kroužků apod.)

Socializace uskutečňovaná školou se zaměřuje především na:

- sebeovládání, kontrolu a zpracování vlastních projevů emocí
- záměrné soustředění pozornosti ve chvíli kdy to vyžaduje okolí a na věc, na kterou označí okolí
- systematickou a cílevědomou práci a podání výkonu a přijímání hodnocení vlastního výkonu
- dodržování pravidel společenského styku
- vytváření vztahu ke spolužákům a umění soužití s jinými jedinci, prožití pocitu sounáležitosti se skupinou a umění podřízení se skupinovým cílům a vytváření emočních vazeb na jiném než pokrevním základě

- respektování autority učitele a vyrovnání se s autoritou jako takovou
- odpovědnost za své chování, umění nést důsledky porušení pravidel, vyrovnávat se s názorem skupiny na vlastní chování

Obě funkce můžeme sloučit v určitou *funkci integrační*, protože v obou jde o propojení přípravy pro povolání, pro život v rodině a pro život v politické a veřejné sféře. Velkou otázkou dnešní doby a výzvou pro školu je jistý trend ovlivňující možnou podobu budoucnosti a tím je nárůst životní komplikovanosti, požadavků na stále vyšší výkonnost a nutnost ovládat mnohé ze složitých technologií, která působí, že stále větší počet málo, ale i průměrně nadaných lidí je vytlačován z běžné životní aktivity, ztrácí perspektivu.

Institute školy v dnešní situaci se snaží vyjít vstříc jak zájmům rodičů – jejich socioekonomickému postavení a od něj se odvíjejících odlišných očekávání toho, k čemu jejich dítě škola připraví, tak potřebám a možnostem dětí, jejich schopnostem a předpokladům získat adekvátní kvalifikaci a zaujmout tak zasloužené a chtěné místo ve společnosti a to vše pod jistým tlakem požadavků společnosti, vzrůstajících nároků na úspěšnost jedince na trhu práce a relativizace obecně závazných hodnot a norem. Učitel stále hůře odhaduje budoucí trendy a jeho možnost připravit své žáky tak, aby byli s to dostát požadavkům a čelit nástrahám budoucí doby má své limity. Učitel v kontextu současné společnosti nemá snadnou úlohu a zdá se, že na svou úlohu uvádět do života, vychovávat začíná rezignovat.²² Má k tomu bohužel několik pádných důvodů:

- sám je součástí dnešního světa a nemá vždy dostatek poznatků, prostoru k tomu, aby udělat určitý úkrok a umožnil si tím na dění kolem sebe nahléd.

Orientace ve světě, společnosti a kultuře jako prvotní podmínkou toho adekvátně do ní děti uvést je natolik složitá, že učitel potřebuje pomoc. Poznátky našeho oboru se zdají být pro přípravu učitelů budoucnosti nutné a orientace v kultuře důležitou složkou odborné přípravy učitelů a jejich profesních kompetencí

- svou profesní a odbornou prestiž nemůže již dále opírat pouze o odborné znalosti a morální autoritu.

Je stále více nucen být profesionálem práce s dětmi, mládeží a lidmi všeobecně – kolegy, rodiči apod. Je stále častěji nucen odargumentovávat svoje přesvědčení jak rodičům, jejichž zájem bývá případ od případu odlišný, tak svým svěřencům – dětem, jež si jsou pevně vědomy svých práv a nutnosti ctít jejich svobodu, vlastních povinností již méně. Didaktické dovednosti a znalosti nemohou stačit a pedagogicko-psychologické dovednosti nabírají na důležitosti v rozložení profesních kompetencí učitele.

6.1.2.1.3 Vrstevnické skupiny

S institucí školy souvisí i další ze socializačních činitelů – **vrstevnické skupiny**.

²² Příloha č.20

Tento činitel je definován a vymečován vůči ostatním těmito charakteristickými rysy:

- jejich možný výchovný efekt není primárně přítomen, je k němu potřeba citlivého přístupu dospělého – učitele, vedoucího, trenéra atd.
- nad formálními normami a hodnotami převažují hodnoty a normy neformální, implicitní povahy vyjadřující svébytnost každé jednotlivé skupiny mládeže. Často se proto setkáme s tím, že se hovoří o subkultuře mládeže a s jejím podrobnějším členěním a odlišením jednotlivých vyhraněných skupin
- jsou zdrojem informací, dovedností a podporou poznávacího vývoje
- jejich vznik je více méně náhodný a je daný: navštěvováním stejné školy, blízkým bydlištěm, shodnými zájmy a podobnou osobnostní strukturou
- přispívají k rozvoji sociální stránky osobnosti (empatii, komunikaci, kooperaci atd.)
- prohlubují a strukturují sociální zkušenost, s jejich pomocí se rozvíjejí mezilidské interakce a vztahy
- formulují a rozvíjejí dovednosti, návyky, postoje, které se projevují v reálném životě jedince, působí jako cvičné pole pro způsoby chování jedince
- jsou zdrojem pozitivních prožitků a emoční podpory stejně tak jako zraňující zpětné vazby a v obou případech mohou poznamenat a ovlivnit schopnost začlenit se do kolektivu po dlouhou dobu a není výjimkou, že na celý život

Jak bylo již několikrát v rámci práce naznačeno, kohezivita mladých lidí je určujícím faktorem při přejímání specifických způsobů chování. Můžeme mluvit o subkulturách mládeže, a to proto, že je třeba vzít v úvahu odlišnost hodnotových preferencí, akceptování či zavrhování určitých norem, odlišnost životních stylů různých vrstevnických skupin. V rámci vrstevnických skupin je potřeba při tvorbě potencionálních preventivních programů diferencovat a s odlišností počítat. Po roce 1989 v našem regionu došlo k významné odlišnosti životní situace a životního stylu mladých a to nakolik, že můžeme mluvit o generační změně. Což se projevilo v nepřípravenosti dospělých - laiků a do značné míry i odborníků - na celou složitou problematiku psychotropních látek .

6.1.2.1.4 Media

Poslední a značně problematickým socializačním činitelem jsou **média**.

Současná doba je často vnímána jako doba převratného nárůstu toho čemu se zkráceně a ne vždy korektně říká prostředky mediální komunikace – zkráceně média. Technologický pokrok na tomto poli způsobil rozvoj, který jak bylo v předešlých kapitolách již reflektováno, není jen a pouze pozitivní. Mnoho bylo napsáno o škodlivém vlivu jistého umělého prostředí – virtuální reality, která je medii vytvářena, mnoho odborníků ve stejném prostředí vidí potenciál k určitému vývoji a rozvoji lidských možností. Vzhledem k tématu této kapitoly jsou však media tím socializačním činitelem, který potencionální výchovnou dimenzi ze své povahy mít nemůže i když zároveň jeho vliv na mládež

vzrůstá. Knihy, tisk, časopisy, televize, rádio, internet – to vše v nejširším chápání považujeme za media. Všechna tato media jsou zdrojem informací o tomto světě, ze všech je možné získat poznatky. Problém je, že v současné době jsou všechna media vedena jinými zájmy než je podání relevantních a pravdivých informací. Osvěta a kultivace, principy, se kterými jsme se mohli v určitých dobách a v některých z médií setkat jsou přehlušeny a nahrazeny principy sledovanosti, zvyšování nákladu, množení zisku. Uvedená skutečnost je způsobena principem, na kterém media fungují, kterou různí odborníci nazývají odlišně, ale vžilo se pro něj označení masová komunikace. Označení komunikace je nepřesný, jisté hlavní rysy uvedeného procesu komunikaci připomínají, další nikoli. Tím zásadním, co definuje masovou komunikaci je snaha zaujmout co možná nejširší veřejnost - publikum nemožnost, či jen možnost minimální pracovat se zpětnou vazbou – ověřit pravdivost, či správnost pochopení, předat svůj názor, mít vliv na další průběh komunikace.

Na počátku je původce sdělení – v převážném počtu případů to je instituce s určitými záměry a cíli (vydavatelství, TV, agentura, apod.). Tyto záměry a cíle nejsou příjemci sdělení známé, což způsobuje jisté alibi původci k tomu, že smí sdělovat a komunikovat cokoli, co není v přímém v rozporu s jedinou formální normou – zákonem.

Samotné sdělení má svůj obsah - co se sděluje a svou formu - jakých prostředků ke sdělení se užívá. Díky odtabuizování mnoha témat a rozvoji technologií je na tomto poli možno téměř vše, co fantazie původce sdělení dovolí a co neporušuje zákon.

Příjemce sdělení je při tomto typu komunikace veřejnost jako taková, respektive vždy její určitá část často označovaná za cílovou skupinou. Mládež, jako cílová skupina masové komunikace, má ze své povahy určitá specifika: malé životní zkušenosti, otevřenost všemu novému, ovlivnitelnost.

Líbivost podání a atraktivita témat presentovaných médiu směrem k mládeži jako cílové skupině je i důvodem, že k médiím mladí snadno inklinují a normy a vzory medií presentované jsou přijímány často zcela nekriticky. Zde je i hlavní důvod, proč můžeme mluvit jen o vlivu médií na mládež stěží o socializačním působením a výchovné působení musíme vyloučit zcela.

Média sama ze své povahy s nutností působit na mladé směrem ke společnosti, podporovat jejich vrůstání do kultury nepočítají. Uvedená fakta je možno konfrontovat s teorií tzv. kultivační (G.Gerbner et al., 1986;1992; N.Signorielli, M.Morgan in Slaměník, Výrost, 1998), která nehovoří sice vůbec o kultivačním potenciálu medií, ale obecně zkoumá vliv sdělovacích prostředků, respektive především televize. Jak uvádí Janoušek, Slaměník v Aplikované sociální psychologii, výzkumy související s touto teorií se v šedesátých letech v USA zabývaly vlivem násilí na obrazovce. Zásadní a přesvědčivý výsledek tato vědecká výzkumná snaha na tuto otázku nepřinesla, ale jistý vliv medií na tvoření názorů, především u silných diváků a slabších osobností prokázala. Bylo potvrzeno, že televizní programy ovlivňují názory diváků a jistě mohou názory i kultivovat a souvislost se socializací mají. Tento vliv či účinek je zesilován a podporován a silnější tehdy, je-li obraz světa podáváný televizí potvrzován zkušeností z reálného a běžného světa. Pokud vztáhneme posledně uvedené na možné preventivní působení medií, jeho účinnost je ještě složitěji predikovatelná, ověřitelná.

6.2 Shrnutí

Je jasné, že jisté celospolečenské procesy, tak jak byly v předešlých kapitolách popsány způsobily určité sociokulturní změny a to na mnoha úrovních. Ve vztahu ke zneužívání psychotropních látek se jako kritická jeví dezintegrace institucí jako rodina a škola, které do značné míry na jisté své funkce rezignovaly. Vymezení prostoru pro kulturologickou prevenci bude v hledání jisté alespoň mírně institucionalizované možnosti vstupovat do života jedince s jistým cílem zaplnění sociokulturní mezery vzniklé mezi tím, co je rodina a škola schopna nabídnout a tím, co vše mladý člověk v dnešní rychle se měnící době potřebuje získat.

Z pohledu kulturologa je jasné, že každý, kdo vstupuje do kontaktu s mladou generací chtě nechtě participuje na procesech v této kapitole popsaných. A právě na tom, jak se daří naplnit jejich skryté poslání závisí budoucí podoba kultury jako takové a v nejširším možném uchopení tohoto termínu.

Snaha našeho oboru vstupovat do primární prevence je definovaná doplněním a rozšířením čistě psychologického a pedagogického působení o rozvoj a stimulaci takových lidských dovedností a schopností jako je sdílení a sdělování, interpretace a presentace, díky kterým je kultura přenosná a stále živá a je vedena snahou o stimulaci procesů enkulturace a socializace.

Jak je patrné, není snadné nalézt přirozený prostor pro kulturologicky orientovanou prevenci. Jistá platforma je presentována v následující kapitole.

7 Praktická část: Praktická ukázka kulturologicky orientovaného preventivního programu

7.1 Obecná východiska pro praktickou aplikaci kulturologie do primárně preventivních programů

V předešlých kapitolách jsme zformulovali teoreticky problém kultivačně – výchovného procesu dneška. Shrnutý a stručně definovaný zní takto: 1 – krize výchovy v rodině (rodina jako nejpřirozenější činitel kultivace a výchovy jedince v masovém měřítku nestačí reagovat na složitější situaci života v globalizovaném světě) 2 – škola jako instituce není ochotna a schopna ve větším měřítku za kultivaci a výchovu jedince převzít odpovědnost 3 – neadekvátně vzrostl vliv a význam médií při formování a utváření osobnosti mladých lidí.

Otevírá se tím velký prostor pro redefinici a formulaci nové náplně činnosti takových institucí, které mohou mít vliv na průběh socializace a enkulturace mladých lidí a při tom nejsou nijak zásadně propojeny s rodinou či školou. Takto vymezený prostor současně umožňuje naplnit apel artikulovaný v předcházejících částech práce a to ten, že kulturolog má předpoklady intervenovat v procesech enkulturace a socializace, ale praktická forma a obsah této intervence musí být pečlivě zváženy. Toto pečlivé zvážení obnáší určité výzkumné úsilí. Následující empirická část se zaměří na presentaci takového experimentu, který by po vyhodnocení vedl k tvorbě preventivního programu, ve kterém by přední úlohu hráli lidé vzdělaní kulturologicky .

Při vypracování možného kulturologicky orientovaného primárně preventivního programu je možno vyjít z obecných doporučení při tvorbě preventivních programů, tak jak byla v předešlé kapitole presentována.

Jako první podmínku splnění požadavků kladených na uvažovaný program je a)jeho institucionální zakotvení mimo školu a rodinu a b)orientace na volný čas mládeže.

Institucí pracujících s mládeží ve volném čase existuje celá řada. Roste jejich počet, stoupá celková finanční dotace jim věnovaná nejrůznějšími organizacemi a často se mluví nyní o zvyšující se důležitosti tzv. zařízení pro výchovu mimo vyučování.

Uvedená zařízení je možné definovat, jako takové instituce (zařízení, sdružení apod.), které jsou zaměřeny, vybaveny a koncipovány k poskytování odborné výchovné péče především ve volném čase mládeže, mimo vyučování.

Zařízení pro mimoškolní výchovu je možné klasifikovat:

- podle funkce kterou plní
- podle cíle působení, který si kladou
- podle charakteru práce se svěřenými dětmi
- podle možnosti a míry spolupráce s dalšími odborníky
- podle frekvence setkávání s dětmi
- podle míry dostupnosti v regionu

- podle míry formálnosti kontaktu
- podle míry formálnosti vztahu vychovatel - frekventant
- podle míry dobrovolnosti kontaktu
- podle potencionálu místa kontaktu s dětmi
- podle lidského nasazení pracovníků
- podle finančních možností zřizovatele

Mezi nejrozšířenější taková zařízení patří:

- školní družina
- školní klub
- středisko volného času
- domy dětí a mládeže
- dětské domovy
- zařízení preventivně výchovné péče
- zařízení náhradní péče
- zařízení léčebné a resocializační péče

Zcela zvláštní kategorií jsou celospolečenské zájmové organizace

- sportovní kluby
- celospolečenské mládežnická hnutí

Uvedené třídění je schematické a pouze informativní. Mnohá z uvedených zařízení plní stejné funkce a mají stejné cíle. Liší se pouze metodami práce s mládeží. Některá z uvedených zařízení nemají práci s volným časem jako svou hlavní náplň, ale nemohou se uvedenému fenoménu vyhnout.

Je třeba ovšem vnímat a respektovat specifika jednotlivých zařízení. V zájmu uspokojení potřeb co nejširšího počtu mladých je hledat a pokoušet se o vznik nových - moderních typů zařízení pro kultivované trávení volného času. Poslední dobou jsme svědky rozvoje uvedeného uvažování. Je ale třeba zvážit zda finančně náročné budování a vznik moderních tzv. U ramp, skate parků apod. není více než novou cestou zvýšení rizika výše uvedených disharmonujících tendencí mládeže. Je i v zájmu jednotlivých regionů a jejich snahy udržet své mladé v rámci rozvoje občanské společnosti využívat sociokulturního potencionálu lokality a podporovat vznik nových zařízení reagujících na konkrétní situaci v místě vzniku.

Z uvedených nabídek zařízení přicházející v úvahu nejlépe potřebě kulturologicky orientovaného primárně preventivního projektu vyhovuje instituce školní klubu. Důvody proč tomu tak je budou uvedeny níže.

7.1.1 Školní kluby.

Naši pozornost však budeme nejdříve věnovat školním klubům obecně, protože jde o typ zařízení, které skýtá velké možnosti a svou povahou je smýšlení a uvažování kulturologa velmi blízké a proto i pro nás skýtá velké možnosti uplatnění.

Školní kluby by měly svou koncepcí sloužit jako reakce na výše shrnuté body problematických tendencí a reagovat tak na relativně novou potřebu současného výchovně – kultivačního systému. V terminologii preventivních snah jde o minimalizaci tzv. „výchovy ulice“, jako předstupně rizikového chování. Klub slouží jako shromažďovací místo s maximální eliminací nežádoucích vlivů, jako ochrana před sociálně-patologickými jevy (drogy, kriminalita, vandalizmus), jako místo neformálního kontaktu mladých.

7.1.1.1 Obecná charakteristika školního klubu.

Školní klub má velmi dobré předpoklady k pravidelnému a každodennímu pedagogickému ovlivňování volného času žáků. Pracuje se převážně žáky od 6. tříd ZŠ, žáky II.stupně nebo od prim v případech víceletých gymnázií. V zásadě se pracuje se studenty vyšších ročníků a zcela zásadně na principu dobrovolné docházky. Žáci rozhodují samostatně o jednotlivých typech činností, spolupracují s vedoucím klubu při přípravě týdenních programů. Náplň činností je natolik pestrá, aby si každý žák mohl vybrat činnost dle svého přání. ŠK poskytuje žákům více volnosti a samostatnosti v souladu s respektováním věkových zvláštností. Zachování jednotného režimu dne pro žáky není možné, protože mají odlišný rozvrh hodin i různou míru účasti v zájmových činnostech mimo svoji školu.

Jako velice důležité se ukazuje, že zapojení do práce v klubu dává možnost uplatnění i problémovým žákům, žákům z problémových rodin, bez výrazného talentu, nadání, schopností a je samotné motivuje ke smysluplnému využití jejich volného času.

Klubová místnost či jiný klubový prostor je volně přístupný – žák může přijít a odejít kdykoliv (příchody i odchody jsou evidovány v docházkové knize ŠK). Žákův pocit, že může do klubu přijít a odejít kdykoliv je velice důležitý a velmi pozitivně vnímán. V klubové místnosti se může žák dle svého uvážení zúčastnit jakýchkoliv zájmových činností i her; může je sám zorganizovat nebo si jen tak popovídat se spolužáky. Vedoucí klubu může nenápadně podněcovat činnost, ale zůstává v pozadí, radí, nabízí, motivuje.

V klubu se smí dělat cokoli, co není v rozporu s „Řádem klubu“, který je tvořen s vedoucím na podkladě „Řádu školního klubu“ a každý kdo je v klubu dobrovolně se mu podřizuje.

O konkrétních činnostech žáci rozhodují samostatně, spolupracují s vedoucím při přípravě měsíčního, týdenního i denního programu. Náplň klubu a činností má být natolik pestrá, aby si každý žák mohl vybrat.

Nyní se podívejme na experimentální program projektu Malostráňák – klub při škole blíže

7.2 Popis experimentu Projekt Malostráňák

Projekt Malostráňák je zaměřen hlavně na rozvoj schopností a dovedností nutných ke kvalitnímu trávení volného času a na samo aktivní trávení volného času. Je určen hlavně pro žáky a studenty ZŠ a víceletého Gymnázia Josefská 7, Praha 1. Činnost tento klub zahájil ke dni 9.9.2000 v Mostecké ulici č.1.

Projekt Malostráňák je tzv. školní klub (klub při škole) zajišťující volné seskupení mládeže. Účast v klubu je proto bezplatná a dobrovolná. Klub je otevřen v pracovním týdnu PO, ST, ČT od 12:30 do 16:30. V ÚT 11:40 – 16:30.

Základní myšlenkou našeho snažení je nabízet studentům seberealizační servis v bezpečném - chráněném místě. V lokalitě Prahy, kde má klub místnosti, není pro mládež mnoho míst, která by se vhodným způsobem a systematicky starala o kultivaci návyku trávení volného času. Klub **slouží jako shromažďovací místo s maximální eliminací nežádoucích vlivů**, plynoucích z polohy školy v centru města, jako ochrana před sociálně-patologickými jevy (drogy, kriminalita, vandalismus), jako místo neformálního kontaktu mladých. A také jako místo, které dává možnost uplatnění i problémovým žákům, žákům z problémových rodin, bez výrazného talentu, nadání, schopností a motivuje ke smysluplnému využití jejich volného času.

Projekt Malostráňák – klub při škole je celkově **zaměřen na rozvoj schopností a dovedností nutných ke kvalitnímu trávení volného času mládeže**. Ze zkušeností vidíme, že především následující schopnosti, dovednosti, povahové charakteristiky je třeba v současné výchovné situaci u mladých lidí rozvíjet:

- odpovědnost za své jednání a konání
- kultivace zájmů, postojů a názorů
- rozvoj vlastní kreativity, představivosti
- podpora sebevědomí, vědomí vlastní identity
- respekt k individualitě, úcta a tolerance k druhým, individuální přístup k návštěvníkům, respektování odlišných životních situací a potřeb každého mladého
- orientace v mezilidských vztazích, hledání vhodných přístupů ke kamarádům, přátelům rodičům, sourozencům, umění navodit přátelskou náladu a atmosféru nakloněnou spolupráci
- získání životních zkušeností, potřebných pro emocionální zrání mladého člověka, sice v přirozených podmínkách, ale pod jistou ochranou.

Program projektu „Malostráňák“ si klade za cíl naplnit několik „prázdných“ či „hluchých“ míst v životě dnešní mládeže. Klub je koncipován jako další příležitost k rozvíjení specifických potřeb studentů staršího školního a středoškolského věku. Jde o příspěvek **k rozvoji emocionální a sociální zralosti**. Jedná se o mládež ve velmi citlivém věku, která si zaslouží specifický přístup. Z dítěte se stává dospělá osobnost a tento proces není bezbolestný a není bez potíží a rizik. Z uvedeného se odvozuje celá řada možných životních komplikací (osobností problémy, sociálně nezralé jednání,

nepochopení okolí, samoty, apod.) vedoucích k problémům v oblasti i mimo školu. Současný vzdělávací trend zaměřený spíše na podávaný výkon neposkytuje dostatek prostoru pro rozvoj a zesílení pocitu sounáležitosti a solidarity, kultivaci mezilidských vztahů, a prostého lidského kontaktu který je pro tuto věkovou skupinu velmi důležitý a je jí velmi ceněn. Není-li tento kontakt nabídnut či nalezen, mohou mnozí mladí být mládeží v odpoledním čase bezprizorní, neorganizovanou, mnohdy ohroženou skupinou. Klub je příspěvkem pro zapojení do mimoškolních volnočasových aktivit i těch mladých, u kterých se jedná o jiná omezení účasti (nezájem rodiny o volný čas dítěte, finanční situace rodiny, jiné zdravotní či sociální omezení, neúplná či nefunkční rodina). Tím klub přispívá k prohloubení integračních a všeobecně preventivních snah společnosti. Dále smysluplnou, nenásilnou formou se mladí lidé podílejí na tvorbě vlastního zázemí, učí se podílet na životě nějak definované komunity. Přivádí je k zodpovědnosti nejen za život svůj ale i celé společnosti.

7.2.1 Charakter náplně projektu Malostráňák

Stručně můžeme charakterizovat projekt Malostráňák takto:

- **místo volného a přirozeného potkávání a setkávání**, místo kde „můžou jen tak pobýt s kamarády“
- Malostráňák je právě oním místem „chráněným“ (ve smyslu bez alkoholu, drog a dalších negativních vlivů) a pod ochranou, kontrolou, dohledem, supervizí dospělého.
- **místo, kde jsem vyslyšen a kde mi je nasloucháno**. V klubu se mohu mnoho dovědět o sobě i druhých, o životě vůbec. Většina aktivit v klubu je především orientována na mezilidské vztahy, stimulovanou interakci, komunikaci a sdělování. K tomu účelu slouží následující aktivity směřující k tomu, že si žáci sdělují své názory, postřehy, pocity.

Osobní list - list A4 s předkresleným obrázkem na určité téma, sloužící k výpovědi o „Mně“ o tom, co chci o sobě druhým říci - např. „Na co mám sílu“, „Jak mě poznáte“, „Co mi daly sudičky do života“, „O čem sním“, „Mé tři oříšky pro popelku“ apod.

Panel názorů - velký balicí list na stěně sloužící k zachycení všech názorů na dané obecné téma např. „Co je to láska“, „Kdy se žilo lépe“, „Co je to štěstí“, „Jak se pozná kamarád“ apod.

Hra na Všímálka roku – velký list na stěně, na který každý může napsat jaké chování u koho v klubu pozoruje a jak jej hodnotí, co si o tom myslí a jak by situaci řešil, změnil.

Otázky a odpovědi – velký list na stěně, a který každý může napsat svou otázku, která ho trápí a všichni ostatní tam připsují své odpovědi, řešení (svépomocná poradna).

Každý den je něco prima - velký list papíru, na který každý může napsat co primového ho ten který den potkalo.

Úlevník - list, na který si každý podle pravidel může ulevit od svých trápení a vzteků apod.

- místo, kde jsem akceptován takový jaký jsem a je mi zároveň dána možnost „být lepším“ - výchozím bodem aktivit v klubu je přijetí každého, takového jaký je a respekt k aktuálnímu (psychickému,

duševnímu a fyzickému) stavu každého. Současně je však v Klubu přítomna snaha kultivovat, zlepšovat a zjemňovat projevy a chování. Hra Zastav to a Pošli to dál –

Pošli to dál: každý kdo udělá dobrý skutek, najde v sobě sílu a udělá to pěkné, co by mohl a měl udělat každý, posílí to dobré v sobě dostane malovaný „Smajlík“ a za deset následuje odměna.

Zastav to: každý kdo dokáže nalézt v konfliktních situacích smírné a pro všechny zúčastněné přijatelné řešení, nebo odolat pokušení odplácet špatné chování, zastavit to špatné v sobě dostane „Smajlíka“ a za deset následuje odměna.

- **místo, kde si mohu nezávazně a svobodně cokoli vyzkoušet** - pocit, že nejsem nikde organizován a „musím chodit“ na „výtvarku, hudebku“ apod. je pro stále větší počet mladých nepřijatelná. Pro stále větší počet mladých lidí je stále těžší se soustředit delší dobu na jednu činnost. Klub umožňuje při dodržení jistých pravidel psychohygieny nabídnout a vyjít vstříc i těm žákům, kteří by žádný typický zájmový kroužek nenavštívili. K tomu slouží všechny podkluby a **pracovní či realizační týmy**. Podkluby fungují tak, že se scházejí v domluvených intervalech a po domluvenou dobu ti, které uvedený zájem spojuje (třeba jen tři). Je to na laické úrovni. Jde o svépomoc, každý přispěje svou troškou.

Pracují tyto zájmové **podkluby**:

KLUB PŘÍZNIVCŮ FILMU

KLUB PŘÍZNIVCŮ KNIHY

KLUB PŘÍZNIVCŮ TELEVIZE

KLUB PŘÍZNIVCŮ STOLNÍCH A JINÝCH HER

KLUB PŘÍZNIVCŮ ČASOPISŮ

KLUB PŘÍZNIVCŮ HÁDANEK A KŘÍŽOVEK

KLUB PŘÍZNIVCŮ SBÍREK VŠEHO MOŽNÉHO

KLUB PŘÍZNIVCŮ KOUZEL, TRIKŮ A ČAR

KLUB PŘÍZNIVCŮ MÓDY A STYLU

KLUB PŘÍZNIVCŮ VTIPŮ A FÓREČKŮ

KLUB PŘÍZNIVCŮ PRÁCE S DĚTMI

KLUB PŘÍZNIVCŮ POČÍTAČŮ

KLUB PŘÍZNIVCŮ POHYBU

KLUB PŘÍZNIVCŮ AUT A MOTOREK

KLUB PŘÍZNIVCŮ KAMARÁDSTVÍ

KLUB PŘÍZNIVCŮ VYPRÁVĚNÍ A PŘÍBĚHŮ

KLUB PŘÍZNIVCŮ POVÍDÁNÍ A ŘEČNĚNÍ

KLUB PŘÍZNIVCŮ FOTOGRAFIE

KLUB PŘÍZNIVCŮ VAŘENÍ A JÍDLA

KLUB PŘÍZNIVCŮ DIVADLA

KLUB PŘÍZNIVCŮ PŘÍRODY

KLUB PŘÍZNIVCŮ CESTOVÁNÍ

Schůzky podklubů – lidí se stejným laickým zájmem či chutí „jen“ něco zkusit se konají tak často a trvají tak dlouho a v takovém počtu, jak se zúčastnění domluví. Z tzv. realizačních týmů uveďme např. tyto – redakce školního časopisu, tým pro divadelní představení, doučování spolužáků apod. Uvedené aktivity vedoucí koordinuje, pomáhá, směřuje. Větší míru aktivity však mají samotní účastníci.

- místo, které nenásilně provokuje a stimuluje tzv. sekundární - druhotné, kulturní (nadbíologické) potřeby. Akce : „Náš příběh“ - každý může připsat část do příběhu a vymyslet jak se děj, který napsal někdo před ním bude vyvíjet.

„Kulturní okénko a kulturní denník“ - prostor pro sdělení zážitků z kulturních akcí,

„Naše výstava“ - představení i nesmělých uměleckých děl.

„O čem je tato bajka“ – prostor pro sdělení svého výkladu bajky a jejím poselstvím

„Vidím a dívám se“ – balící arch, kde se shromažďují postřehy z presentovaného uměleckého díla.

7.2.1.1 Postavení dospělého v projektu - Pedagog volného času či animátor volného času

Profesní označení dospělého pracovníka v projektu není tak snadné jak se může na první pohled zdát. Otázka po tom, kdo je v projektu vedoucí, jak jeho profesi označit je odvozena od otázky zásadnější a tou je, co se od dospělého v projektu čeká a jaké profesní kompetence k tomu potřebuje.

Je patrné, že v mnoha ohledech od něj očekáváme znalosti a dovednosti překračující běžné nároky kladené na profese vychovatelské. Ty jsou v současnosti vnímané spíše jako jisté profese zabezpečující péči a zajištění. Vychovatelka je chápána stále spíše jako hodná chůva, která si dětmi hraje, zabaví je, je na ně milá a dokáže se postarat o jejich pohodlí a spokojenost a bezpečnost. Jde jakoby především o servis zajišťující to všechno, co si dítě nemůže či nedokáže zajistit samo. Označit pracovníka jako vychovatele(ku), což se nabízí jako první, nevystihuje plně jaký rozsah odpovědnosti a vlivu mu přisuzujeme. Vzhledem k tomu, že od pracovníka skutečně čekáme při každodenní performanci praktických pedagogických schopností ve volném čase dětí mnohem víc, bude dobře si jistá specifika a odlišnosti od ostatních pedagogických profesí precizněji definovat.

Nejbližší z nich, je i díky tomu, že pracuje s dětmi v jejich volném čase, pedagog volnočasový nebo též pedagog volného času, tak jak jsme je již užili výše..

Co od dospělého v projektu čekáme? Přítomný **volnočasový pedagog**, je v ideálním případě vnímán frekventanty jako starší kamarád, který jim rozumí a chápe je a navíc má mnoho zkušeností a dovede poradit. Jeho cílem je vytvořit takové prostředí a navodit takovou atmosféru, aby se frekventanti s důvěrou pustili do aktivní participace na tvorbě a realizaci chodu klubu. Půjde mu o umožnění přesunu od naučené pasivní zneužívání nachystaných programů k nastartování tvůrčího procesu. Veškerá nabídka, tak jak byla

výše presentována vychází z každodenního kontaktu a mladými, vyslyšení jejich trápení a přání. Jde o realizaci jejich nápadů a podnětů. Lze odvodit, že za základní kompetenci považujeme schopnost komunikace, empatie, a mnoha dalších, které se často shrnují pod sociální dovednosti pedagoga, ve kterých se prolínají odborné znalosti z oborů jako sociální, vývojová psychologie.

Oborem zásadním pro práci v tomto typu zařízení ale je pedagogika volného času. Poznatky této disciplíny pedagogiky, zaměřené na výchovné a vzdělávací prostředky, napomáhající autonomnímu a smysluplnému využívání volného času dětí ale i dospělých a dospívajících jsou nutné a to hned z několika důvodů. **Volný čas**²³ je fenomén, který je často diskutovaný mnoha odborníky a stále není uspokojivě zodpovězeno vše a vztah společnosti k volnému času je tak trochu problematický a nejednoznačný. Na tento fenomén lze pohlížet z mnoha úhlů a sledovat ho v mnoha vědních oborech. Má svou rovinu ekonomickou (komerční využití volného času, prostředky vynaložené na volný čas, čas potencionálně věnovaný tvorbě ekonomicky využitelné); sociologickou a sociálně psychologickou (činnosti a chování lidí ve volném čase, sledování vztahu sociálních vztahu a volného času); politickou (zásahy státu do trávení volného času a vlivu angažovanosti a volného času); zdravotně-hygienickou (vztah volného času a podpory zdravého životního stylu); filozofickou (vztah volného času a duchovního života člověka); kulturní (vztah volného času a kultury v širším i užším chápání).

Problematika volného času je složitá i z jistého pohledu existencionálního. Víme, že jde o čas, kterého si všichni přejeme mít stále více (a z hlediska historického vývoje ho skutečně přibývá) a více ale stále méně víme, jak s ním naložit v náš prospěch a ne jen jej utrácet. Syndrom "zlé neděle" není neznámí. Díky dynamice doby často ztrácíme půdu pod nohama, pokud jsou chvíle a dny, kdy nemusíme do práce a vše je volnější. V tomto pohledu se ukazuje i jistá spojitost s volným časem jako znakem nezaměstnaných, kdy si ho spojujeme s úzkostí, stresem a pocitem nepotřebnosti.

Pokud mají složitý vztah k volnému času dospělí, jaký je pak vztah dětí k volnému času. Je pro ně též potencionálně nebezpečný a jaké jsou všechny nešvary, se kterými mohou být skrze volný čas konfrontováni?

Volný čas mládeže nabývá na významu především díky jistým protichůdným trendům v dnešní společnosti – nárůst volného času, času který není bezprostředně spojen s prací – školou či činnostmi nutnými k běhu a chodu každodenního života a současnému otevření nekontrolovatelné působnosti tzv. průmyslu volného času, který je řízen zcela podle pravidel ekonomiky a trhu a nerespektuje jisté charakteristiky, které by volný čas především dětí měl mít.

Tyto charakteristiky můžeme stručně je spolu s Opaschowskim, jedním z klasiků volného času, charakterizovat takto:

- autonomie činnosti – jejich uvědomělý výběr, pohled na funkci volného času, kterou je rozvoj osobnosti, upevňování fyzického i duševního zdraví, jistá kompenzační funkce volného času jako výzvy k novému a k řešení úkolů zatím nezvládnutých.

²³ Příloha č.13

- aktivita subjektu – aktivita jako protiklad převládající pasivity, monotónnosti, stereotypu a podpora kreativity
- orientace na sociální kontakt posilování mezilidských vazeb, posílení společného sdílení zážitků a prožitků se skupinou – rodina , vrstevníci, přátelé
- spontaneita, uvolněnost, otevřenost pro nové, hravost
- přítomnost humoru, zábavy, radosti a požitku z činnosti
- uvolnění, odreagování, prostor pro znovunalézání smyslu

Pedagogika volného času je disciplína široká a s naším oborem velice spřízněná a v jejím rámci existuje přístup k volnému času mládeže v mnoha ohledech ještě vhodnější, bližší a tím je **animace volného času**. Jde o výchovnou metodu užívanou zejména při práci s dospívajícími v pedagogice volného času. Je založena hlavně na **nedirektivních metodách povzbuzování mladých lidí** k hledání vlastní cesty životem a schopnosti realizovat svou svobodu a autonomii, přičemž se jim zároveň **předkládá velké množství přiměřených, zajímavě strukturovaných pozitivních možností seberealizace** (sport a akce s intenzivním rekreačním režimem, kultura zejména aktivně provozovaná, společensky prospěšná činnost aj.). Důraz je na otevřenosti výchovné situace – dobrovolnosti, možnosti volby, prostoru pro iniciativu vychovávaných, na vytváření rezistence vůči negativním sociálním vlivům atd. Ve školní situaci je možno považovat za uplatnění principů animace např. otevřené vyučování a volnou práci Pracovníka v klubu nejlépe vystihuje označení **animátor volného času mládeže**.

7.2.1.1.1 Profesní kompetence

Otázku, jak animátora volného času chápeme z kulturologického pohledu můžeme uchopit pomocí profesních /klíčových/ kompetencí, které od něj požadujeme a k jejichž nabití náš obor může přispět.

Nejdříve však k termínu *profesní /klíčové/ kompetence*. Jde o termín relativně nový a ne zcela jednoznačně přijímaný a chápáný. Objevil se v 80.-90 letech 20.stol v oblasti řízení lidských zdrojů a personálního řízení. Problematika kompetencí se v současné době rozvíjí především v rámci personálního řízení a stále častěji je aplikovaná do jiných společensko vědních oborů. Odborná literatura obsahuje mnoho definic toho co to profesní /klíčové/ kompetence jsou, což je dáno vysokým počtem autorů, kteří se jimi zabývají a píší o nich. Tato práce si v žádném případě neklade za cíl celou složitou problematiku profesních kompetencí jakkoli analyzovat. Pracuje jen s faktem, že je tento má svou výpovědní hodnotu a jeho aplikace do problematiky profesního vybavení pracovníka kulturologicky orientovaného programu primární prevence umožní definovat co náš obor takovému pracovníku může nabídnout a co je nutno čerpat z dalších společensko vědních oborů.

Profesní kompetence zpravidla zahrnují soubor schopností, dovedností, znalostí, zkušeností a osobnostní charakteristiky jedince, které se jeví pro výkon toho kterého povolání stěžejní a nutné či žádoucí a požadované.

Animátor volného času jistě musí disponovat minimální měrou obecnými kompetencemi pedagogického pracovníka mezi které počítáme:

- osobní (personální) kompetence: osobní důvěryhodnost, spíše extrovertní chování, zaměřenost na realitu, kladný vztah k lidem, dětem, společnosti a životu vůbec, otevřenost, vstřícnost a lidský přístup, vyváženost instinktivních, intuitivních reakcí a reakcí založených na inteligenci a to především sociální a emoční, působení přirozené autority, stabilita a jistota
- specifické profesní kompetence: orientace v pedagogicko psychologických poznatcích /výběrem uvedeno - vývojová a sociální psychologie, psychologie učení, psychologie hry, pedagogika volného času/ informovanost o psychotropních látkách, základy duševní hygieny
- sociální kompetence: vzájemné porozumění odlišnosti, schopnost řešit konflikty – hledání řešení, ne viníka či původce, být proaktivní – hledat alternativní řešení, partnerský přístup, hledání souladu ne rozporu, umění prosadit se, umění odmítnout, práce s pocity, umění pojmenovat bez emocí sdělovat, zvládání stresu a vyrovnání se s ním
- komunikační kompetence: schopnost otevřeně verbálně sdělovat co nejjasněji nejsrozumitelněji, schopnost adekvátně podporovat svoje slova neverbálně, schopnost argumentovat a účinně přesvědčovat, vědomě ostatním naslouchat, vcítovat se a chápat, aktivně vést rozhovor (umění otázek), schopnost zdůvodňovat a hodnotit, shrnovat výsledky a obhájit je, schopnost dát zpětnou vazbu (pozitivní i negativní)- být konstruktivní, schopnost přijmout zpětnou vazbu
- řídicí a vůdčí kompetence: schopnost přijmout odpovědnost, pochopení pro procesy ve skupině, týmu(skupinovou dynamiku), schopnost pracovat s delegováním všech členů týmu k různým činnostem, umění jednat se školou /učiteli/, rodiči a zástupci komunity, pracovníky dalších institucí, jisté řízení v krizových situacích /změny, konflikty, stresové situace/,
- koncepční, kreativní a tvůrčí: originální přístup ke stávajícím a známým metodám a technikám práce s mládeží , schopnost vidět "vize", schopnost modifikovat existující primárně preventivní programy a to vzhledem k dynamickému hodnocení jejich efektivnosti, účinku a přijetí v konkrétní skupině frekventantů

Pokud se budeme v termínech kompetencí snažit definovat to, co do práce animátora volného času dětí přináší kulturologie, respektive kulturolog, pracujeme s termíny sociokulturních²⁴ kompetencí, práce na jejich získání a rozvoji.

7.2.1.1.1 Realizátor projektu

Na realizaci projektu „Školní klub Malostráňák“ se podílí ZŠ Josefská a občanské sdružení OSTIP. Výkonným pracovníkem celého projektu je Mgr. Jana Vaňková, postgraduální studentka kulturologie na FFUK, členka občanského sdružení OSTIP (občanské sdružení pro toleranci, integraci a prevenci)

²⁴ Příloha č.14

7.2.1.2 Historie projektu

Projekt v této podobě vstupuje do svého sedmého roku své existence.

Na začátku byla cca 6 členná skupinka žáků, kteří se setkávali jednou týdně. Cílem jejich setkávání bylo stabilizovat jejich z pohledu školy rizikové chování a projevy. Především šlo o prokázaný kontakt s psychotropní látkou. Tato aktivita byla nabídnuta vybraným žákům a účast byla zcela dobrovolná.

Ukázalo se, že o podobné aktivity je zájem. K tomu, aby ale došlo ke zjevné změně bylo třeba zintenzivnit setkávání. Na základě této úvahy bylo umožněno rozpracovat a posléze realizovat celotýdenní stimulované setkávání. Praktickou podobu a teoretické opodstatnění uvedených hypotéz se od prvopočátku snaží zachytit vedoucí klubu ve své disertační práci na katedře teorie a řízení kultury FFUK. Prvním rokem se o činnost v klubu zajímalo kolem 30 žáků. Základní principy na kterých Klub funguje zůstávají stejné - dobrovolnost, snaha kultivovat, otevřenost, flexibilita, různorodost a ke dnešnímu dni klub navštěvuje přes 70 žáků.

7.2.1.3 Spektrum frekventantů

Velkou skupinou klubu Malostranák byli a jsou žáci se speciálními výukovými a výchovnými potřebami. Další velkou podskupinou, která se jasně rýsuje je skupina žáků momentálně žijících v socio-kulturně handicapujícím prostředí, prostředí, které z různých důvodů nedokáže podat mladému člověku podněty či stimuly k jeho dalšímu vývoji a rozvoji.

Obecně lze konstatovat, že převážnou část frekventantů tvoří mladí lidé určitým způsobem znevýhodnění.

7.2.1.4 Cíl nebo cíle projektu

Ideálním cílem klubu je přispět k tvorbě kritérií **zdravého životního stylu frekventantů**. Dílčím cílem klubu je vést mladé lidi k pozitivnímu vztahu k sobě, svému životu a okolí, kultivovat jejich postoje a názory, podpořit sociální dovednosti – komunikovat, vést dialog, rozvíjet vztah ke kulturnímu a duchovnímu odkazu minula, podpořit jejich zdravé sebevědomí, sebevzdělávání, prohloubit mediální a počítačovou gramotnost, jazykové a řečnické dovednosti, ekologické a estetické cítění, podpořit fyzickou kondici. Mezi dílčí cíle klubu jsou: podpora kulturně - vzdělávacích aktivit (návštěvy výstav, muzeí, divadel, koncertů, kin, video projekce), zajištění klidného a vlnného prostředí pro samostatnou práci (materiální zázemí, individuální přístup), zajištění podmínek reedukačních činností (software, knihy, pomůcky), podpurný - sociálně psychologický program (besedy, semináře, sociálně-psychologické a jiné hry, linka důvěry - poradna), zajištění podmínek pro harmonický osobnostně – profesní rozvoj (pomoc v svízelné situaci, společné hledání možností, řešení trpělivost a pochopení). Pravidelná docházka do klubu by měla za výsledek harmonizaci projevu žáka, uvolnění, uklidnění. Frekventant se stane samostatnějším, odpovědnějším, jeho sebereflexe se stane objektivnější a pozitivnější.

Nezanedbatelné je, že pro samotné studenty se jeví jako cíl docházky do klubu vznik nových přátelství, získání cenných sociálních zkušeností. Frekventanti se setkávají s nejrůznějšími životními styly. Jsou tak přirozeně vedeni k toleranci k odlišnému, solidaritě se slabším a k pochopení jeden druhého. Vzhledem ke stále většímu počtu rodin ve finanční tísní, je pro mnohé přínosem i seznámení se a možnost využití PC, videa apod.

Klub poskytuje prostor, podporu, pomoc každému přichozímu. Podporuje přátelskou atmosféru, plnou pozitivních pocitů. Každý, kdo přijme pravidla klubu je přijat a klubem chráněn. Všichni společně pracují na programu nebo projektech, připravují se na zítřka a budoucnost.

7.2.1.5 Prostředky a metody k dosažení zvoleného cíle projektu

Při práci s otevřenou skupinou frekventantů se užívají různé metody a **techniky aktivizace a stimulace mladého člověka, jde třeba o metody OSV, globální výchovy, estetické výchovy, dramatické výchovy, etické a multikulturní výchovy a vedení v rámci zúčastněného pozorování volné hry**²⁵. Velká míra prostoru pro domluvu je užita k respektu odlišnost každého jednotlivce jak co do zájmu, tak co do psychomotorického tempa, biorytmů apod. Prostor svobody je však i prostorem konfliktů – střetů zájmů. Každodenní kontakt s frekventanty umožňuje nenásilné vedení k umění řešit konflikty pomocí získávání zpětné vazby a dopadů důsledků „mé varianty chování“ na „vlastní kůži“ a zcela přirozeně.

Hlavním metodou bude však individuální přístup k frekventantům, diskuse vedoucí ke svobodnému rozhodnutí se zvážení důsledků chování.

Individuální přístup k jednotlivým účastníkům umožní vytvářet program podle aktuálního stavu přítomných frekventantů. Frekventanti jsou nuceni reflektovat výchozí stav, formulovat požadavek a definovat případné problémy, vyjednávat a hledat jejich řešení. Respektuje se tak větší míra volnosti která vede k podpoře odpovědnosti a samostatnosti. Velká míra prostoru pro domluvu je užita k respektu odlišnost každého jednotlivce jak co do zájmu, tak co do psychomotorického tempa, biorytmů apod. Každý do klubu přichází s jinou představou co bude odpoledne dělat, co chce zažít. Klub sám o sobě má své limity – kapacitní a vybavení. Přichozí do klubu se buď může do běžícího děje přidat – přizpůsobit se, či přesvědčit někoho dalšího aby se děj změnil k jeho vlastnímu přání – změnit okolí. Oba procesy – přizpůsobení se a přizpůsobení si se během odpoledne mnohokrát odehrají a jejich zvládnutí je do života velkým přínosem. Tento prostor svobody je však i prostorem konfliktů – střetů zájmů. Každodenní kontakt s frekventanty umožňuje nenásilné vedení k umění řešit konflikty pomocí získávání zpětné vazby a dopadů důsledků „mé varianty chování“ na „vlastní kůži“ a zcela přirozeně.

Sami frekventanti se v na chodu centra podílí mimo jiné tím, že tvoří výzdobu, uklízí po sobě, starají se o odpolední občerstvení, nosí videokazety na odpolední promítání, audiokazety na poslech, PC hry po

²⁵ Příloha č.18

zábavu a odreagování, vyrobili si vlastní verzi her Twister, Pokemon, probíhá vzájemné doučování, pomoc s domácími úkoly apod.

7.2.1.6 Rozvržení projektu z hlediska času

Klub kopíruje klasický rytmus školního roku.

Stručně je možné časově práci v klubu rozdělit takto:

Denně: komunikace s frekventanty, práce v klubu – podkluby, realizační týmy

Týdně: koordinace požadavků se školou, rodiči, hodnocení činnosti samotnými frekventanty (zpětná vazba, nové podněty)

Měsíčně: akce v nebo mimo klub (vyhledání vhodné akce, dohoda o souhlasu s rodiči, informovat o datu, finanční kalkulace); tvorba osobních listů; tvorba panelů názorů; klubové promítání filmů (zajištění vhodného filmu, připravení debaty „po“ na dané téma, vývěsky o konání promítání; klubový odpolední komponovaný program (vyhledání vhodného téma, nalezení vhodného uchopení - formy zpracování, rozpracování a zajištění potřebného materiálu, pomůcek, finanční kalkulace.

Půlročně: výlet (vyhledání lokality, zjištění spojení, zajištění programu „cestou a na místě finanční kalkulace); presentace činností klubu širší zainteresované veřejnosti (kompletace materiálů, zajištění doprovodného programu, finanční kalkulace)

Průběžně: hledání nových námětů na činnost; vedení kroniky klubu; kulturního denníku; organizační zabezpečení možných seminářů; vyhodnocování klubových her; získávání potřebného zázemí finančního (granty) a materiálového (dary); úklid, opravy .

7.2.1.7 Materiální a personální zajištění projektu

Klub má k dispozici 4 místnosti na uvedené adrese. Místnosti jsou zařazeny do nebytového fondu a jsou majetkem Městské části Praha 1. Jedna místnost slouží jako knihovna, studovna, čítárna. K dispozici je cca 2.500 kusu knih, převážně klasický repertoár, 30 čísel časopisu Výběr a (vybaveno školou) a 25 čísel časopisu Vesmír (sponzorský dar). Druhá místnost slouží jako společenská místnost s videem a magnetofonem (vybaveno školou). Videokazety a MC kazety si zatím frekventanti nosí své. K dispozici máme stolní hry dámu, šachy, českou verzi Skrable, karty na prší, kvarteto, černého Petra, základní výtvarné potřeby (vybaveno vlastní pomocí vedoucí klubu, frekventanti). Místnost také slouží k pořádání seminářů, besed a presentaci činnosti klubu. Další místnost slouží pro práci s počítačem. Disponujeme tiskárnou (dar) a standardně vybavenými počítači (vybaveno školou a dar rodičů). Poslední místnost slouží jako kuchyňka - občerstvovací místnost se základním vybavením: jednoplotnový vaříč talíře, příbory, hrnky (vybaveno školou), rychlovarná konev (dar) a konvice na čaj (dar), lednice, mikrovlnná trouba (dar). V prostorách klubu jsou školní lavice a židle. 10 dřevěných židlí, pohovka, konferenční stůl a křesílka jsme získali jako dar od FFUK. Stejně jako dva obrazy.

V současné době je v klubu jedna pracovní síla, což se ukazuje jako jediná slabina celého programu. Více dospělých by přineslo další jiné podněty, přístupy a nápady a vstoupili by do dění v klubu celou svou jedinečnou osobností.

7.3 Shrnutí

Samotný program je experimentem, není převzat a jeho koncepce není ověřena dobou delší než 6 let.

Pro případné širší aplikování primárně preventivního projektu Malostráňák je vhodné výzkumné ověření hypotéz, na kterých stojí, tak jak jsou uvedeny v předložené práci. Pro ověření jejich vyústění v podobě kulturologického primárně preventivního projektu je třeba blíže specifikovat a) v čem je experimentálnost stávajícího programu b) jaké změny experiment sleduje a způsobuje

Preventivní projekt Malostráňák, jak se experiment nazývá lze zařadit do tzv. formujícího experimentu. Při snaze o bližší určení se dostáváme na hranici institucionálního, výchovného a sociálního (Pelikán, 1998).

O formující experiment institucionální jde především proto, že je tímto projektem otevřena cesta ověřit, zda masový vznik takových programů v různých institucích je nosný a povede k očekávaným změnám a to jak u jedince samotného, tak v komunitě v okolí projektu. Je třeba podtrhnout, že nejde o vznik nového typu instituce, ale jde o zcela novou koncepci práce přenosnou do mnoha institucí a právě touto náplní přesahuje i do experimentu formujícího výchovného, protože zcela otevřeně sleduje - když ne zcela výchovné, tak formativní jistě - zásahy do prostředí jedince a opět i komunity. Svým zaměřením na jedince v jeho přirozené skupině vrstevníků zasahuje i do formujícího experimentu sociálního, protože jde o stimulaci určité životní situace a určitých podmínek důležitých pro sociální růst jedince a sociální kohezivitu komunity.

Na úvod uveďme, že na základě znalostí, vědeckých informací a odborných poznatků bylo stanoveno několik proměnných, které jsou v rámci experimentálního projektu Malostráňák sledovány. Uvádíme bez řazení podle důležitosti:

- 1- **noví kamarádi:** čím více kamarádů, životních příběhů, stylů a osudů člověk pozná, o to lépe je orientován ve svém vlastním životě → seznámení s životy, povahami, názory druhých
- 2- **prohloubení kamarádství:** času a prostoru na hlubší a důkladné poznání kamarádů není nikdy dost a poznávat kamarády je nutné v různých situacích → získání dalších a nových informací o kamarádech
- 3- **každé prostředí ve kterém jsem si zasloužil mou pozornost :** zájem o to co se děje tam kde jsem a všímavost k tomu co se kolem mne odehrává jsou podmínky k posílení sounáležitosti s prostředím a ve svém důsledku jsou základem naplnění výzev tzv. občanské společnosti → postřehy o okolí
- 4- **každý žádoucí projev je umlčen, není-li oceněn a tím posílen :** posilování konkrétního žádoucího chování a projevu je jediným dlouhodobě účinným způsobem eliminace nežádoucího chování a projevů → registrace a posílení žádoucího chování

- 5- **kreativita při řešení životních situací** : čím více způsobů řešení problému, konfliktu či jen obyčejných situací které přináší život je nalezeno či nabídnuto, tím je menší riziko pocitu bezvýchodnosti, uvíznutí ve slepé uličce → rejstřík možných řešení
- 6- **povzbuzení zájmů a koníčků** : nalézt to "své a pravé" je cesta k překonání nudy, pokušení a nalezení uznání a životní pohody. Pestrá nabídka, seznamování s různými možnostmi trávení volného času a možnost si něco vyzkoušet posilují chuť také něco dělat → presentace koníčků, zájmů a výsledků snažení
- 7- **informovanost o a seznámení se s kulturními akcemi, pořady, institucemi, artefakty a napojení na ty v nejbližším okolí** : podat informace o tom, že vůbec něco takového existuje a podat vlastní pohled na zažité je první z kroků podněcující chuť to zkusit také → sdělování a sdílení zážitků z kulturních akcí, pořadů, institucí a artefaktů
- 8- **životní úspěšnost** : velká životní úspěšnost se skládá na prožitku malých denních úspěchů, což není samozřejmostí, mnohé zapadnou a někdy se ne a ne dostavit → vnímavost na malé denní úspěchy

7.3.1 Shrnutí sledování proměnných

Jednotlivé proměnné, tak jak byly sepsány jsou v experimentálním programu projektu Malostranák průběžně sledovány takto:

Proměnná 1. Nové kontakty Návštěvou klubu vstupují děti do prostředí, kde je vyšší pravděpodobnost setrvat v delším, klidnějším kontaktu i s lidmi z jiných tříd. Práce v klubu není po třídách ani se neoddělují ZŠ a G. studenti. Společný zážitek návštěvy v klubu vede k tomu, že si frekventanti nejsou cizí, znají se tak i od jinud a usnadní to případný kontakt na chodbě ve škole či na obědě – ve frontě na jídlo si mají co říct s dalšími lidmi, v jídelně se nemusí osýchat si sednout vedle dalších lidí, protože "se znají z klubu". Vzniká širší možnost, že potkám někoho, s kým si porozumím. Klub umožňuje se potkat a seznámit s tolika lidmi, co by návštěvami doma nebylo možné. Ukazuje se, že velmi důležité toto je i při prvních setkání dívek a chlapci, kdy klub umožňuje jistou – i rodiči požehnanou míru intimity, ale je zde přítomna jak jistá forma kontroly, tak možnosti eliminovat odmítnutí a zklamání a považovat setkání "za náhodu" a jen formální. Početně lze míru nových kontaktů vyčíslit takto: prostřednictvím osobního listu podá o sobě informace měsíčně cca 25 lidí a přesně tolik lidí se o mě doví něco nového a o tolika se můžu dovědět já. Denně se v klubu vystřídá cca 15 – 20 dětí a to podle rozvrhu z průměrně 5 tříd.

Proměnná 2. Intenzita stávajících kontaktů Klub – svou neutrálností – umožní i intenzivnější kontakt těch, kteří se již skamarádili. Nejsou ani u jednoho doma, což nastaví rovné výchozí podmínky oběma, nikdo se nemusí za své domácí prostředí stydět a nikdo se nemůže "vytahovat", odjet domů musí oba. V klubu se též snadněji hledá náplň volných chvil, protože je širší nabídka co dělat. Každý den

přijdou nejméně tři skupinky dvou a více stálých kamarádů spolu do klubu si popovídat a pohrát si. Obecnou znalost druhých lidí podporují veškeré akce a aktivity klubu.

Tyto dvě proměnné je možno sledovat je dotazníkovou formou, která ovšem zdaleka nemusí být průkazná.

Proměnná 3. Postřehy o dění kolem V klubu je ke sledování této proměnné možno užít aktivity Všímálek – můžeme sledovat zda a jak zápisů přibývá a od koho jsou - zda jsou od stejných frekventantů, či se zapojují noví. Klubová aktivita „Úlevník“ vede k umění formulovat a zpracovat i negativní postřehy a zkušenosti.

Proměnná 4. Podchycení žádoucího Klub sleduje tuto proměnou několika aktivitami. Pošli to dál (a do jisté míry i Zastav to). Tvoří se tak seznam toho, jaké chování je tzv. prosociální, kooperativní a spolupracující.. Stejně tak i Velká veřejná pochvala i Smajlík v sobě skrývají možnost zachytit, co za chování bylo k čemu dobré. Nárůst zápisů signalizuje nárůst vnímavosti vůči těmto projevům a snad nárůst samotného chování tohoto typu.

Proměnná 5. Hledání alternativ Hledání jiného a vhodnějšího projevu je přítomno ve všech těchto klubových aktivitách Všímálek, Pošli to dál, Zastav to, Nápravník. Každý zápis v sobě automaticky nese zamyšlení nad tím "Co mohlo být jinak". Sledování této proměnné přináší i možnost sledovat i jen ty, kteří uvedené aktivity čtou – i čtením jsou s alternativou seznámeni.

Proměnná 6. Podpora zájmů a koníčků Tuto proměnou v klubu sledují veškeré podkluby a pracovní týmy. Opět můžeme sledovat počet pracujících podklubů, počet jejich účastníků a dobu trvání. Lze předpokládat, že účastí v podklubu se může zájem o ten či onen koníček posilovat.

Proměnná 7. Kulturní rozhled Sledování této proměnné vychází z přesvědčení, že pro ty, kteří nejsou vedeni z domova k zájmům jako divadlo, výstavy koncerty a podobně je prvotní sdílení a sdělování pocitů a zážitků z uvedených akcí přijatelnější, motivační a účinnější od vrstevníků, kteří již zkušenosti mají a toto nenásilné získávání rozhledu je iniciační krok k samotnému a vlastnímu zájmu o umění. O určitý trénink sdělování a sdílení jde v klubových aktivitách Kulturní okénko, Náš příběh

Proměnná 8. Pocit úspěšnosti Smyslem této proměnné je dbát na to, aby klub pobízel k ocenění "malých" každodenních úspěchů, zdarů, což je ve věku frekventantů velice žádoucí. Upření pozornosti na to, co se dnes podařilo, zvládlo je základ vstřícného a pozitivního pohledu do budoucna, ale mnozí frekventanti nejsou k tomuto vedení a klub se snaží o nápravu v rámci klubové aktivity „Co bylo dnes prima“.

Na závěr této pasáže je třeba poznamenat, že výzkumné ověření účinnosti a porovnání změn uvedených proměnných uvedeného experimentu by bylo náročné a možné jen za poměrně složitých podmínek. Bylo by třeba dvou referenčních skupin jedinců se srovnatelným sociokulturním statutem, srovnatelnou osobnostní strukturou a srovnatelných životních okolností. Pro stanovení účinnosti by bylo nutné i sledování vývoje života jedinců v dlouhodobém (a to i desítkách let) horizontu.

7.3.2 Shrnutí zúčastněného pozorování

Pro dokreslení jistého poslání, které představený projekt v sobě skrývá si dovoluji připojit k uvedeným proměnným několik poznatků osobních. To podstatné pro tento druh práce je velice těžko zachytitelné a je nesnadné podat plastický obraz toho, jací dnešních mladí jsou, co si přejí a potřebují a hlavně a co a jakým způsobem jim aktivity projektu Malostráňák nabízí a dávají.

K uvedenému kroku nám poslouží zúčastněné pozorování, respektive jakýsi pokus o "cestu do frekventantovy duše". Pro uvedené poznatky není výzkumné ověření, vycházím ze situací, tak jak je život v klubu přináší a zasazují je do jisté mozaiky obecnějších zjištění a poznatků.

Vyjdeme ze shrnutí obecné charakteristiky skupiny frekventantů:

- žáci druhého stupně ZŠ, studenti víceletého Gymnázia (12 – 18 let)
- chlapci i děvčata
- z celé Prahy (často dojíždí do školy déle než hodinu)
- rodinné prostředí přináší málo či neadekvátních podnětů (přes 70 % každodenních frekventantů žije jen s matkou a patří k sociálně a ekonomicky slabším)
- mnozí spadají do skupiny studentů se speciálními výukovými a výchovnými potřebami (hyperaktivita, dyskalkulie, dysgrafie apod.)
- účastní se aktivit dobrovolně, bezplatně, nepravidelně – jde o otevřenou, neformální skupinu

Frekventanti z mnoha ukazatelů spadají do skupiny potencionálně ohrožených vznikem problému s konzumací a zneužíváním psychotropních látek. Vzhledem k tomu, že jde o věkovou skupinu 12-18 let, žijící v České republice, bude o ni platit zjištění velkých sociologických výzkumů které prováděli např. Sak, Štech. z let devadesátých a současnosti (Sak, 2000)

Zásadní zjištění zúčastněného pozorování je kritičnost frekventantů jak k okolí, tak k sobě samému. Jsou naučeni, že jsou hodnoceni a tak hodnotí vše kolem sebe bez slitování a bez korektivu životními zkušenostmi. To, co s posledně uvedeným souvisí a je v rámci pozorování velmi patrné je kladení vysokých požadavků na okolí a podceňování sebe sama. Čekají od okolí hodně – pomoc, podporu, pochopení atd. a sami sebe vidí spíše tak, že nemají zatím co nabídnout. Jsou si vědomí sebe sama, rádi se o sobě baví, zajímají se o druhé, ale nedokáží z toho vyvodit jasné změny ve svém chování. Nedokáží na sobě vidět to pozitivní, a často ani to, co je možné rozvíjet a na čem je možno stavět. Lze říci, že jsou si vědomi svých práv, ale mají určité bloky dostát svým povinnostem. Jsou vnímaví a citliví, vědomí si svých nedostatků spíše než předností. Nemají v sobě dostatek sebedůvěry, jistoty a odvahy a nevidí cestu jak na sobě a se sebou pracovat. Po delší době práce s nimi ale mohu odpovědně říci, že lze, za předpokladu že uijeme individuální přístup ke každému je dovést k tomu, že si věří, vidí řešení každé situace a mizí velikášství, přehrávání, agrese, za kterou schovávali nejistotu, strach, slabost.

Chceme-li u frekventantů klubu hovořit o hodnotové orientaci, je nutné uvést, že spontánně vytvořený žebříček hodnot nemají a jakákoli snaha použít termín „životní hodnota“ je jim cizí a je patrné, že

takto vůbec neuvažují. Pokud chceme zprostředkovaně usuzovat o jejich hodnotách můžeme pouze z chování. Zde jasněji vidíme, co preferují, jak se rozhodují, co ovlivňuje jejich jednání a chování. Můžeme tak dojít k závěru, že základním „zákonem“, kterým se řídí je oko za oko, zub za zub. To mimo jiné znamená, že k tomu, kdo se k nim chová s respektem, získá si jejich důvěru a přirozenou autoritu se chovají také tak a opačně. Platí pro ně staré české přísloví: jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Nevidí důvod spolu dobře vycházet jen proto, že jsou v jedné třídě, v jedné místnosti. Nebudou spolupracovat jen proto, že je u nich někdo dospělí, rodič, vedoucí, učitel. Nedají – jak se říká – nikomu nic zadarmo, což vede k tomu, že je pro rodiče, vychovatele, učitele stále těžší dostat požadavků, které na ně jako na činitele socializace a enkulturace společnost má. Zde se ukazuje další z důvodů jisté mělkosti socializace a jistého bludného kruhu, který lze popsat následovně: sociokulturní změny a proměny jsou hlubší, rychlejší a laik ve výchovné a formující pozici na ně nemá šanci adekvátně reagovat a vytváří tím nechtěně větší prostor pro vliv vrstevníků a medií, což jsou sice důležití činitelé socializace, ale přinášejí spíše inovaci, dynamiku a nestabilitu.

Velice pozitivně je možno hodnotit fakt, že se v klubu setkávají jak studenti jedné třídy, tak v rámci paralelek, tak i se studenty vyšších i nižších ročníků. Umožňuje to vidět spolužáka z jiného pohledu, zjistit o něm něco, co ve třídě, v rámci výuky nelze a navázat tak vztah na jiné rovině. Je to možnost potkat někoho z jiné třídy, ročníku výš, níž, což je během školní docházky možné zcela vynímečně. Do sítě vztahů frekventantů to přináší neobvyklou pestrost, výběr sociálního kontaktu zcela podle osobní konstelace a momentálního naladění (pokud si lépe rozumím se staršími, nebo atmosféra ve třídním kolektivu nevyhovuje mému naturelu, klub může přispět k řešení). Uvedenou skutečnou s lze dokumentovat mnoha příběhy dětí, které byly ve své kmenové třídě považovány za sociální „outsidery“, v klubu o této jejich nálepce nikdo nevěděl, tím se jejich projevy harmonizovaly a tím si našly v klubu kamarády z jiné třídy a jejich celková harmonizace odstranila negativní blok třídy a i tam byly posléze „přijaty“.

Obecně lze říci, že fakt, že v klubu se mohou potkat dívky a chlapci, mladší a starší vede nejen k prohloubení gender identity, ale i umění jednat s různými věkovými kategoriemi, což v současném trendu menšího počtu sourozenců a nižšího kontaktu s bratranci a sestřenicemi je víc než pozitivní. Lze dokumentovat, že o klub mají zájem o něco víc jedináčci, kteří instinktivně tíhnou k tomu, vyzkoušet si „být s někým“.

Neutrální prostředí klubu umožňuje navíc první kamarádké setkání na - pro oba zúčastněné - stejně výhodné půdě a ani jeden nemá výhodu domácího prostředí. Vzhledem k tomu, že vzájemné navštěvování je pro studenty, kteří dojíždí z celé Prahy a okolí (Neratovice, Dobříš, Loděnice apod.) relativně časově náročné, funguje klub pro mnoho kamarádů jako místo setkání během týdne, kdy není čas být u jednoho z nich doma. Všim tímto klub opět umožňuje rozvoj a prohloubení sítě sociálních kontaktů a vztahů a navazovaná hlubších přátelských citových vazeb.

Při pozorování frekventantů klubu se nemůžeme vyhnout jisté reflexi rodinného prostředí, ze kterého do školy a klubu přicházejí. Jak bylo naznačeno v úvodním přehledu, nelze se na rodinné prostředí

frekventantů dívat s pocitem, že je vše přijatelné, k jejich prospěchu. Pro souhrnné charakterizování lze užít termín sociokulturně znevýhodněné prostředí a to se značným přesahem tradičně a populárně chápaného pohledu na tento termín. Za sociokulturní handicap nelze považovat pouze nižší ekonomický statut rodiny, její dysfunkčnost (hádky, alkoholismus, agrese apod.) ale stále častěji i nedostatek času věnovaného společným aktivitám rodiny a času věnovaného samotnému dítěti, lhostejnost k jeho individuálním potřebám, jejich saturaci a kultivaci a apod. Je pozorovatelné, že rodinná prostředí frekventantů disponují omezeným výchovným potenciálem a nelze jim vyčítat jistou plochost působení na rozvoj dítěte a ani po nich žádat širší rozvoj sociokulturních kompetencí a práci na sociokulturním vybavení dětí.

Při sondě do života dnešních „náctiletých“ je více než dobře patrná problematičnost zařazení této věkové kategorie do společnosti. Dramaticky se projevuje u tzv. adolescentů. Jsou to svým způsobem a díky výživě v našich zeměpisných polohách již fyziologicky, tělesně hotoví, dospělí jedinci svého živočišného druhu. Kalendářní věk ukazuje zralého jedince. Společnost však stále poukazuje na jeho nedostatky a nezralost duševní a duchovní a nechce jej do „dospělé“, společnosti pustit. Vede ji k tomu snaha chránit mladé před „nástrahami“ společnosti a zabezpečit tím tak co nejdelší bezstarostné dětství a od věcí dospělých ho nevpouští a dohlíží, aby se do nich ani neplet. Problém ale je, že v tu samou chvíli mladému náctiletému hubuje, když se jako dítě chová a jedná, není odpovědný, je sobecký atd. V plné šíři se uvedený fenomén ukazuje v nemožnosti se shodnout na věku trestní odpovědnosti mládeže. Mladí jedinci těžko dostávají rozporuplným pohnutkám svého postavení na hraně mezi dospělostí a dětstvím. Často se hovoří o odlišnosti kalendářního věku a věku kulturního. Kulturní věk je jistá kulturně (regionálně, časově) definovaná představa o tom, co se od takto starého jedince čeká a požaduje a co se mu zároveň nabízí. Porovnáme-li 12ti – 18ti leté jedince v tradičních společnostech, společnosti 13.stol a 18.stol. uvidíme, jak velká fikce pojem puberta a adolescence je. Uvedený fenomén nelze jednoznačně vyřešit, ale frekventantům klubu je umožněno stát spíše na straně dospělých a to tím, že většina aktivit klubu je koncipována tak, že je celá skupina vedena ke společnému cíli a ať mladý či dospělý, každý plní právě tu svou část úkolu. Vznikají tak příležitosti k tomu, aby frekventanti klubu získávali zkušenosti přirozeným procesem spolupráce a každý se naučí to co v tu chvíli přirozeně vstřebá a co v tu chvíli instinktivně nejvíce potřebuje a tudíž nejvíce ocení jako získaný přínos. Skupinu vede vždy ten, kdo je v té které činnosti či aktivitě zručnější, zkušenější, vidí řešení – bez ohledu zda je či není dospělý a těžiště je v tom, aby skupina jako celek dospěla k cíli. Je jasně pozorovatelné, že frekventanti velice pozitivně reagují na změnu přístupu a nesrovnatelně lépe spolupracují a jejich získané dovednosti jsou trvalé a hlavně prožijí to, že jsou každým i malým činem pro chod skupiny důležití a zažívají pocit úspěchu a spolupartnerství.

Pocit úspěchu, jakkoli se nám může zdát velice filozofický a vědecky problematický, pro mladé to je pocit stěžejní. Z průběhu aktivit v klubu se zdá, že frekventanti mají velký problém dosáhnout úspěchu spojeného s výukou. Je to zjevně jedna ze skupin, kterému frontálně vedené a na verbální projev orientované školství nevyhovuje. Při rozhovorech s frekventanty se ukazuje, jak mnoho předmětů sází

pouze a určitý druh intelektuální a lingvistické ekvilibristiky, která při utváření školního prospěchu a tudíž i školní úspěšnosti hraje významnou roli. Relevanci jiného pocitu úspěchu není snadné frekventantům ukázat, protože tlak učitelů a rodičů na to, aby děti něco dokázaly, je silný. Pravdou je to, že z pohledu trhu práce a celosvětového trendu skutečně "přežijí jen silní" a nelze tento pohled vidět jako neoprávněný. To, že prostředí klubu poukazuje na to, že existuje mnoho kritérií podle kterých lze vnímat život a prožívat jeho kvalitu a úspěšnost, frekventanty samotné uklidňuje a stimuluje. Snad nejvíce si jako úspěchu cení, pokud zažijí situaci, chvíli, kdy jsou někým akceptováni takový jací jsou, bez vykřičníků, podmínek, napravování. Někdy se díky tomu však dostane do situace, která se jeví rodičům i škole neproduktivní a je třeba o tom vést dialog. Klub umožňuje prožít mnoho "odlišných a individuálních úspěchů", čímž pomáhá kompenzovat možný pocit neúspěšnosti, beznaděje a ztráty odvahy a kuráže a pocitu poraženectví, které jsou mladým lidem stále blízké a pro vznik problému s konzumací psychotropních látek mají vyživující potenciál. Posledně uvedené souvisí s velkou potřebou okamžitého prožití smysluplnosti, uspokojení a naplnění z jakékoli činnosti u frekventantů. To vede k popření budoucnosti jako takové a jejich život se odehrává "teď a tady". Práce s časovou rovinou prožívání je velkou součástí aktivit v klubu. Umění odložit rozhodnutí na chvíli kdy jsem k řešení připraven, umění odmítnout něco v tuto chvíli, umění počkat na vhodnou chvíli to vše jsou možnosti, které si frekventanti s velkou úlevou osvojují.

Dostáváme se dále k jednomu z téžisk projektu Malostráňák, kterým je náplň volného času mládeže. Ukazuje se, že stále větší počet mladých dětí není co se zájmů, koníčků, hobby vyprofilovaných a ne všichni se chtějí typickým volnočasovým aktivitám věnovat na tak vysoké úrovni, jaká se v mnoha kroužcích vyžaduje. U frekventantů klubu se navíc projevuje i to, že u nich existuje určité genetické či fyziologické aktuální omezení, které neumožňuje ani v těchto aktivitách podávat očekávané a požadované výkony. Ukazuje se též, že přivést dítě k zájmu o něco je pro rodiče časová a finanční investice, která je nad jejich kapacitu. To, co se ale z pohledu zúčastněného pozorování jeví jak zajímavé tak dost zásadní k tématu celé předkládané práce je to, že samotné naplnění volného času sportem, jazyky, výtvarnou činností a podobně není samo o sobě prevencí zneužívání a užívání psychotropních látek. Kroužky mohou působit jen jako jakási televize, která sice na 2 hodiny kroužku zabaví, ale dítěti nedá výbavu do života, která ho nástrah číhajících třeba cestou z kroužku ochrání. Jinými slovy nenaučí jak si užít (kvalitně a z pohledu ohrožení drog i bezpečně) volný čas když „nemám kroužek“. Jak je patrné, projekt Malostráňák využívá všech možných volnočasových aktivit ne prvoplánově, ale snaží se s nimi dál pracovat tak, aby přínos pro frekventanta nebyl jen zvládnutí té či oné aktivity, ale přispěl k formování osobnosti. Určitá laickost vede k tomu, že sami frekventanti si na klubu cení i to, že si „mohou vše jen vyzkoušet“, „nemusím to umět“.

Fakt, že se frekventanti programu účastní dobrovolně se projevuje pozitivně v tom, že zásadní měrou ovlivňuje celkovou atmosféru v klubu. Při případných konfliktech lze operovat se skutečností, že v klubu nemusí být nikdo, kdo nechce a tudíž každý kdo tam je je připraven a ochoten hledat řešení. Pocit svobody a možnosti vlastního rozhodování umocňuje mezi frekventanty pocit spolupartnerství,

důležitosti. Každopádně frekventanti oceňují, že v klubu nezažívají situace typu: „Stejně tu musíte být, tak budete dělat to co chci já,“ se kterou se ve škole často setkávají a v rodinném prostředí ji nahazuje typický a častý přístup“ Dokud tu bydlíš, živím Tě, budeš dělat co chci já“.

Mnohé situace v klubu poukazují na skutečnost, že frekventanti vnímají pozitivně to, že nabídka možností jak se s různými emocemi vypořádat je v klubu širší než ve škole či doma. Zjištění, že existuje celá paleta možností jak se se svými emocemi vypořádat a ne jen jejich potlačení a nerespektování ve jménu "poslušnosti" přináší frekventantům klid, uvolnění a mění jejich pohled na sebe sama. Nic na tom nemění fakt, že to s sebou přináší chvílemi šum ladicího se pěveckého sboru a z pohledu učitele – zlobení.

Fakt, že návštěva klubu je navíc bezplatná s sebou nese pozitiva v tom, že frekventanti nemohou operovat s faktem, že si jakékoli chování ve svůj prospěch u vedoucího předem zaplatili. Vedoucí se tak nemůže spokojit s tím, že „když si jednou zaplatili, budou chodit“ a nutí ho si je získávat a přemýšlet co jim nabídnout zas a znova. Fakt, že mezi vedoucím a frekventanty není žádný ekonomický vztah dává větší pocit lidskosti, důvěry a opravdovosti. Jisté ekonomické kliše, že lidé si ničeho neváží pokud do toho neinvestují peníze je pravda zjevně jen částečná a klub ukazuje, že i investovaná energie, síla a čas, společné zážitky mají tu moc způsobit, že si frekventanti svého klubu váží.

Pro dokreslení uvádím některé významně se opakující se odpovědi z ankety s žáky, navštěvující školní klub

Proč navštěvuji školní klub?

Odpovědi žáku: „protože si tu odpočinu“, „pokecám s kamarády“, „nenudím se“, „v pohodě se tady odreaguji a mohu si napsat referát na PC“, „mam tu hodně kamarádů“, „jsou tu fajn lidi“, „protože se tu scházejí dobří lidi, je tu legranda a co jiného by asi tak dělali po škole ?!“: „Mám si s kým popovídat, nejsem tu sám“, „nikdo mi neřekne, že sem nepatřím“, „věří mi tu“, „nesmějí se mi tu“.

Co se Vám na Klubu líbí?

Odpovědi žáku: „chodí jsem moji dobří kamarádi a ze se tu můžu někomu svěřit se svými problémy“, „hry, příjemné slečny“, „pohoda, legrace, akce v Klubu, a super „lidi“.

Co se Vám nelíbí?

Odpovědi žáku: „není internet“, „nelíbí se mi výzdoba“, „chtěl bych, aby Klub byl otevřen déle“, „není tady nic, co by se mi nelíbilo“, „mohly by se sem dát nějaké plakáty“.

Co Vám zde chybí a co chcete změnit ?

Odpovědi žáku: „prodloužila bych zavírací dobu“, „chybí mi tu fotbálek, internet, šipky“, „plakáty, dobrá hudba“, „hry na PC, cd přehrávač“.

Z těchto odpovědí jednoznačně vyplývá, že děti hledají hlavně porozumění, pochopení, lásku, klid a pohodu, pobavení.

8 Shrnutí disertační práce

Psychotropní látky a jejich zneužívání provází lidstvo od nepaměti²⁶, a samy od sebe nejsou ani „dobré“ či „zlé“. Ať se nám to líbí nebo ne budou součástí našich životů i nadále.

Současná doba, víc než kdy předtím vystavuje člověka tísní. Tísní způsobené jakýmsi zmatkem ze svobody charakterizované tím, že co není zakázáno, je dovoleno. V souvislosti s konzumací psychotropních látek je též nutno podotknout, že jsou právě ony - psychotropní látky - které se pro mnohé, především mladé lidi stávají symbolem svobody a stávají se jistým katalyzátorem toho, jak společnost a nabytou svobodou umí zacházet. Společnost si svým vývojem - relativizováním jakýchkoli „pravd o tom, jak žít“ a jakýmsi povýšením individualismu - ztížila cestu k možnosti korigovat chování svých členů i v tom směru, který je ve své podstatě žádoucí. Desintegrace základních stabilizačních institucí /rodina, škola/ s sebou přináší nové výzvy, jak a čím bude prostor, který uvedené instituce nestačí opečovávat, naplněn. Tento prostor je možné obecně nazvat vztahem k mladým lidem, a patří do něj jak uvádění do života a očekávání která, společnost na mladé má, tak i nabídka pomoci, vedení a všeho dalšího, bez čeho se mladí neobejdou – pochopení, důvěra, oddych a bezstarostnost a nevázanost. Ukazuje se, že skutečně ponechání procesů, které jsou v práci označeny jako enkulturace, socializace a individuace zcela spontánnosti, neřízenosti a volnosti nelze, protože na síle získali rizikové procesy, se kterými je třeba počítat a vědomě jim čelit. Globalizací zrychlené a zesílené akulturační procesy dělají situaci jedince ve světě stále složitější a orientace v životě není snadná. Pokud je vůbec možné hovořit o tom, že cosi i přesto v rozhodující míře ukazuje jak žít, pak je to reklama, jakožto mechanismus prezentující jistý životní styl, který je považován za cosi jako vzor, to, co je považováno za přijatelné. Spolu s médii, jejichž cílem je sledovanost, které „prezentující svět takový jaký je“ je tak vytvářena jakási pseudorealita. Z člověka, existence, se stává konzument. Konzument výrobků, vztahů, životního prostředí, informací a taktéž i psychotropních látek.

Vzhledem k tomu, že lidé i přesto nepřestali lidmi být, jejich snaha o uspokojování tzv. metapotřeb, stejně tak jako obecné potřeby lidí se osvobodit od svazujících možností pozemského bytí bývají nevyslyšeny, či vyslyšeny leč neadekvátním způsobem.

Za konzumací psychotropních látek je možné vidět snahu o uspokojování specifických, ale člověku vlastních, potřeb²⁷.

Vzhledem k zaměření práce na mladou generaci se jeví důležitá i potřeba prožitku smyslu života, vlastní existence a z toho vyplývající potřeba perspektivy, pohledu do budoucna.

Právě zde se ukazuje nezastupitelnost kultury chápané tak, jak jsme ji definovali v úvodu, neboť je to právě ona, která svojí nedefinitivností umožňuje kreativně řešit uspokojení oněch odvozených potřeb.

Ukazuje se, že selhání v této oblasti vede k ohrožení samotného biologického přežití. Jinak řečeno přijme-li se onen vzorec naplňování potřeb konzumací psychotropních látek jako za možný a celospolečensky přijatelný, bude tím řečeno, že destrukce, pohrdání životem a zmar jsou povýšeny nad

²⁶ Příloha č.7

hledání cesty, úcty k životu a život samý. Vzhledem k imperativu přenosu a zachování kultury je přijetí a i nečinné přihlížení konzumaci psychotropních látek v naší kultuře nežádoucí.

Psychotropní látky jsou svou existencí schopny negativně ovlivňovat od „obyčejného osobního“ života jedince, po hospodářství přes politiku až po zdravotnictví. To zda dokážeme zpětně ovlivňovat, s jakými následky existence psychotropních látek pro jedince a celou společnost se musíme potýkat je v zásadě na každém z nás.

Je povinností každého „profesionála“, který se problematikou zneužívání psychotropních látek zabývá přispět k budování společného díla - funkčního systému, který by umožnil s psychotropními látkami koexistovat.

Je-li možné, aby se odborníci z odvětví mající vliv na běh společnosti, shodli na tom, že je nutné cosi dělat, pak průběh a směr musí být promyšlený, odpovědný. Jde o zodpovězení otázek, kdo, kdy, kde, jak má dělat proto, aby bylo docíleno žádoucího stavu. Závažným problémem je však již samotná definice žádoucího stavu. Je snad lépe hovořit o stanovení priorit. Zde se jednotlivé obory velice liší, ale v zásadě existují tři možnosti, jak se do uvedeného procesu zapojit. Je to prevence, terapie - léčba, resocializace - rehabilitace. Výjimečně i odsouzení, trest. Podle oboru mají různí odborníci šanci uspět v různých z uvedených možností.

Za klíčovou oblast určující, zda potencionální ohrožení psychotropními látkami se stane reálným nebezpečím, se v poslední době většině odborníkům jeví volný čas, jeho trávení, využití především u mládeže. Jako hlavní nedostatek lze vidět absenci výchovy, motivace k selektivnímu a odpovědnému výběru volnočasových aktivit, k adekvátnímu trávení volného času víc než tak často kritizované „možnosti vyžití mládeže“. Ukazuje se, že samotné fungující kulturní zařízení, kulturní akce nabídka volnočasových aktivit apod. nestačí. Smutným faktem je, že psychotropní látky si našly cestu již i do mnohých aktivit tohoto typu -koncerty, party, U rampy apod.

Jde o provádění výchovně-osvětové činnosti, ve svém důsledku podporující fungování lokální kultury, jako nutného požadavku „zdravého životního stylu“, který je možno definovat jako kulturně akceptovatelné individuální uspokojování všech potřeb jedince.

Takto definovaný problém nám umožní nastoupit s preventivním úsilím – vědomou a stimulovanou tvorbou životního stylu v rámci instituce školy. Škola je instituce, která přirozeně poskytuje prostor pro možnost cíleně stimulovat vrůstání do kultury a pomoc se v současné kultuře orientovat, což je přesně to, co náš obor může poskytnout.

9 Závěr disertační práce

Při zpracovávání jakéhokoli tématu se každý autor musí vyrovnat s mnoha často velice odlišnými přístupy k danému tématu. K tomu je veden přinejmenším potřebou se alespoň minimálně v problematice orientovat, aby nemohl být přistižen, že neví o čem mluví.

²⁷ Příloha č.15

Nejinak tomu bylo i v práci předkládané. Cílem ale nebylo úplné a vyčerpávající zpracování problematiky. Takto formulovaný cíl by ostatně přesahoval možnosti jednotlivce. Z toho důvodu byly v práci některé jistě zajímavá témata zmíněna jen okrajově či byla vynechána zcela (např. statistiky nárůstu konzumentů jednotlivých psychotropních látek, odlišné metody léčby, právní dimenze problému apod.).

Cílem bylo zmapování uvedené problematiky v mezioborové perspektivě se zřetelem na oborové chápání problematiky a to především prevence. Ještě jednou je třeba uvést, že prevence zneužívání psychotropních látek skutečně vyžaduje mezioborovou spolupráci a předloženou práci je třeba v tomto kontextu chápat jako kulturologický příspěvek do širšího vějíře poznatků a jde o aplikaci kulturologických poznatků do praxe nespecifické primární prevence.

To z toho důvodu, že jednotlivé úzce oborové chápání a přístupy se ve své podstatě doplňují, potřebují jeden druhého k tomu, aby dohromady byly schopny pojmut co možná nejdříveji a odpovědně realitu, která se ze své podstaty jakémukoli jednotlivému uchopení brání. Kulturologie do problematiky zneužívání psychotropních látek přináší rozbor postavení jedince v dnešní globalizované kultuře a zneužívání chápe jako projev ztráty schopnosti jedince interpretovat a orientovat se ve složitých změnách ve společnosti. U stále většího počtu mladých jedinců se ukazuje, že jejich přirozené prostředí má problémy vést je a pomáhat jim směřovat své chování směrem do budoucna a k druhým, což můžeme popsat pojmy jako nezdar předávání, sdělování a sdílení obsahu kultury – norem, vzorů, symbolů, idejí. Tím se však přesouvá odpovědnost zainteresovaných odborníků uvažovat o možnostech, jak stimulovat to, co funguje a zároveň hledat nová, zatím netradiční řešení umožňující suplovat chybějící procesy. Formu a obsah intervence – stimulace procesů enkulturace, socializace je třeba odborně koncipovat a případné problematické okruhy podrobit diskusi. Je však jasné, že vývoj procesů ve společnosti podporuje hypotézu předložené práce, že je třeba čistě biologickou a pokrevní linii přijmutí odpovědnosti, za život mladého jedince rozšířit o přijmutí vyšší míry odpovědnosti společenské. V tomto kontextu je třeba chápat presentovaný experimentální projekt Malostráňák – primárně preventivní program klubu volného času při škole.

10 Diskuse disertační práce

Z předkládané práce vyplývá jak mnoho nových kulturologických otázek a problémových okruhů, jistě zasluhující systematickou dlouhodobou pozornost, které lze shrnout jako aplikace kulturologických poznatků do praxe výchovných institucí, institucí státní správy, tak i mnohé hypotézy představující vědeckou výzvu např. vliv kultur na vztah závislý - společnost, možnost kulturologické metodiky tvorby životního stylu, rozpracování nutného penza sociokulturních kompetencí dneška. Jistá přehledovost obsáhlost práce je dána i úvahami o možnosti didaktického využití práce jak směrem k medicínským, sociálně-pečovatelským a sociologicko-pedagogicko-psychologickým oborům, tak v rámci samotné kulturologie. V rámci multioborové spolupráce na

nových možnostech primární nesespecifické prevence bylo třeba mnoho poznatků z jiných oborů přijmout, mnohé sdílet a další penzum nabídnout. Zásadní otázky, které vyvstávají se týkají dalších forem propojení kultury, animace volného času, enkulturace, socializace a ponecionálu vyustění nastíněného propojení v primárně preventivní účinek.

11 SEZNAM DOPLŇUJÍCÍCH PŘÍLOH

11.1 Příloha č. 1. Třídění prof. Vondráčka

a) Podle prof. Vondráčka (1993, s.278): „Látky s účinkem psychickým byly rozděleny různými autory různým způsobem. Žádné rozdělení nevyhovuje stoprocentně. Ale některé dosti dobře vystihuje podstatu věci.“ S tím lze jen souhlasit a tak pro dokreslení uvádíme třídění právě podle prof. Vondráčka.

b) Třídění podle Prof. Vondráčka²⁸.

1. Sedativa a hypnotika - všeobecně uklidňující léky (bromity a barbituráty).
2. Excitancia - léky dráždící a povzbuzující (např. kofein, Fenmetrazin).
3. Cerebrální relaxancia - látky uvolňující vnitřní napětí, antineuralgika (Pyramidon, fenacetin).
4. Thymoleptika - s účinkem proti depresím (např. Imipramin).
5. Ataraktika, antihalucinogeny - proti bludům a halucinacím (chlorpromazin a jiné).
6. Delirogeny neboli halucinogeny - látky vyvolávající halucinace (LSD, psilocybin).
7. Ebriancia - látky působící opilost (éter, alkohol a jiné).
8. Euforika - působící euforii bez opilosti (částečně sem lze zařadit opium a podobné látky, u někoho tak působí v malých dávkách také antineuraldika).

²⁸Prof. Vondráček je pokládán za jednoho z předních českých psychiatrů, je zakladatelem české lékařské psychologie

11.2 Příloha č. 2. Durman

Popis rostliny

Durman je rostlina čeledi lilkovitých. Durman obecný (*datura stramonium*) je jednoletá až 1 metr vysoká bylina s větvenovitým kořenem. Listy jsou řapíkaté podlouhle vejčité a chobotnatě zubaté. Plod je silně ostnitá, asi jako ořech velká, mnohosemenná tobolka. Semena jsou ledvinovitá, tmavohnědá a dolíčkovaná.

Výskyt

Je domácí v oblastech Kaspického a Černého moře, dnes je rozšířený po celé Evropě, Asii a Severní Americe. V mnohých zemích se též pěstuje. U nás roste na rumišťích a úhorech.

Užívaná část

List (*Folium stramonii*) a semeno (*Semen stramonii*).

Účinné látky a působení

Jsou to především alkaloidy typu hyoscyamin, popřípadě atropin a skopolamin. Jsou to látky obdobné jako u rulíku a blínu.

V léčivých dávkách omezují sekreci slinných a bronchiálních žláz, omezují tvorbu žaludečních šťáv, zpomalují střevní pohyby a uvolňují hladké svalstvo. Užívají se vnitřně jako antiastmatikum, spazmolytikum a parasymptotikum.

Velké dávky vyvolávají pocit sucha v ústech, stavy silné podrážděnosti a hluboký spánek narkotického rázu, končící obrnou dýchacího ústrojí vedoucí ke smrti. Proto je může předepsat jen lékař a užívat se smí jen po jeho kontrole.

Účinky jsou známy již dlouho. Mnoho rostlin z rodu durman má dlouhou tradici ve spojení s magií a medicínou. Kromě toho byl jeho halucinogenní a léčebný potenciál objeven nezávisle na Starém kontinentě a v Novém světě. Starý kontinent si vážil jeho léčebných schopností, zatímco kontinent „Nový“ ho spojoval především s magickými a náboženskými obřady.

V nejstarších pramenech psaných sanskrtem se s názvem tohoto rodu setkáme v podobě dustra. Avicena, perský lékař z 11. století zase hovoří o léčivých a halucinogenních vlastnostech rostliny *datura* nebo *tatura*. V Asii se *Datura metel* a *Datura fastuosa* používaly k léčbě téměř všech chorob či poruch, včetně horečnatých onemocnění, duševních poruch, srdečních chorob a zápalu plic, výsledky však nebyly valné. Ve spojení s konopím (*Canabis*) a vínem však tyto rostliny tvoří vhodné anestetikum pro chirurgické zákroky. Halucinogenní potenciál hyoscyaminu však nebyl dostatečně znám, semena durmanu se smíši s konopím se kouřila pro potěšení a často i s cílem předpovědět budoucnost. S těmito praktikami se v Indočíně a v některých částech Afriky setkáváme dodnes.

Nejrozšířenějšího uplatnění jako posvátná rostlina se durman dočkal v Novém světě. V Jižní Americe se vyskytuje celá řada druhů - *Datura suaveolens*, *Datura aurea*, *Datura candida*, *Datura dolichocarpa*, *Datura vulcanicola*, *Datura sanguinea*. Všechny druhy používali, mnohde ještě používají, Indiáni.

Například Mexičtí Indiáni dodnes používají *toloache*, většinou v kombinaci s mezkalem - silným likérem vyrobeným z agáve. Uplatnění má však spíše jako intoxikans a halucinogen, než k magickým nebo náboženským obřadům. Díky těmto vlastnostem si tohoto rodu váží Indiáni amerického jihozápadu a také Navahové, Zuniové, Pajutové, Zunisové a další mají ve svém lidovém folklóru vidiny, které durman vyvolává.

Carlos Castaneda popisuje ve své knize Učení Dona Juana účinky užití durmanového „balzámu ke vynášení“, který mu dali indiáni kmene Yaqui na severu Mexika.

Výtažky druhu *Datura stramonium* využívá také řada kmenů v současné Africe v procesech se zkouškou neviny a také ve složitých obřadech spojených se vstupem do dospělosti. V těchto obřadech se dospívajícím dívkám podá halucinogen a poté následuje rituální bičování a deflorace.

Durman obecný (*Datura stramonium*) a i další z rodu *datura* byly úzce spojeny se zločinem a sváděním. Smrtelné dávky vyvolávají ztrátu vědomí a poté praktický bezbolestnou smrt. Pokud byl výtažek podán v menším množství, měl sedativní účinek, snad působil i jako afrodiziakum. Jako zvláštnost platí jeho užití v Kolombii, kde nedávno začali používat výtažky z uvedené rostliny k výrobě jedovatého roztoku, který je pak oběti vstříknut do obličeje. Látka vyvolá stav odevzdanosti a také ztrátu paměti. Krádež pak proběhne hladce a pachatel se nemusí bát následné identifikace.

S velmi promyšleným užitím tohoto druhu v travičství se setkáme též v Kolumbii, leč starověké, kde si kojící matky, které se chtěli novorozence zbavit, potírali bradavky výtažkem z durmanu. Indiáni kmene Čibčiců - také v Kolumbii podávali jed z rostliny *Datura aurea* manželkám a otrokyním zemřelých panovníků, aby je mohli zaživa pohřbít.

11.3 Příloha č. 3. Třídění podle SZO

Podle SZO mezi psychoaktivní látky patří

- 1) Látky, které nejsou používány v lékařství a jsou potenciálně velmi nebezpečné ve smyslu závislosti. Do této skupiny patří např. LSD.
- 2) Látky v lékařství používané a pro možnost vzniku závislosti potenciálně nebezpečné, jako např. fenmetrazin nebo diazepam.
- 3) Látky v lékařství používané, ale s menším rizikem z hlediska možného vzniku závislosti např. chlórdiazepoxid.
- 4) Ostatní látky, které mohou závislost vyvolat. Může jít o chemikálie používané v průmyslu, jako například těkavá rozpouštědla, lepidla, benzín apod.

11.4 Příloha č. 4. Třídění podle M.K.N.

Třídění podle 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10), kde je psychiatrii věnována kapitola V., která nese označení F.

Sekce F10-F19 je zaměřena právě na duševní poruchy a poruchy chování způsobené účinkem psychoaktivních a jiných látek.

Nejprve jak se psychoaktivní látky dělí

1. Alkoholovo-barbiturátový typ
2. Amfetaminový typ
3. Cannabisový typ
4. Kokainový typ
5. Halucinogenový typ
6. Katový typ
7. Opiátový-morfinový typ
8. Solvenciový typ
9. Tabákový typ
10. Kofeinový typ
11. Antipyretiko-analgetikový typ
12. Neuroleptikový typ
13. Antidepresivový typ

Nyní jak dělí duševní poruchy a poruchy chování způsobené účinkem psychoaktivních a jiných látek.

F10.- Poruchy vyvolané požíváním alkoholu

F11.- Poruchy vyvolané požíváním opioidů

F12.- Poruchy vyvolané požíváním kanabinoidů

F13.- Poruchy vyvolané požíváním sedativ nebo hypnotik

F14.- Poruchy vyvolané požíváním kokainu

F15.- Poruchy vyvolané požíváním jiných stimulantů

F16.- Poruchy vyvolané požíváním halucinogenů

F17.- Poruchy vyvolané požíváním tabáku

F18.- Poruchy vyvolané užíváním organických rozpouštědel

F19.- Poruchy vyvolané požíváním několika látek a požíváním jiných psychoaktivních látek

Podle hloubky zásahu do organismu dále můžeme odlišovat:

F1x.0 - akutní intoxikace - přechodný stav po aplikaci psychoaktivní látky:

F1x.00 - nekomplikovaná

F2x.01 - s traumatem nebo jiným tělesným postižením

F3x.02 - s jinými zdravotními komplikacemi

F1x.03 - s delíriem

F1x.04 - s poruchami vnímání

F1x.05 - s komatem

F1x.06 - s křečemi

F1x.07 - patologická intoxikace

V podobném duchu je uvedeno i dělení další, podrobnější více rozlišující.

Např.

F1x.2 - syndrom závislosti, u nějž dále rozlišujeme:

F1x.20 - v současnosti abstinuje

F1x.21 - v současnosti abstinuje v chráněném prostředí

F1x.22 - v současnosti abstinuje při klinicky udržovaném nebo sledovaném režimu

F1x.23 - v současnosti abstinuje, avšak při léčbě averzibilními nebo blokujícími drogami

F1x.24 - v současnosti užívá látku (aktivní závislost)

F1x.25 - souvislé užívání

F1x.26 - epizodické užívání (dipsomanie)

F1x.3 -odvykací (abstinenční) stav

F1x.30 - nekomplikovaný

F1x.31 - s křečemi

F1x.4 - odvykací stavy s delíriem

F1x.40 - bez křečí

F1x.41 - s křečemi

F1x.5 - psychotické poruchy vzniklé během nebo bezprostředně po užití psychoaktivní látky - různé typy podle převažující symptomatiky

F1x.50 - schizoformní

F1x.51 - převážně bludná

F1x.52 - převážně halucinatorní

F1x.53 - převážně polymorfní

F1x.54 - s převahou depresivních příznaků

F1x.55 - s převahou manických příznaků

F1x.56 - smíšená

F1x.6 - amnestický syndrom - výrazné zhoršení krátkodobé paměti při zachování ostatních kognitivních funkcí, mohou se vyskytnout i změny osobnosti

F1x.7 - residuální stav a psychotická porucha s pozdním začátkem - porucha, u které přetrvávají změny kognitivních funkcí, emotivity, osobnosti nebo chování po dobu, která je delší než předpokládaný přímý intoxikační účinek látky

F1x.70 - psychotické reminiscence (flashback)

F1x.71 - porucha osobnosti nebo chování

F1x.72 - reziduální afektivní porucha

F1x.73 - demence

F1x.74 - jiné přetrvávající narušení kognitivních funkcí

F1x.75 - psychotická porucha s pozdním začátkem

F1x.8 - jiné poruchy mentální a behaviorální - tato kategorie se používá k označení jakékoli jiné poruchy, kde může být užívání látek identifikováno jako bezprostředně přispívající k tomuto stavu

F1x.9 - jiné nespecifické poruchy duševní a poruchy chování

11.5 Příloha č. 5. Abúzus podle Urbana

Urban (1973, s. 18) dále rozeznává:

Abúzus bez návyku - je charakterizován tím, že ačkoli dochází i častému užití a i značnému překročení dávek, není však omezena svoboda jedince ve vztahu k rozhodování, pokud jde o psychotropní látku.

Abúzus s návykem - je charakterizován tím, že již postižený tíhne k psychotropní látce, potřebuje ji, když ji nemá, chybí mu. Jeho výše zmiňovaná svoboda ve vztahu k rozhodování je omezena.

Pro srovnání je uvedeno dělení a charakteristika Prof. Vondráčka

usus - jestliže je látka užívána občas a v mírných dávkách

abúsus bez návyku - je-li látka zneužívána často nebo hodně nebo obojí, ale osoba si může odvyknout

abúsus a návyk - jestliže jedinec látku zneužívá a nemůže si odvyknout

usus s návykem - o ten jde u osoby, která užívá malé dávky, ale odvyknout si nemůže.

Podle stejného autora pak návyk je: „ jakákoli závislost na léku, ať psychická nebo somatická“.

Vondráček (1986, s.313)

Závislost psychická je zde popisována jako stav , v němž nemocný nemůže sebrat duševní síly, aby přestal látku užívat.

O závislosti fyzické se pak jedná tehdy, když vynechání vyvolává abstinenční příznaky.

11.6 Příloha č. 6. Tabulka psychotropních látek

Shrnující tabulka u nás běžných psychotropních látek

PŘÍRODNÍ psychotropní látky

Konopí (*canabis*) - marihuana, „tráva“, „marijánka“
- hašiš, „haš“

Příznaky: Nepřirozená veselost, rozjařenost, rozšířené zornice, zarudlé oči, zrychlený puls, výrazně zvýšená chuť k jídlu, pot páchne po spáleném listí nebo trávě.

Účinky: Velmi odlišné (dle typu resp. obsahu účinné látky, kterou je tetrahydrocannabinol - THC), od mírné euforizace až po halucinace (nejčastěji zrakové).

Rizika: Zhoršení koordinace, postřehu, prodloužení reakčního času (riziko dopravních nehod, úrazů vůbec), možnost psychických změn.

Heroin, Morfin - „herák“, „háčko“

Heroin se vyskytuje jako prášek od bílé po hnědou barvu, způsob užívání kouřením, šňupáním, nitrožilně.

Morfin se vyskytuje v tabletách a práškové formě.

Příznaky: Stav omámení, poruchy koordinace, zpomalené reakce, zúžené zornice, ospalost, stopy vpichů po těle, bledost.

Účinky: Celkový duševní i tělesný útlum, zklidnění, uvolnění, snížení či odstranění bolesti.

Rizika: Možnost předávkování končící smrtí, rychlý vznik psychické a fyzické závislosti, poškození organismu, riziko infekce HIV/AIDS, hepatitida, ztráta zájmu, kriminální jednání.

Kokain - „koks“

Vyskytuje se v krystalické práškové formě, způsob užívání kouřením, šňupáním a injekcemi.

Příznaky: Pocení, sucho v ústech, zvýšený krevní tlak, euforie, rozšířené zornice, poškození nosní přepážky.

Účinky: Tělesná i duševní stimulace, zvýšení bdělosti, odstranění únavy, potřeba překotné činnosti, neklid, svědění, náladovost, agresivita.

Rizika: Vznik výrazné psychické závislosti, halucinace, poruchy paměti.

Crack

Kokainová báze, koncentrovaná směs z kokainu, jedlé sody a vody, v krystalické formě určená ke kouření.

Příznaky: Rychlý nástup příznaků jako u kokainu, extrémní euforie, ztráta sebeovládání, rozšířené zornice, roztřesenost, agresivní chování.

Účinky: Tělesná i duševní stimulace, potřeba překotné činnosti, nespavost, svědění, pocity síly a nadřazenosti.

Rizika: Vznik výrazné psychické závislosti, agresivita, halucinace, poruchy paměti.

SYNTETICKÉ psychotropní látky

Lepidla a rozpouštědla

Různé chemické látky, nejčastěji ve formě organických rozpustidel, ředidel, lepidel, čistících prostředků, barev (např. toluen, trichloretylen, benzin aj.)

Příznaky: Chemický zápach z úst, dechu, šatů, zasněnost, opilé vzezření, rozšířené zornice, zarudlé oči, vyrážka kolem úst a nosu, stopy chemikálií na rukou či oděvu.

Účinky: Psychický útlum, obluženost, spavost, poruch vnímání, agresivní chování.

Rizika: Nejvýznamnějším rizikem je možnost předávkování s následnou těžkou otravou, poruchy orgánů (jater, mozku, plic, krve), funkční poruchy (zhoršení paměti, zvýšená únava), psychická závislost.

Pervitin (metamfetamin) - „perník“, „pěčko“, „pilko“

Látka výhradně české výroby, ve formě krystalické látky nažloutlé barvy, užívána převážně nitrožilně.

Příznaky: Jsou podobné jako u kokainu, zvýšený krevní tlak, rozšířené zornice, neklid.

Účinky: Také podobné jako u kokainu, zvýšení bdělosti, potřeba překotné činnosti, neklid, po odeznění účinku hlad, vyčerpanost, deprese.

Rizika: Vznik výrazné psychické závislosti (nedochází ke zvyšování dávek, ale k častější konzumaci), pocity pronásledování, agresivita, halucinace, poruchy paměti, infekce HIV/AIDS.

LSD - „kyselina“, „acid“

Vyskytuje se ve formě malých tablet, malé plochy impregnovaného papíru.

Příznaky: Rozšířené zornice, zrychlený puls, zrudnutí v obličeji.

Účinky: Poruchy vnímání různých smyslů, zejména halucinace, zaměněné prožívání reality, změny nálady.

Rizika: Nepředvídatelné chování, dlouhodobé psychické účinky, riziko sebevražedného chování.

MDMA (ECSTASY) - „extáze“

Velmi silná látka na bázi amfetaminu a halucinogenními vlastnostmi, vyskytuje se ve formě tablet či kapslí, užívá se ústy.

Příznaky: Žízeň, rozšířené zornice, zrychlený puls, úzkost, panika, zmatenost, nespavost.

Účinky: Nadbytečná energie, zvýšená barevná vnímavost, psychóza a halucinace, změněné prožívání reality včetně vlastní osoby, změny nálady.

Rizika: Obzvláště nebezpečná pro diabetiky, možné poškození mozkových buněk, vznik psychického návyku, poruchy sebeovládání.

11.7 Příloha č. 7. První zmínky o psychotropních látkách

Jak vlastně dlouho tu s námi psychotropní látky jsou?

Otázka jistě zajímavá a odpověď na ní je neméně překvapující.

Soužití lidí s psychotropními látkami je možno počítat od doby, kdy poprvé byl jejich účinek poznán.

Nepochybně půjde o konfrontaci s psychoaktivními rostlinami, které byly v té které oblasti zastoupeny. Jde o to, kdy a kde se poprvé psychoaktivní rostliny vyskytovali v takovém množství, že neušli pozornosti obyvatelů a zároveň byly dány jisté společenské podmínky k tomu, aby bylo možné jejich „testování“ - jistá chuť poznávat soustředěněji svět.

Je jasné, že přímý důkaz není možné podat a tak jsme odkázáni na nepřímé archeologické, antropologické, a etnologické důkazy.

Podmínka dobré obeznámenosti lidí s faunou a florou nás vrhne časově kamsi na počátek věků, do pravěku, protože právě tenkrát musely být tlupy sběračů a lovců tak otevřeny poznání světa, aby věděly jak uchovat holý život. Neznalost byla cestou ke smrti. Sběrači prostě svá území znali velmi dobře a taktéž si s přírodními zdroji které měli věděli rady. Pohlédneme-li do minulých a vlastně i do současné doby zachovaných lovecko-sběračských společenství, na jejich technické a intelektuální dovednosti, nemělo by nás překvapit že i tenkrát v pravěku byli opravdu schopni rozpoznávat, sbírat a zpracovávat množství různorodých rostlinných druhů, s psychotropními účinky nevyjímaje.

K časově přesnějšímu vymezení „prvního kontaktu“ pomohou ony zmíněné nepřímé důkazy, k nimž bezesporu patří artefakty uměleckého charakteru - jak mobilní, zjednodušeně přenosné, tak parietální²⁹, zjednodušeně nepřenosné. Klást velkou váhu na mobilní není možné z důvodu, že není zaručeno, že místo dnešního nálezů je skutečné, původní místo, kde artefakt působil a měl jistou funkci. Právě jistý místní kontext je v souvislosti s určením účelu, smyslu jistého artefaktu velmi důležitý. Zaměříme se na nástěnné malby, které se v hojné míře vyskytují především v jeskyních francouzsko-kantabrijské oblasti jižní Francie a severního Španělska. Budeme se při tom opírat o poznatky především francouzských badatelů, kteří v této oblasti patří k absolutní špičce.

Jak již bylo nastíněno, nástěnné umění, na rozdíl od mnoha různých přenosných uměleckých předmětů, se nachází v původním prostředí, což umožňuje výzkum původních kulturních souvislostí a proto mu bude přisuzována větší váha.

Časově určení doby o které se bavíme nyní, je starší doba kamenná, zastoupené perigordijskou kulturou-s počátkem asi před 34 000 lety, ke kultuře magdalénské-končící asi před 13 000 lety).

Nutno podotknout, že teorií o tom, co je smyslem, posláním oněch maleb je mnoho. Vždy nějak souvisí a tím, co je na nich vyobrazeno. V zásadě existují dva typy odlišné, figurativní vyobrazení především zvířat a v menší míře lidí a vyobrazení jistých abstraktních symbolů.

Teorií o tom, jak interpretovat obrazy zvířat je opravdu mnoho a v zásadě neexistuje shoda. Hovoří se o čemsi jako o oltářích sloužící při magických rituálech „dobrého úlovku“ (Fraezer), uvažuje se tom,

²⁹parietální umění - nástěnné umění, zahrnuje taktéž výzdobu stropů, podlah skalních úkrytů.

že to mohou být pouhé „momentky z života paleolitického člověka“ či se dokonce mluví o „školních tabulích“, sloužících k výuce mladých (Milthen).

Jestliže interpretace zvířectva je obtížná, pak geometrické obrazce působí ještě větší problémy. Paradoxně však zde nacházíme možný nepřímý důkaz toho, že psychotropní látky, jejich příprava, zneužívání, účinky byly lidem paleolitu známy. Vedle teorií chápající ony obrazce jako jakýsi hieroglyfický způsob komunikace-jazyk, resp. písmo, se objevují teorie vycházející z činnosti lidské nervové soustavy. Ty poukazují na to, že za jistých specifických podmínek, či lépe za pomoci různých prostředků vytváří zraková soustava světelné vjemy, které jsou nezávislé na vnějším světle. Mohou být vyvolány stimulací elektrickým proudem, blikavým světlem, vyčerpáním, otupením smyslů, hlubokým soustředěním, hučením v uších, migrénou, schizofrenií, hlubokým dýcháním, rytmickými pohyby.

Svou povahou jsou jaksí mimo určité kulturní zázemí, jsou pro všechny stejné.

Tyto fosfény, tvarové konstanty, entopické jevy či prostě jen světelné jevy - jak různě se tento fenomén označuje jsou

- pravoúhlá mřížka, která často přechází v diagonální nebo šestiúhelný vzorec
- soustavy rovnoběžných čar
- kruhové skvrny nebo krátké skvrny
- klikaté čáry (vlnovky a lomené čáry)
- křivky obklopující jedna druhou
- jemné větvené kresby nebo meandrické vlnovky

To, jakou konkrétní podobu získají, závisí na psychice jednotlivce a tím i na kultuře v které žije.

Často se vyskytují pohromadě, těžce oddělitelné jeden od druhého.

Ona zmíněná teorie toho, co znamenají ony geometrické obrazce v jeskyních, staví na tom, že jsou to nakreslené zážitky z prožití „jiného stavu vědomí“, což může být způsobeno mnoha okolnostmi, a zneužívání psychotropních látek je jednou z možných. Jinými slovy, lidé starší doby kamenné jistě znali a tudíž i mohli používat psychotropní látky a nástěnné kresby jsou, máme-li použít moderní termín, psychedelickým uměním, uměním tvořeným při rozšířeném stavu vědomí, té doby (Lewis-Williems).

Tato teorie je jistě odvážná, ale má své trhliny. Za průkaznější se ukazuje teorie Bradleyova, vycházející ze zkoumání megalitického umění mladší doby kamenné - tentokrát oblastí severozápadní Evropy, jižní Bretaně v období 49 000-32 000 př.n.l., a údolí řeky Boyne v Irsku a dalších míst na Britských ostrovech. Prozatím zůstaneme v Bretani, kde, stručně řečeno charakter i místo nálezů obrazců (hrobky, posvátná místa bez přístupu světla, motivy spirál, vlnovek, soustředných kruhů) vede k přesvědčení, že to jsou ideální prostory pro vyvolávání transu.

Jsou však přítomny důkazy, že v obou případech k vytvoření oněch kreseb došlo skutečně za přispění psychotropních látek a ne jinými metodami vyvolávání transu a halucinačních zážitků?

Je možné, aby v té době, na tom místě, kde se objevily výše diskutované malby byly přítomny nějaké psychotropní látky. Jestliže ano, pak jaké?

Objev nového, zvláštního druhu uměleckého předmětu - spalovací nádoby - malé, mělké nádoby ve tvaru mísy, zasazené do válcovitého nebo hranatého podstavce.

Tyto byly nalezeny ve vykopávkách jihofrancouzských jeskyní, rituálních územích pařížské kotliny a rovněž na bretaňských megalitových nalezištích. Kolem sto šedesáti nádob bylo nalezeno v obvodu cromlechu (kruhu ze vztyčených kamenů) na posvátném místě na El Lannicu, ostrově ležícím proti Gavrinisu, nalezišti psychedelických obrazců, o němž jsme se zmínili dříve. Andrew Sherratt formuluje hypotézu, že tyto nádoby mohly být používány k rituálnímu pálení opia ve svatyních mladší doby kamenné a to protože i paleobotanické důkazy opravdu poukazují na centrum pěstování máku *Papaver somniferum* ve Středomoří. Důkazy o tomto jsou k dispozici díky objevům v např. tzv. Netopýří jeskyni. (Jejich stáří bylo stanoveno C.A.Ginerem na 42 000 let př.n.l.). Tyto nálezy poukazují na to, že přítomné makovice byly používány jako psychotropní látky.

O důležitosti opia ve Středomoří lze usuzovat taktéž z nálezů v Egyptě, kam kyperští vývozci doby bronzové již jistě opium v různých formách vyváželi, o čemž svědčí nádoby ve tvaru makovice. (Mimochodem to je jistý reklamně-marketingový trik používaný dnes hojně - nádoba na citronovou šťávu ve tvaru citronu, kořenka na papriku ve tvaru papriky)

Ukazuje se, že tvrzení o tom, že psychotropní látky tu jsou s námi od nepaměti není daleko od pravdy. Vyplývá z toho, že jistou svou stránkou reagují na jisté obecně lidské charakteristiky. Zároveň je v tomto poznání obsažen fakt, že je bláhové a ve své podstatě nemožné zrušit, zničit jejich existenci. Dokud bude člověk člověkem, bude i potencionálním konzumentem psychotropních látek.

11.8 Příloha č. 8. Hnutí hippies

Hovořit o psychotropních látkách a nezmínit hnutí s konzumací psychotropních látek spojené je nemyslitelné. Tato příloha bude věnovaná hnutí Hippies.

Časově toto hnutí spadá do šedesátých let o jejichž charakteru cosi víme i z našich dějin. Uvolnění, naděje, svoboda - tak nějak by mohly být ve stručnosti charakterizovány i když skutečnost byla složitější a jistým způsobem rozporupnější. Pro šedesátá léta jsou ale každopádně charakteristické pozoruhodné kulturní proměny, politické uvolnění, urychlení růstu kontrastu společenského blahobytu. Jak však ona šedesátá začala? V pozadí jsou studenti mnoha, ne-li všech západních univerzit, které je možné označit za levicově orientované intelektuály, kteří si uvědomovali, že zbožštělé hodnoty konzumní společnosti nejen že nepřispívají k opravdovému prožití života, ale ve svých důsledcích mohou jej i zničit v podobě ekologické katastrofy.

Poprvé bylo označení hipíů užito již v roce 1965 - v sanfranciském tisku, hnutí jako takové se datuje od roku 1967. Ačkoli neexistuje nic, kde by historie hnutí hipees byla chronologicky někým z jejich středu zachycena, za den vzniku hnutí se považuje 14. leden 1967, kdy se v Golden Gate Park v S.F. konal The Worlds "First Human Be-In - happening"³⁰, kterého byli účastníci a řečníci Timothy Leary, Alan Ginsberg, mistr zenu Allan Watts / jen z těch kteří jsou dnes již téměř notoricky známí / a mnoho dalších. Transparenty, marihuana, LSD a řeči proroků, tak nějak stručně lze charakterizovat dění onoho dne. Právě tam a v takového atmosféře vzniklo hnutí, které bývá často samotnými protagonisty považováno za nové náboženství, jehož základy jsou v zen buddhismu. Koncem padesátých let, v období beatníků se především v oblasti San Franciska začali objevovat přistěhovalci, kteří bydleli v tzv. pads, což je slangový výraz pro podestýlku a v přeneseném významu znamenal byt s kobercí a podložkou i k spaní. Což přesně odpovídá stylu a typu bydlení, které se stalo prototypem životního stylu, který hippieové uznávali. Stejně - jistá úmyslná volba nedbalosti - byla charakteristická od neupraveného zevnějšku, po vzájemné vztahy. K životnímu stylu hippieů prostě patřil zásadní a programový výsměch všem vymoženostem civilizace. Nezajímala je kariéra, úspěch, majetek. Peníze a práce - těmto imperativum doby bylo odzvoněno. Toto hnutí mělo v sobě zakódovaný prudký nesouhlas s oficiálně vyzvedávanými „cnotami“ ideálu člověka západu. Jejich orientace byla opačná, hledali inspiraci k tomu „jak jinak“, vizi nového života. Proto byli inspirováni životy lidí nějakým způsobem jinde (lidí v kriminále, drogově závislých, duševně nemocných apod.), prostě mimo tu „uznávanou“ společnost. Hnutí hipieů je možné charakterizovat jako hledání jisté alternativy k životu průmyslové společnosti. Je-li možné definovat v čem ona alternativnost spočívala, pak to je hlavní důraz na lidskou emotivnost, city jako láska, přátelství, na nové způsoby vnímání a poznávání reality, mající člověku otevřít nové možnosti, nemanipulativní a neagresivní metody řešení všech problémů světa, hledali novou cestu.

³⁰Překlad tohoto názvu je složitý. Je možné jej velmi volně přeložit jako První světové sdružení lidí

Právě to je ten z důvodů, proč se toto hnutí spojuje s užíváním různých psychotropních látek, především LSD, což se stalo „novou svátostí“. Proroci hnutí sledovali možnosti účinků psychotropních látek na lidský mozek, který považovali za nejúžasnější orgán lidského těla. V této souvislosti není možné opomenout funkci hudby v programu hnutí.

Je těžko hodnotit hnutí a to především proto, že více otázek nastolilo, než na kolik dalo odpověď. Až čas ukázal, jak opravdu prorocký náhled na celosvětové dění presentovalo. Svojí rasancí dosáhlo toho, že svět po něm již nikdy nebude takový jako předtím. Pokud mladá generace v takové míře a z tak nejrozumnějších společenských vrstev řekne „ne“ perspektivě, kterou jí společnost a civilizace nabízí, pak nejde jen o, ve své podstatě zdravý, mezigenerační konflikt, ale o jistou křížovátku, výzvu ke změně.

Zpracováno podle statí J.Koti a R.Jedličky (Mládež - drogy - společnost, 37-39)

11.9 Příloha č. 9. Timonty Leary

Je-li vždy těžké o někom psát, charakterizovat jej i jeho dílo, pak o T. Learym to platí dvojnásob. Tento vysoce inteligentní, nekonvenční, lehce cynický, vitální, až těkající člověk se stal někým jako Albert Einstein byl ve fyzice, ale ve svém oboru. Šel jinak a jinam než většina jeho oborových kolegů. Pokud je možné o psychotropních látkách vědět v klasickém smyslu toho slova a zároveň s nimi bezpečně žít, pak on tomu byl nejbližší.

Narodil se r.1920 ve Sprigfielgu, Massachuttes, jako syn dentisty. Jeho dětství bylo podle všech tehdejších konvenčních pravidel. V podobném duchu se odehrával i jeho další život, avšak až do chvíle, kdy mu zemřela manželka. Opustil místo vysokoškolského profesora psychologie na Kalifornské univerzitě v Berkeley a několik let cestoval. Poté se vrátil a tentokráte do Harvardu, kde pracoval ve Středisku pro výzkum osobnosti.

Leary sám již měl zkušenosti s užitím psychotropních látek a byly to právě ony zkušenosti intoxikace, které ho přivedly ke zkoumání a experimentování s možnostmi nervového systému člověka. Stal se velkým propagátorem expanze intelektu za použití právě psychotropních látek. K pokusům se nakonec vybral LSD a tím se z celkem neznámého psychofarmaka stal pro jedny bůh a pro druhé ďábel.

Leary sám byl posléze označen za novodobého dr. Frankensteina a z Harvardu odejit, neboť překročil hranici i těch nejliberálnějších představitelů university.

Snaha jít až do krajností a za téměř každou cenu byla pro Learovo bádání charakteristická i po jeho odchodu z Harvardu.

Leary ještě s Richardem Alpertem založili League for Spiritual Discovery (LSD - Liga pro duchovní objevy) a International Federation for Internal Freedom (IFIF - Mezinárodní federace vnitřní svobody a začali vydávat časopis Psychedelic Review v němž publikovali své poznatky o experimentech s LSD. LSD bylo pro něj a všechny jeho příznivce cesta, cesta ven ze životního stylu vnuceného a vynucovaného společností, cesta k posvátnému stavu vědomí - satori a k objevení vlastní, individuální cesty.

Svémi aktivitami přispěl k celosvětové známosti a proslulosti LSD. Jeho nekritičnost a jistá fanatická zatvrzelost, porušování vědecké etiky vedly k tomu, že oficiálně jeho práce nebyla nikdy brána „vážně“ a o to větší popularity měl mezi svými přívrženci, následovníky a pod. Chce se žít bohužel, protože to, že jím určený životní styl může zvládnout jen někdo většina jeho přívrženců pocítila sama na sobě.

Zpracováno podle stati J.Koti a R.Jedličky. (Mládež - drogy - společnost, 1997, 38-40)

11.10 Příloha č. 10. Životní styl

Životní styl, též způsob života, jsou synonymní pojmy označující odlišnosti jak historické tak regionální relativně stabilních forem lidského života. Důraz je přitom kladen na postihnutí souvislostí, především toho jaký tvoří celek, jak vzájemně působí na svou obnovu a změnu.

Ve způsobu života je řešen vztah společnost - individuum. Jde o poznání z čeho konkrétní životní styl pramení a jak působí na stabilitu a vývoj společnosti i jedinců, nakolik jsou a v čem jsou životy jedinců a společnosti komplementární. (Velký sociologický slovník 1997, s.1449).

Tento pojem je definován jako typický způsob uspořádání činností, jednání, vztahů, hodnot, norem, a prostředí jedince. Jde o jistou integraci životního způsobu, definovanou jako charakter jedincem vykonávaných činností, používaných postupů a množství času, které je činností věnováno. Je určen jak materiálními podmínkami, tak osobností člověka především jeho prioritami.

Životní styl mimo individuální postoje a hodnoty odráží i jedincovy dovednosti.

Podle A. Adlera tento pojem vyjadřuje jedinečný způsob chování, vychází z totality, celku jeho motivů, rysů, zájmů a hodnot a prolíná se veškerým jeho chováním.

Hartl (1993, s.202)

11.11 Příloha č. 11. Subkultura

Tento pojem se vžil k označení skupiny jednotlivců vymezujících se jistým způsobem vůči okolí.

Zahrnuje se pod tento pojem soubor specifických norem, hodnot, vzorů chování a životní styl charakterizující onu skupinu v rámci širšího společenství, příp. tzv. dominantní či hlavní kultury jíž je ale tato konstruktivní součástí.

Základem utváření subkultury může být mnohé. Od etnické příslušnosti, povolání, zájmů apod. Většinou však vzniká kombinací více činitelů.

V souvislosti se subkulturou se často hovoří o symbolech, jako o způsobu viditelného přihlášení se k jisté subkultuře. Podobně funguje i jazyk, oblékání apod.

Ukazuje se, že důležitou okolností doprovázející vznik a chod subkultur je jistý zážitek společně sdíleného, pocitu, že „někam patřím“.

Sociální a kulturní antropologie (1994, s.70)

11.12 Příloha č. 12. Rizikové činitele

Některé rizikové činitele, v Č.R po roce 1989, které přispěly k nárůstu problémů s návykovými látkami u dětí a dospívajících

Zpracováno podle Karla Nešpora (1996)

Za jedince je zde považováno dítě, či dospívající.

Na úrovni jednotlivce se rizikový faktorem jeví častější setkání s nebezpečnou látkou v časném věku. Ukazuje se, že vlivem nekvalitního trávení volného času, nedostatku pozornosti od rodičů se snížila míra sociálních dovedností, dovedností v mezilidských vztazích. S tím souvisí nedostatek hodnot, či jejich zpochybňování. To se týká i tak základní a důležité hodnoty jako je respekt vůči vlastnímu zdraví.

Na úrovni rodiny se ukazuje jako za rizikové nedostatek času, dohledu, citových vazeb. Jako problematické se jeví i nejasnost pravidel a nedostatek kvalitních zájmů uvnitř rodiny. Jistou roli zde hraje i setření generačních hranic a tím i možnosti být konfrontován se zkušenostmi a jistým nadhledem nejstarší generace.

Na úrovni školy se ukazuje za problematická přítomnost nebezpečných látek často přímo ve škole, kde již sami žáci se stávají distributory. Za ohrožující se může i počítat i nepřiměřená orientace na výkon a úspěch a taktéž redukce vhodných mimoškolních aktivit.

Na úrovni vrstevníků je ukazuje za problematickou jistá módnost protispolečenského chování stejně tak jako samotné pozitivní smýšlení o nebezpečných látkách. Vezmeme-li v úvahu tlak vrstevníků, je pak nebezpeční sklouznutí reálné.

Na úrovni zaměstnání je situace složitější, ale i zde je možné nalézt jisté rizikové faktory. Jsou jimi náročné zaměstnání, velké a nepředvídatelné a špatně kontrolovatelné příjmy a nulový osobní život. Stejně rizikově však působí i nemožnost se uplatnit, nezaměstnanost.

Na úrovni celé společnosti je oněch rizikových faktorů mnoho. Jen stručně a ve zkratce. Vzrostla dostupnost všech nebezpečných látek. S tím souvisí i častější porušování stávajících právních norem v souvislostech s trhem a i reklamou. Neblahou roli i zde častěji hrají média, častou propagací nežádoucích postojů. Za možné riziko se považuje i nejistota provázející sociální a politické změny (možnost výraznějších existenčních potíží, obecná netolerance k jinému, migrace za prací).

Ukazuje se, že i ve své podstatě pozitivní a žádoucí změny, např. lepší směnitelnost domácí měny mají svá potenciální rizika, u směnitelnosti tím vznikla jistá přitažlivost pro import a vstup nadnárodních legálních i ilegálních společností zabývajících se dovozem nebezpečných látek.

Za zmínku v této souvislosti stojí i turistika a přistěhovalectví, jako jevy potencionálně rizikové vzhledem k nebezpečným látkám.

11.13 Příloha č. 13 Volný čas

V rámci předložené práce jsou akcentovány určité atributy volného času; pro dokreslení je třeba uvést i obecnější charakteristiky a souvislosti volného času.

Volný čas je podle Velkého sociologického slovníku definován takto: ...obecně čas, v němž člověk nevykonává činnost pod tlakem závazků plynoucích ze společenské dělby práce nebo z nutnosti zachování svého biofyzilogického či rodinného systému. (str. 156)

Vedle této reziduální (zůstatkové) definice se můžeme setkat s definováním volného času pomocí určení nějaké jeho významné vlastnosti, jako např.: svobodná volba činnosti, bezprostřední neutilitárnost volených činností, přítomnost příjemných prožitků.

Vliv volného času a jeho postavení ve vztahu k ostatním složkám života jedince je kulturně – regionálně i historicky proměnlivé, existují však tři funkce, které volný čas plní v zásadě vždy:

- přináší odpočinek, relaxaci a čerpání nových sil
- přináší odreagování, zábavu,
- přináší prostor pro rozvoj vlastní osobnosti

Posledně uvedená funkce nabývá právě ve vztahu k volnému času mládeže, jakožto specifické společenské skupině na významu

Jednou větou shrnuto, volný čas přináší fyzickou a psychologickou regeneraci pracovní síly a působí při osvojování či aktivní spoluvytváření kultury v širokém významu a proto je mu v rámci presentování kulturologických preventivních snah věnován značný prostor.

11.14 Příloha č. 14 Kompetence

Kompetence (z anglického slova znamenajícího příslušnost, způsobilost, původně z lat. Competere = mít společný cíl, setkávat se) – obecně označuje schopnost, předpoklady jedince nebo skupiny, instituce, organizace zvládnout určitou činnost, situaci, resp. posuzovat určité jevy s vědomím širších souvislostí nebo odborného hlediska. Mezi subjektivní předpoklady jakékoli kompetence patří inteligence a vzdělanost člověka, jeho zájem o daný jev apod. a jakákoli kompetence se objektivně snižuje a růstem složitosti jevu.

V současné době se zvyšuje zájem o definování mnoha odborných profesních kompetencí, především v souvislosti s rozvojem personalistiky, tvorby lidských zdrojů a potřeb vzdělávacích apod.

V rámci předložené práce se opíráme o originální aplikaci psycholingvistické koncepce Noama Chomského. Antropolog F.M. Keesing použil k označení člověka orientovat se v kultuře své společnosti pojem kompetence kulturní, do kterého zahrnuje jak kognitivní systém sdílený všemi členy daného společenství, tak jedinečné znalosti, víru a hodnoty, které jsou výsledkem individuální sociální zkušenosti. Studium kulturní kompetence je východiskem pro pochopení a interpretaci sociokulturní performance, skutečného jednání lidí v konkrétním prostředí.

V souvislosti s termínem kulturní kompetence je třeba zmínit termín sociální kompetence, který označuje způsobilost jedince kontrolovat průběh sociální situace v souladu s vlastními cíli. Tato způsobilost se vztahuje ke zvládnutí určitých sociálních technik na základě sociální percepce. Podle M. Argyle jsou základní složky sociální kompetence: percepční sensitivita, vřelost, a těsný vztah, repertoár sociálních technik, flexibilita (rychlé reagování na podněty druhých, i když nemusí dělat to, co druzí chtějí), energii a iniciativu, vzorce klidné odpovědi. V předložené práci je přijato chápání sociální kompetence v plurálu podle S. Greifa a uvědomění, že s.k. jsou získávány jen pro určité situace a nejsou vždy přenosné. Je proto možné osvojování s.k. podporovat a byly vypracovány různé metody tréninku. Tento termín má blízko k termínům jako sociální inteligence a sociální dovednosti, které jsou v předložené práci zmiňovány v souvislosti se zaměřením kulturologicky orientovaného primárně preventivního programu, který si v těchto termínech dává za cíl nejen nabytí jistého penza sociokulturních kompetencí, ale a možná především jistý nácvik jejich performance.

11.15 Příloha č. 15 Potřeby

Termín potřeby se v předložené práci vyskytuje často a to v nejrůznějších spojeních. Je proto třeba si jej definovat a to i přes to, že to není termín jednoznačný. Obecně označuje stav, kdy se organismu, jedinci nebo skupině něčeho nedostává a to jak objektivně (skutečně něco chybí) tak subjektivně (domnívá se, že něco chybí).

Obecně je potřeba chápána jako nutnost organismu něco získat nebo se něčeho zbavit.

Má dvě odlišné roviny, objektivní - organismus skutečně strádá, a subjektivní - jistá domněnka, pocit, že se nedostává něčeho, na co má nárok, či alespoň má pocit, že na to má nárok.

Též je možno ji chápat jako stav organismu člověka, který znamená porušení vnitřní rovnováhy, nebo nedostatku ve vnějších vztazích osobnosti. Opakem je pak stav rovnováhy - homeostázy - který je pocíťován jako nepřítomnost akutní potřeby.

Jistým pojmem vztahujícím se k potřebám jsou hodnoty, jejichž výběrem mohou být potřeba naplňovány, uspokojovány.

Důležité je, že ačkoli systém potřeb se ve vývoji lidstva nemění, hodnotový systém jako vodítko jejich naplnění ano.

Podle A. Maslova lze potřeby dělit na a) potřeby fyziologické – hlad, žízeň, sex, spánek; b) potřeba bezpečí a jistoty; c) potřeby lásky a sounáležitosti; d) ocenění a uznání; e) seberealizace; f) potřeba znát a rozumět

Obecně se zvyklo potřeby dělit na:

- primární (základní) fyziologické, biologické (potrava, voda, nepřítomnost bolesti)
- sekundární (odvozené) psychické, duševní (pocit bezpečí, lásky, sebeúcty)

Neméně důležité jsou tzv., metapotřeby, jejichž pocíťování a snaha o naplnění je možné až ve chvíli, jsou-li naplněny potřeby „nižší“ či lépe základní.

Metapotřeby jsou definované jako vyšší lidské potřeby. Patří k nim potřeba spravedlnosti, krásy, pořádku cti a sebeaktualizace.

Hartl (1993, s.62, 151)

Předkládaná práce pracuje i s chápáním potřeb označovaných jako kulturní, které jsou v širokém smyslu všechny sekundární, vycházející z kultivovaného způsobu uspokojování potřeb primárních, vztahující se ke sféře kultury v jejím užším pojetí a pak jde zejména o potřeby umělecké tvorby a percepce a v jejichž naplňování hraje umění ve všech svých podobách nezaměnitelnou úlohu. Jakkoli nebyl věnován obsáhlejší prostor souvislosti umění - trávení volného času - prevence zneužívání psychotropních látek, preventivní účinek umění je nepopíratelný a také se stále častěji umění objevuje i v léčbě závislostí v podobě nejrůznějších arteterapií.

B.Malinovský je ale chápe širěji, jako výsledek procesu transformace lidských organických (biol.). Při jejich uspokojování člověk permanentně produkuje nové předměty, nové formy organizace společenských vztahů, rozvíjí své znalosti a vytváří tak postupně nové, umělé prostředí, kulturu. Aby však kultura mohla plnit svoji funkci v uspokojování v organických potřeb, musí se sama

reprodukovat, tzn. Musí vytvářet mechanismy umožňující přenos kulturních hodnot, resp. kulturního dědictví.

Takto formulované potřeby působí jako imperativy, determinanty lidského chování a stimulují aktivitu člověka v nejrůznějších oblastech.

Podle pojetí T. Parsonse se tyto potřeby váží na kulturní subsystém společnosti, jehož základní funkcí je udržování strukturních vzorů (stabilizace institucionalizovaných kulturních hodnot a norem) a zprostředkování tlaku na akceptaci těchto hodnot a norem jednotlivci.

Velký sociologický slovník (1997, s.816)

Z možných dichotomických dělení na materiální/duchovní; biologické/sociální; dominantní/odvozené; centrální/periferní; primární/sekundární se v kontextu předložené práce zabýváme posledně uvedenými, respektive kulturními potřebami, jak jsou v širokém smyslu označovány všechny sekundární potřeby jednotlivců či skupin, které se vyvíjí v procesu fylogeneze a ontogeneze člověka z kultivovaných způsobů uspokojování primárních potřeb.

V koncepci B.Malinovského jsou chápány jako výsledek procesu transformace lidských organických potřeb při čemž vzniká nové, umělé prostředí – kultura. Kultura plní důležitou funkci i při uspokojování potřeb a tyto působí jako imperativy či determinanty lidského chování a stimulují aktivitu člověka na nejrůznějších úrovních /od ekonomiky, sociální kontroly, vzdělání až po vědu, morálku, náboženství a umění/.Posledně uvedené – potřeby, které se váží na kulturní systém společnosti v pojetí T.Parsonse působí jako prostředek zachování rovnováhy systému a je proto nutné v rámci uchování celého systému vytvářet mechanismy reprodukce a přenosu kulturních hodnot, resp. dědictví z generace na generaci, mezi takové mechanismy můžeme počítat např. endokulturaci, enkultruaci a socializaci, mechanismy, které mají v kontextu předložené práce zásadní postavení v kulturologické koncepci primární nespecifické prevence.

11.16 Příloha č. 16 Sociální interakce a malá sociální skupina

Z latinského inter = mezi; actio=činnost, obecně se tím označují procesy, které spočívají v působení jednoho jednajícího (nebo skupiny jednajících) na jiného jednajícího (na jinou skupinu jednajících). Může jít o působení přímé i nepřímé, záměrné i nezáměrném osobní i anonymní. Jakkoli je na tento termín napojena celá teorie sociální interakce, která je v mnoha variacích propracována (pracuje s ním např. chicagská škola, či P.A Sorokin, G.C Homans, B.F.Skinner, Parsons a mnoho dalších), není zcela přijat. V rámci předložené práce je však užít k tomu, zabývat se, a i v rámci jistých kritérií vstupovat do malých sociálních skupin, jakožto jisté vstupní brány do velkého komplexu kultury. Samotný termín malá sociální skupina je definována u různých autorů odlišnými znaky /Bales, Homans – bezprostřední setkání, C.W.Sherif. M.Sherif – společné hodnoty, normy, diferenciaci rolí, skupinová kontrola a regulace činnosti, P.A. Hare – společné cíle a existenci sítě interpersonálních vztahů.V rámci předložené práce je tím míněn jistý průnik rodiny, školy a vrstevníků a lze vnímat společné znaky s komunitou, kterou chápeme jako soubor lidí sdílících jistý prostor a aktivně přistupujících k jeho potenciálu. Též je možné chápat uvedený průnik jako prostorem, kde lze prožít život, kde se cítím doma, kde cítím možnost mít vliv na chod věcí, kde se cítím relativně podporován a bezpečně. Naznačené chápání má styčné znaky jak s kulturologickým termínem lokální kultura tak s v poslední době oblíbeným a do značné míry již zprofanovaným termínem občanské společnosti a principů jejího fungování.

11.17 Příloha č. 17 Sociální opora

Tématu sociální podpory, respektive opory se věnuje, několikrát v rámci předložené práce zmíněná, psychologie zdraví.

Jaro Křivohlavý ji definuje takto: „....Sociální oporu v širším slova smyslu se rozumí pomoc, která je poskytována druhými lidmi člověku, který se nachází v zátěžové situaci. Obecně jde o činnost, které člověku v tísní jeho zátěžovou situaci určitým způsobem ulehčuje (2001, str. 94)

O sociální podpoře hovoříme nejčastěji tam, kde jde o podpůrný vztah všech lidí, kteří jsou člověku v těžké sociální situaci nejbližší. Tento proces lze podle Křivohlavého pozorovat na třech základních úrovních:

Makroúroveň sociální opory – celospolečenská forma pomoci potřebným (tzv. státní sociální síť, mezinárodní humanitární organizace

Mezoúroveň sociální opory – pomoc určité sociální skupiny jednomu ze svých členů, či někomu kdo není součástí skupiny, ale je v jejím blízkém okolí, kdo se nachází v určité nouzi (pomoc kolegovi v práci, pomoc náboženského sdružení – typ Charita, pomoc sportovního klubu jeho členu apod.

Mikroúroveň sociální podpory – pomoc osoby nejbližší / dítě – rodič, partner – partnerka, sourozenci/ či pomoc nejbližších přátel.

Můžeme popsat čtyři základní formy sociální opory mající odlišný obsah:

1. Instrumentální opora – velice konkrétní forma pomoci např. poskytnutím finanční výpomoci, potřebných věcí, zařízení neodkladných záležitostí, další materiální podpory a všechny další věcné dary.
2. Informační opora – podání informace, která by mu mohla pomoci při orientaci v situaci, do které se dostal. Jde o podání rady či osobní zkušenosti, vyslechnutí jeho představ o tom, co by mu pomohlo a co potřebuje.
3. Emoční opora – jde o nejrozličnější projevy sdílení a empatického jednání, náklonnosti a emocionální blízkosti, často se označují jako soucit, laskavost apod.
4. Hodnotící opora – jde o ty projevy opory, kdy je potřebnému projevována např. tím, jak je s ním jednáno, úcta a respekt spolu s důvěrou, že situaci zvládne a je tím posilováno jeho kladné sebehodnocení a sebevědomí, což podporuje jeho vlastní víru a naději ve zvládnutí situace.

U sociální opory můžeme mluvit jak o kvalitě, tak o kvantitě, všímáme si toho, jak mnoho lidí oporu potřebnému dokáže poskytnout a jak dalece dokáží vystihnout skutečně to, co dotyčný potřebuje.

V obecné rovině je sociální opora chápána jako protektivní, podpůrný prostředek mající pozitivní vliv jak na zdraví, tak i na kvalitu života jako takového.

Z uvedeného vyplývá, že v rámci předložené práce je nespecifická primární prevence zneužívání psychotropních látek vnímána též, jako dobře nastavená a funkční opěrná a podpůrná síť sociálních vztahů plně uspokojující jedincovy sociální potřeby.

11.18 Příloha č. 18 Hra

Hra je definována jako specifická výrazová forma chování a činnosti lidí různého věku, především ale dětí a je nástrojem zdravého vývoje a správného průběhu procesů socializace, individualizace a personalizace, které mají v kontextu předložené práce velký význam.

Ve všech kulturách byly reflektovány tyto základní typy her:

- průzkumnické, zaměřené na objevování nového a souvislostí
- stavební a organizační, zaměřené na skládání, sestavování
- nácvikové či pohybové, zaměřené na zkoušení a rozvoj vlastních fyzických sil a obratnosti
- napodobující svět dospělých, jejich jednání a role

Je však třeba vnímat, že každý z odborníků a klasiků teorie hry (I. Kant, J.C.H. F. Schiller, J.Piaget, J.Huizinga a R.Caillouse, H. Scheuerl) podává svou, jemněji propracovanou klasifikaci her, jejího původu, významu a podstaty.

V rámci předložené práce je hra reflektována především jako sféra svobody, kreativity a intuitivního vhledu a jako prostor pro sebevyjádření, sebeprožití a v neposlední řadě i oddechu, kompenzace každodennosti zkouškou nového, nečekaného rozhodně stimulujiho. V mnoha ohledech překračuje čistě psychologické chápání a užití her směrem k fenomenologickému.

V rámci primárního nespecifického preventivního programu je užito her ve smyslu jak sociálněpsychologickém za využití metod sociálně psychologického výcviku podle Soni Hermochové, a nestrukturovaných či málo strukturovaných her podle Václava Břicháčka.

11.19 Příloha č. 19 Kvalita života

Pro prvotní seznámení s uvedeným pojmem si pomůžeme zjištěním etymologického významu. Slovo „kvalita“ je odvozeno od latinského základu “qualitas“ či „qualis“. Ideme-li po etymologickém základu dále dojdeme ke kořenu „QUI“ mající význam „kdo“ ve smyslu jaký, jakého druhu, charakteru. V českém jazyce se po podobné cestě dostaneme k tázacímu zájmenu „kdo“ a kořen K nás dovede etymologicky až ke slovům „kěž“ či „kýžený“ ke slovům naznačujícím jistou žádoucnost, zacílenost.

Z uvedeného lze odečíst v jakých mantinelech se při práci s pojmem kvalita života pohybujeme. Půjde o zachycení jistých charakteristických prvků, vlastností vymezujících jeden život vůči jiným. Bude při tom však brán zřetel na subjektivně stanovované směry naplnění smyslu života jedince.

Tento pojem je možné vysledovat na poli humanitních, společenských či jakýchkoli dalších věd zabývajících se životem člověka od dob jejich konstituování. Nezanedbatelným a velice inspirativním způsobem uchopení uvedeného pojmu je literární a vůbec umělecké ztvárnění „lidského údělu“.

Často se s tímto pojmem setkáváme jako s tendencemi uvažování o jistých souvislostech, o kontextu ve kterém se odehrává konkrétní život jedince.

Obecně je možné konstatovat, že uvedený pojem není dodnes jednotně definován a je možné se o jeho definování pokusit z několika relativně autonomních úhlů pohledu.

V zásadě je možné uvedené pohledy shrnout do tří základních hledisek:

Medicínsko - psychologické hledisko

Uvedené hledisko je možné uchopit pomocí pojmové dichotomie zdraví / nemoc. Ve druhé polovině 20. století dochází - díky dosažení jisté míry medicínských znalostí a dovedností v souvislosti s nárůstem ekonomických možností - k zvýšení počtu starých lidí a zúspěšnění léčby chronicky nemocných. Ukázalo se, že v jisté chvíli ryze medicínsky orientovaný přístup nestačí. Vedlo to k rozvoji zájmu o mnohé otázky kvality života především chronicky nemocných a starých lidí. Vedle klasických medicínských problémů vstupovaly do hry i otázky psychologické, sociálně-psychologické a otázky sociální péče o tyto lidi. Starost a zájem o změny fyzického stavu vedl k rozvoji zájmu o širší a hlubší souvislosti vnímání života, které ale obecné chápání psychického stavu daleko překračují

Sociologické hledisko

Zde půjde o reflexi spokojenosti s takovými jevy jako jsou mezilidské vztahy, úrovně bydlení, rekreace a volného času a částečně i možnosti se podílet na řízení a chovu společnosti, pocit osobní i kolektivní bezpečnosti a obecných sociálních jistot a občanských svobod

Antropologické hledisko

Toto hledisko může do určité míry splynout s filozofickým pohledem na život a tím, co pojmenovává jako smysluplnost života a hledání jeho smyslu a naplnění a celkového směřování života či naplnění určitých transcendentních hodnot /ať různí myslitelé preferují odlišné dobro, pravdu, krásu, lásku, víru, naději, spravedlnost, statečnost, sebeovládání, odpovědnost/

V souvislosti s nárůstem globálních ekologických problémů můžeme uvažovat i o ekologickém hledisku, zabývajícím se kvalitou života a udržení jeho diverzionality.

V předložené práci se spíše uplatní přístup zastávaný českým klasikem psychologie zdraví J.Křivohlavým, který při mapování této problematiky vychází z pojetí Engela a Bergsona a mluví o třech hierarchických rovinách vnímání kvality života – podobně jako jsme o tom hovořili u sociální podpory – opory.

Jde o makro; mezo; osobní/ personální – rovinu.

V rámci makro roviny jde o otázky kvality života velkých společenských celků – např. dané země, kontinentu atp. Ve svém důsledku jde o úvahy nad problematikou absolutní kvality života o jeho smyslu – srovnatelně s antropologickým hlediskem.

V rámci mezo roviny jde o otázky kvality života v tzv. malých sociálních skupinách /např. škole, nemocnici, domově důchodců, firmě apod./. Pozornost je věnována takovým tématům jako sociální klima, vzájemné vztahy mezi lidmi, otázky uspokojování základních potřeb každého člena, existence již zmíněné sociální opory, sdílených hodnot. V rámci nastíněné kulturologické prevence je právě zájem o tuto rovinu stěžejní. Presentovaný preventivní projekt právě pracuje s možností aktivně působit na sociální klima či atmosféru třeba třídy či dokonce školy, ale každopádně skupiny vrstevníků. Velice zjednodušeně lze říci, že životní nespokojenost je za vznikem drogového problému vždy a lze soudit, že umění být spokojený a vědecky velmi složitý pojem životní spokojenosti může být v pozadí preventivních snah.

Osobní či personální rovina je definovaná nejjednoznačněji. Zabývá se životem jednotlivce, individua a půjde o hodnocení čistě subjektivní a to jak zdravotního stavu, bolesti spokojenosti nadějí apod. Do sféry zájmu se tak dostávají osobní hodnoty a preference jedince, jeho představy, pojetí, nadějemi očekávání, přesvědčení apod. Uvedená rovina je spíše psychologická a přináší s sebou možnosti a přístupy k hodnocení a měření kvality života a to jak samotným jedincem /sám hodnotí kvalitu svého života/ či druhými /ostatní hodnotí druhá osoba / či kombinací těchto metod.

11.20 Příloha č. 20 Postřehy o nezainteresované učitelské veřejnosti

V této příloze jsem se rozhodla použít osobní zkušenost, na které chci popsat pocity a nálady jisté části učitelské veřejnosti, kterou bych označila jako většinovou, spící a nepřesvědčenou či nevěřící, že škola má a může mít určitý vliv i v oblasti kultivace, výchovy či enkulturace – tak jak bylo naznačeno v textu práce. Není nutné mluvit o těch, kteří potenciál školy v primární nespecifické prevenci vidí, denně s ním pracují. Těm je jen dobré složit poklonu. Nemá velkou cenu plakat nad těmi, kteří uvedený potenciál nechťejí vidět a z vlastní zkušenosti vím, že boj s touto skupinou je vysilující a jen málo kdy vítězný. Jsem přesvědčena že, to co stojí za to, je zmapovat názory a postoje těch pedagogů, kteří váhají, či chtějí něco dělat, ale neví jak na to. U nich většinou aktivity k preventivnímu působení mají šanci zakořenit a je šance, že se začne, cokoli malého dít.

Své úvahy opírám o mnoho hovorů s učiteli – především škol základních, které jsem v rámci presentace projektu Malostráňák měla možnost vést.

Šlo o neformální hovory, bez jasné struktury a mým jediným cílem bylo zjistit co jsou učitelé ochotni s mládeží podnikat, jak vlastně svou roli a roli školy obecně vidí a co jim může nejvíce pomoci a čeho se jim nedostává a co potřebují.

Pokud se v hovoru mluvilo o drogách či návykových látkách většina účastníků používala zájmeno „to“. Podobně tomu bylo i u nahrazování slova prevence. Byl znát jistý pocit, že tohoto tématu bylo víc než dost, pocit jistého přesycení. Snad se dá říct, že i mnozí učitelé a pochopitelně i žáci již jsou na toto téma alergičtí a mají pocit, že je to do nich "hustěný" horem dolem“ a že tomu bylo věnováno již mnoho schůzí, setkání, akcí a seminářů a jakoby nic vidět není, ale to, že je třeba o těchto věcech s dětmi mluvit pokaždé, když ve škole k tomu vhodná příležitost nepopíral nikdo.

Znalost konkrétních případů problémů s jakoukoli návykovou látkou je u učitelů průměrná a opakovaně vyjadřovali učitelé nejhorší situaci ve vztahu k cigaretám či alkoholu. Tato situace je chápána jako kritická a těžko měnitelná. Skoro by se dalo říct, že ve vztahu k těmto látkám lze hovořit o kapitulaci a pocitu beznaděje. Další zmiňovanou látkou byla marihuana („marjánka“, „tráva“), kde byla cítit nejistota, jak to je s tou legalizací, což není možné chápat jako problém nedostatku informací, ale nejistoty učitele použít vlastní autoritu k presentaci svého postoje. Zmíněny byly i taneční drogy, tripu, kokainu, „prášků“, rohypnolu, „heráku“, kde bylo patrné již jasné odmítnutí a jasné stanovisko. Obecně lze říci, že učitelé informováni jsou a zdá se, že práce metodiků prevence na školách přináší ovoce. Díky nim se učitelé orientují v látkách, přiběžích konzumentů. To co ale chybí motivace, jistota a přesvědčení, že i já, učitel můžu nějak vstoupit do snah s tím něco dělat.

Jedním okruhem témat, i když se jich dotazy přímo netýkaly, byly debaty o tom, co problémy s drogami způsobuje, jaká může být cesta k užívání drog. Učitelé i o tomto prokazatelně uvažují, mají informace a sami přicházeli s různými „teoriemi“. Objevovaly se názory, že větší sklony „po sáhnutí po droze“ mají děti bohatších rodičů a děti, které vychovává jeden rodič. Rizika také byla viděna u rodičů, kteří na děti nemají čas. Dále byla uváděna nuda, útek před problémovou či krizovou situací, vliv party, touha po zakázaném, snaha začlenit se a pocit, že nejvíce ohrožení jsou ti, kteří neumí být

sami sebou. Zneužívání psychotropních látek je jednoznačně chápána jako osobní slabost, nedostatek sebevědomí a naopak jako podpůrné faktory byly viděny časová vytíženost "kvalitním programem", zdravé sebevědomí, schopnost nepodlehnout tlaku, silná osobnost, a strach z trestu, okolí.

Pohled, že je třeba děti hlavně strašit byl bohužel zastoupen hojně. Presentace hlavně negativních věcí, které jsou často ještě zveličené a i nepravdivé jen pro zvýšení strachu jsou z odborného hlediska absolutně špatné, ale v učitelů stále oblíbené. Pouštění kazet, které jsou skutečně k dispozici, kde jsou barvitě ukázány lidské trosky a skutečné a reálné boláky na nohách a všude na těle určitě působí na určité lidské pudy, ale o prevenci se dá mluvit opět jen, pokud to je zasazeno do širšího působení a na něco to navazuje a něco se po tom odehrává dalšího. Presentace otřesných záběrů není vhodná a prevence šokem nemusí zabrat. Faktem zůstává, že tato skupina učitelů chápe strach jako rozhodující činitel prevence

Na formě preventivního působení, které je možno využít se v určitém pohledu shodli všichni. Jednou z nejčastěji uváděných možností prevence byla beseda či pořad, ve kterém bude mluvit o své zkušenosti člověk, který drogy užíval. Skutečně představa, že kdyby byl opravdu osobní kontakt s postiženým člověkem a děti by na vlastní oči viděly, jak to dopadá a měli živý důkaz zkázy před sebou, tak si vše rozmyslí a budou jednat vůči drogám uvážlivě, je myslím široce zakořeněná, a bohužel mylná. Největší preventivní účinek setkání s někým k do tím prošel a bojuje skutečně nemá s funguje jen u jisté části populace. Učitelský přístup - předložit názorné ukázky i typu videoprojekce, drogový kufr s maketami drog, knížky, encyklopedie, brožurky internet a nejenom obecně povídat je chválihodné. Seznámit děti s člověkem, který si kolotočem kolem návykových látkami prošel, aby vyložil své osobní a autentické zážitky, jak on na tom byl, co měl, co neměl – je líbivý a nese prvky vzrušení, což děti vítají. Pozvat někoho, kdo se ze závislosti dostal, může podle učitelů dát víc, než, když jim to budou přednášet v rodince, "občance". Je to ale opět trochu alibistické a přenáší to odpovědnost na někoho, kdo má plné ruce práce sám se sebou a role učitele je mizivá, podobně jako debaty a promítání kazet příběhů lidí, kteří se stali závislými je sice plné působení na emoce dětí, ale bez angažovanosti učitele bez efektu. Zvláštní rozpor je ale patrný i v tom, že besedy pro velký počet lidí, nejsou hodnoceny všemi pozitivně a chápou je tak, že tím děti tak akorát otráví a že to děti pojmu to jako svoje show a budou si z toho dělat srandičky.“

Při rozhovorech se také objevují opakovaně nápady na využití známých osobností (např. Tereza Pergnerová) v rámci prevence, ať už těch, kteří užívali drogy, tak i těch kteří by mohli být příkladem zdravého životního stylu. Proti jednoznačnému přijetí této formy opět stojí ten fakt, že učitel je osobnost dítěti stejně bližší a jeho působení může být konkrétnější, každodenní a není nutno se opírat o určitou celebritu, kde praktická kontrola toho, zda podle toho co říká i denně žije není a výhoda autentického působení učitele mizí.

Dalším opakujícím se tématem při všech rozhovorech bylo nabídnutí nějakého způsobu trávení volného času. Tato nabídka vycházela z obecného předpokladu, že „kdo si hraje, nezlobí“, ale v tu

samou chvílí se ozývá strach z přetěžování dětí, ale toto nebezpečí je vnímáno jako minimální i když i to skutečně může vést ke drogové kariéře.

Zarážející bylo jisté splynutí volného času a sportu. Sport jako prevence vychází z přesvědčení, že si ti kdo sportují nemůžou dovolit brát, protože by nebyly dobrý potom fyzicky, je pravdivé též jen do určité míry. Se zúženou paralelou volný čas rovná se sportování se skutečně setkáme hojně

Pozitivum širšího přístupu k volnému času a barevnosti, kterou dětem reflektovali jen někteří učitelé a to i v tom, že právě v tomto ohledu vidí i vlastní možnosti. To, že učitelé můžou dělat hodně při propagaci zdravého životního stylu, a motivovat různým způsobem nejen ke sportu ale i ke kultuře a vůbec k nějakému vhodnému využívání času, sice zaznělo, ale bylo přijato opatrně a spíše s nedůvěrou. .

A podobně vyznívá i snaha zaujmout děti jiným způsobem, motivovat děti, aby ten svůj volný čas trávily nějak jinak a ne jen říkat, to či ono nesmíš, ale ukázat, co všechno zajímavého můžeš.

Naopak ve specifické prevenci se opakovaně objevuje zapojení jiných lidí než pracovníků školy do této oblasti. a spoléhají na lepší podání někoho jiného z praxe, než od učitele, kterého mají až moc spojeného s výukou. A mluví o tom, že pro děti jejich povídání je nezajímavé, že děti poznají, že nevycházejí přímo ze zkušeností a proto jsou lidé z praxe věrohodnější, což je jistě pravda.

Objevovaly se ale povzdechy typu: „My jsme pro ně nezajímavý, když jim to říkáme, tak jsme jako to rádio, co mluví kolem. Oni by to potřebovali slyšet od těch mladších.“ Učitelé se překvapivě často a hodně dovolávali dalších lidí, což svědčí o jisté devalvaci slova učitele, což je problém velice složitý a v jistém pohledu zásadní. Souvisí to s tím, co se objevovalo a vyzdvihovali besed a diskusí s jinými, s lidmi z praxe, kteří mohou vycházet přímo ze zkušeností

Tyto otázky také souvisejí s často opakovanými stížnostmi na vlastní nedostatečné možnosti v prevenci. Povzdechy typu - nemáme skoro žádný pravomoci; všichni vědí, co smíme, co nesmíme – souvisí s velmi malým profesním sebevědomím učitelů, což je celospolečenský problém a jistě si zaslouží pozornost.

Velmi často se objevuje otázka zařazení tohoto tématu do hodin různých předmětů, jako např.: přírodopisu, prvouky, přírodovědy, slohu, rodinné a občanské výchovy a dalších, což se jeví jako zvládnuté a bezproblémové. Zajímavé, ale trochu nepropracované se jeví téma prevence v rámci třídnických hodin a reakce na povinnost věnovat se drogové tematice na třídnických hodinách byly různé, ale obecně to svědčí o tom, že potenciál třídních hodin, jakožto času pro třídu, kolektiv přehluší administrativou.

Spíše u učitelů působících na prvním stupni se objevují výpovědi o možnostech prevence ve smyslu možnosti pozitivně působit na to co se označuje za osobnostní výchovu jedince. Předcházení užívání návykových látek vidí ve vzájemné komunikaci, navazování vztahů hlavně s využitím tzv. "komunikačních kroužků", kde jde vlastně o navázání kontaktu mezi žáky, postavené na vyprávění např.: o tom, co zažili víkendu, takže se může stát to, že někoho potkali, někoho viděli. Stejně hodnocení mají i komunikativní kruhy ve třídách, protože čím víc si děti mezi sebou

sdělují svoje zkušenosti, tak tím spíš se třeba může něco projevit, objevit, ale taky slyší názor těch ostatních. protože názory vrstevníků jsou určité v jistém věku zásadně důležité. Obecně bylo konstatováno, že práce s nižšími ročníky umožňuje si s dětmi hodně povídat a mít k nim bližší a užší vztah a snáz tak mohou děti vést k tomu, aby samy uměly rozpoznat, negativní postoje a nežádoucí vlastnosti a spíše se přiklánět k lidem, který tyto vlastnosti nemají.

Učitelé druhého stupně zaujímají spíše skeptický postoj a kladou důraz na represii, dodržování pravidel a řádu školy.

Z pozitivních možností působení se ve skupinách objevuje kromě působení na využití volného času u dětí a snahy vytvářet takový vztah, aby k nám přišly, když by měly potíže.

Za důležité jsou považovány zážitky úspěchu, což je pozitivní signál a to proto, že učitel má při prožívání či neprožívání úspěchu u žáka klíčovou roli a umění pomoci prožít i malý úspěch je důležitá učitelova dovednost.

V ideálním případě by potřebovali třídní učitelé „alespoň tři hodiny v týdnu, kdy by děti si mohly sednout třeba do kruhu, povídat si, jak vidí preventivní práci, víc si s nimi povídat, víc je zapojit do kolektivu.“

Poměrně velký prostor diskusí byl věnován otázkám, které jsou mimo dosah školy. Témata, která se týkala rodičů a jejich přístupu k dětem a k tématu návykových látek, pravomocí školy ovlivňovat život a kontrolovat chování dětí mimo školní budovu a také činnosti policie, byla nejvíce emotivně nabitá.

Hodně stížností učitelů se také věnovalo nedodržování zákona v blízkosti školy a nedostatečné práci policistů a presentovali i další obavy ze spolupráce s policií např. v souvislosti s nálezem podezřelé látky.

Nejsilnější však byly části diskuse, jež se týkaly se rodičů dětí. Vyjadřovaná bezmocnost se projevuje také v oblastech spolupráce. Často se povzdechují týkají oblasti pravomocí a otázek kolem zjištěného užívání návykové látky u dítěte a postoj k této otázce v rodině (jde hlavně kouření nikotinových cigaret a o pití alkoholu s vědomým rodičů u nezletilých dětí).

Obavy z komunikace s rodiči a z jejich reakcí byly také opakovaným tématem rozhovorů a jistě to není v mnoha případech jednoduché. V případě porušení školního řádu, dochází k jednání s rodiči, ze kterého je pořizován zápis pro vzájemnou ochranu. V krajních situacích se využívá tlaku na rodiče. Zdá se, že právě tato součást preventivního působení školy je nejsložitější a zaslouží si velkou pozornost.

I přesto, že většina hovoru o rodičích se zabývala nedostatky v rodičovské péči, v reakcích na situace podezření na užití návykové látky, v menší míře se také ukázaly cesty, jak nefungující spolupráci s rodinou vylepšit.

Malá zapojenost rodičů do chodu školy vůbec je chápána jako slabá stránka. A rodiče učitelé vnímají spíš jako pasivní diváky, a pocit, že by nějak byli vtaženi do dění školy učitelé nemají.

Opět se ukázal rozdíl mezi prvním a druhým stupněm, kdy na prvním stupni byly zkušenosti o poznání lepší a jakoby se spíš našel způsob, jak vtáhnout do dění školy rodiče mladších dětí, kteří jsou ochotní

trávit společně s jinými rodiči a učiteli volný čas a učitelé pak mají šanci ledacos ukázat a přesvědčit rodiče, že škola pro děti něco dělá. Také se touto cestou lépe navázaly vztahy mezi rodiči a učitelem jejich dětí.

Silně emotivně zabarveným tématem se také ukázalo působení médií. Ve spojení s ohrožením pohledu veřejnosti na roli učitele jsou spojovány také některé zprávy z médií, kde se cítí spíše podceňování, podkopávání ve svém úsilí a zcela bez podpory.

Podporu a pomoc hledá většina učitelů u svých kolegů. Několikrát se také opakovala možnost obrátit se na metodika prevence, který se jeví jako maják, který ukazuje cestu. Zmíněna také byla pomoc vedení školy. Podporu, ne však vždy úspěšně hledají někteří u rodičů dětí. Zmíněna byla taky literatura.

Až v poslední řadě se objevila spolupráce se specializovanou institucí zabývající se touto problematikou. Tento postup byl zmiňován výjimečně, ale učitelé s touto eventualitou pracují.

Shrnující věty většinou odrážely bezmocnost, beznaděj. Bezradnost se objevovala již v průběhu diskusí a byla jedním z hlavních témat v různých otázkách týkajících se prevence (ať už primární, tak i sekundární). Často byl presentován pocit, že jde o boj s větrnými mlýny, že i když ve škole na ně můžou působit sebelépe, tak v momentě, kdy vyrazí ze školy, tak si stejně dělají, co chtějí a v určitých situacích se cítí strašně bezbranný. Jde především opět o působení médií, reklam, filmů apod.

Nejistota provázela situace, kdy byli učitelé nuceni jednat s dětmi za sebe a byli třeba dotazováni na jejich vlastní osobní zkušenosti a to i s drogami. Nejsou na toto vůbec zvyklí a neví co říct a jak celou situaci zvládnout. Podobně tomu bylo, když se svěřovali žáci s vlastními zkušenostmi, učitelé těžko hledají adekvátní reakci (např. ve chvíli, kdy přijde žákyně a říká, jak je prima dát si v posteli z mamkou cigaretu; nebo a žádostí o prášek proti bolesti). Zde se ukazuje nutnost stálé práce učitelů na sobě a to nejen po stránce odborné, ale i osobní a lidské a to je pro mnoho učitelů problém. Rádi se schovávají za něco, o čem si myslí, že má větší autoritu a mohou tak sklouzávat do klišé a přejímat některé mýty spojené s drogovou problematikou.

Shrneme-li získané postřehy pak

- je žádoucí nabízet sebezpoznavací aktivity i pro samotné učitele typu Dokážu to?, jako inspiraci možných aktivit s dětmi
- má cenu vstupovat do tvorby a zlepšování atmosféry či klimatu škol a pomoci hledat ne čem všem lze ukotvit autoritu a sebevědomí dnešního učitele

11.21 Příloha č. 21. Sociální učení a procesy blízké

S pojmem **sociální interakce**, tak jak byl definován ve vlastní příloze souvisí i pojem v práci často užitý a tím je **sociální učení**. Jak uvádí např. Velký sociologický slovník je sociální učení je proces, ve kterém si jedinec osvojuje způsoby a vzory chování považované v dané skupině za žádoucí. Je však možno uvažovat i o sociálním učení v deviantních skupinách a k přejímání negativních vzorů, tak jak je to v rámci práci konstatováno při vrůstání do subkultury narkomanů. Pojem sociální učení je často používán alternativně s pojmem socializace, vztahuje se k těm jejím výsledkům, které podléhají obvyklému kolektivnímu hodnocení a jsou danou skupinou chápány (ať už jako přijetí přiměřených či vzdání se nežádoucích cílů) převážně kladně. Proces výše zmíněné sociální interakce, v němž je chování osob modifikováno tak, aby vyhovovalo očekávání ostatních, představuje zároveň proces sociální kontroly /viz zneužití psychotropních látek jako nejasnost pravidel a projev anomie/ a proces transmise návyků, postojů a norem a sociálních standardů hodnocení a jejich intergenerační přenos a společenskou situaci podmíněnou modifikací /viz enkulturace, socializace, individualizace/. Důsledkem sociálního učení je vznik individuality a osobní identity (I.S. Kon.; L.Krappman), ustanovení mechanismů sebekontroly (H.H.Kelley a J.W.Thibaut,) a v konečném důsledku vznik relevantních struktury každodenního života. Lze identifikovat situace, či předpoklady, za kterých je sociální učení stimulováno :1- prostá přítomnost vzorů a spontánní reakce na ně, 2 – návrh příkladu a jeho imitace, 3 – přesvědčování a uznání argumentů, 4 – nátlak a jednání v souladu s požadavky, podrobení a poslušnost. (E.E.Eubank,). Ke specifickým mechanismům sociálního učení patří imitace/ vědomá nápodoba/, identifikace /ztotožnění se s vzorem, normou/, introjekce /fiktivní zahrnutí vzoru do osobnostní struktury/, internalizace, interiorizace /zvnitřnění vzoru nezávisle na ostatních lidech či sankcích.

Základní instituce, ve kterých sociální učení probíhá jsou rodina, a škola. Respektive uvedené instituce se podílí na sociálním učení, ale stejně jako sociální interakce probíhá v určité situaci určitých lidí, kteří se sešli v danou chvíli na daném místě, v rámci tomu, čemu se říká malá sociální skupina.

V rámci předložené práce je však užito k tomu, zabývat se, a i v rámci jistých kritérií vstupovat do malých sociálních skupin, jakožto jisté vstupní brány do velkého komplexu kultury.

Samotný termín **malá sociální skupina** je definována u různých autorů odlišnými znaky /Bales, Homans – bezprostřední setkání, C.W.Sherif. M.Sherif – společné hodnoty, normy, diferenciaci rolí, skupinová kontrola a regulace činnosti, P.A. Hare – společné cíle a existenci sítě interpersonálních vztahů.

V rámci předložené práce je tím míněn jistý průnik rodiny, školy a vrstevníků a lze vnímat společné znaky s komunitou, kterou chápeme jako soubor lidí sdílících jistý prostor a aktivně přistupujících k jeho potencionálu. Těž je možné chápat uvedený průnik jako prostorem, kde lze prožít život, kde se cítím doma, kde cítím možnost mít vliv na chod věcí, kde se cítím relativně podporován a bezpečně. Naznačené chápání má styčné znaky jak s kulturologickým termínem lokální kultura tak s v poslední

době oblíbeným a do značné míry již zprofanovaným termínem občanské společnosti a principů jejího fungování.

V rámci presentovaného preventivního projektu je pozornost věnována oblasti, která spadá pod **sociální percepci** (z latinského percipere = přijímat, vnímat), jistého aspektu výše uvedené sociální interakce a vytváření obrazu druhého člověka. Jde o velice složitý proces ve kterém se projeví nejen míra projekce (podle sebe soudím tebe), očekávání a zkušeností na základě určitých jistých subjektivních kategorizací. Cílem sociální percepce je nejen vnímat, ale i identifikovat motivy a popřípadě je hodnotit a konečné fázi se podle těchto stvořených hypotéz zařídit a přizpůsobit jim své jednání. Základními klíči sociální percepce jsou jednání interakčního protějšku, výraz osoby, vzezření, obsah a způsob řeči, socioekonomické postavení a případně etnická příslušnost či příslušnost k nějaké subkultuře. Zájem o sociální percepci spadá do sociální psychologie a existuje mnoho teorií, akcentujících mnohé související prvky jako např.: první dojem tzv. halo efekt /přecenění prvního dojmu a polehání předsudkům či neobjektivnímu hodnocení/; self-image /obraz, který si o sobě jedinec vytváří sám o sobě/; s posledně uvedeným souvisí sociální zrcadlo /vědomost toho, že a jak je člověk posuzován jinými lidmi a co se o něm říká/.

Velmi blízká této práci je teorie tzv. regulační (K.Skarzynska, a A.A.Bodalev,) kdy se sociální percepce chápe jako získávání orientace ve vlastnostech jiných lidí, což hraje důležitou roli v regulaci vztahů člověka k jeho sociokulturnímu prostředí.

Pojem úzce související s faktem regulace vztahů člověka a jeho sociokulturního prostředí je pojem **sociální technika**, vše, co má jedinec v rejstříku způsobů /vědomých, nevědomých, verbálních neverbálních/ jakými působí na druhé a jak se snaží zajistit pozornost, ovlivnit druhé – docílit u nich požadované reakce - či dosáhnout jiného cíle /manipulovat, zavděčit se, ukázat se lepší, přizpůsobit se, podřídít se/. Za základní je možné považovat tělesný kontakt, nastavení těla, mimika, gesta, řeč - tón a dikce. U každého jedince existuje individuální soubor takových technik a jejich uvědomění, a reflektování a kritické hodnocení a případné jejich vědomé měnění a úprava je jednou z náplní presentovaného primárně preventivního programu. Uvedené lze též popsat jako o přeměnu sociálních technik v důležitých a kritických situacích ve vědomé, zacílené a plánované a chtěné a emocemi doprovázené, sociálně řízené a kontrolované chování o kterém lze mluvit jako o sociálním jednání. Zneužití psychotropních látek je tak mono vnímat jako sociální technika mající za cíl např. potrestat a trápit rodiče, uniknout sociokulturnímu prostředí, které nevyhovuje, držet krok s partou apod.

12 ABSTRAKT

12.1 Psychotropní látky jako kulturní fenomen

Předmětem práce je kulturologická teoreticko- empirická analýza dvou vzájemně propojených a na sebe navazujících témat: 1-Psychotropní látky, jejich konzumace-zneužívání a závislost 2-Prevence zneužívání psychotropních látek - její podoba a náplň. Předmětem disertační práce je problematika psychotropních látek a její interpretace v kontextu faktorů "psychotropní látka, individuum, společenské prostředí". Cílem práce je podat kulturologický příspěvek jak do multioborové teoretické diskuse, tak praktických preventivních snah.

Jde o kulturologickou analýzu a oborový příspěvek k problematice, která je multioborová – přijetí poznatků i z jiných oborů je proto nezbytné a nalezení vztyčných bodů a průnikového prostoru pro spolupráci s dalšími obory žádoucí.

Práce má dvě části – teoretickou a praktickou.

V teoretické půjde o analýzu tří základních rovin, které psychotropní látky a jejich konzumace v sobě obsahují. První rovinu můžeme nazvat **Konzumace psychotropních látek jako specificky lidský způsob chování - specificky lidský projev**. Práce mapuje přístup k psychotropním látkám, jako k projevu generické kultury, byl aplikován atributivní přístup. Podává klasické definice psychotropních látek. Přináší jejich základní dělení a třídění podle několika parametrů. Vymezuje chápání zneužívání i závislosti a nabízí teorie vzniku uvedených jevů.

Druhá rovina nese označení **Konzumace psychotropních látek v čase a prostoru**. Těžiště bylo přesunuto k distributivnímu přístupu ke konzumaci psychotropních látek. Tato úroveň řeší otázku, proč ke konzumaci dochází v současnosti a v jejím rámci jsou prezentována existující oborové a i mezioborové teorie důvodů zneužívání psychotropních látek.

Třetí rovinu kterou při analýze konzumace psychotropních látek je možné pojmenovat **Konzumace psychotropních látek jako projev jedince**. Jako posledním způsobem mapování problematiky zneužívání psychotropních látek je přístup z pohledu osobnostní kultury jedince.

Jistým vyvrcholením celé práce je empiricky orientovaná část práce, která se skládá ze dvou částí výkladové a praktické. Výkladová se zaměřuje na analýzu možností ovlivnění procesů vedoucích ke zneužívání psychotropních látek a na hledání odpovědi na otázku jaká řešení v souvislosti s dopady a následky zneužívání psychotropních látek kulturologie nabízí. Stanovuje prostor pro kulturologickou intervenci a stanovuje kritéria kulturologické primární nespecifická prevence.

Výstupem celé práce je praktická část s praktickou nabídkou a ukázkou experimentálního programu "Projekt Malostranák", který je podrobně popsán jak po stránce obsahové, tak formální. Je podán jeho záměr, metody a techniky jeho uskutečňování.

Práce si neklade nárok na úplné a vyčerpávající zpracování dané problematiky /mnohá témata jsou jen načrtnuta/; to ostatně neumožňuje ani rozsah doktorské práce. Práce byla vedena snahou zmapovat u nás stále málo zpracovanou problematiku a aplikovat oborové poznatky při hledání možného řešení.

12.2 Hallucinogenic and Other Drugs as a Cultural Phenomenon

The subject of the work is a culturological theoretical-empirical analysis of two mutually connected and related topics: 1-Hallucinogenic and other drugs, their consumption-abuse and addiction 2-Prevention of abuse of hallucinogenic and other drugs – forms of prevention and content. The subject of the dissertation is the problems associated with hallucinogenic and other drugs and their interpretation in the context of factors “hallucinogenic drugs, the individual and environment-society”. The dissertation will be a culturological analysis including professional contributions on the problems concerning a subject which spans multiple fields. The goal of the dissertation is to give culturological contribution both for multiple fields discussion and practical prevention Acceptance of findings and observations from other fields is therefore essential, as is finding central points and common ground for co-operation with other desired fields.

The work has two parts – a theoretical part and a practical one.

The theoretical section will include an analysis of three basic levels in the consumption of hallucinogenic and other drugs. We can call the first level **Consumption of hallucinogenic and other drugs as a specific human behaviour – a specific human expression**. The work maps the attitude to hallucinogenic and other drugs as an expression of generic culture, with the attributive approach applied. It gives the classic definition of hallucinogenic and other drugs, and includes a basic division and categorisation according to a number of parameters. It delineates abuse and addiction, and offers theories of how these phenomena arise.

The second level is to be called **Consumption of hallucinogenic and other drugs in time and space**. The focal point has now been transferred to the distributive approach of consumption of hallucinogenic and other drugs. This level look into the question of why people use drugs. In that framework, the existing professional and inter-field theories on reasons for the abuse of hallucinogenic and other drugs are presented.

The third level in the analysis of consumption of hallucinogenic and other drugs could be called **Consumption of hallucinogenic and other drugs as the expression of an individual**. The last method of mapping the problem of abuse of hallucinogenic and other drugs is seeing the problem from the view of the personal culture of the individual.

A certain climax of the work is the section that is empirically oriented and composed of two parts, expository and practical. The expository section is basically an analysis of the possibilities of influencing the processes leading to the abuse of hallucinogenic and other drugs and the search for an answer to the question as to what solutions culturology offers in connection with the impact and consequences of abuse of hallucinogenic and other drugs. It determines the range and extent of culturological intervention and sets criteria for culturologically primary non-specific prevention.

One outcome of the work is the practical section with practical ideas and an illustration of an experimental program “Project Mala Straná Man” is described in great detail in not only content as well as formally. Goals, methods and the techniques of its realisation are presented.

The work does not require a complete and exhaustive processing of the given problem, as a number of topics are touched upon. Not even the range of a doctoral dissertation allows for this. Rather, the work was undertaken in the attempt to map the problem and its characteristics, and apply professional knowledge and findings in the search for possible solutions, something that has not been undertaken with great frequency in this country.

13 Seznam literatury

- Adler, A.:Smysl života, Práh, Praha 1995
- Adler, A.:Umění porozumět, Práh, Praha 1993
- Allport W.G.: Personality \ social encounter 1960
- Arteburn S.: Burns J.: Drogy klepou na dveře, Nová naděje, Brno 2001
- Badergruber, B.:Pirkl, F.: Příběhy pomáhají s problémy, Portál, Praha 1994
- Baggio, A.M.: Skrytá tvář, Nové město, Praha 1996
- Bauman, Z.: Globalizace – důsledky pro člověka, Mladá Fronta, Praha 1999
- Bauman, Z.: Úvahy o postmoderní době, Sociologické nakladatelství, Praha 1995
- Bauman, Z.:Tekutá modernita, Mladá Fronta, Praha 2002
- Belz H.: Siegrist M.: Klíčové kompetence, Portál, Praha 2001.
- Bergeret,J.:Toxikomanie a osobnost, Victoria publishing, Praha 1995
- Bertrand, Y.:Soudobé teorie vzdělávání, Portál, Praha 1998
- Bettner B.: Lew A.:Raising Kids who can, Harper Parennial, NY, 1992
- Bulletiny Národní protidrogové centrály Praha 2/96, 3/96, 4/96, 1/97
- Caiatiová, M.: Delačová, S.: Mulerová, A.: Volná hra, Portál, Praha 1990
- Cangelosi, J.S.:Strategie řízení třídy, Portál, Praha 1994
- Cleese J.: Rodina a jak v ní zůstat naživu, Portál, Praha 1999
- Cloud, H.:Townsend, J.: Jak vychovat báječné děti? Návrat domů, Praha 1998
- Coreth, E.: Co je člověk, Zvon, Praha 1996
- Čáp, J.: Psychologie pro učitele, Portál, Praha 2001
- Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, SV, Praha 1996
- Čáp, J.:Psychologie výchovy a vyučování, Universita Karlova, Praha 1997
- Časopis Čs. Psychologie 2/1989
- De Singly, F.: Sociologie dnešní rodiny, Portál, Praha 1999
- Doležal, X.J.:Jak se berou drogy, Formát, Praha 1998
- Dreikus,R.:Social equality: The challenge of today, Alfred Adler Institute of Chicago, Chicago 1983.
- Drucker, P.F.: Věk diskontinuity, Management press, Praha 1994
- Drucker, P.F.:Nové reality, Management press, Praha 1995
- Drvota, S.: Osobnost a tvorba, Avicenum, Praha 1973
- Erikson, H. E.: Childhood and society, Vail-Ballou, New York1 963
- Eschohotado A.:Stručné dějiny drog,Volvox,Globator, Praha 2003
- Evans, D.:Zarate,O.:Evoluční psychologie, Portál, Praha 2002.
- Fontana, D.: Psychologie ve školní praxi, Portál, Praha 1997
- Frankl, E. V.: Člověk hledá smysl, Psychologické nakladatelství, Praha 1994
- Frankl, E. V.:...A přesto říct životu ano, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 1996

- Frankl, E. V.: Vůle ke smyslu, Cesta, Brno 1994
- Fromm, E.: Lidské srdce, Český klub, Praha 1996
- Fromm, E.: Strach ze svobody, Naše vojsko, Praha 1993
- Galla, K.: Sociologie výchovy, SNP, Praha, 1986
- Goodyer Paula.: Drogy+Teenager, Slovanský dům, Praha 2001
- Grenz, J. S.: Úvod do posmodernismu, Návrat domů, Praha 1997
- Hájek B.: Pedagogika volného času, Portál, Praha 1999
- Hartl, P.: Psychologický slovník, Budka, Praha 1993
- Havlík, R. : Kořan J.: Sociologie výchovy a školy, Portál. Praha 2002
- Helus, Z.: Psychologické problémy socializace osobnosti, SNP, Praha, 1973
- Herman, M.: Komunikace mezi lidmi, Open Society Fund, Bratislava 1996
- Hermochová S.: Hry pro život 1- 6, Portál, Praha 1994
- Hermochová S.: Metody aplikované sociální psychologie IV. Sociálně-psychologický výcvik ve školním věku, Karolinim, Praha 1991
- Hermochová S.: Skupinová dynamika ve školní třídě, AISIS, Praha 2005
- Hermochová S.: Hry pro dospělé, Grada Publishing, Praha 2004
- Hiebsch, H.: Sociálně psychologické základy formovania osobnosti, Pravda, Bratislava 1976
- Hofstede, G.: Spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití, Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, Praha 1999
- Homola, M.: Psychologie v kulturně výchovné činnosti, Ústav pro kulturně výchovnou činnost, Praha 1974
- Horman, G.: Nestmann F.: Handbuch der psychosozialen intervention, Opladen, Westdeutscher Verlag 1988
- Hrčka, M.: Sociální deviace, SLON, Praha 2001
- Huláková, M.: Životní způsob a problém hodnot, Academia, Praha 1980
- Janík, A.: Dušek, K.: Drogy a společnost, Osveta, Martin 1975
- John, R.: Presl, J.: Drogy!, Praha, Medea kultur Praha s.r.o 1998
- Juřík, V.: Kulturologické studie I., ÚISK, Praha 1990.
- Juřík, V.: Místo a postavení sociologie kultury. KKS, Ostrava 1969.
- Katedra sociologie – editor Suša O.: K sociologické reflexi moderního rizika, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2004
- Kolektiv autorů, Výchova k lidským právům, Phare, Bratislava 1994
- Kolektiv autorů.: Debatování – debatní kluby, Open society Fund, Praha 1995
- Kolektiv autorů.: Drogy ze všech stran. Mezioborový pohled na drogovou problematiku, Filia, Praha 1995
- Kolektiv autorů.: Metodické stati k výchovně vzdělávací práci ve školní družině, SNP, Praha, 1986
- Kolektiv autorů.: Sborník – Výchova a vzdelavanie pro 21. storočie, ITV, Bratislava 1999

- Kolektiv autorů.: Mládež - drogy – společnost, Pedagogická fakulta UK, Praha 1997
- Kolektiv autorů.: Sborník – Sociální procesy a osobnost, Masarykova universita, Brno 1998
- Konigová, M.: Výchova k tvořivosti, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2004
- Kopřiva, K.: Lidský vztah jako součást profese, Praha, Portál 1997
- Krech, D.: Crutchfield, R.S.: Ballachey, E.L.: Člověk v společnosti, Vydavatel'stvo Slovenskej Akademie Vied, Bratislava 1968
- Krech, D.: Crutchfield, R.S.: Elements of Psychology Algrid A. Knopf, New York 1968
- Křivohlavý J.: Mít pro co žít, Návrat Domů, Praha 1994
- Křivohlavý J.: Psychologie zdraví, Praha, Portál 2001
- Kříž, P.: Kdo jsem, jaký jsem, AISIS Praha 2005
- Kucínová, A.: Sárková, K.: Spolupráce vychovatelky a učitelky na základní škole, Pedagogické čtení, Praha 1986
- Kung, H.: Světový etos – projekt, Zlín, Archa 1990
- Lafontaine, O.: Mullerová CH.: Žádný strach z globalizace, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1999
- Langle, A.: Smysluplně žít, Cesta, Brno, 2002
- Madsen, K.B.: Teorie motivace, Academia, Praha 1972
- Machovec, M.: Filozofie tváří v tvář zániku, Zvláštní vydání, Brno 1998
- Mareš, J.: Křivohlavý J.: Komunikace ve škole, Masarykova universita, Brno, 1995
- Marhoulová, J.: Nešpor, K.: Alkoholici, feťáci a gambleři, Empatie, Praha 1995
- Markalous. B.: Estetika praktického života, Odeon, Praha 1989
- Matějček, Z.: Co děti nejvíc potřebují, Portál, Praha 1994
- Matějček, Z.: Co, kdy a jak ve výchově dětí, Portál, Praha 1996
- Matoušek, O.: Matulová, A.: Kopoldová, B.: Chalupová J.: Halík, T.: Práce s rizikovou mládeží, Potrál, Praha 1996
- Mezřický V.: Globalizace, Portál Praha 2003
- Mišurcivá, V.: Severová, M.: Děti, hry a umění, ISV, Praha 1997.
- Murphy R.F.: Úvod do kulturní a sociální antropologie, Slon, Praha 2001.
- Nešpor, K.: Csémy, L.: Alkohol, drogy a vaše děti, Sportpropag, Praha 1993
- Nešpor, K.: Csémy, L.: Léčba a prevence závislostí, Psychiatrické centrum, Praha 1996
- Nešpor, K.: Csémy, L.: Návykové látky - prevence a časná intervence, Vydáno za podpory Ministerstva zdravotnictví ČR, Praha 1996
- Nešpor, K.: Návykové látky - romantické období končí, Sportpropag, Praha 1995
- Nešpor, K.: Provazníková, H.: Slovník prevence problémů působených návykovými látkami pro rodiče a pedagogy, Státní zdravotní ústav, Praha 1996
- Nožina, M.: Svět drog u nás, KLP, Praha 1997
- O'Neil, R. J.: Paradox of Succes, Putnam Book, New York 1994
- Opata, R.: Rok ve školní družině III., SNP, Praha 1969

- Orosová, O.:Pomoc – Prevence – Rovesníci, Universita Pavla Jozefa Šafárika, Košice, 2003
- Palán, Z.: Výkladový slovník – Lidské zdroje, Academia, Praha 2002
- Palouš, R.:K filozofii výchovy, SNP, Praha 1991.
- Pávková,J.:Hájek, B.:Hofbauer,B.:Hrdličková,V.:Pavlíková, A.:Pedagogika volného času, Portál, Praha 1999
- Pelcová, N.: Filozofická a pedagogická antropologie, Karolinum, Praha 2000
- Pelikán, J.: Výchova pro život, ISV - nakladatelství, Praha 1997
- Pelikán, J.:Základy empirického výzkumu pedagogických jevů, Karolinum, Praha 1998
- Piřha, P.:Učitelé, společnost a výchova, Karolinum, Praha 1999.
- Plaňava I.:Pilát M.: Děti, mládež a rodiny v období transformace, Barrister Principal, Brno 2002
- Pražská skupina školní etnografie .:Typy žáků - zpráva z terénního výzkumu, Nadace školní etnografie a kvalitativního výzkumu, Praha 1994.
- Presl, J.: Drogová závislost. Může být ohroženo i Vaše dítě?, MAXDORF druhé rozšířené vydání, Praha 1995
- Průcha J.:Moderní pedagogika, Portál, Praha 2002
- Průcha, J.: Přehled pedagogiky, Portál, Praha 2000
- Průcha, J.: Walterová, E.: Mareš, J.: Pedagogický slovník, Portál, Praha 1995
- Raser, J.:Jak vychovávat děti, se kterými se dá žít, Portál, Praha 2000.
- Read H.:Výchova uměním, Odeon, Praha 1967.
- Reuysová, E.: Viehoffová, H.: Jak s dětmi trávit volný čas, Portál, Praha 1996
- Rheinwaldová E.:Rodičovství není pro každého, Motto, Praha 1992.
- Rogers, A.: Lidé a kultury, , Nakladatelský dům, spol. s.r.o Praha 1995
- Rogge, J.U.:Děti potřebují hranice, Portál, Praha 2000.
- Rollo, V.:Emocionalita a racionalita, Slon, Praha 1993
- Roth H.:Pedagogische anthropologie, Hermann Schroeder verlag, Hanover 1968
- Rotterová, B.: Čáp J.:Výchova aktivity mládeže ve volném čase, Univerzita Karlova, Praha 1976.
- Rudgley, R.: Kulturní alchymie, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1996
- Sak, P.:Proměny české mládeže, Petrklíč, Praha 2000
- Severe, S.:Co dělat, aby se vaše děti správně chovaly, Portál, Praha 2000
- Shapiro, H.:Obrazový průvodce – Drogy, Svojtka, Praha 2005
- Smekal, V.:Macek.: Utváření a vývoj osobnosti, Barrister Principal, Brno 2002
- Sociální a kulturní antropologie, Slon, Praha 1994
- Sociální deviace, sociologie nemoci a medicíny, Slon, Praha 1997
- Sokol, J.: Filozofická antropologie, Portál, Praha 2002.
- Sokol, J.: Malá filozofie člověka, Pedagogická fakulta UK, Praha, 1994
- Souhrnná studie: Funkce lokální kultury v inovaci životního stylu, Katedra teorie kultury, Praha 1995
- Soukup, V.:Přehled antropologických teorií kultury, Portál, Praha 2000.

- Stará, H.: Rok ve školní družině II, SNP, Praha 1960
- Šímanovský, Z.:Mertin, V.: Hry pomáhají s problémy, Portál, Praha 1996
- Šindelář, D.: Krása v nás a kolem nás, Albatros, Praha 1981
- Šindelář, D.: Umění ve vědomí společnosti, Odeon, Praha 1988
- Šišková, T.: Výchova k toleranci a proti rasismu, Potrál, Praha 1998
- Štverák, V.: Obecná a srovnávací pedagogika, Karolinum, Praha 1999
- Švec V.: Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností, Paido, Brno 2000
- Švígová M.:Volný čas mládeže,SNP,Praha 1987
- Tichý P.: Škola podle kalendáře, Strom, Praha 2005
- Tmej, K.:Uvádění začínajících vychovatelů do praxe, SNP, Praha, 1982
- Tyrlík, M.: Bém, P.:Zuda,T.:Power,R.: Zhodnocení drogové situace v České republice. Výzkum pod záštitou Mezirezortní protidrogové komise, Praha 1996
- Urban, E.: Toxikomanie, Avicenum, Praha 1973
- Urbanová, E.: Výchovné besedy ve školních družinách, SNP, Praha 1984
- Uždil J.:Mezi uměním a výchovou, SNP, Praha 1988.
- Vacek, J.: Drogová pětiletka, Kentaura, Praha 1996
- Vacek, J.: Žít je třeba i na kolenou, Kentaura, Praha 1996
- Valenta, J.: Metody a techniky dramatické výchovy, Strom, Praha 1997
- Valenta, J.:Učit se být, AISIS, Praha 2000
- Van der Stel, J.: Příručka prevence alkoholu, drog a tabáku, Council of Europe Jellinek Praha 1998
- Van der Stel, J.: Příručka Prevence, Jellinek Consultancy. Praha 2002
- Velký sociologický slovník, Karolinum, Praha 1996
- Vondráček, V.: Holub, F.: Fantastické a magické z hlediska psychiatrie, Columbus, Bratislava 1993 (III.vydání)
- Výrost, J.:Slaměník, I.: ed.: Aplikovaná sociální psychologie I, II, Portál, Praha 1998
- Ward, P.:Adams, S.:Levermore J.: Jak se připravovat na práci s mládeží, Portál, Praha 1994
- Warns, E.: Die spielende Klasse, Burckhardthaus, Wuppertal 1981
- Weaver G.R.:Culture, communication and conflict, Simon and Schuster publishing, USA 1989
- Wilson, O. E.: O lidské přirozenosti, Nakladatelství Lidových novin, Praha 1993
- Wright, R.: Morální zvíře, Lidové noviny , Praha 2000
- Zvolský, P.: Speciální psychiatrie, Karolinum, Praha 1996
- Žejdl J.:Práce vychovatele ve specializované skupině SPN, Praha 1976